

D

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

MEHMED MEKKÎ EFENDİ DÎVÂNİ
(İNCELEME – METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mustafa ARSLAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sadık ARMUTLU

Malatya - 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	XI
GİRİŞ.....	1
I. MEHMED MEKKÎ EFENDİ.....	1
A. HAYATI.....	1
B. EDEBİ ŞAHSİYETİ.....	4
C. DİL VE ÜSLUP.....	17
1. Nazım Şekilleri.....	17
2. Vezin.....	19
3. Kafiye.....	21
4. Edebi Sanatlar.....	23
D. ESERLERİ.....	25
1- Divan.....	26
2- Divan Nüshalarının Tasnif ve Tavsifi.....	27
3. Kasîde-i Bürde Şerhi (Tevesül).....	30
4. Mürşidü'l-Vârisîn fi Şerhi Ahvâli'l-Erba'în.....	31
5. Diğer Eserleri.....	31

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

I. DİN VE TASAVVUF.....	32
A. DİN.....	32
1. Allah.....	32
2. Melekler.....	33
3. Kitaplar.....	34
4. Ayetler.....	34

5. Peygamberler.....	35
6. Sahabiler.....	37
7. Kaza ve Kader	38
8. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar	38
9. Din İle İlgili Mefhumlar.....	40
10. İbadet ve İbadetle İlgili Mefhumlar	41
<i>B. TASAVVUF</i>	42
1. Tasavvuf ve Tasavvufla İlgili Mefhumlar	44
2. Mutasavvıflar	51
II. CEMİYET	53
<i>A. ŞAHİSLAR</i>	53
1. Tarihi Şahsiyetler.....	53
2. Tarihi ve Efsanevi Şahsiyetler.....	62
3. Masal Kahramanları.....	64
<i>B. KAVİMLER, ÜLKELER VE ŞEHİRLER</i>	65
1. Ye'cüc.....	65
2. Hindu	65
3. Mısır.....	66
4. Rumeli.....	66
<i>C. İÇTİMÂİ HAYAT</i>	66
1. İçtimâî Tabakalaşma.....	66
2. Rezm (Savaş).....	69
3. Bezm (Eğlence)	71
4. Musiki	72
5. Süslenme	73
6. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	77
7. Giyim-Kuşam	78
8. Yazı ve Yazıyla İlgili Unsurlar	78
9. Mîmârî.....	80
10. Tabâbet.....	81
11. Çarşı, Pazar, Alış-Veriş.....	82
12. Oyunlar.....	82

III. İNSAN	83
A. HÜSN, CEMAL, MELÂHAT (GÜZELLİK)	84
1. Güzellikle İlgili Tasavvurlar	84
B. SEVGİLİ	86
1. Sevgiliyle İlgili Tasavvurlar	86
2. Sevgilide Güzellik Unsurları	93
3. Sevgiliyle İlgili Diğer Hususlar	108
C. ÂŞIK	110
1. Aşık İle İlgili Tasavvurlar	111
2. Gönül ve Gönülle İlgili Tasavvurlar	115
3. Aşığın Bedeniyle İlgili Unsurlar	117
4. Aşıkla İlgili Maddî ve Mânevî Haller	122
D. RAKİB	127
IV. TABİAT	129
A. KOZMİK ALEM	129
1. Felek ve Felekle İlgili Tasavvurlar	129
2. Kevkeb, Necm, Ahter (Yıldız)	131
3. Burçlar	132
4. Seyyâreler	133
5. Ziyâ, Nûr, Pertev, Lem'â, Şûle (Işık, Aydınlık)	135
6. Zulmet (Karanlık)	136
7. Saye, Zîll (Gölge)	136
8. Berk (Şimşek), Gök Gürültüsü	137
B. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR	137
1. Devrân, Vâde, Rûzigâr, Dem (Zaman)	137
C. ANÂSİR-I ERBA 'A (SU, TOPRAK, ATEŞ, HAVA)	139
1. Su ve Su İle İlgili Unsurlar	139
2. Toprak ve Toprakla İlgili Unsurlar	143
3. Ateş	144
4. Hava ve Havayla İlgili Unsurlar	145

<i>D. HAYVAN TÜRLERİ</i>	146
1. Kuş ve Kuş Çeşitleri	146
2. Dört Ayaklı Hayvanlar	148
3. Balıklar ve Böcekler	149
<i>E. BİTKİLER</i>	150
1. Ağaçlar	150
2. Çiçekler	151
<i>F. BAĞ, ÇEMEN, GÜLŞEN GÜLZÂR</i>	152
1. Bağ	152
2. Sebz (Çemen)	153
3. Gülzâr (Gülşen)	153

İKİNCİ BÖLÜM TENKİTLİ METİN

I. DÎVÂN-I HAZRET-İ ŞEYHÜ'L-İSLÂM MEKKÎ EFENDİ	154
<i>A. GAZEL NAZİM ŞEKİLİYLE YAZILAN MÜNÂCÂT VE NA'TLAR</i>	154
<i>B. KASİDELER</i>	161
<i>C. KIT'A-I KEBÎRELER</i>	183
1. Arz-ı Hâl	183
2. Tarihler	186
<i>D. GAZELLER</i>	230
<i>E. TAHMİSLER</i>	282
<i>F. MESNEVİ</i>	291
<i>G. KITA'ÂLAR</i>	292
<i>H. BEYİTLER</i>	295
SONUÇ	299
KAYNAKÇA	302
EKLER (ASIL METİN, Ü2. NÜSHASI)	

ÖNSÖZ

Türkler, tarihin tanıdığı en eski topluluklardan biri olarak düşünce, kültür, sanat ve medeniyet alanında çeşitli eserler ortaya koymuş büyük bir millettir. Bu eserlerin, Türk Milleti'nin olduğu kadar, insanlığın hizmetine sunulması da hiç şüphe yok ki, her şey den önce, onların araştırılıp, incelenmesine bağlıdır. Bu eserler arasında, özellikle edebiyatla ilgili olanları son derece önemlidir. Zira, orada Türk Milleti'nin çeşitli inanç, yaşayış, duygu ve düşünceleri çok zengin bir dil ile anlatılarak muhtevalı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bakımdan, ilgili alan hakkında yapılacak hemen her tür araştırmanın, sağlayacağı faydalarla birlikte, çok önemli bir görevi yerine getireceği açıktır.

Tarihi süreç içerisinde, Türk Edebiyatıyla ilgili olarak çok sayıda ve oldukça değerli eserler verilmiştir. Özellikle, X. asırdan başlayarak XX. asrın başlarına kadar devam eden ve **Klasik Türk Edebiyatı** dönemi olarak adlandırılan on asırlık süreç içerisinde, milletimizin duygu ve düşünceleri dil yoluyla en yüksek düzeyde ve mükemmel bir şekilde ifade edilmiştir. Öyle ki, bu uzun zaman diliminde bir çok şair ve sanatçı yetişmiş, kültür, sanat ve medeniyet bakımından son derece kıymetli ve sayıları binlerle ifade edilen ölümsüz eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerin şüphesiz ki, büyük bir çoğunluğunu da **Divan** adını verdiğimiz eserler oluşturmaktadır. Kendi dönemlerinin canlı birer aynası olan sanatkarlar tarafından kaleme alınan bu eserler, yazıldıkları dönemden günümüze kadar bir kültür köprüsü vazifesi görmekte, ne var ki, bu kıymetli eserlerden daha pek çoğu araştırılmayı beklemektedir. Bu bakımdan, söz edilen eserlerle ilgili olarak yapılacak araştırma ve incelemeler büyük önem taşımaktadır.

Klasik edebiyatımızın mahsulleriyle ilgili çalışmalar genellikle tenkitli metin alanında yoğunlaşmaktadır. Çünkü, Klasik edebiyat hakkında doğru ve isabetli hükümler

verebilmek için, elde, tenkitli ve güvenilir metinlerin bulunması gerekir. Aksi halde yapılacak tenkitler ve ileri sürülecek fikirler mesnetsiz ve sathi kalacaktır. Diğer taraftan, bu çalışmaların yanında milli kültür ve edebiyatımız açısından önemli bir faaliyet de, yine edebi mahsullerin tahlil yoluyla incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Çünkü, bir sanatkar hakkında verilecek en doğru ve gerçekçi hüküm, ancak onun eserlerinin ilmi metotlarla incelenip değerlendirilmesiyle mümkün olabilir.

Bu düşünceler doğrultusunda, biz de, araştırmamızda XVIII. asır alim ve şairlerinden biri olan Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi'nin Divan'ını esas alarak, bu Divan'ın tenkitli metin ve tahlilini yapmaya çalıştık.

Çalışmamız, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, Mehmed Mekkî Efendi'nin hayatı, edebi şahsiyeti, dil ve üslup özellikleriyle eserleri üzerinde durularak, çeşitli yönleriyle şair tanıtılmaya çalışılmıştır. Şairin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi verilirken doğrudan kaynaklara müracaat edilmiş, edebi şahsiyeti ile dil ve üslup özellikleri anlatılırken de kaynaklarda yer alan bilgilerle birlikte, Divanın incelenmesi sonucunda ortaya çıkarılan bilgilerden faydalanılmıştır.

Birinci bölümde, Divanı'nın, ortaya koyduğumuz tenkitli metni esas alınarak tahlili yapılmıştır. Bir sanatkarın, kendisinden önce gelenleri taklit ettiği veya yenilikler getirdiği konusunda karar verebilmenin tek yolu eserlerinin tahlil edilerek incelenmesi ve değerlendirilmesi olduğu kanaatini taşıdığımızdan bu şekilde bir yol izledik. Divanı incelerken, oradaki unsurların nerede, nasıl, ne manada ve ne maksatla kullanıldığını izah etmeye çalıştık. Bu cümleden olarak; Din ve Tasavvuf genel başlığı altında, bir yandan kısaca İslam'da inanç esasları olarak bilinen hususları Divan'da tesbit ederken bir yandan da tasavvufla ilgili beyit ve ifadelerden hareketle Mekki'nin tasavvufla olan alakasını ortaya koymaya çalıştık. Cemiyet genel başlığıyla, Divan'dan, sosyal hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili ip uçlarını yakalamaya çalışarak, buradan hareketle o dönemin cemiyet hayatını belli başlı özellikleriyle tanıtmaya çalıştık. Yine, bir genel başlık olarak ele aldığımız İnsan bahsinde, Divan'ın ağırlık noktasını oluşturan, sevgili, aşık, rakib gibi konular üzerinde durarak, güzel ve güzellikle ilgili unsur ve tasavvurları tesbit etmeye özen gösterdik. Son genel başlık olan Tabiat kısmında ise, şairin duygu ve düşünce dünyasında iz bırakan kozmik olaylar ile tabiatta bulunan çeşitli unsurları incelemeye gayret ettik.

İkinci bölümde ise şairin divanının altı yazma nüshası karşılaştırılarak tenkitli metni çıkarılmıştır. Yaptığımız karşılaştırmada tavsiflerini verdiğimiz nüshalardan herhangi biri esas alınmamış, hepsi de göz önünde bulundurularak farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Karşılaştırma yapılırken, manzumelerin hangi nüshada, hangi sayfada olduğu dipnotta, nüshanın kısaltılmış ismiyle verilmiştir. Karşılaştırmada her beyitin birinci mısra'ında "a", ikinci mısra'ında "b" harfi kullanılmıştır. Seçtiğimiz rivayetler ile farklar arasında ":" işareti, aynı mısra içerisinde yer alan çeşitli farklar arasında ise "/" işareti eklenerek yanlarına nüsha kısaltmaları konmuştur. Mısra ya da beyitin tamamı nüsha farkı olarak gösterilmesi gerektiğinde sayfa altına seçtiğimiz rivayet konulmayıp, sadece nüsha farkı yazılmıştır. Nüshalarda yer alan farklı başlıklar içerisinde en kapsamlı ve okunaklı olanı esas alınmış, diğerleri dipnotta şiir numarasının parantez içerisinde alınmış şekliyle gösterilmiştir. Nüshalarda bulunmayan başlık, beyit ya da mısralar "-" işaretiyle, yanına nüsha kısaltması konularak verilmiştir.

Çalışmanın tenkitli metin kısmında doğruya en yakın metin elde edilmeye özen gösterilmiş, tenkitli metin hazırlanırken, transkripsiyon alfabesine riayet edilmiş ve metot olarak da, İsmail Ünver'in "Çeviri Yazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" **Türkoloji Dergisi**, S. 1, C. XI, Ankara 1993, s. 51-81 adlı makalesi esas alınmıştır.

Sonuç kısmında, çalışmamız, bir değerlendirmeye tabi tutularak buradan elde edilen hususları özetlemeye çalışılmış ve bir mukayese imkanı hazırlamak üzere ek'ler kısmında da Divan nüshalarından "Ü2" olarak adlandırdığımız nüsha eklenmiştir.

Çalışmam süresince, çeşitli yardımlarını gördüğüm herkese buradan teşekkür eder, bu vesileyle gösterdiği yakın ilgi ve sağladığı kolaylıklardan dolayı sayın hocam Doç. Dr. Hasan **KAVRUK** Bey'e şükranlarımı sunarım. Özellikle de, değerli katkıları ve her konuda hiçbir zaman esirgemediği rehberliği sebebiyle, kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sadık **ARMUTLU** Bey'e müteşekkir olduğumu burada belirtmek isterim.

KISALTMALAR

a.g.e.,	: Adı geçen eser
B,	: Beyit
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cl.	: Cetvelli
ct.	: Ciltli
G,	: Gazel
h.	: Hicri
İst. kd.	: İstinsah kaydı
İst. th.	: İstinsah tarihi
kt.	: Kağıt
KT,	: Kit'a
Ktb.	: Kütübhane
Ktp.	: Kitaplık
m.	: Miladi
M.	: Millet kütüphanesi nüshası
MS,	: Mesnevi
Müst.	: Müstensih
No.	: Numara
öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa

- S.** : Süleymaniye kütüphanesi nüshası
st. : Satır
TH, : Tahmis
TR, : Tarih
Ü1. : İstanbul Üniversite kütüphanesi nüshası 1
Ü2. : İstanbul Üniversite kütüphanesi nüshası 2
Ü3. : İstanbul Üniversite kütüphanesi nüshası 3
Ü4. : İstanbul Üniversite kütüphanesi nüshası 4
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
yk. : Yaprak
yz. : Yazı

TRANSKRİPSİYON

İŞARETLERİ

ʾ, A, E Â B P T S C Ç H Ĥ D Z R Z J
ء ا آ ب پ ت ث ج چ ح ح د ذ ر ز ژ

S Ş S Z, D T Z ʿ Ğ F K K, G, N L M N
ص ش س ض ظ ط ع غ ف ك ك ل م ن

V, O, Ö, U, Ü H, E, A Y, İ, I
و ه ی

GİRİŞ

I. MEHMED MEKKÎ EFENDİ

A. HAYATI

XVII. asır alim ve şairlerinden olan Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi, kaynakların verdiği bilgilere göre, Sarayda kiler ağası iken ilmiye sınıfına giren ve Mekke kadılığına yükselen Halil Efendi'nin oğludur. O, babasının Mekke kadılığı sırasında (m. 1714) Mekke'de doğmuştur¹. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Fatih Tezkire'sinde; "Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi Mekke-i Mükerrerme kâzisi müteveffâ Halil Efendi'nin sulbünden Mekke-i Mükerrerme'de yüz yigirmi altı tarihinde sâha-i vücûd olup..." şeklinde bilgi verilmektedir². Şairin şiirlerinde kullandığı "Mekkî" mahlasını da Mekke'de doğduğundan dolayı benimsediği söylenmektedir³.

Mehmed Mekkî Efendi'nin babasının ilim ve irfanın değerini bilen bir kadı olması, onun yetişmesinde şüphesiz büyük bir rol oynamıştır. Mekkî'nin şiirlerinde ayet, hadis ve peygamber kıssalarına yaptığı telmihler, kullandığı tasavvufî, musîkî ve nücûmî ıstılahların yanında fıkha, ferâize dair yazmış olduğu risaleler onun iyi bir tahsil

¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni*, C. IV, İstanbul, 1308, s. 503; Rıfât Efendi, *Devhatü'l Meşâyih*, Milli Kütüphane, No, B 35, s. 111; Ahmet Rifât *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, C. VIII, İstanbul, 1300, s. 12; Şemseddin Sâmi, *Kâmusu'l-A'lâm*, C. VI, Ankara, 1996, s.1387; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu*, C.III, İstanbul, 1967, s. 873.

² Fatih, *Tezkire-i Hâtımeü'l-Eş'âr*, Milli Kütüphane, No, A 332, s. 308.

³ Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul, 1972, s. 232.

gördüğünün ve devrinde geçerli olan ilimleri öğrendiğinin bir kanıtı sayılır. Medrese eğitimi görerek çeşitli devlet görevlerinde bulunup iki defa şeyhülislamlık makamına kadar yükselmesi de aldığı bu eğitimin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Mekkî'nin, babasının Mekke'de vefatı üzerine bazı yakınlarının devreye girmesiyle İstanbul'a döndüğü ve m. 1734 tarihinde medrese eğitimine başladığı kaydedilmektedir⁴.

Medrese eğitimini tamamlayan Mekkî, bir müddet müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçmiş ve m. 1765 senesinde Selânik kadılığına, m. 1771 senesinde Şam kadılığına, m. 1776 senesinde Medine kadılığına, m. 1783 senesinde İstanbul kadılığına ve aynı sene Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir. Nihayet m. 1787 senesinde I. Abdülhamid döneminde şeyhülislamlık makamına yükselmiş ve bu görevi üç ay on dört gün sürdürmüştür. Şeyhülislamlık makamından azledilmesinde Sadrazam Yusuf Paşa ile aralarının açık olması ve dönemindeki istikrarsızlıkların önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Mekkî, ikinci defa III. Selim devrinde m. 1790 senesinde Şeyhülislam Tevfik Efendi'nin vefatı üzerine tekrar Şeyhülislam olmuş ve bu görevde de bir sene dört ay kalmıştır⁵.

Mehmed Mekkî Efendi'nin, Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Mevlânâ Dülgerzâde Şeyh Muhammed Sıddık Efendi'den Nakşibendi tarikatına ve Mevlânâ İzzeddin Efendi'den Kadiri tarikatının Eşrefiyye koluna intisap ettiği söylenmiştir⁶.

Mehmed Mekkî Efendi'nin şairlik mesleğine nasıl ve ne zaman başladığı hakkında ulaşılabildiğimiz kaynaklarda yeterli bilgiye rastlayamadık. Ancak, şairin divanındaki şiirlerden hareketle onun şiire ne zaman başladığı ve ne zamana kadar şiir yazdığı konusunda şunları ifade edebiliriz; Divanı'nda bazı olaylar için düşürmüş olduğu tarihlerin en eskisi olan şu beyit, m. 1738 tarihini göstermektedir:

Yazdum bir âh-ıerd ile târîh-i mevtini

Olsun behişt Muhammed Sa'ide câ (TR, 25/6)

Biz bu tarihi göz önünde bulundurarak, onun en erken 25 yaşında şiirle uğraştığını görmekteyiz. Yine kaynakların verdiği bilgiye göre Mekkî Efendi Divanı'nı ikinci defa şeyhülislamlık makamına gelişinde (m. 1791), dönemin padişahı olan III. Selim'e

⁴ Rıfat Efendi, a.g.e., s. 111; Fatin, a.g.e., s. 308.

⁵ Rıfat Efendi, a.g.e., s. 111; Fatin, a.g.e., s. 308; **Büyük Türk Klasikleri**, C. VII, İstanbul, 1988, s. 34.

⁶ Rıfat Efendi, a.g.e., s. 112; Mehmet Tâhir, s. 232.

sunmuş ve Padişahın iltifatın mazhar olmuştur⁷. Bu tarihlerde Mekkî'nin 77 yaşında olduğu düşünülürse, onun Divanı'nın bu yaşına kadar yazdığı şiirlerinden teşekkül ettiğini söylememiz mümkündür.

Mehmed Mekkî Efendi'nin şiirlerini yazarken, etkilendiği şairler arasında Nabi (öl. m. 1712) birinci sırada gelir. O, Nabi'nin bir gazelini ve bir kasidesini tahmis etmiştir. Mekkî, çağdaşı olan şairlerden, Rüştî'nin (öl. m. 1703) bir gazelini tahmis etmiş, Ramiz (öl. m. 1785/6) ve Sermed (öl. m. 1788)'in birer gazelini tanzir etmiştir. Ayrıca Divan'daki şiirleri incelendiğinde, Fuzûli ve Şeyh Galib'in Mekkî üzerindeki tesirlerini görmemiz mümkündür. Mekkî, İran şairlerinden, Saib (öl. m. 1670)'in ve Şevket (öl. m. 1699)'in bir beytine nazire yazmıştır. Bunlar ilerde Mekkî'nin edebî şahsiyeti kısmında geniş şekilde açıklanacaktır.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Mekkî Efendi, mürettep Divanı'ndan başka, Kaside-i Bürde'ye "tevellül" ismiyle bir şerh yazmıştır ve bu şerhin yazılan Türkçe şerhler içerisinde en mufassalı ve mükemmeli olduğu söylenmektedir. Bundan başka, "Evâil-i Beyzâvî" ye bir Haşiyesi, "Mebais-i Hamd ü Şükr" e, müteallik bir Risalesi Mürşidü'l Vârisîn Fi-Ahvâli'l Erbaîn isimli fıkıh usulünün kısımlarını anlatan Türkçe bir Risalesi, Mukaddemât-ı Erba'a üzerine bir Risalesi ve mahall-i niza'-ı sadeyn olan İstiâre-i Tabiiyye-i Temsiliyye üzerine bir Risalesi vardır⁸.

Mekkî, yaşadığı zaman dilimi itibariyle sırasıyla Osmanlı Padişahlarından I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerini idrak etmiştir. Ömrünün son yıllarını İstanbul'da Rumeli Hisar'ındaki yalısında geçiren Mekkî, m. 1797/8, senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarının Şeyhülislam Bahâi türbesinde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir⁹.

Mehmed Mekkî Efendi'nin ailesi ve çocukları hakkında kaynaklarda yeterli düzeyde bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece bazı kaynaklar, onun Mustafa Asım Efendi

⁷ Rıfât Efendi, a.g.e., s. 111.

⁸ Rıfât Efendi, a.g.e., s. 111; Fatin, a.g.e., s. 308; Ahmed Rif'at, a.g.e., s. 12; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 232; Büyük Türk Klasikleri, C. VII, s. 34.

⁹ Rıfât Efendi, a.g.e., s. 113, Fatin, a.g.e., s. 308; Şemseddin Sami, a.g.e., s. 4387; Mehmet Tahir, a.g.e. s. 232; İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, C. III, s. 873; Büyük Türk Klasikleri, C. VII, s. 34.

adında bir oğlu olduğundan ve onun da bir kaç defa şeyhülislamlık makamına getirildiğinden bahsetmektedir¹⁰.

B. EDEBİ ŞAHSİYETİ

Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi, XVIII. asır Klasik Türk Edebiyatı şairlerindendir. Bu asırda Klasik edebiyat, alışıla gelmiş düzenini korur. Bu dönem şairleri, eski ustaların yolunda başarılı şiirler yazmayı sürdürme amacını gütmekle beraber, çoğu farklı bir sanat gücü gösterememiştir. Yalnızca Nedim ve Şeyh Galib bu asırda Klasik şiirin sayılı ustaları arasında yerlerini almışlardır. Nedim ve Şeyhülislam Bahâî gibi XVII. asır ustalarından gelerek kendisine ulaşan “Nedimâne şiir” tarzının, Şeyh Galib ise “Sebk-i Hindî” tarzının en başarılı şiir örneklerini vermişlerdir¹¹.

Bu asırda üstat şairlerin yanında kendine has bir tarz ve üslûbu olmayan ikinci derecede bir çok şaire de rastlamak mümkündür. Bu şairler kendilerinden önce yetişmiş usta şairleri taklit edip, Klasik edebiyatımızın ortak malzemelerini kullanarak, başarılı sayılabilecek eserler ortaya koyduklarını görmek mümkündür. Biz Mehmed Mekkî Efendi’yi de XVIII. asrın bu şairleri arasında değerlendirebiliriz.

Mehmed Mekkî Efendi hakkındaki bu kanaatimizin dayanak noktası, büyük Türk Klasiklerinde yer alan şu ifadelerdir: “Mekkî on yedinci yüzyıl Türk şiirinin başarılı temsilcileri Şeyhülislam Yahyâ, Şeyhülislam Bahâî gibi Şeyhülislam şairlerin bir diğer örneğidir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, şiirinde ulaştığı yer öncekilerle mukayese edilecek seviyede değildir. Divan sahibi olmasına rağmen Mekkî, her hangi bir orijinalite ortaya koyamadan, kuralları önceden belirlenmiş, klasik çizgide eser veren diğer şairlerden her hangi biri durumundadır”¹². Bu ifadeler bizim Mehmed Mekkî Efendi hakkında yukarıda söylediklerimizi destekler mahiyette olup, onun Klasik Türk şiiri içerisindeki yerini belirlememize yardımcı olmaktadır.

¹⁰ Fatih, a.g.e., s. 308; Ahmed Rifat, a.g.e., s. 12; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul, 1955, s. 544.

¹¹ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1994, s. 203.

¹² **Büyük Türk Klasikleri**, C. VII, İstanbul, 1988, s. 34.

Mekkî, kaynaklarda âlim ve şair bir zât, ûlemânın ve şuarânın ileri gelenlerinden birisi olarak tanıtılmaktadır¹³. Mekkî, iyi bir medrese eğitimi görmüş, müderrislik yapmış, Selanik, Şam, Medine ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve iki defa da Şeyhülislamlık görevini yürütmüştür. Bu da Mekkî'nin, dinî ilimlere son derece vakıf olduğunu göstermektedir. Klasik şiirimizin ana kaynaklarının başında dinî ilimler geldiğinden, Mekkî'nin bu ilimlere vukûfiyetinin, onun şiir sahasındaki başarısını artırdığı düşüncesindeyiz. Ayrıca Mekkî'nin Divanı'nda bulunan münâcatlar, na'atlar ve şiirlerinin içerisindeki İslamiyet sınırlarını aşmayan ifadeler, onun sanatı üzerinde dinin etkisini gösterdiği inancını kuvvetlendirmektedir. Mekkî'nin, müstakil olarak bazı beyitlerde ayetlere ve hadislere, ibareler veya telmih yoluyla yer vermesi de onun şiirleri üzerinde dinin etkisinin bir delilidir:

Deyr-i sarîr etrafındaki gülzâr için

“Hâzihî cennâti adnin fedhulûha hâlidîn” (TR, 16/12)

Klasik Türk Edebiyatı şairleri arasında belirli bir dönemden sonra divan tertip etmek, âdeta bir gelenek halini almıştır. Şairlerin klasik şiirin bütün şekil ve nev'ileriyle söyledikleri şiirleri belirli bir tertibe göre bir araya getirmelerine “Mürettep Divan” adı verilmektedir. Mekkî'nin de Klasik şiirin, hemen bütün şekil ve nev'ileri ile şiir yazıp, bunları belirli bir tertibe göre düzenleyip, Mürettep bir divan oluşturmasını ve bu oluşturduğu divanda klasik şiirin, gül, bülbül, şem', pervâne, şarap, meyhane, bahar ve bunun gibi alışıla gelmiş mecaz ve mazmunlarını bol bol kullanmasını onun, Klasik edebiyatın kültür ve terbiyesiyle yetişmesi ve bu edebiyata vakıf olmasıyla izah edebiliriz.

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefâ andelîb-i nâlâna (G,50/3)

Çoktan eylerüm o şem'-i ziverî bezm-i vîşâl

Bakmasam pervâne zârun hâtır-ı nâ-şâdına (G,49/3)

Sensüz şârab-ı meykede hûn-ı çiger gelür

Seyr-i bahâr çeşmime hârdan beter gelür (G,17/1)

¹³ Şemseddin Sâmi, a.g.e., s. 4387; Mehmet Tâhir, a.g.e., s. 232.

Türklerin İslam dinini kabul ettikten sonra Arap ve İran kültürünün etkisinde kaldığı bir gerçektir. Bu etki edebiyat sahasında daha fazla hissedilir hale gelmiş ve Divan Edebiyatı veya Klasik edebiyat diye tabir ettiğimiz bir edebiyatın doğmasına neden olmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Mekkî Efendi Arapça ve Farsça'yı iyi bilmektedir. Nitekim, Divanı'nda yer alan Arapça ve Farsça şiirlerden, bu, açıkça anlaşıl- maktadır.

Mekkî Divanı'nda yer alan, 21 numaralı Farsça tarih manzumesi, gazeller kıs- mında yer alan 13 numaralı Farsça gazeli ve beyitler kısmında bulunan İran'ın önde gelen şairlerinden Sâib (öl. m. 1670)'in bir beyitini Farsça olarak tanzim etmesi, kıt'alar bölümündeki 4 numaralı Arapça yazılmış kıt'ası onun Arap ve Fars dillerine ve bu dille- rin edebiyatlarına yabancı olmadığını göstermektedir.

Genel olarak her devirde yetişen şairlerin, ya kendi dönemlerinde etkisini kuv- vetle hissettiren bir şairin ya da kendi dönemlerinden önce yaşamış üstat şairlerin açtığı yoldan yürümüş oldukları görülür. Yaşadığı dönemde herhangi bir orijinalite ortaya koyamadan klasik çizgide eser veren Mekkî'nin de edebî şahsiyetinin oluşmasında üstat şairlerin ve çeşitli şiir cereyanlarının etkisi olduğu muhakkaktır.

Müslüman milletlerin sanat ve fikir hayatında geniş bir ilham kaynağı olan ve en güzel ifadesini edebiyatta bulan tasavvufun, Mekkî'nin sanatını etkileyen en önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Şairin yaşadığı dönemde oldukça rağbette olan ve klasik edebiyat şairlerinin çoğunu etkisi altına alan tasavvuf, şiirlerde en çok Allah'a korkuyla değil aşkla ulaşılabileceği yönüyle işlenmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Mekkî'nin kaynaklarda Nakşibendî tarikatı ve Kâdirî tarikatının Eşrefiyye koluna mensup olduğu tesbit edilmiştir. Ayrıca Divanı'nda yer alan şiirlerindeki tasavvufî beyit, tabir, mefhumlardan hareketle tasavvufun onda bilgi ve temayül çerçevesinde kalmayıp, samimi bir duyuş ve heyecan halini aldığı söylenebilir. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Mekkî şiirlerinde tasavvufun belirli bir yanını ya da bütünü öğretme ve tanıtmaya gayesi taşımamıştır. O, tasavvufî tabir ve mecazları yerî geldiğinde şiirlerinde kullanmıştır. Bu çerçeve dahilinde Mekkî Divanı'nda bir hayli tasavvufî beyte rastlamamız mümkündür:

Odur asl-ı makâsıd mebde-i dîbâçe-i hilkat

Tekevvün nüshasında illet-i ğa'iyye-i eşya

(K, 1/29)

Sâlik ol gel tarîk-i Hakk'a gönül

—Andadur ittisâl-ı kûy-ı murâd (K, 3/50)

Tekyegâh-ı devletüñ bir şeyh-i sâhib-himmeti

Hânkâh-ı mekremetde mürşid-i kalbi hazîn (TR, 16/6)

Mâsivâdan beni çek ey kerem issi Allah

Be-der it kalb-i nedâmet eserümdem gayrı (G, 58/3)

Ayrıca .Mekkî Divanı'nda yer alan ünlü Mutasavvıflardan Muhyiddîn Arabî (öl. m. 1240) ve Halveti şeyhlerinden Yusuf Sümbül Sinan (öl. m. 1529) için yazmış olduğu kasideler (Bkz. K. 2, K.3) onun tasavvufî şahsiyetlere karşı olan hayranlığının bir ifadesi sayılır. Bu kasidelerin matla' beyitlerini burada vermek yerinde olacaktır:

Himmeti çekdi beni hazret-i Muhyiddînün

Şevki nûr itdi teni hazret-i Muhyiddînün (K,2/1)

Ahz-ı bûy-ı muhabbet ise mûrad

Hâk-i Sünbülde eyle istimdâd (K, 3/1)

Mekkî'nin şiirlerinde İran'da ortaya çıkmış, Hindistan'da geliştirilmiş, XVII. yüzyılda Klasik Türk şiirini etkisi altına almış, "Sebk-i Hindî"nin tesirleri hissedilir. Şair, Sebk-i Hindî'nin önde gelen şairlerinden Şevket (öl. m. 1699)'in bir beytine, yine Sebk-i Hindî şairlerinden olan Saib (öl. m. 1670)'in nazîre olarak yazmış olduğu beyti tanzir etmiştir. (Farsça olan bu beyitler için bakınız: B. 7, B. 8, B. 9)

Mekkî'nin zaman zaman tesirinde kaldığı Sebk-i Hindî'nin bazı özelliklerini şiirlerinde de görmek mümkündür:

Helak olsam n'ola âvâze-i pây-ı hayâlinden

Ki mebhût dil-sadâ-yı dil-tabîden hâ-yı mûrânum (G, 40/3)

O, bazı beyitlerinde Sebk-i Hindî'nin de önemli özelliklerinden olan anlam derinliğine ve giriftliğine baş vurmuş, bu da şiirlerinin güç anlaşılır olmasına sebep olmuştur. Mekkî'nin şiirlerinin güç anlaşılabilir olması Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan terkipli bir dil kullanmasına bağlanabilir:

Derîçe-i emel-i savb-ı şâhid-i maksûd

Reh-i niyâze bakar giryezâr-ı hasretdür (G, 18/2)

Hezâr-ı nâle-senc-i ber-ser-i divâr-ı hırmânun
Bakup gül-gonca-i ümmîde zâr-ı çeşm-i giryânun (G, 40/1)

İtdüm çü tîr-i kat'-ı reh vâdî-i cünûn
Zûr-ı kemân-ı firkate yok tâkatum benüm (G, 42/5)

Mekkî'nin, şiiirleri üzerinde tesiri olan şairlerin başında XVII. Asır şairlerinden Nâbî (öl. m.1712)'nin geldiğini görmek mümkündür. Aynı zamanda onun şiiirlerinde Nâbî'nin öncülüğünü yaptığı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan düşünce ağırlıklı, okuyucuyu uyarma ve yol gösterme amaçlı olan "Hikemî Şiir"¹⁴ akımının etkisi de görülmektedir. Mekkî'nin, Divanı'nda Nâbî'nin bir gazelini ve bir kasidesini alarak tahmis ettiğine şahit olunmaktadır. Tahmisin beğenilen ve tesirinde kalınan şairlerin şiiirlerine yazıldığı ve Mekkî Divanı'ndaki toplam üç tahmisten ikisinin Nâbî ile ilgili olduğu göz önünde bulundurulursa onun üzerindeki bu tesir daha iyi anlaşılabilir. Bu tahmislerin birinci bendlerini bir fikir vermesi açısından burada aynen zikrediyoruz:

Aldı o kebg-i bâğ-ı letâfet kârımı
Gördüm bu kûh-sâr-ı temennâda kârımı
Nakd-i dilümle bezl iderek cümle vârumı
Râm eyledüm niyâz ile ol şivekârımı
Şeh-bâzı dest-i himmetün aldum şikârımu (TH, 2/1)

Râh-ı hevesde itme telef pây-ı himmeti
Nûş itme zehr-i câm-ı girân-ı rezâleti
Bî-hûde çekme sürhî-i reng-i hacâleti
Bir bendeye irüşse Hûdâmun inâyeti
Hâzır olur belâ-tâb esbab-ı izzeti (TH,3/1)

Mekkî'nin, dinî şahsiyetinin de tesiriyle, geniş bilgi, tecrübe ve sezîş gücünden kaynaklanan olgunlukla, zaman zaman insanı ve toplumu uyarmayı, onlara doğru ve güzel olan şeyleri göstermeyi amaçlayan şiiirleri bulunduğunu müşahede etmekteyiz. Onun, düşünce yanı ağır basan bu şiiirlerini, "hikemî şiiir" tarzı içerisinde değerlendirmek mümkündür:

¹⁴ Mengi, a.g.e., s. 179.

Mâ-verâsından aklımız kâsır
Sırr-ı tevhîd olursa böyle müfâd (K,3/59)

Bu bezm-i mihnetün elbet humârı neş'esindendür
Kederden dür olam dirsene hemân zevk ü sâfâdan geç (G,12/4)

Koyup giden der-i ğayre cenâb-ı Mevlâyı
Rezâlet-i cûhelâyâ sezâ degül de nedür (G,14/3)

Mekki yâ ârif olan halka tekâ-pû itmez
İ'tibârı kişinün mâye-i irfân iledür (G,19/5)

Mehmed Mekkî Efendi'nin şiirleri genellikle aşıkane tarzdadır. O, kainatın yaratılış gayesi ile varoluşun ve ilahî gerçeğe ulaşmanın temelinde aşkın olduğuna inanmış ve bunu da şiirlerinde işlemiştir. Mekkî'nin, aşkını anlattığı şiirlerinde Fuzûli ve Şeyh Galib'in etkilerini hissetmek mümkündür. Onun aşkına konu olan sevgili, Fuzûli'de olduğu gibi somut olarak kendini belli etmez. Yani İlahî sevgilidir. Mekkî'de, aşk konusunda Fuzûli gibi düşünerek aşkı ilimden üstün tutar. Fuzûli'nin aşk konusundaki düşüncesini özetleyen aşağıdaki kıt'a ile Mekkî'nin şu beyti bu etkileşimi açıklığa kavuşturacak nitelikte görülebilir:

Fuzûli;

İlim kesbiyle pâye-i rif'at
Arzû-yı muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var alemde
İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak¹⁵

Mekkî;

Aşk imiş her ne var ki âlemde
İlm-i zâhir o fende nakş-ı sevâd (K, 3/4)

Mekkî Efendi'ye göre, aşk, önce maşuka, oradan da aşğın gönlüne düşer. Bundan dolayı, Mekkî'de aşkın yakıcı ateşini sürekli gönlünde hissetmeyi arzular. Şair, aş-

¹⁵ Fuzûli, Divan, Haz. Kenan Akyüz, S. Beken, S. Yüksel, M. Cumbur, Ankara, 1990, s. 306.

kın ıstırap ve elemelerinden hoşlanır ve bu konudaki düşüncelerini ifade ettiği şiirleriyle Fuzûli'nin Mecnûnun dilinden söylediği şu ifadeler arasında benzerlik görülmektedir.

Fuzûli;

Yârab belâ-yı aşk ile kıl aşınâ beni

Bir dem belâ-yı aşkdan itme cüdâ beni¹⁶

Mekkî;

Düşür derûnuma tâb-ı muhabbetün yâ Rab

Soğutma aşk ile dilden harâretün yâ Rab (G, 1/1)

Diğer taraftan Mekkî'nin şiirlerinde gerek tasavvufun gerek Fuzûli'nin ve gerekse Sebki Hindî'nin tesiriyle hicrân, dert ve üzüntüye tesadüf etmekteyiz. O, bazen Fuzûli gibi aşkı hep, hüznü keder ve acı yönüyle görmüş, acı çekmekten hoşlanmış, dert ve kederi, kendisine dost olarak görmüştür:

Hevâ-yı vasl-ı dür-a-dûra düşdüm hükm-i firkatle

Aceb dîvâne-i ser-dâde-i vâdi-i hicrânım (G, 40/4)

Kim gelür kalb-i hazînüm benüm istifsâre

Ol vefâdâr-ı kadîmüm kederümden gayri (G, 58/2)

Çıkarma rîşehâ-yı aşk-ı dilden hûn-ı firkatle

Dem-i hasmıyla çıkmak cevher-i şemşîr müşkildür (G, 23/4)

Mehmed Mekkî Efendi'nin tasavvufî aşkı anlattığı şiirlerinde zaman zaman Şeyh Galib'in tesirlerini görebiliriz. Mekkî'nin, Galib'in tesiri hissedilen şiirlerinde salt ilahî aşkı görmek mümkündür. Galib'in, "Aşk bir şem'-i İlâhîdir Benim pervânesi" mısraında vecizeleşen aşkı ile Mekkî'nin şu beytinde işlediği aşkı, bu tesirin bir neticesi sayılabilir:

Olunca dilde mıknâtıs-ı aşkın cezbesi nâkıs

Dil-i âhen sirişt-i cânânı çeker çekmez (G, 33/2)

Mekkî'de Şeyh Galib gibi evrenin özünü aşkın oluşturduğunu ve bütün mevcudâtta ilk cevherin aşk olduğu düşüncesindedir. Cenâb-ı Hak, "Aşk-ı Zâtî" sebebiyle kendini göstermek istemiş, bir ayna mesabesinde olan insanı ve kainatı yaratmıştır.

¹⁶ Haluk İpekten, Fuzûli, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Ankara, 1990, s. 40.

Virmiş añladum Hak hayr ile her kâre bir sûret
Görünce şâhid-i maksûdı mir'at-ı temennâda (TR, 4/17)

Şeyh Galib ile Mekkî arasındaki etkileşimin bir diğer yanı da Mekkî'nin tasavvufî şiirlerinde Şeyh Galib gibi aşk ile âteş kelimelerini sıkça kullanmasıdır. Nitekim Şeyh Galib'de olduğu gibi onun şiirlerinde de aşk, düştü mü mâşuktan başka her şeyi yakan bir ateş olarak ele alınıp işlenmiştir:

Ateş-i aşkuñ eyleyüp te'sîr
Yana mahv-i vücûd ide ekbâd (K, 3/46)

Aynı zamanda Mekkî Divanı'ndan tesbit edebildiğimiz bazı şiirlerle Şeyh Galib Divanı'ndaki bazı şiirlerin rediflerinin ve içeriklerinin bir birine yakın olması bizde Mekkî üzerinde Şeyh Galib'in tesirinin olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Bu şiirlerden bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır¹⁷:

Galib;
Fikr-i seyrân-ı perî-sûretle pürdür sînemüz
Rû-nümâdur kişver-i Keşmîrden âyinemüz
Mekkî;
Cevher-i esrâr-ı aşka cây olal dan sînemüz
Dâğ-ı hûn-âlûd ile memhûdur gencînemüz (G, 34/1)
Galib;
Sâğar-ı gül-gûn şerâr-ı âh-ı hasretdür bana
Çeşm-i pür-hûn gonçe-i gülzâr-ı vuslatdur bana
Mekkî;
Aks-i ruhsârunla çeşm-i pür-gül-i terdür bana
Eşk-i dîdem hem gül-âb-ı kâm-perverdür bana (G, 8/1)
Galib;
Kemâl-ı zâtının na'tı yazılmaz yâ Resûla'llâh
Kalur levh-ı kalem mislin yazılmaz yâ Resûla'llâh
Mekkî;
Cemâlün nûr-ı mihr-i kibriyâdur yâ Resûla'llâh
Kelâmun nefha-i feyz-i hudâdur yâ Resûla'llâh (G, 4/1)

¹⁷ Bu gazellerin matla beyitleri için Bkz. Naci Okçu, **Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Tenkitli Metni**, C.I, Ankara, 1993, s. 632,487 ve 820.

Mehmed Mekkî Efendi'nin dünyaya bakış tarzını ve yaşantısını dinî duyguları ile tasavvufî düşüncelerinin şekillendirdiği söyleyebiliriz. Onun şiirlerinde gözüken tasavvufun temel prensiplerinden olan dünyadan alakayı kesmek, arzu ve istekleri terk etmek, Allah'a kavuşmak için masivâyı gönülden silip atmak, dünya malına zerre kadar değer vermemek gibi konular bize, Mekkî'nin hayatı kabulleniş biçimi hakkında yardımcı olabilir:

İdüp kat'-ı ta'alluk tard olunca mâ-sivâ dilden
Olur her demde matlûb-ı hakîki yâver ü yâri (G,6/4)

Râhat-ı âlemi uzletle kanâ'at bildüm
Niyetüm çıkmamadur taşra derümden ğayrı (G,58/4)

Mekkî, bu dünyaya zerre kadar minnetinin olmadığını söyler ve bu dünyada itibar kazanmanın, mal, mülk ile değil ilim ve irfan ile olacağını ifade eder:

Dergâh-ı ğayre yüz süremem Mekkiyâ henüz
Yok mihr-i çarha zerre kadar minnetüm benim (G,42/6)

Mekkiyâ ârif olan halka tekâ-pû itmez
İ'tibârı kişünün mâye-i irfân iledür (G, 19/4)

Bu dünyaya kıymet ve ehemmiyet vermeyen Mekkî, kendisinin de bu dünyada kıymetinin bilinmediğini söyleyerek felekten, bahttan ve talihten serzenişte bulunur:

İtmiş iken vücûdumu ifnâ-yı tecrübe
Sarrâf-ı çarh anlamadı kıymetüm benüm (G, 42/41)

Mekkî şiirlerinde "çarh-ı bî karar" olarak nitelendirdiği feleğin, bu dünyada kendisine dost ve arkadaş bırakmadığını bundan dolayı yalnız ve garip olduğunu eleştirerek tek dostunun kalemi olduğunu belirtir:

Nây-ı hâmemde bulup itdi şikest-i nâvdân
Bezm-i âlemde felek Mekkîye hem-dem mi kodı (G, 53/5)

Hem-demüm yok bu diyâr içre ğarîbüm Mekki
Âh-ı pür sûz-ı ney-i kilik-i terümden ğayrı (G, 58/5)

Mehmed Mekkî Efendi'nin şiirlerinde zaman zaman rindâne bir eda ile dünyayı umursamaz bir tavır takındığı, meyhaneden, kadehten, şaraptan, sakiden ve güzelden

dem vurduğu görülür. Şunu hemen belirtelim ki, Klasik edebiyat şairlerinin hemen hepsi kendilerini bir rind olarak değerlendirmişler, hayatında hiç içki içmeyen şahsiyetler bile çoğu zaman bu mazmunları kullanarak rindâne bir hayat yaşadıklarını empoze etmeye çalışmışlardır. Şairliğinin yanında bir din alimi de olan Mekkî'nin bir rind gibi bu mefhumlardan bahsetmesini yukarıdaki çerçeve dahilinde değerlendirmemiz mümkündür. Zira bu mazmunlar, mutasavvıf şairlerin de ortak olarak kullandıkları Klasik şiirin vazgeçilmez unsurlarındandır:

Pürdür mey-i kanâ'at ile çeşm-i arzû

Yok bezm-i şâha câm-ı Ceme ragbetüm benüm (G, 42/2)

Nûş-ı mey bûs-ı lebûñle ne güzeldür sâki

Bezme bu âdet-i cân-bahşî aceb Cem mi kodı (G, 53/3)

Bâdede feyz-i hevâ-yı şavkum oldı her habâb

Meşrebimce la'lden mey-hâne peydâ eylerüm (G, 43/3)

Mekkî, bu rindâne eda çerçevesinde bazen de zahit ve vaize çatmış; onları riyâkârlıkla itham etmiştir:

Ol gül-ruh-ı letâfet ile duhter-i rezi

Zâhidde görse hürmet ider muhterem tutar (G, 25/2)

Tenhâda böyle ol büte zâhid-perestişün

Şirk-i hafinûñ anlaki pek kâfirisidür (G, 28/3)

Gelmesen bezm-i meye zâhid sevâb itmez misin

Fikr idüp bir kerre de re'y-i savâb itmez misin (G, 45/1)

Mekkî'nin bazen de bir din adamı kisvesinde vaiz edasıyla içkinin kötülüklerinden bahsedip, onu bütün kötülüklerin başı olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir:

Urdum ayaga müşterî çıkmam şirâsına

Bintü'l-ı'neb didükleri ümmü'l-habâisün (B. 3)

Her Klasik edebiyat şairi gibi Mekkî de, şiirlerinde kalemi ve yazdıklarıyla övünmüştür. Bu övünme bazen mübâlağaya dayanan ifadelerle yapılmıştır. Öyle ki, kalemmini Hz. İsa'nın mucizeleriyle kıyaslayarak ruhlara manalar peyda eylediğini söyler:

Hâme ol nâil-i ı'câz-ı Mesîhâdur kim
Cism-i lafzıyla ider rûh-ı ma'ânî peydâ (K, 5/2)

Mekkî, yine kalemini, denizden inci çıkaran bir dalgıca, şiirlerini de denizden çıkan iri taneli incilere benzeterek şöyle söylemektedir:

Hâme gavvâs-ı yem-i kulzüm-i firkatdür kim
Çıkarır sâhil-i nazma nice dürr-i yektâ (K, 5/4)

Mekkî, yazdıklarını şiir kalesine söz taşıyan bir kafiye ve kendini de söz mülkünün sultanına benzetmektedir:

Mekkîyâ emr-i şehen-şâh-ı tabî'atla sana
Kışver-i mülk-i sühan cümlesi meshûr gibi (G, 56/5)

Götürür kâfile-i nazm ile kâlâ-yı sühan
Hâce-i bender-i dil şehri-şütûra gûyâ (K, 5/5)

Mekkî ayrıca şiirlerindeki güzellik ve edayı bezme koku saçan veya bezme micmerin saçtığı güzel kokuya benzetir ve şiiriyle övünür:

Setr ider dâmen-i afvân ömrümü sultânım
Hâm-ı 'anber gibidür micmer-i nazmumda edâ (K, 5/26)

Mekkî şiirlerinde sanatçılara rağbet olmadığından yakınlık kendinin de sanatının ve şiirlerinin de kıymetinin bilinmediğini şöyle ifade etmektedir:

Kâle-i endîşeyi hâmem 'abes ölçer biçer
Şimdi bâzâr-ı hünerde Mekkiyâ yoktur revâc (G, 11/4)

Çok bekledün bu kârgah-i nazmı Mekkiyâ
Bir gün olur sende 'aceb kâr ider misin (G, 47/4)

Ehl-i hüner zamânede elbetde zâr olur
Zembûre Mekki eyle nazar-ı nik-bîn ile (G, 48/5)

Mekkî, bazı şiirlerinde de kendini, şairliğe yeni heveslenen taze kalem erbabı olarak vasıflandırmıştır. O, bu şekilde bir ifadeyle her ne kadar mütevazı bir davranış sergiliyor gibi görünse de, bizce Mekkî, bu ifadeyle şairlik gücünü, kendi ağzıyla itiraf etmiş olmaktadır. Zira, yukarıdaki beyitlerde hüner pazarında revaç bulmaması da bu yüzden olsa gerektir:

Nev-heves şâ'irün ancak bu kadardır sühanı

Bulamaz tâze kalem mîve-i şîrin-edâ (K, 5/24)

Mehmed Mekkî Efendi'nin yaşamış olduğu asır, Klasik şiirde mahallîleşmenin ve halk zevkiyle sade şiirler yazmanın revaçta olduğu bir dönemdir. Mekkî Divanı incelendiğinde, genel olarak temiz ve pürüzsüz bir Türkçe ile halk zevkine uygun şiirlere pek fazla rastlanmaz. Fakat az da olsa bazı şiirlerinde mahallî tabirlere, terkipsiz, sade ve anlaşılır bir Türkçe'ye tesadüf etmemiz mümkündür:

Bize bizden olan yakîn ü karîb

Koma Mısır illerinde bizi ğarîb (MS, 1/1)

Mi'de nefret idüp ğıdalardan

Suya vakf itdi dâr ü dîvârı (KT, 1/4)

'Umarız kim inâyet eyleyeler

Bize himmetle ideler imdâd (K, 3/39)

Yine bazı şiirlerinde de, dönemin etkisiyle nadiren de olsa atasözü deyim ve halk ifadelerine rastlayabiliriz :

"Kaderde yazılan başa gelir"

Kalem-i ser-rüvişt-i rûz-ı ezel

İder elbetde hükmünü cârî (KT, 1/1)

"Kara sevdaya düşmek"

Kondı sevâd-ı sevdâ mülk-i tene

Aldı dârü'ş-şifâ-yı bîmârı (KT, 1/11)

"Dost iken düşman olmak"

Dost iken cümle oldı câna 'adüv

Maraz-ı pür-hüçüm-ı ğaddârı (KT, 1/12)

Mekkî Divanı'nda halk şiirinin önemli unsurlarından olan "gurbet" teminin varlığını da müşahede etmekteyiz. Halk tabiri ile yaşanan yerden veya vatandan ayrı kalmak olarak ifade edilen gurbet, mutasavvıflar tarafından da bu dünya için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkar. Sûfilere göre insanın aslî vatanı ruhlar alemidir. İnsan bu

dünyaya misafir olarak gelmiştir ve dolayısıyla gurbette sayılır. Mekki, gerek çeşitli devlet görevlerini icra etmek için yaşadığı yerden ayrı kalmanın gerekse tasavvufa yakınlığının etkisiyle gurbet temini şiirlerine yansıtmıştır:

Mekki-i lâ-'ilâca eyle meded

Ğurbet içre bırakma nâ-çârı (KT, 1/21)

Mekkiyâ hâtır-ı perîşân eyledi gurbet beni

Âh kim yâd-ı vatan kalbimde ahgerdür bana (G, 8/5)

Terk idüp cânânemüz düştük diyâr-ı ğurbete

Pâs-bân-ı genc-i hicrânız vilâyet beklerüz (G, 37/3)

Mekki Divanı'nda ayrıca bir anlatım kusuru sayılan ve kulağa hoş gelmeyen tekrarlara yer yer tesadüf edilir. Bu da onun, şairlik gücünün hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemli bir gösterge sayılır:

Nokta-i kilk-i 'ızâr-ı şâhid-i maksûda hâl

İsr-i pây-ı hâmesidür rehber-i kalb-i hazîn (TR, 10/7)

Nokta-i kilk-i 'ızâr-ı şâhid-i maksûda hâl

İsr-i pây-ı hâmesi savb-ı murâda reh-nümâ (TR, 13/15)

Kutb-ı âlem hazret-i sultân-ı Mahmûdü'ş-şiyem

Ol hıdv-i nusret-ârâ-yı 'inâyet i'tiyâd (TR, 7/2)

Kutb-ı âlem hân-ı Mahmûdü'ş-şiyem

Ol şehen-şâh-ı kerâmet-i'tiyâd (TR, 8/2)

Ber-devâm it yâ İlâhî mesned-i ikbâlde

İre herkes devletünde maksad-ı aksâsına (TR, 9/14)

Ber-devâm it yâ İlâhî mesned-i ikbâlde

Hayr-ı tevfikun qarîn it yâr idüp lütfun hemîn (TR, 10/12)

C. DİL VE ÜSLUP

1. Nazım Şekilleri

Klasik edebiyat şairlerin çoğu gibi Mehmed Mekkî Efendi'nin de en fazla rağbet ettiği nazım şekli gazeldir. Mekkî Divanı'nda mevcut olan toplam 107 şiirden 58'i gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Mekkî'nin, diğer nazım şekillerine göre gazelde de başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Mekkî, divan tertip eden hemen bütün şairlerin divanlarında her harften bir veya bir kaç gazel yazma geleneğini de tam uygulayamamış, ancak belli başlı bazı harflerle bir veya bir kaç gazel yazmıştır.

Divan'da yer alan toplam 58 gazelden altı tanesi Divan'ın baş tarafında, münacaât ve na't türünde yazılmıştır. Geriye kalan 52 gazeli ise "gazeliyyât" başlığı altında bir bölüm oluşturmaktadır. Divan'ın baş tarafındaki 6 gazeli de dikkate alarak incelersek, gazellerin harflere dağılımının şu şekilde olduğunu görürüz: "Elif" harfiyle 3 gazel, "be" harfiyle 3 gazel, "cim" harfiyle 2 gazel, "dal" harfiyle 1 gazel, "ra" harfiyle 19 gazel, "ze" harfiyle 5 gazel, "kaf" harfiyle 1 gazel, "mim" harfiyle 6 gazel, nun harfiyle 4 gazel, "he" harfiyle 7 gazel, "ye" harfiyle 7 gazel yazıldığı görülür. Bu gazellerin beyit sayıları incelendiğinde, 41'inin beş, 9'unun altı, 5'inin dört, 2'sinin yedi ve 1'inin de üç beyitten meydana gelmiş olduğu görülür. Bundan hareketle Mekkî Divanı'ndaki gazellerin büyük çoğunluğunun beşli beyitlerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Mekkî'nin, gazelleri konu ve içerik bakımından incelendiğinde, kendinden önceki dönemlerden pek fazla bir farklılık gösterdiği söylenemez. Mekkî, yazmış olduğu bu gazelerde, aşk, şarap, sevgili, rindlik, tabiat, tasavvuf ve din gibi konuları işleyerek, Klasik Edebiyatın alışıla gelmiş şiir çerçevesi dışına çıkamadığını ifade edebiliriz. Yani Mekkî bu gazellerinde daha önce belirttiğimiz gibi her hangi bir orijinalite ortaya koymadığı ileri sürülebilir.

Mekkî Divanı'nda toplam 5 adet kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerden biri na't türünde olup Hz. Peygamber için yazılmıştır. Diğer kasideleri ise ünlü mutasavvıflardan Muhyiddin Arabi'ye, Halvetî tarikatı şeyhlerinden Yusuf Sünbül Sinan'a, Şeyhülislam Mustafa Efendi'ye, Hakim-Zade Ali Paşa'ya medhiye olarak yazılmıştır. Bu kasidelerden birincisi 41 beyit, ikincisi, 5 beyit, üçüncüsü 67 beyit, dördüncüsü 23 beyit ve be-

şincisi de 29 beyitten meydana gelmektedir. Mekkî'nin kasideleri genel olarak, diğer klasik şairlerde olduğu gibi bir "nesib" kısmıyla başlar, sonra "girizgâh" ve "medhiye" kısmına geçilir. Bu bölümde şair, memduhunu Klasik şiirin alışıla gelmiş mecaz ve mazmunlarıyla mübâlağalı bir şekilde övdükten sonra Hz. Peygamberden şefaet ve himmet, devlet büyüklerinden lütuf ve ihsan talebinde bulunduktan sonra da Allah'a dua ederek kasidesini bitirir. Bu kasidelerden yalnızca Muhyiddin Arabi için yazdığı eksik olan ve 5 beyitten meydana gelen kasidede adı geçen kişinin övgüsünü yapmıştır.

Mekkî Divanı'nın gazellerden sonra ağırlık noktasını kıt'alar oluşturur. Divan'da kasidelerden sonra gelen 31 kıt'adan bir tanesi münacat şeklinde olup Cenâb-ı Hakk'a arzu halidir. 25'i ise devrin padişahlarının tahta çıkışları, şehzadelerin doğumları, çeşitli devlet erkânın göreve gelişleri ve bazı dostlarının vefatları, yaptırmış olduğu çeşmeleri ve binaları için yazılmış tarih manzumeleridir. Mekkî bu tarih manzumelerinde bahsi geçen olayların ebced hesabıyla tarihlerini düşürmüş ve bu tarihleri düşürürken çoğunlukla "tâmiyeli tarih"¹⁸ düşürme şeklini kullanmıştır. Mekkî'nin kıt'a nazım şekliyle yazmış olduğu bu tarih manzumelerinin uzunluğu 5 beyit ile 22 beyit arasında değişmektedir. Ayrıca Divan'ın son kısımlarında ikişer beyitten oluşan ve çeşitli konulardan bahseden 5 kıt'a bulunmaktadır.

Mekkî Divanı'nda 3 adet "tahmis" bulunmaktadır. Bu tahmislerden 1'i XVII. asır şairlerinden Rüşdî'nin bir gazeline yazılmış ve 5 bendden oluşmuştur. Bu tahmisin ilk bendi şöyledir:

Ki görüp zülfün senin aklumperîşân eylerüm
 Âteş-i rüyuñla ki dağum firûzan eylerüm
 Kûşe-i hicründe derdüm gah pinhân eylerüm
 " Gâh añup gamzesinü feryad-ı efgan eylerüm
 Gâh cevrün yâd idüp çâk-ı girtbân eylerüm. " (TH, 1/1)

Bu tahmislerden 1'isi ise Nabi'nin bir gazeline yazılmış, 4 bendlik bir tahmistir. Diğerleri ise 15 bendden oluşmakta ve bunun ilk 8 bendi, Nabi'nin bir kasidesine yazılmış olup, kalan 7 bendi ise şairin aynı vezinde yazdığı ve bu tahmisin devamı niteliğini taşıyan "Muhammes" den ibarettir.

¹⁸ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul, 1992, s. 308.

Mekkî Divanı'nda ayrıca 4 beyitten oluşan ve "mesnevi" nazım şekliyle yazıldığı kanaatine vardığımız, şairin Cenâb-ı Hakka yalvarışını ifade ettiği bir manzumenin olduğunu tesbit etmekteyiz. Ayrıca Mekkî Divanı'nda, "beyt" başlığı altında 9 adet de "müfred" vardır.

2. Vezin

Mehmed Mekkî Efendi'nin Divanı'nda, yer alan şiirlerinde genellikle aruz vezininin ahenkli ve kolay olanlarını tercih etmiştir. Divan'da bulunan toplam 108 farklı manzumede 10 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Bu dağılım, en çok kullanılan vezinlerden başlamak üzere şöyledir*.

Bahr-i Remel

Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün

Gazel: 5, 7, 8, 11, 15, 29, 34, 37, 39, 43, 45, 46, 49, 53. Kıt'a (Tarih): 2, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 16, 18, 21, 26. Tahmis: 1. Kıt'a: 3. Beyt: 8.

Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Gazel: 19, 31, 58. Kaside: 2, 5.

Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Kıt'a: 10.

Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün

Kıt'a: 8, 9.

Bahr-i Hezec

Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün

Gazel: 4, 6, 9, 12, 23, 33, 40, 41, 51, 57. Kaside: 1, 3, 4. Kıt'a (Tarih): 12, 15, 17, 20, 23, 24. Kıt'a: 2. Beyt: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9.

Mefâilün / Feülün / Mefâilün / Feülün

Kıt'a: 22.

Mefülü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün

Gazel: 2.

Bahr-i Muzâri

Mefülü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün

* Metinde verilen rakamlar manzume rakamlarını göstermektedir.

Gazel: 10, 13, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 38, 42, 47, 48, 52, 54, 55. Kaside: 4. Kıt'a (Tarih): 25. Tahmis: 2, 3. Beyt: 4.

Bahr-i Müctes

Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün

Gazel: 1, 14, 16, 18, 24, 32, 36, 44, 56.

Bahr-i Hafif

Feilâtün / Mefâilün / Feilün

Gazel: 3. Kıt'a (Tarih): 1. Mesnevi: 1. Kıt'a: 1, 4, 5. Kaside: 3.

Görüldüğü gibi Mehmed Mekkî Efendi, aruz bahirlerinin hepsiyle şiir yazmamış, özellikle Klasik Türk şiirinde çok sık kullanılan bahirleri ve ahenkli vezinleri tercih etmiştir. En fazla kullandığı bahirler; 37 şiirle Remel bahri, 29 şiirle Hezec bahri, 23 şiirle Muzâri' bahri, 11 şiirle Müctes bahri ve son olarak 7 şiirle Hafif bahridir. Mekkî, aruz veznini şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Şairin bu başarısının altında şiirlerinde kullandığı dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin çok olması ile yaşadığı dönemde artık dilin aruz veznine iyice uygun hale gelmesi yatmaktadır. Mekkî her ne kadar aruz veznini, şiirlerine başarıyla uygulasa da zaman zaman vezin zaruretlerinden ileri gelen bazı aksaklıklara da Divan'ında tesadüf etmek mümkündür. Bu aksaklıkların başında imâle gelir. Türkçe'de uzun vokal bulunmadığından bu imâleler, şiirde pek de hoş karşılanmaz. Vezin zarureti dolayısıyla görülen diğer bir aksaklık, kelimelerin bir birine karışarak vokal düşmesi meydana gelmesidir. Vokalle biten bir kelimedenden sonra vokalle başlayan bir kelime geldiği zaman ilk kelimedeki vokalin düşerek, iki kelimenin birleşmesinden ibaret olan bu hadise şiirlerde şu şekilde görülür:

N'ola ğark-âb-ı hasret kılsa çarh-ı çeşm-i giyânum (G, 4/2a)

Vey dürr-i şah-vâr-ı yem-i 'ızz ü serveri (K,4/18b)

Ayrıca ile ve için edatının da vezin zaruretinden dolayı kendinden önceki kelime ile birleşerek ilk vokallerin düşüp, eklediğini Mekkî'nin şiirlerinde görürüz:

Penbe-i minâ-yı **meyle** cem'-ı zırâr eyledüm (G, 43/3b)

Zahm-i sînemde **ânuñçün** âteş îkâr eyledüm (G, 43/5b)

3. Kafiye

Bütün Klasik edebiyatlarda olduğu gibi bizim Klasik Türk şiirimizde de şairler, dahil oldukları geleneğin kurallarına sık sıkıya bağlı kalmışlardır. Bu bakımdan Klasik Türk şiirinde de kafiye ve redif gibi ahenk unsurlarının kullanımını büyük ölçüde gelenek belirler. Bu anlayışa göre kafiyenin daha çok göze hitap ettiği görülür. Klasik Türk Şiirinde kafiyenin kullanımında etkili olan unsurların başında nazım şekli gelir¹⁹.

Bilindiği gibi şairler şiirlerinde kafiyeyle önem vererek, gösterişli redifleri tercih etmişlerdir. Mehmed Mekkî Efendi’de şiirlerinde kafiye çeşitlerinden²⁰ “mevsûle”, “müessese” ve “müreddefe” gibi çeşitleri kullanmıştır. Bu kafiye çeşitlerine Mekkî’nin şiirlerinden birer örnek vererek, bu kafiye çeşitlerini açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Aşağıdaki matla’ beyti kafiye-i mevsûleye bir örnek olarak kabul edilebilir:

Ciğer-hûn itse de illerle cân-ı **ışretün** cânâ

Gider mi bezm-i ğamdan âşnâ-yı **mihnetün** cânâ (G, 9/1)

Bu beyitte yer alan “ışretün”, mihnetün” kelimelerindeki revî²¹ harfi olan “t” den sonra gelen “n” ler vasl harfidir. Bu şekilde yapılan kafiyeyle de kafiye-i mevsûle denir. Matla’ beyti aşağıda yazılı olan gazel, kafiye-i müesseseye bir örnektir:

Kat’-ı râh-ı meserret hep **şitâbımdan** mıdur

Yohsa esb-i sâğar-ı sîmîn **rikâbımdan** mıdur (G, 29/1)

Bu beyitte geçen “şitâbım”, “rikâbım” kelimelerindeki revî harfi ile aralarındaki harekeli bir harf olan “a” kelimedede te’sistir. Bu şekilde meydana gelen kafiyeyle de kafiye-i müessese denir.

Matla’ beytini aşağıya yazdığımız gazelin, “hicrân”, “sûzân” kelimeleri ve bunları takip eden diğer kafiyeli kelimelerdeki revî harfi olan “n” den önce gelen “a” lar bu gazeldeki kafiyenin redif harfini oluştururlar. Böyle harflerle yapılan kafiyeyle de kafiye-i müreddefe denir:

Ten-i bî-tâb-ı hasret bâr-ı **hicrânı** çeker çekmez

Dil-i rencûr-ı ğam bir âh-ı **sûzânı** çeker çekmez (G, 33/1)

¹⁹ Muhsin Macit, *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*, Ankara, 1996, s. 83.

²⁰ Bkz kafiye çeşitleri için. Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1995, s. 59 vd.

²¹ Revî: Kafiyenin temel harfi olup kafiyenin en sonunda bulunur.

Ayrıca Mekkî'nin şiirlerinde zaman zaman kafiyeyi oluşturan kelimelerin aynı türden olmasına özen gösterilmiştir.

Sâye-i ğam dil-güşâ bir turfe **meskendür** bana

Eşk-i dîdem dâğ-ı sînem cûy-ı **güşendür** bana (G, 7/1)

Bu matla' beytinin kafiyesini oluşturan "mesken", "güşen" gibi kelimelerin aynı türden olduğu görülür.

Mehmed Mekkî Efendi, kafiyenin yanında şiirlerinde kafiye olan kelimelerin revî harfinden hemen sonra gelen harf, ek ve takı olarak buluna bilen redifi²² de bol bol kullanmıştır. Şiirlerinin büyük çoğunluğu redifli olup müreddefe adını alırlar. Mekkî redifi, Divan'ındaki şiirleri içinde en çok gazellerinde tercih etmiş ve 58 gazelinden 56 tanesinde redif kullanmıştır. Mekkî'nin gazellerinde kullandığı bu redifler, bazen bir kelimededen, bazen de birden fazla kelimededen meydana gelmiştir.

Bir kelimededen oluşan redif:

Çeşm-i terinde aks-i ruhu bir hayâl **olup**

Kan ağladur bana niçe dem al al **olup** (G, 10/1)

İki kelimededen oluşan redif:

Görüp rûyunda hatt-ı müşğ-bârı **ohşadum öptüm**

Nezâketle hemân ruhsâr-ı yârı **ohşadum öptüm** (G, 41/1)

Üç kelimededen oluşan redif:

Derdüm ğam-ı firkatle füzûn **eyleme yâ Rab**

Menzilgehimi râh-ı cünûn **eyleme yâ Rab** (G, 2/1)

Dört kelimededen oluşan redif:

Zahid miyân-ı yâre **ne dirsın sözüñ nedür**

Teklif-i der-kenâre **ne dirsın sözüñ nedür** (G, 30/1)

Mekkî'nin şiirlerinde kullandığı rediflerden bazılarının birden fazla şiirlerde aynen tekrar edildiği görülür. "Yâ Rab", "Yâ Resûlallah", "bana", "nedür", "ile", "gayri", gibi kelimelerin Divan'da ikişer gazelde redif yapıldığına rastlanmaktadır.

²² Bkz. Dilçin, a.g.e., s. 61.

Ayrıca Mekki'nin şiirlerinde bir mısranın, şiir içerisinde iki defa tekrar edilmesi hadisesi olan "reddü'l acüz" pek fazla görülmemekle birlikte bir beyitte şu şekilde kullanıldığına şahit olunmaktadır:

Tâ'ir-i lânegâh-ı vahdetdür

Mısra' bâbı dur cenâh-ı güşâd (K, 3/5)

Uçurur âşiyâne-i kurbe

Mısra' bâbı dur cenâh-ı güşâd (K, 3/11)

4. Edebi Sanatlar

Mehmed Mekki Efendi'de Divan'ındaki şiirlerinde her şair gibi sanat göstermeyi, bir hüner saymış ve Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan terkipli ve biraz ağır bir dil kullanarak şairlik gücünü sergilemeye çalışmıştır. Bu sanatlardan bazıları ve bunlara örnek olan beyitler şunlardır :

a. Teşbih-i Belîğ

Yıkıldı pençe-i mihnetle âşyân-ı vücûd

Dahî bu mürğ-ı dilüm Mekkiyâ hevâda gezer (G,20/5)

Bu beyitte, vücud yuvaya, gönül de kuşa benzetilerek teşbih-i belîğ sanatı yapılmıştır.

b. İstiare

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefâ andelîb-i nâlâna (G, 50/3)

Bu beyitte şair, benzetileni söylemeyip, kendisine benzetileni yani aşık yerine "andelîb- nâlân"ı söyleyerek istiare sanatı yapmıştır.

c. Mecaz-ı Mürsel

Mekki cenâb-ı defterî-i pür-mekârimün

Âlem yanında dehr-i denînün hasîdidür (G, 27/5)

Beyitte âlem söylenip, dünyadaki insanlar anlatılmak istenmiştir. Kül söylenip, cüz kastedilmek istenmiştir.

d. Teşhis

Görse felekde sümbüle-i kâkülün senün

Meh nakd-i encüm ile anuñ müşterîsidür (G, 28/4)

Yukarıdaki beyitte cansız bir varlık olan ay (meh), duyan ve hareket eden bir varlık gibi kişileştirilmiş ve insanlara mahsus olan alış veriş yapma özelliği aya yüklenmiş ve sevgilinin saçlarına müşteri olmuştur.

e. Tevriye

Nevâ-yı nâle mâkam-ı Hisârdur Mekkî

Ney-i berâ'fa ile böyle nağmeler idelüm (G, 44/6)

Beyitte "hisar" kelimesinin yakın anlamı olan kale burcu kastedilerek uzak anlamı olan mûsikideki "Hisar makamı" anlatılmak istenmiş ve böylelikle tevriye sanatı yapılmıştır.

f. Tenâsüp

Müzâd-ı sûk-ı muhabbetde çıktı hicrânı

Meta'-ı aşkı ânûnçün ucuz bahâda gezer (G, 20/2)

Bu beyitte yer alan "müzâd", "sûk", "meta", "ucuz", "bahâ" kelimeleri, çarşı, pazar hayali içerisinde bir uygunluk arz etmiştir. Birbirleri ile de ilgili olduklarından tenâsüp sanatına vesile olmuşlardır.

g. Mübâlağa

İder mezâri'-ı âmâli ser-be-ser sîr-âb

Anuñ ki çeşm-i teri cûy-bâr-ı hasretdür (G, 18/3)

Bu beyitte aşğın göz yaşları ırmak ile kıyaslanarak mübâlağa sanatı yapılmıştır.

h. Tezad

Bu bezm-i mihnetün elbet humârı neşesindendür

Kederden dûr olam dirsên hemân zevk ü safâdan geç (G, 12/4)

Bu beyitte, bir birine zıt olan mihnet, keder ile zevk, safa ve neşe kelimeleri bir arada kullanılarak tezad sanatı yapılmıştır.

ı. Telmih

Merg irer erbâb-ı derdün âkıbet imdâdına

Bîsütünüñ çeşm-i emân ile bak Ferhâdına (G, 49/1)

Şair, bu beyitte "bîsütün" ve "ferhâd" kelimeleri ile meşhur Ferhad ile Şirin hikayesine işaret ederek telmih sanatı icra etmiştir.

j. İrsâl-ı Mesel

Mekkiyâ ârif olan halka tekâ-pûitmez

İ'tibarı kişünün mâye-i irfân iledür (G, 19/5)

Şair, bu beyitte anlatmak istediği düşünceyi pekiştirmek için “insanın değeri bilgiyle ölçülür” şeklinde bir özlü söz kullanmıştır.

k. İktibas

Ġarîk-i bahr-i cürm üftâde-i girdâb-ı ‘ısyândur

Sarulmuş cân ile **hablü’l-metîn** lütfuna ammâ (K, 1/38)

Şair, beyitte söz ve anlamı pekiştirmek amacıyla Kur’an-ı Kerim’den bir ayetin bir kısmını (hablü’l-metîn)²³ iktibas etmiştir.

l. Tecâhül-i Arif

Nigâh-ı hışm ile nâzuñ vefâ degülde nedür

Bu nâ-nümûde cefâlar sâfa degülde nedür (G, 14/1)

Bu beyitte şair, sevgilinin hışm ile bakışını onun nazlanması, bitmez tükenmez cefalarını da safâ olarak değerlendirerek tecâhül-i arif sanatı yapmıştır.

m. Hüsn-i Ta’lîl

Tedâvî revgân-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse

Ben ol dil-haste-i çeşm-i ğazab-peymâ-yı cânânım (G, 40/2)

Şair, bu beyitte aşğın gönül derdine ilaç olarak sevgilinin badem gibi güzel gözlerini göstererek hüsn-i ta’lîl sanatı yapmıştır.

D. ESERLERİ

Mehmed Mekkî Efendi’nin kaynakların verdiği bilgiye göre mürettep bir Divan’ı, Kasîde-i Bürde’ye Türkçe bir şerhi, Mürşidü’l Varisin adlı bir Risale’si ve değişik konularda yazılmış, beş adet Risalesi bulunmaktadır²⁴. Mekkî Efendi’nin Divan’ı, Kaside-i Bürde Şerhi ve Mürşidü’l Varisin adlı eserleri dışındaki beş risalesine bütün gayretlerimize rağmen ulaşamadık. Biz burada Mekkî’nin ulaşabildiğimiz eserlerini tanıtıp, ulaşamadıklarımızı ise kaynaklarda zikredilen isimlerini vermekle yetineceğiz.

²³ Kur’an, 3/9.

²⁴ Rıfâf Efendi, a.g.e., s. 111; Fatîm, a.g.e., s. 308; Mehmet Tahir, a.g. e., s. 232.

1- Divan

Mehmed Mekkî Efendi'nin en önemli eseri Divanı'dır. Araştırmamıza konu ettiğimiz bu önemli eserin yurt içi kütüphanelerinden, altı adet yazma nüshasına tarafımızdan ulaşılmıştır. Bu nüshalar bir karşılaştırma ve incelemeye tabi tutulduğunda, Mekkî Divanı'nın, Klasik edebiyattaki geleneksel Divan tertibine riayet edilerek kaleme alındığı görülmektedir. Buna göre, Divanın baş tarafında gazel nazım şekliyle yazılmış üç münacat bulunmaktadır. Burada Mekkî, hiyerarşik bir sıra takip ederek, değerler silsilesinin en üst makamı olan münacat manzumeleriyle Tanrı'ya yönelmektedir. Mekkî, bu münacatlarda, Allah'ı tesbih ve tenzihten sonra O'nu çeşitli isim ve sıfatlarıyla zikrederek, kendisi ve insanlığın kurtuluşu için Tanrı'ya yakarıшта bulunmaktadır. Daha sonra, Mekki, üçü, gazel biri de kaside nazım şekliyle olmak üzere dört adet na't yazarak, Hz. Muhammed'i çeşitli özellik ve sıfatlarıyla yüceltmektedir. Yine Mekkî, tarikat ve devlet büyüklerinden kendisi üzerinde etki bırakanlar da birer kaside yazarak methetmektedir. Bunlardan özellikle Divan'da adı geçenler Muhyiddin Arabi, Yusuf Sünbül Sinan gibi tarikat ehliyle, Şeyhülislam Mustafa Efendi ve Hakîmzâde Ali Paşa gibi devlet büyükleridir.

Mekki, bu şiiirlerinin arasına Divan'ın genel yapısını bozmayacak şekilde, humma hastalığına yakalandığını kıtâ-yı kebire nazım şekliyle yazdığı bir arz-ı halde dile getirmekte ve akabinde, devrini idrak ettiği hükümdarların tahta çıkışlarını ve bu hükümdarların şehzadelerinin doğumlarını, çeşitli devlet erkanının göreve gelişlerini, bazı yakın dostlarının yaptırmış olduğu çeşitli hayır ve hasenat işlerini, yine değer verdiği önemli kişilerin doğum ve ölümlerini birer tarih manzumesi yazarak Divanı'nda zikretmektedir. Bu tarih manzumeleri kıt'a-yı kebire nazım şekliyle yazılmış olup tamamı 25 adettir.

Divan'da, tarih manzumelerinden sonra, esas merkezin artık şairin kendisi olduğu, divanın asıl ağırlık ve hacmini bulduğu gazeller kısmı gelmektedir. Divanın en zengin kısmını oluşturan bu gazeller, divanın başında yer alan altı münacat ve na't da dahil edildiğinde toplam elli sekiz tanedir. Mekkî, yine Klasik edebiyattaki divan tertibine uyarak, burada gazelleri, kafiyelerinin son harflerine göre alfabetik bir şekilde sıralamakta, seçmiş olduğu çeşitli harflerle gazellerini yazmak suretiyle bu tertibe uyduğunu göstermektedir. Şairin, kendi duygu ve düşüncelerini çeşitli mecaz ve mazmunlar etra-

finda dile getirdiği bu gazellerde, aşk, sevgili, güzellik, rindlik ve tabiat gibi konular ele alınıp işlenmektedir.

Klasik edebiyattaki tahmis yazma geleneğine bağlı kalan Mekkî, Divanı'na tahmislerle devam etmiş, burada etkisinde kaldığı şairlerden Nâbi'nin bir gazeline ve bir kasidesine, Rüşdi'nin bir gazeline tahmis yazmıştır. Daha sonra Divan'da mesnevi olduğunu ve yarım kaldığını tahmin ettiğimiz bir şiire de yer veren Mekkî, geleneğe uygun bir şekilde, küçük nazım şekillerinden olan kıt'alar ve müstakil beyitlerle Divanı'nı tamamlamıştır. Divanı'n sonunda da Divanı'nın tamamladığını ifade eden mensur bir hatime bulunmaktadır.

Bahsedilen bu özelliklere sahip Mekkî Divanı'da, yapmış olduğumuz tenkitli metin sonucunda, çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış toplam 107 manzume tesbit edilmiştir..

2- Divan Nüshalarının Tasnif ve Tavsifi

Mekkî Divanı'nın elde ettiğimiz nüshalarından dördü, İstanbul Kütüphaneleri, Türkçe Yazma Divanlar Katalogunda kayıtlı olup, bunun haricindeki iki nüshadan birincisi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. Y. 9673 numarada, diğeri yine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Kütüphanesi 9.642 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Mekkî'nin karşılaştırma yaparak çalıştığımız Divan'ının, elde mevcut nüshalarının tasnif ve tavsifleri ise şu şekildedir²⁵:

a. İstanbul Üniversite Kütüphanesi KTB. T 55516 :

Bu nüshada 3 münacat, 3 na't, 2 methiye, 23 tarih, 1 kaside, 50 gazel, 3 tahmis, 1 kıt'a ve 3 beyit yazılıdır. Bu nüsha, bulunduğu kitaplığın isminden dolayı çalışmamızda "Ü1" nüshası olarak gösterilmiştir.

Baş : Düşür derûnıma tâb-ı muhabbetün yâ Rab
 Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Urdum ayağa müşterî çıkmam şirasına
 Bîntü'l-'ineb didükleri ümmü'l-habâisün

Müst : Yahyâ İhyâ

²⁵ Nüshalara için kullanılan kısaltmalar "Türkçe Yazma Divanlar Katalogu" esas alınarak yapılmıştır.

İst. kd. : Ketebe'l-'Abdü'l-fakîr Yahya İhyâ İmâm-ı Câmî'-i 'Arab razî 'anhu'r-
Rab ismuh

Md. ta. : 38 yk. 240X142-167X93 ölç., ta'lik yz, 13 st, abâdî kt, nakışlı ve tezhibli
kırmızı szb, yaldızlı cl, kahverengi meşin, zencirekli miklebli yaldızlı ct.

Bu nüshanın baş tarafında kütüphanenin resmi mührü basılıdır.

b. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Kütüphanesi 9. 642 :

Türkçe Yazma Divanlar Katalogunda bulunmayan bu nüshanın yine kütüphane
isminden dolayı "Ü2" nüshası olarak isimlendirilmiştir. Bu nüshada 3 münacat, 3 na't, 2
methiye, 25 tarih, 2 kaside, 50 gazel, 3 tahmis, 5 kıt'a, 6 beyit ve 1 mesnevî yer almak-
tadır. Ayrıca sonunda mensur bir hatime bulunmaktadır.

Baş : Düşür derûnıma tâb-ı muhabbetün yâ Rab
Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Hayat-efzâ-i dil-hâbda yâ Rab beyânuñ râ
Be-dem-ha-yı mesîha âbda tîğ-ı zebânuñ râ

Mdta : 35 yk. 240X142-148X117 ölç, nesih yz., 15 st, Avrupa kt., siyah szb, yal-
dız cl, kahverengi meşin , nakışlı ve tezhibli zencirekli miklebli yaldızlı ct,

Nüshanın baş tarafında edebiyat kütüphanesi ve "tetkik edilmiştir" ibaresi bu-
lunmaktadır.

c. İstanbul Üniversite Kütüphanesi d. 6873.

Bu nüsha da kütüphane ismi sebebiyle "Ü3" nüshası olarak adlandırılmıştır. Bu
nüshada 3 münacaat, 3 na't, 2 methiye, 21 tarih, 2 kaside, 53 gazel, 3 tahmis, 5 kıt'a, 6
beyit ve mensuz bir hatime yazılıdır.

Baş : Düşür derûnıma tâb-ı muhabbetün yâ Rab
Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Hayat-efzâ-i dil-hâbda yâ Rab beyânuñ râ
Be-dem-ha-yı mesîha âbda tîğ-ı zebânuñ râ

33 yk, 200X137-148X118 ölç, rük'a yz, 15 st, Avrupa kt, siyah szb, siyah
cl, arkası meşin üstü kahverengi bez ıstampa yaldız damgalı ct.

Başında kütüphanenin resmi mührü yer almaktadır.

d. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Kütüphanesi T.Y 9673 :

Türkçe Yazma Divanlar Katalogunda kayıtlı bulunmayan bu nüsha da yine kütüphane isminden dolayı "Ü4" nüshası olarak simgelenmiştir. Ayrıca bu nüshanın yazısı oldukça bozuktur. Bu nüshada 3 münacat, 3 na't, 2 methiye, 24 tarih, 2 kaside, 3 tahmis, 1 mesnevi, 5 kit'a, 6 beyit ve bir mensur hatime bulunmaktadır.

Baş : Düşür derûnma tâb-ı muhabbetüñ yâ Rab

Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Hayat-efzâ-i dil-hâbda yâ Rab beyânuñ râ

Be-dem-ha-yı mesîha âbda tîğ-ı zebânuñ râ

Müst : Ahmed Necib

34 yk, 200X138-150X98 ölç, kırma rika' yz, 15 st, taklîdî abâdî kt, siyah cl, arkası meşin üstü kahverengi bez ct.

Başta kütüphanenin resmi mührü basılıdır.

e. Halet Efendi (Süleymâniye Ktb) 674 :

Türkçe Yazma Divanlar Kataloğunda bulunan bu nüsha da kütüphane isminden dolayı "S" nüshası olarak isimlendirilmiştir. Bu nüshada 4 münacaat, 2 na't, 2 methiye, 23 tarih, 1 kaside, 52 gazel, 3 tahmis, 1 mesnevî, 4 müt'a, 6 beyit ve bir mensur hatime bulunmaktadır.

Baş : Düşür derûn ma tâb-ı muhabbetüñ yâ Rab

Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Hayat-efzâ-i dil-hâbda yâ Rab beyânuñ râ

Be-dem-ha-yı mesîha âbda tîğ-ı zebânuñ râ

Müst : Ahmet Necib Alaşehrî

İst. kd : Nemka'l-'abdu'd-dâ'î Ahmed Necib Alaşehrî gufiralehu

35 yk, 220X144-156X98 ölç, ta'lik yz, 15 st, abâdî taklîdî kt, nakışlı ve tezhibli bk, kırmızı szb, yıldız cl, kahverengi meşin üstü santraçlı yaldızlı zencirekli miklebli mahfazalı ct.

Başında ve sonunda Halet Efendi'nin vakıf mührü ile "Mehmed Said" yazılı bir mühür bulunmaktadır.

f. Ali emîrî Manzum Eserler (Millet Ktb) 409.

Bu nüsha çalışmamızda kütüphane ismi münasebetiyle “M” nüshası olarak adlandırılmış olup Türkçe yazma Divanlar Katalogunda da kayıtlı bulunmaktadır. Ayrıca diğer nüshalara oranla en fazla farklılık bu nüshada görülmektedir.

Baş : Düşür derûnıma tâb-ı muhabbetün yâ Rab

Soğutma 'aşk ile dilden harâretün yâ Rab

Son : Yıkup halkuñ dilin Mekkî cihana eyleme rağbet

Felek-meşreb olub da tîrândâz-ı kemân olma

İst. th : H 1274-1857/8. Yzn Yusuf Muhlis

İst kd : Temme'd-Dîvân-ı eser-i hame-i Yusuf Muhlis sene 1264

33 yk, 138X125-157X88 ölç, ta'lik yz, 17 st, yeşil renkli Avrupa kt, 1 ve

17. Yaprak başlıkları nakışlı ve tezhibli, kırmızı szl, lacivert cl, koyu kaverengi meşin ct.

Başta, Ali Emîrî Efendi'nin vakıf mührü ile kütüphanenin resmi mühür ve damgası basılı ve sonradan yazılarak ilave edilen 28-33. Yapraklarda kıt'a namıyla 22 gazel yazılıdır.

3. Kasîde-i Bürde Şerhi (Te vessül)

Mehmed Mekkî Efendi, Şerâfüddîn 'Abdullah Muhammed Ebu Saîd Busûrî'nin Kasîde-i Bürde'sini şerh etmiştir²⁶. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, Mekkî'nin yazmış olduğu bu şerh, Türkçe şerhlerin en mufassal ve mükemmelidir. Mekkî'nin “Te vessül” ismiyle kaleme aldığı bu eser, Şeyhzâde Mehmed Es'ad tarafından h. 1300 tarihinde basılmıştır. Tamamı 456 sayfadan oluşan bu eserin elimizdeki baskısı Mehmed Mekkî, Te vessül ismiyle Millî Kütüphane A.EHT, 540 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Te vessül'ü baskıya hazırlayan Mehmed Esad, eserin baş tarafında Mekkî ile ilgili “Devhatü'l-Meşâyih” zeylinden alınan ve kendisinin de eklemeler yaparak hazırladığı

²⁶ Busurî, Mısır'ın köylerinden Busur'da dünyaya gelmiş olup, h. 608-696 tarihleri arasında yaşamıştır. Busurî, vücudunun yarısına felç indiği bir zamanda “Kaside-i Bürde'yi yazarak Allah'tan şifa talebinde bulunmuştur. Kasiesini tamaladıktan sonra Hz. Peygamberi rüyasında görmüş ve bu kasideyi ona okumuştur. Hz. Peygamber de iltifat ederek onun felç olmuş azalarını meshetmiş ve Busurî uyandığında sıhate kavuştuğunu görmüştür. Busurî'nin Hz. Peygambere olan büyük aşkıyla yazdığı bu kasidenin değişik zamanlarda Arap edebiyatı ve Türk edebiyatında bir çok terceme ve şerhleri yapılmıştır. Bkz. İmam Busurî, *Kasîde-i Bürde*, Haz. Fevzi Aksoy-Mehmet Balcı, İstanbul, 1975, s. 5.

bir giriş yazmıştır. Bu girişte Mekkî'nin hayatı, görevleri ve eserleri hakkında geniş bir şekilde bilgi verilmiş olduğu görülmektedir. Mehmed Esad, ayrıca Mekkî'nin bu eserinin bir fihristini de hazırlamış ve eserin sonuna, baskıya hazırlayıp, bitirdiği tarihi ihtiva eden bir tarih manzumesi yazarak eklemiştir.

Mehmed Mekkî Efendi Tevessül adlı eserinde, Busûrî'nin 162 beyitlik meşhur kasidesini beyit beyit alarak geniş bir şekilde şerh etmiş ve şerh ettiği her beyiti de tahmis etmiştir.

4. Mürşidü'l-Vârisîn fi Şerhi Ahvâli'l-Erba'în

Mehmed Mekkî tarafından kaleme alınana ve 48 sayfadan oluşan bu risale, matbudur. Mekkî'nin din alimliği yönünü ortaya koyması bakımından da son derece önemlidir. Mekkî, bu risale ile fikhî konulardaki bilgisini ortaya koymuş ve bazı meselelere çözüm getirmeye çalışmıştır. Bu risaleyi, bazı kaynaklar, "Metin-i Sirâciye"nin bir tercümesi olarak tanıtmakta iseler de, risalenin basımı için yazılan kısa takdimde Mekkî'nin Metin-i Sirâciyye'yi tercümeden öte Türkçe olarak şerh ettiği söylenmektedir. Fıkıh ve feraiz'e dair bu risalede miras hukuku ile ilgili 40 önemli mesele tafsilatlı bir şekilde, Türkçe olarak izah edilmiştir. Risale "Dârü't-Tıbâ'âtü'l-'Amire Matbaası"nda Abdü'l-mecid Han devrinde 1250 yılında Mustafa Sami tarafından bastırılmıştır.

5. Diğer Eserleri

Eva'il-i Beyzâviyye'ye bir haşiye, Mufasssal ve Mübahis hamd ve şükre müteallık bir Risale, Mübâhis Sıfatü'l-Lahde bir Risale-i Türkî, Tavzîh'dan Mukaddemât-ı Erba'a üzerine bir Risale, Mahal-i Niza'-ı Sa'deyn olan İsti'âre-i Tabi'yye-yi Temsiliyye üzere bir Risale-i Türkî.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

I. DİN VE TASAVVUF

A. DİN

1. Allah

Şeyhülislam şairlerimizden olan Mehmed Mekkî Efendi Allah'ı İslamî görüşe uygun şekilde düşünür. Mekkî Dîvânı'nın tertibinde de klasik edebiyatın divan tertibine uymaya çalışmıştır ve Dîvân'ının başına Münacatlarını koymuştur. Divan'da dördü baş tarafta gazel nazım şekliyle biri de kıt'a nazım şekliyle olmak üzere beş adet münacat bulunmaktadır. İki tanesi "yâ Rab" redifli olan bu münacatlarda Mekkî, Allah'a yakarıшта bulunmuş, acziyetini ifade etmiş, nefsin elinden şikayetini dile getirmiş, günahkar olduğunu söyleyerek, Allah'ın kerem ve lütfuna sığınmıştır. Ayrıca kendisinin ve bütün insanlığın da bağışlanması için dua etmiştir:

Derdüm ğam-ı firkatle füzûn eyleme yâ Rab

Menzilgehimi râh-ı cünûn eyleme yâ Rab (G, 2/1)

Bu münacattan başka kasîde ve gazellerinde münferit olarak Allah'ın isim, sıfat ve tezahürleri söz konusu edilir. Bu isim ve sıfatlar şunlardır :

Allah, Hudâ, Rab, Bârî, ya İlâhî, Kaviyyü Rahîm, Rabb-i Kerîm, Hazret-i Hak, Rabb-i Mecîd, Savn-ı Hak, İntâk-ı Rab, Lütf-ı Hak, Lütf-ı Mevlâ, Tarf-ı Hak, Tevfik-i Rabbânî, Ni'met-i Hak, Hibetullah, Rabb-i Rahîm, Feyz-i Hak, Rabb-i Cevâd,

Ricâlullah, Nûr-ı Hak, Hamd li'llah, Rabb-i Ganî, Rabb-i 'İzzet, Rezzâk-ı Kevnî, Matlûb-ı Hakîkî, Dest-i Tefekkür, Der-i İn'âm, Kibriyâ, Dergâh-ı Kibriyâ, Destgîr-i Fütâdegân, Câ-yı Ümmîd, Melik-i Mülk-i Lâ yezâl, Muhavvelü'l-Ahvâl, Dâver-i 'Âlem, Nesîm-i 'Avn-i Rabbânî, Dâver-i Efhâm, Fettâh-ı Ezel, Dâmen-i 'Afv ü 'Înâyet, Dest-i Kerîm, Mehbit-i Feyz-i Hudâ vb. isim ve sıfatlar dîvan'da Allah'ı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Allah, çaresiz olanlara yardım eden "Rezzak"tır. O, kötü nefisleri salih eyleyen "Bârî"dir. O, cümle yaratılmışların rızkını yoktan îcâd eden ve herkese paylaştıran "Rezzâk-ı Kevnî"dir :

İdüp îcâd 'ademden rızkun itmiş cümleye tertîb

Bilen Rezzâk-ı Kevnî İfakdur ancak dilde muhtârı (G, 6/2)

Allah, günahları bağışlayan, dertlere deva ihsan eden, çaresiz, fakir ve inleyen kulları başkasına muhtac etmeyen, düşkünlerin elinden tutandır:

Yâ ilâhî baña atâ senden

Derd-i cângâhuma devâ senden (G, 3/1)

Allah ile ilgili mefhumların çokça tesadüf edildiği beyitlerin bazılarında da devrin padişahı için kullanılan ve "Sultanlar yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her mazlum ona sığınır" anlamındaki Hadis-i Şerîfe dayanan "Zıll-i Mevlâ", "Zıllu'llâh-ı A'zam", "Zıll-i Hüdâvend-i Kerîm" gibi sıfatların kullanıldığı görülmektedir :

Pâdşâh-ı bahr ü ber şâhen-şeh-i âlî-neseb

Hüsrev-i vâlâ-haseb zıll-i Hüdâvend-i Kerîm (KT, 2/1)

2. Melekler

Melek, beyitlerde üç yerde geçmektedir. Bunlar da "kerubiyyân", "melâ'ik" ve "Cibrîl"dir.

Meleklerin gökyüzünde yaşadıklarına inanılır ve "melâ'ik-i tâk-ı 'arş" olarak zikredilir. Mekkî, Sultan Muhammed için düşürdüğü tarihin melekler tarafından gökyüzüne yazıldığını söylemektedir :

Melâ'ik-i tâk-ı 'arşa yazdılar tebşîr ile târîh

Zihî Sultan Muhammed cûd-ı rahmet lutf-ı Mevlâ'dan (TR, 3/15)

Bir beyitte de meleklerle ilgili olarak tasavvuftaki yaratılış nazariyesi karşımıza çıkıyor ve bunun Allah'a yakın olan dört büyük meleğin alınına vuran dalgaların aksinden meydana geldiği söyleniyor :

Kerûbiyyân-ı kurbûn 'aks-i emvâc-ı cebîninden

Hasîr-i astânî nev-be-nev tebdîl olur hâlâ (K, 1/27)

Beyitlerde, meleklerden hususi olarak sadece Cebrail'e rastlıyoruz. Bu da Miraç hadisesine telmihte bulunularak zikredilmiştir :

Kodı na'leyn-i pâyuñ keş-me-keşde 'arş ü Cibrîl'i

Ki tâc-ı iftihâr itmek sezâdur yâ Rasûlullah (K, 4/3)

3. Kitaplar

Dîvan'da kitaplarla ilgili bir beyit yer almaktadır. O da sevgilinin yüzü ve güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılan "Mushaf" yani Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yüzün, vahdet ve Hakk'ın tecelligâhı olması bu tasavvurların hareket noktasını oluşturduğu; ayrıca Mushaf'a abdestsiz el sürülememesi inancı ve onun öpülüp başa konulması adeti ile sevgilinin yüzünün öpülmesine duyulan iştîyakın dile getirilmeye çalışılmış olduğu da söylenebilir :

Dem cûş idüp nezârede giryân iken gözüm

Takbîle kor mı Mushaf-ı rûyuñ vuzu' ile (K, 52/2)

4. Ayetler

Mekkî, Divanı'nda klasik şiirimizin ana kaynaklarından olan Kur'an ayetlerinden bir hayli istifade etmiştir. Beyitlerde bazen bir kısım ayetleri ibareler ya da kelime halinde iktibas etmiş, bazen de ayetlere telmih yoluyla işaret etmiştir. Kimi zamanda ayetler, "Ayet-ı Nûr", "Ayet-i Kübrâ" gibi şöhret buldukları isimleriyle zikredilmiştir.

Ayetler, bizzat zikredilirken, ekseriya bütünüyle alınmadığı, birkaç kelimelik ibareler halinde alıntı yapıldığı görülmektedir :

Deyr-i sarîr bâbı etrafındaki gülzâr için

"Hazihi cennâti 'adnin fedhulûhâ hâlidîn" (TR, 16/12)

Beyitlerde kullanılan ayetler bazen de sevgilinin yüzü ve ayva tüyleri için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü mushaf olarak kabul edilince; ayva tüylerinin de mushafın içindeki ayetler olarak düşünüldüğü söylenebilir :

Ayet-i Nûr-ı müfessir tal'at-ı feyz akdesi

Her kelâmı nazm-ı dîn ü devlete Rûhü'l-Beyân (TR, 5/3)

Divan'da ibareler ve telmih yoluyla yer alan ayetlerin geçtiği mısralar şunlardır:

“**Hazihi cennati 'adnin fedhulûhâ hâlidîn**”¹ (TR, 16/12)

“**Mecma'u'l-Bahreyn**”²-i der fazl-ı 'ulâm îfâsına (TR, 9/6)

Muhkem ü sengîn çün “**seb'ü'ş-şidâd**”³ (TR, 8/4)

Sarulmuş cân ile “**hablü'l-metîn**”⁴ lutfîna amma (K, 1/38)

Hak tecelli ile “**ile'l-mi'âd**”⁵ (K, 2/66)

Makam-ı 'aşkı hâ'iz câygâh-ı “**kurbi ev ednâ**”⁶ (K, 1/25)

“**Melik-i mülk-i lâ yezâl**”⁷ olalum (K, 2/38)

“**Hayr-ı tevfikun karîn**”⁸ it yâr idüp lutfuñ emîn (TR, 10/12)

Mahzen-i Sultan Mahmud oldı “**bi'l-kenzü'l-cihâd**”⁹ (TR, 7/7)

Nass-ı kat' ile çü sensün “**rahmeten li'l-'alemîn**”¹⁰

“**Ayet-i Nûr**”¹¹-ı müfessir tal'at-ı feyz akdesin (TR, 5/3)

“**Ayât-ı Hüsn**”¹²e zîb-i hat-ı enfesîdür (G, 27/1)

5. Peygamberler

Divan'da ismi zikredilen üç peygamber vardır. Bunlar; Hz. Süleyman, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.

¹ Kur'an, 35/33; 39/73; 48/5.

² Kur'an, 55/19.

³ Kur'an, 12/48.

⁴ Kur'an, 3/103.

⁵ Kur'an, 3/9.

⁶ Kur'an, 53/9.

⁷ Kur'an, 3/26.

⁸ Kur'an, 4/62.

⁹ Kur'an, 9/10; 59/8.

¹⁰ Kur'an, 21/107.

¹¹ Kur'an, 24/40.

¹² Kur'an, 93/2.

a. Hz. Süleyman

Beyitlerde Hz. Süleyman'ın insanlara ve cinlere hükmetmesi, ekseriyetle onunla birlikte zikredilen hakimiyetinin kilit noktası sayılan mührü ve mülkünün genişliği söz konusu edilir :

Yaptı şeh-r-âyîn için mühr-i Süleymân'ın felek
Şem-i mihr ü mâhdur olmuş kandîl-i ahterân (TR, 5/8)

b. Hz. İsa

Beyitlerde Hz. İsa ve Hz. Meryem'le ilgili mucizelere telmihte bulunulur. Hz. İsa'nın zikredilen bir özelliği de nefesinin "can bahş" olması, hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesidir. Bu özellikleri dolayısıyla bahar ve sevgilinin dudakları arasında benzerlik kurulur:

Hâme ol nâ'il-i i'câz-ı Mesîhâ'dur kim
Cism-i lafzıyla ider rûh-ı me'ânî peydâ (K, 5/2)

c. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, Divan'da en çok zikredilen peygamberdir. Onun adına müstakil olarak üç adet manzume, yani na't bulunmaktadır. Bir tanesi "yâ Resûlallah redifli olan bu manzûmeler, toplam 51 beyittir. Gerek bu müstakil manzûmelerde, gerekse Divan'daki diğer beyitlerde Hz. Muhammed şu isim ve sıfatlarla zikredilmiştir: Cây-ı Muhammed, Muhammedî gül, feyz-i gül-i şer'î Mustafa, Habîb-i kibriyâ, Habîb-i kibriyâ Ahmed, Mahbûbü'ş-şiyem, Resûl-ı Ekrem, dîn-i peyâamberî, evreng-i risâlet, şâh-ı rusul, sultân-ı mürselîn, şehen-şâh-ı enbiyâ, cemî'-i enbiyâ, resul-ı hâlik-ı yektâ, sultân-ı kevneyn, sâhib mühr-i hatmiyyet, şeh-i iklim-i rahmet, dürr-i tâc-ı sa'âdet, sâye-i sultân-ı enbiyâ, rahmeten li'l-âlemîn, nûr-ı mihr-i kibriyâ. Divan'da yer alan Hz. Muhammed için yazılmış na'tlardan birinin matla' beyti şöyledir :

Cemâlûn nûr-ı mihr-i kibriyâdur yâ Resulallah
Kelâmuñ nefha-i feyz-i Hudâdur yâ Resûlallah

Mekkî, gerek bu manzum olarak yazmış olduğu na'tlarda ve gerekse tek tek beyitlerde Hz. Peygambere son derece bağlı ve samimi bir müslümanla aynı duygu ve düşünceleri taşıdığını göstermektedir. O, Hz. Muhammed'i beyitlerde şöyle anlatmaktadır. Hz. Muhammed, Allah'ın en sevgili kulu ve peygamberi, peygamberlerin sonuncusu ve en üstünüdür; alemler onun için yaratılmıştır. Yaratılışın başlangıcı odur. O olmasaydı kainat yaratılmazdı. Kalem önce onun adını yazmıştır. Risaleti ile bütün alemleri

nurlandırmıştır. O, ümmetinin suçlularına şefaata edendir ve alemlere rahmet olarak gönderilmiştir.

Nass-ı kat' ile çü sensün "rahmeten li'l- 'alemîn"

Hâşâ li'llâh Mekkî-i mücrim kapuñdan dūr olur (G, 5/5)

Odur asl-ı mekâsıd mebd-i dîbâçe-i hilkat

Tekevvün nüshasında 'illet-i ğâ'iyye-i eşyâ (K, 1/29)

Hz. Muhammed'in beyitlerde zikrediliş sebeplerinden biri de onun gösretmiş olduğu mucizelerdir. O, Cebrail ile beraber çıktığı miraçta, Cebrail'i belli bir noktada bırakarak Allah'ın huzuruna ulaşmış "cemî'-i enbiyânın ser-veri ser-defteri" olmuş, ümmetine Hakk'ın rahmetini armağan ederek en büyük şefaata sıfatını almıştır. Bir beyitte de sevgilinin bakışlarıyla aşğın sinisini ikiye ayırması, Hz. Peygamberin parmağının işaretiyle ayı ikiye bölmesi mucizesine benzetilmektedir:

Benân-ı iltifâtuñ yek işaret sîne çâk itdi

Kamer mahiyyet-i 'aşk-ı derûnuñ eyledi îmâ (K, 1/32)

Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu din; onun üzerine salat ve selam getirilmesi; onun yüzünün güle teşbihi ile sevgilinin güzelliği arasındaki benzerlik zikredilen diğer unsurlar arasındadır.

6. Sahabiler

Divan'da sahabîler hakkında pek fazla bir şey söylenmemiştir. Bir beyitte genel anlamda "ashâb-ı âl-i kurreti 'ayn" ibaresiyle sahabenin yüceliğinden ve seçkin olduklarından bahsedilmiştir:

Olsun salât-ı bî-had aña bî-'aded-selâm

Bûy-ı muhabbetüñle ilahi 'ale'd-devâm

Ashâb ü âl-i kurret-i 'ayne bâ-ihtirâm (TH, 3/15)

Dört halifeden biri olan Hz. Osman, Osmanlı hanedanı ile ilgi kurularak bir beyitte şöyle zikredilmiştir:

Hazret-i Osmân-ı hân-ı ma'delet-güster gibi

Saltanat oldu muvaffik bir şeh-i dâñasına (TR, 9/2)

Şair iki beyitte de memduhunu övmek için kullandığı "hemnâm-ı şî'r-i Hudâ" ve "silsile-i âl-i Haydârî" vasıflarıyla Hz. Ali ve ehl-i beyte işarete bulunmaktadır.

Aña şâyesyedür hem-nâm-ı şîr-i Hudâ el-Hak
Ki cedd-i pâkidür kahr eyleyen a'dâyı nusretle (TR, 23/4)

7. Kaza ve Kader

Allah'ın hükmünün gerçekleşmesinden, yani fiillerin tahakkuk etmeden önceki hali olan kaza, Divan'da, dünya meydanında oynanan bir "gûy-ı çevgân" oyunu şeklinde değerlendirilmektedir. Allah'ın ezeli iradesi "çevgân-ı kaza" insan ise, "gûy"ı temsil etmektedir.

Zemîn-i hikmet içre gûy-ı çevgân-ı kazâdur kim
Odur ser-dâde-i emr-i Hudâ fermân-ber-i Mevlâ (K, 1/14)

Kaza'nın diğer bir beyitte de oka benzetildiği görülmektedir. Bu kaza okunun yayı, feleğin zulüm yükü ile iki büklüm olmuş, aşığın kamburlaşmış vücududur. Ayrıca feleğin eğri olarak tasavvur edilmesi, onun yaya benzetilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla onunla kaza ve ecel oklarının atılması tasavvur olunmuştur:

Fütâde-i felekî itme bâr-ı zulm ile ham
Kemân-ı tîr-i kaza kâmet-i dü-tâdandur (G, 24/3)

Divan'da, Kader anlayışı da aynı yaklaşım biçimiyle ele alınmış, insanın kaderini yazan kalemin hükmünü icra edeceği, yani insanın alınına yazılan ne ise onun insanın başına geleceği, dolayısıyla bu hükme sabır ve rıza gösterilmesi istenilmiştir:

Kalem-i ser-nüvişt-i rûz-ı ezel
İder elbette hükmüni cârî (KT, 1/1)

8. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar

a. Ahiret

Divan'da, ahiret için, bu dünyada azık hazırlanması, bu azığın da iyilik ve hayır olduğu Klasik İslam inancı çerçevesinde içerisinde ele alınıp işlenmiştir:

Fikr-i masrûf-ı mi'âd ü zikri zâd-ı ahiret
Hayr ü birre itdigiçün dâ'imâ re'y-i rezîn (TR, 15/7)

b. Kıyamet, Mahşer

Beyitlerde "kıyamete dek", "tâ-be-mahşer" ve "yevmü't-tenâd" gibi ibarelerle zikredilen kıyamet, dünyanın sonu ve ahiret hayatının başlangıcıdır. Kıyamet, zaman

genişliğini ifade etmek için de kullanılır. Şair, memduhunu överken, onun devletinin ve saltanatının kıyamete kadar devam etmesini diler:

Ber-devâm ile serîr-i saltanatda yâ İlâh

Tâ-be-mahşer hânedân-ı devleti olsun kavîm (TR, 2/11)

Sevgilinin, gönlü yaralı aşıkları ayrılık ateşi ile mahşere kadar ağlatıp, inletmesi, aşığın ise, kıyamete kadar sevgilinin “çeşm-i ümmîdi”ni beklemesi beyitlerde yer alan kıyametle ilgili ifadelerdendir :

Tâ ki tahammül ey gül-i ter hâr-ı cevrûne

Bûlbüllerüñ kıyâmete dek zâr ider misin (G, 47/3)

c. Cennet

Beyitlerde Cennet, Cinân, Cennât-i 'Adn, Kasr-ı 'Adn, Behişt, Ravzâ-i pâk ve tesnîm ifadeleriyle yer almaktadır. Cennet, bazen de şairini memduhunun girmesi için duada bulunduğu yer ve Allah'ın lütfunun en fazla bulunduğu makam olarak tasvir edilmiştir. Cennet, şairin memduhunun dünyadaki kasrı için de bir benzetmelik olur :

Havza nâzır dâ'imâ 'âşık mı âyâ aksine

Kasr-ı 'Adn itmiş mekr-i havz içre kendüye zuhûr (TR, 2/6)

Koca Paşa yerüñ cinân olsun

Ne güzel câmi' eyledüñ bünyâd (K, 3/14)

d. Ölüm, Ecel

Beyitlerde “dest-i ecel”, “bâd-ı fenâ”, “hakka duhûl itmek”, “meyyit” gibi ifadelerde yer alan ölüm, her canlının önünde sonunda tadacağı bir durumdur. Ölüm, tıbbın çaresiz kaldığı amansız bir dert, bütün çağlarda insanların adını anmaya çekindiği bir ayrılık ve nice taze fidanları solduran, kolunu kanadını kıran bir hazan rüzgarıdır :

İtdi şikeste dest-i ecel nev-nihâlümü

Soldurdı hayf bâd-ı fenâ derd-i dâlümü (G, 54/1)

e. Ruh

Ruh, beyitlerde gözle görülmediği, bedenle olan münasebeti, bedene canlılık vermesi ve bedeni terk edişi sebebiyle dile getirilmektedir. Ayrıca yarin kokusunu taşıyan nesîm ile beraber zikredilir.

Nesîm-i rûh-bahşâ-yı muhabbet Rabb-i 'izzetden
İde rûhını gül-berg-i salevât-ı tâm ile bûyâ (K, 1/41)

9. Din İle İlgili Mefhumlar

a. Din, İslam, Mü'min

Şair, din konusuna, memduhunu övmek kasdıyla değinmiş, onu dinin koruyucusu ve ihya edicisi olarak vasıflandırmıştır :

Muhyi-i sünen-i mü'eyyed-i dîn
Geldi fetvâya seyyidü'l-'ulemâ (TR, 10/9)

Beyitlerde din, genel olarak dinin kuralları ve bu kuralların uygulanış biçimi şeklinde görülmektedir. Bu kuralların uygulanması ve korunması, şüphesiz yine yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak vasıflandırılan padişah tarafından olmaktadır. Dolayısıyla din ile ilgili mefhumların geçtiği beyitlerde devrin devlet büyüğünün de övüldüğünü görürüz. O, dinin hamisi ve yüce şeriatın uygulanmasında bir yardımcıdır:

Hamî-i sadru'ş-şerî'a hâfız-ı mülk-i 'ibâd
Sâye-i râhat-penahî zıll-ı mevlâdur medîd (TR, 6/6)

Bunlardan başka din için, "râh-ı şeriat", "gülzâr-ı şer'", "bâğ-ı şer'", "bağbân-ı şer'", "şer'i Mustafa" gibi terkiplerde kullanılmıştır. Ayrıca bazı yerlerde de şeyhülislamlık makamı ve fetvalarla beraber işlenmiştir:

Bû Hanîfe bâğ-ı şer'a lâle-i Nu'mân-ı hak
Hazret-i 'Āsım efendi şeyhü'l-islâm-ı güzîn (TR, 10/6)

b. Kâfir, Şirk, Put

Kafir sıfatı bir beyitte nefis için kullanılmıştır. Mutasavvıflar nefsi, kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri yerinde kullanırlar, dolayısıyla nefsi yenmek büyük bir cihattır. Cihat ise küfre ve kafire karşı yapılıır :

Kâfir-i nefis elinde oldum esîr
İderüm mahbes içre şimdi cihâd (K, 3/40)

Kafir sıfatının, diğer bir beyitte sevgilinin gamzesi için kullanıldığı görülür. Gamze bazen öldürücü bir katil, bazen de cellattır. Aşık sevgilinin gamzesinin esiri olunca gamze de bir kafir olur. Ayrıca gamze, sevgilinin aşığı avlamak için ve kendine

esir etmek için kullandığı en etkili silahtır. Sevgili gamze silahıyla aşığın gönlünü yaralayan kirpik oklarını fırlatır ve onu esir alır:

Kâfir gamzesi çok kimseleri itdi esîr

Yürüiş mülk-i derûna saf-ı müjgân iledür (G, 19/2)

Şair bir beyitte de sevgiliyi put'a benzetmiş, zahidin bu güzele karşı duyduğu bu gizli aşkı kafirliğin alameti olarak görmüştür :

Tenhâda böyle ol büte zâhid-perestişûn

Şirk-i hafinûn anla ki pek kâfirîsidür (G, 28/3)

10. İbadet ve İbadetle İlgili Mefhumlar

a. *Namaz, Abdest, Kible, Câmi*

Divan'da doğrudan namazla ilgili olan herhangi bir beyite rastlayamıyoruz. Ancak, zahirî ve batınî ibadet, hamd ve dua, niyaz, kiblegâh mefhumlarıyla karşılaşılıyor. Camiler zahirî ve batınî ibadetlerin yapıldığı yerler olarak divanda zikredilmiştir :

Zâhir ü bâtının 'ibâdâtın

Oldı câmi' bu tekye-i irşâd (K, 3/15)

Abdest ise, sevgilinin mushaf olan yüzü ve mushafa abdestsiz el sürülmemesi inancını dolayısıyla ele alınmıştır:

Dem cûş idüp nezârede giryân iken gözüm

Takbîle kor mı mushaf-ı ruyuñ vuzu' ile (K, 52/2)

Hac ile ilgili olarak bir beyitte "Hacc-ı mebrûr" ifadesine rastlanmaktadır :

Hulûs-ı kalb ile şavk-ı ziyâret Hacc-ı mebrûruñ

Niçe âsârını görmek muhakkak bunu pek belle (TR, 19/4)

b. *Günah, Tövbe*

Beyitlerde doğrudan günah ve tövbe kelimeleri geçmemekle birlikte, mücrim, cürm, rû-siyeh, 'atâ-cû, rûy-ı pür-ayb-ı siyâh, dalâlet gibi ifadelerden anlatılmak istenenin şeyin günahtan başka bir şey olmadığıdır. Diğer taraftan günahla ilgili ifadelerin yer aldığı hemen her beyitte günaha karşılık olarak rahmet, lütuf, 'inâyet gibi ifadelere de yer verildiği görülmektedir. Ayrıca, günah ve tövbe ile ilgili beyitlerde şair, kendi günahkarlığından da bahsetmekte, günah denizinde boğulduğunu ve yüzünün kara olduğunu söylemektedir:

Degül bu rû-siyehe cümle nâsa kâfidür
Kimine katre-i deryâ-yı rahmetüñ yâ Rab (G, 1/4)

B. TASAVVUF

Hicri II. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan tasavvuf cereyanı, özellikle tarikatlar ve tekkeler aracılığıyla İslam dünyasındaki etkisini yüzyıllar boyunca sürdürmüş bir düşünce ve inanç sistemidir.

Müslüman milletlerin fikir ve sanat hayatında geniş bir ilham kaynağı olan tasavvuf, asırlarca mütefekkirler tarafından izaha çalışılmış, şairlerin şiirlerinde de terennüm edilmiştir. Bu itibarla tasavvufun en güzel ifadesini edebiyatta görmek mümkündür. Edebî sanatlara tutkun olan şairler, tasavvufun remiz ve mazmunlarından bolca istifade etmişlerdir¹³.

Gerek varoluşun, gerekse İlahi gerçeğe ulaşmanın temelinde aşkın bulunduğu görüşü, Allah'a yasaklarla ve korkuyla değil, ancak aşkla ulaşılabileceği inancı ön plana geçmiştir; böylece aşk, tasavvufun en önemli yanı olmuş ve edebiyatta da en çok bu yönüyle işlenmiştir¹⁴.

Klasik Türk edebiyatı şairlerimizin bir çoğu da tasavvufun tesiri altında kalmış, bunlardan bazıları bu cereyana samimi olarak bağlanmış, bu tesiri aynı samimiyetle eserlerine yansıtmış, bazıları da ancak buldukları dönemin etkisine bağlı olarak tasavvufa temas etmişler ve sadece onun sembollerinden faydalanmışlardır¹⁵.

Klasik Türk şiiri şairlerinden olan, çeşitli medreselerde müderrislik yapan, kadılık mesleğini icra eden ve iki defa şeyhülislamlık makamına yükselen Mehmed Mekkî Efendinin bir din alimi olduğu muhakkaktır. Bu nedenle onun, yaşadığı dönemde oldukça rağbet edilen tasavvuf cereyanından yabancı kaldığı düşünülemez. Nitekim, kaynaklarda da, Mekkî'nin Kadirî ve Nakşibendi tarikatlarına intisab ettiği yolunda bilgiler

¹³ Agah Sırrı Levent, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984, s. 44.

¹⁴ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1994, s. 36.

¹⁵ Levent, a.g.e., s. 44.

vardır¹⁶. Dolayısıyla tasavvufun onda, bilgi ve temayül çerçevesinde kalmayıp, samimi bir duyuş ve heyecan halini aldığı düşünülebilir. Bununla birlikte o, şiirlerinde tasavvufun belirli bir yanını ya da bütünü tanıtmaya gayesi taşımamış, ancak yeri geldiğinde şiirlerinde tasavvufu ilgili tabir, mefhum ve telakkilerini kullanmaktan kaçınmamıştır.

Mekkî, tasavvufu, yaşamış ve yaşayanlara da hayranlık duymuştur. Nitekim Divan'ında ünlü mutasavvıflardan Muhyiddin Arabî (1165-1240) ve Sünbül Sinan (öl. m. 1529) için yazdığı kasidelerde (K,2-K,3) bu hayranlığı açıkça görmek mümkündür.

Himmeti çekdi beni Hazret-i Muhyiddîn'ün

Şevki nûr itdi teni Hazret-i Muhyiddîn'ün (K, 2/1)

Ahz-ı bûy-ı muhabbet ise murâd

Hâk-i Sünbülde eyle istimdâd (K, 3/1)

Şair, bazen mutasavvıfları methetmek, tasavvufî duygu ve düşüncelerini dile getirmek üzere tasavvufu ilgili tabirlere müracaat ederken bazen de, tasavvufun temel prensibi olan dünyadan alakayı kesmek, heva ve hevesi terk etmek, Allah'a kavuşmak için masivâyı gönülden silip atmak gibi konulara doğrudan beyitlerinde yer vermiştir:

İdüp kat'-ı ta'alluk tard olunca mâ-sivâ dilden

Olur her demden matlûb-ı hakîkî yâver ü yâri (G, 6/4)

Tasavvufî anlayışa göre kainatın yaratılış gayesi aşktır. Vücûd-ı mutlak, aynı zamanda cemâl-i mutlak tır. Tanrı, aşk-ı zâtî sebebiyle kendini göstermek istemiş ve bir ayna mesabesinde olan insan ve kainatı yaratmıştır. Dolayısıyla ki, âlemde her şeyin özü aşktır ve aşk ilimden üstündür¹⁷. Mutasavvıflara göre Allah'a ilim yoluyla değil, aşk yoluyla ulaşılır:

¹⁶ Mehmed Mekkî Efendi'nin şerhini yapmış olduğu "Kaside-i Bürde"yi basarken, ona bir önsöz yazan Mehmed Esad Efendi'nin (1789-1848) bu önsözde vermiş olduğu bilgilerden, Mehmed Mekkî'nin Nakşibendiyye tarikatine mensup olduğunu görmekteyiz. Biz bu bilgileri aynen naklediyoruz : "Tari-kat-ı Nakşibendiyye'den meyân-ı cünûd-ı ehl-i halde Cüneyd-i vakt olan Mevlânâ Dülgerzâde eş-Şeyh Muhammed Sıddık Efendi Hazretlerinden ve silsile-i eşrefiyyeden şerefbahş-ı zümre-i eşrâf olan Mevlânâ 'İzzeddin Efendi cenablarından sıdk-ı bi'atla iktisâb-ı şeref-i 'izzet eylemişlerdir" bkz. Rif'at Efendi, a.g.e., s. 112; Mekkî, Muhammed, *Teveşül (Şerh-i Kasîde-i Bürde)*, İstanbul, 1330, önsöz s. 5; Ayrıca bkz. Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul, 1972, s. 232. Osmanlı Müellifleri eserinin "Şeyhler Fashı"nda Eşrefzâde 'İzeeddin Efendi'nin kadiri tarikatının arif ve fazıllarından olduğu yolunda bilgiler de mevcuttur. Bkz. Mehmet Tahir, a.g.e., I/132.

¹⁷ İskender Pala, "Ah Mine'l-Aşk", *Cogito*, (Aşk Özel Sayısı) S. IV, Bahar 1995, İstanbul, 1997, s. 98.

Aşk imiş her ne vâir ki 'âlemde
İlm-i zâhir o fende nakş-ı sevâd (K, 3/47)

Aşk öyle bir ateştir ki bir tutuştu mu maşuktan başka her şeyi yakar. Aşığın Allah'a ulaşmak için vücudunu bu ateşte yakması gerekir.

'Âteş-i 'aşkuñ eyleyüp te'sir
Yana mahv-i vücud ide ekbâd (K, 3/46)

Aşkın coşkusu ve neşesi, hiçbir dünyevi zevk ile izah edilemez. Aşık bu yolda harab vaziyettedir. Kınanmışlığa aldırılmaz, dünyası ve maddesi yıkıktır. Gözü yaşlıdır ve bu yaşlar sevgiliye kavuşmadan dinmez. Aşk, önce maşuka, oradan da aşığın gönlüne düşer. Aşık bu ateşin sönmesini hiç istemez :

Düşür derûnuma tâb-ı muhabbetüñ yâ Rab
Soğutma 'aşk ile dilden harâretüñ yâ Rab (G, 1/1)

Aşık, maşuğa ulaşmak için nâm, nişan ve rûtbeyi elinin tersiyle iter. Vücudunu örtmek için elbise yerine çul giyer, dünya nimetlerine sinek kanadı kadar değer vermez. O, asli vatanından ayrı olduğundan kendini sürekli gurbette hisseder. Öyle ki, o, bu âlemde gariptir :

Bu cevherden n'ola pür-feyz olursa âlid-i zî-şân
Düşer 'âşık gariplerde seng-i kûy-ı yâr üzre (KT, 2/2)

Aşık, bütün feyz ve sevginin kaynağı olan "feyyâz-ı mutlak"ın elinden aşk şarabı içtiğinden, kendinden geçmiştir. Hakkın tecellilerini temaşa ederek hayrete düşmüş, düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmiştir:

Mest-i mey sañma seni gördüğü demde sâkî
Kendüden hayret ile 'âşık-ı bî-çâre geçer (G, 31/2)

1. Tasavvuf ve Tasavvüfla İlgili Mefhumlar

a. Şeyh, Mürşid, Kutb

Şeyh, müritlerine, Allah'a yakın olmanın yollarını gösteren, onları irşâd eden, Hak feyzinin merkezi olan dairenin kutbu, vahdet yuvasının kuşu ve irşad bahçesinin bahçevanıdır :

Serv-i ser-sebz-i ravzâtü's-sâdât
Bâğbân-ı hadîka-i irşâd (K, 3/3)

Şeyh, şifa gözüyle bir baktığı zaman dert ehline şifa, dünyaya hayat bahşeder. O, alnında Hak nuru açıkça görülen, baktığı zaman, irşad tecellileri şimşek gibi çakan, ke-rem tekkesinde hazin kalpleri irşad eden, himmet sahibi bir ulu kişidir :

Tekyegâh-ı devletün bir şeyh-i sahib-himmeti
Hânkâh-ı mekremetde mürşid-i kalb-i hazîn (TR, 15/6)

b. Tarîk

Tarîkten maksat, hidayet yoludur. Yüce dergaha niyet edenlerin Hak yoluna sâlik olan gönüllerin yoludur. Çünkü bütün talep edilenlere bu yol vasıtasıyla ulaşılır:

Sâlik ol gel tarîk-i Hakk'a gönül
Âñdadur ittisâl-ı kûy-ı murâd (K, 3/50)

c. Dergah, Tekke

Buralar, aşkın feyz almak üzere gittiği, pirin bulunduğu yerlerdir. Buralarda za-hiri ve batını ibadetler yapılır. Bu dergaha yüz sürenler, bütün muratlarına ererler. Bu dergahın eşiğine yüz süren gönüller, neşe ve sürûr bulurlar. Burayı ziyaret edenler ke-derlerinden kurtulur:

Sula çeşmüñle hâk-i dergehine
Mekkiyâ tâ bitince tohm-ı murâd (K, 3/36)

d. Hırka

Dünya ile alakayı kesmenin, riya ve gösterişten uzak durmanın bir simgesi ola-rak giyilen hırka, dervişlik alameti ve aynı zamanda fahr ve kanaatin de sembolüdür:

Kârgâh-ı halde delk-i tecerrüdde dahî
İktisâb-ı kıymet eyler hırkâ-i peşmînemüz (G, 34/3)

e. Mevlevî, Semâ

Mevlevîlik, bir beyitte sema münasebeti ile zikredilmiş ve şair, memduhunun zaviyesi için yazmış olduğu tarihte bu motifi kullanarak zaviyedeki şadırvanı etek açıp dönen bir Mevlevîye benzetmiştir :

Devr ider dâmen saçup zerrîn güle bir Mevlevî
Zer 'alemlî gûyiyâ şâdürvân-ı dil-nişîn (TR, 15/11)

f. Tecellî

Beşerî ve nefsanî arzuların ortadan kalkarak, Hakkın sıfatlarının tezahürü olarak tarif olunan tecellî, bazen sevgilinin güzelliği ve mahiyeti içinde benzetme unsuru ola-

rak kullanılmaktadır. Hakkın tecellisinin nuru, aşğın ayna olarak vasıflandırılan kalbine yansıdığı düşünülür :

Aks-i nûr-ı tecellî-i zâtuñ
Vire mir'at-ı kalbe nûr-ı güşâd (K, 3/44)

g. Tecrid, Kat'-I Ta'alluk

Tecrid, dünya ve masiva ile alakayı kesmektir. Dünya nimetlerinden alakayı kesmek için bütün dünya nimetlerinden el çekip tecerrüd hırkasını giymek gerektiğine inanılır. Gönülden, Allah'tan başka her şeyi çıkarmanın, gerçek matlubun gönüle yerleşmesine imkan tanıyacağı düşüncesi görülür :

İdüp kat'-ı ta'alluk tard olunca mâ-sivâ dilden
Olur her demde matlûb-ı hakiki yâver ü yâri (G, 6/4)

h. Kanaat, Fakr, Uzlet

Sabır ve kanaat sahibi olmak Hak aşğının en önemli vafıdır. O, dünyaya zerre kadar değer vermez. Süslü elbiseler yerine sade bir hırka giyer, yatmak için bir hasırla yetinir. Şeyhin dergahının toprağı, onun için ebedi zenginlik iksiridir. Onun fakirlikte örnek aldığı kişi Hz. Peygamberdir. O, dünyada rahat etmeyi, uzlet ve kanatta bulur :

Râhat-ı 'alem-i 'uzletle kanâfatta buldum
Niyetüm çıkmamadur taşra derümden gayrı (G, 58/4)

ı. Akıl

Şair, akıl konusuna akl-ı kül ve akl-ı evvel tabirlerini kullanarak tasavvufi bir yaklaşımda bulunmuştur. Bilindiğı gibi akl-ı evvel, Allah'tan ilk zuhur eden şey olarak kabul edilir. Allah'ın, önce onu, sonra onun aracılığıyla bütün her şeyi yaratmış olduğu düşüncesi mevcuttur. Akl-ı kül ise akl-ı evvelden sonra gelen bir mertebe olarak değerlendirilmektedir¹⁸. Her ne kadar bu imgeler İslam tasavvuf düşüncesinde mevcut olsa da, temelde Farabi tarafından sistematize edilmiş olan "Sudur Nazariyesi"ni andırmaktadır. Hatırlanacağı üzere Farabî, Tanrı'nın önce faal akıllı yarattığını, daha sonra da bütün her şeyin faal akıl kanalıyla düzenlendiğini ileri sürmektedir. Tasavvufta görülen bu akl-ı evvel ve akl-ı kül imgeleri de, tasavvuf inancında bir nevi sudurun kabul edildiğı şeklinde yorumlanabilir.

¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 36.

Şair memduhunu övmek için, onu “insan-ı ‘ayn-ı akl-ı evvel” ve “feylosofu akl-ı kü” olarak vasıflandırmaktadır :

Zihî zât-ı mükerrem sadr-ı âzam dâver-i efhâm

Odur insan-ı ‘ayn-ı ‘akl-ı evvel çeşm-i dâna (TR, 4/48)

Şair, akl-ı me’âş’a da değinerek, yine memduhunu övmek için, onun ilmine, irfanına aklın erişemeyeceğini, onun ilminin yanında denizlerin damla hükmünde olduğunu söylemektedir:

Katre olmaz ‘ilmine nisbetle bahr-i bî-kenâr

Akl irüşmez nokta-i ‘irfanınuñ ma’nâsına (TR, 9/8)

j. Keşf, Keramet

Keramet, peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın, bir kişide harikulâde bir halin zuhur etmesi olarak¹⁹; Keşf ise, perdenin ötesindeki gaybi hususlara ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vakıf olmak şeklinde tanımlanır²⁰.

Divan’da şairin tasavvuf ehli bir zat olan Sünbül Efendi (öl. m. 1529) için yazmış olduğu kasidede iki beyitte bu mefhumlara yer vermekte olduğu görülmektedir. Burada şair memduhunun bağlı bulunduğu tarikati bir hanedanlık olarak vasıflandırmakta ve bu hanedanlık mensuplarının hepsinin ehl-i keramet olduğunu, keramet göstermenin silsile yoluyla devam ettiğini vurgulamaktadır :

Eylemişdür bu hânedân-ı ‘izâm

Silsileyle kerâmetin îrâd (K, 3/9)

Yine şair memduhunun bir çok keşf ve kerametinin olduğunu bunların sayılıp anlatıldığından bahsetmektedir :

Nice keşf ü kerametini gördük

Nicesin dahi itdiler ta’dâd (K, 3/20)

k. Himmet, İnayet

Şair bir beyitte fakir, dertli ve günahkar olduğunu ifade ederek kendisine inayet edilmesini istemektedir :

Nigâh-ı merhamet kıl haline ‘ayn-ı ‘inâyete

Fakîrûñ derdmendüñ pür-hatâdur Mekkî-i şeydâ (K, 1/37)

¹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 307.

²⁰ Uludağ, a.g.e., s. 310.

Mutasavvıflardan bahsederken, onların keşf ve kerametinin yanında himmet sahibi olduklarından da bahseden şair, onlardan da kendisine himmet etmelerini beklediğini dile getirmektedir :

Umarız kim 'inayet eyleyeler

Bize himmet ideler imdâd (K, 3/29)

Şair, Muhyiddin Arabî için yazdığı bir methiyede de, onun himmetinin kendisini çektiğini söylemektedir :

Himmeti çekdi beni Hazret-i Muhyiddîn'ün

Şevki nûr itdî teni Hazret-i Muhyiddîn'ün (K, 2/1)

l. Sır, Esrâr

Sır, Hakk'ın gaib hale getirip halka bildirmedığı şey olarak tarif edilir²¹ ve beyitlerde "sırr-ı vahdet", "sırr-ı tevhid" şeklinde karşımıza çıkar. Tevhid sırlarının gerisini ni aklın idrak edemeyeceği söylenir :

Mâverâsından 'aklımız kâsır

Sırr-ı tevhîd olursa böyle müfâd (K, 3/59)

Şair bir beyitlerde memduhu için "Kaddesallahu sırrıhum ebeden" (K, 3/67) tabirini kullanmaktadır. Memduhunun bulunduğu yeri de mana ve fazilet sırlarının hazinesi olarak vasıflandırmaktadır :

Bâreke'llâh menzil-i yûmn ü sa'âdet kim odur

Genc-i esrâr-ı fazilet mehbit-i feyz-i Hudâ (TR, 13/1)

Bir beyitte de şairin, memduhunu Hakk'ın emriyle sırlar denizinde hikmet incisi arayan bir dalgıca benzettiği görülmektedir :

Gavvâs-ı dürr-i hikmetsin emr-i Hak ile

Ebhâr-ı sun' ü kulzüm-i sırr-ı hafıyyenüñ (G, 38/3)

m. Hakikat

Tasavvuf anlamına da gelen hakikat, Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması şeklinde tanımlanmaktadır²². Şair beyitlerde Hakk'ın bu vasfının mana hakikatlerinin asıl yeri olan kalplerde tecelli ettiğini, ilim konusunun sözden ibaret olduğunu ve mananın özünün hakikat olduğunu söylemektedir :

²¹ Uludağ, a.g.e., s. 469.

²² Uludağ, a.g.e., s. 215.

Mağz-i mâ'nî gerek hakikatde
Bahs-i 'ilm oldu anda lafzî murâd (K, 3/48)

Budur ol bender-i hakikat kim
Mâ-sivâ masraf oldu Hak îrâd (K, 3/12)

n. Cevher

Öz ve maya olan cevher, tasavvufta İlahî nefes, küllî heyula ve bundan belirip İlahî kelime ile varlık kazanan mevcuttur²³. Şair, beyitlerde memduhunu, bu cevherin bir parçası olarak vasıflandırmış ve onun fetva makamının süsü olduğunu ifade etmiştir:

Nigîn-i devlet ü ikbale zîver cevher-i zâtı
Bu ma'nâyı tevakkuf eyleyemez hatm ü imzâda (TR, 4/11)

İzz ü 'ulâ-yı cevher-i zatiyle müktesib
Virmüş nigîn-i mesned-i fetvâya zîveri (K, 4/11)

o. Mâsivâ

Mâsivâ, tasavvufta Allah'tan gayri her şey anlamına gelmektedir. Hak aşığı gönlünde Allah aşkından başka bir şeye yer vermez. Allah'tan kendisini masivadan kurtarmasını ve kalbinde kendi eserinden gayrısını bırakmamasını talep eder:

İdüp kat'-ı te'alluk tard olunca mâ-sivâ dilden
Olur her demde matlûb-ı hakîkî yâver ü yâri (G, 6/4)

Yine hakikat meydanında Hakk'ın belirmesiyle ki, bu meydan aşığın gönlüdür, ondan gayrısı masraf olur. Şair bir beyitte zahide çatarak, ondan sadece kabâdan geçmesini değil, Allah'tan gayri her şeyden geçmesini ister :

Dimezler saña zâhid terk-i esbâb it kabâdan geç
Derûn-ı âşnâ ol cîsr-i kayd-ı mâ-sivâdan geç (G, 12/1)

p. Nefs

Tasavvufî anlayışta kulun kötü huy ve çirkin vasıflarının kaynağı olarak tanımlanan nefis²⁴, Divan'da kafir olarak nitelendirilmiş ve onunla cihad edilmesi gerektiği vurgulanmıştır:

²³ Uludağ, a.g.e., s. 119.

²⁴ Uludağ, a.g.e., s. 405.

Kâfir-i nefis elinde oldum esîr

İderüm mahbes içre şimdi cihâd (K, 3/40)

Şair, nefis için, nefis-i rezîl (G, 1/3) tabirini kullanarak heva ve heves peşinde sürüklediğinden dolayı onu hayasız olarak vasıflandırmaktadır :

Hayâ itmez gider ğayre tururken derüñe bârî

Masun it yâ İlâhî eyle salih nefis-i bedkârı (G, 6/1)

r. Feyz

Tasavvufta, Allah tarafından aşığın gönlüne herhangi bir hususun verilmesi olarak tanımlanan feyz, beyitlerde “feyz-i Hak” (K, 3/33), “mehbit-i feyz-i Hudâ” (TR, 13/1) şeklinde geçmektedir.

Ayrıca şair, memduhunu överken onun menziline Allah’ın feyzinin indiği yer olarak tanımlarken, kendisini de Hakkın feyzi ile alemleri irşad eden bir mürşit olarak vasıflandırmaktadır. Onun toprağında bile elemli olanları neşelendirici bir feyz olduğundan bahsedilmektedir :

Feyz-i hâkinde var bu hâsiyyet

Müteellim gelen gider pür-şâd (K, 3/6)

Bâreke’llâh menzil-i yümn ü sa’âdet kim odur

Genc-i esrâr-ı fazîlet mehbit-i feyz-i Hudâ (TR, 13/1)

s. Zahid, Vaiz

Klasik Türk şiirinde dar kalıpların adamı olan zahid ve vaiz, aşığı görür görmez, va’z ve nasihata başlar, işretin günahından, cehennemin azabından bahseder. Eğer bunları terk ederse ahirette kendisine verilecek cennet bahçeleri ve hurilerin olduğundan dem vurur. Aşık ise, içinde yaşadığı alemin bambaşka olduğunu, bunu yaşamayanın anlayamayacağını, eğer anlamak isterse üzerinde taşıdığı cübbe, tesbih gibi ağırlıkları terk edip, riyadan uzak durup, şarap içmek için meyhaneye girip, bir güzele aşık olması gerektiğini izaha çalışır. Fakat zahid, zühdünü zedelememek için bunları yapmadığını söyleyerek riyakarlık ve münafıklık eder. Çünkü güzeli ve şarabı tenhada bulduğu zaman onlara iştihak derecesinde sarılır²⁵ :

²⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sufi Yahut Zahit Hakkında*, İstanbul, 1996, s. 10.

Tenhâda böyle ol büte zâhid-perestişûn
Şirk-i hafînûn anlaki pek kâfirîsidür (G, 28/3)

O gül-ruh-ı letâfet ile duhter-i rezî
Zâhidde görse hürmet eder muhterem tutar (G, 25/2)

Der-gef-i takbîl idüp va'iz riya sermâyesün
Hâle eyler mâh-rûyâne derûn-ı âyâsun (G, 46/1)

2. Mutasavvıflar

a. Muhyiddin Arabî (1165-1240)

Büyük İslam sufilerinden olan ve Şeyh-i Ekber namıyla anılan Muhyiddin Arabî²⁶ için şair, bir methiye kaleme almış (K, 2) ve ondan “Hazret-i şeyh”, “Hazret-i Muhyiddin” diye övgüyle bahsetmiştir. Bu methiyede Muhyiddin Arabî, ünlü eseri “Fütûhât-ı Mekkiyye” ile beraber zikredilmiştir. Şair ayrıca bir yerde bu eseri zikrederken onu kendi ismi olan Mekki’yi de çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Muhyiddin Arabî’yi çeşitli şekillerde vafeden şair, onun dergahının toprağını ebedi zenginlik ilacı olarak saymış, her sözünü Hak sırrı olarak nitelemiş ve himmetinin kendisini cezb ettiğini söylemiştir:

Himmeti çekdi beni Hazret-i Muhyiddin’ün
Şevki nûr itdi teni Hazret-i Muhyiddin’ün (K, 2/1)

Eyledi fâl-ı fütûhât ile Mekki tebşîr
Sırr-ı Hak her sühanı Hazret-i Muhyiddin’ün (K, 2/5)

b. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207-1273)

Mevlâna, beyitlerde doğrudan doğruya zikredilmemiştir. Sadece bir beyitte Mevlevilik ve sema münasebetiyle hatırlatılmıştır:

Devr ider dâmen saçup zerrîn güle bir Mevlevî
Zer ‘alemlî gûyiyâ şâdürvân-ı dil-nişîn (TR, 15/11)

²⁶ Muhyiddin Arabî hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücut ve İbn Arâbî*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1991.

c. Yusuf Sünbül Sinan (öl. m. 1529)

Sünbül Efendi diye zikredilen ve divanda adına uzunca bir methiye yazılan bu zatın, Halvetiye tarikatının Cemaliyye şubesinin kurucusu Cemal Halvetî (öl. m. 1497) nin ölümünden sonra onun yerine geçerek sünbülüyye kolunu kuran Yusuf sünbül Sinan olduğunu kaynaklarda görmekteyiz²⁷.

Bu methiyede Sünbül Efendi, ismiin çağrıştırdığı sünbül çiçeği ile tevriyeli olarak sıkça kullanılmıştır :

Ahz-ı bûy-ı muhabbet ise murâd
Hâk-i Sünbülde eyle istimdâd (K, 3/1)

Dûd-ı âh-ı muhabbetün Mevlâ
Şekl-i sünbülde eylemiş inşâd (K, 3/?)

Hiz. Peygamberin gül ile ifade edilmesi münasebetiyle şair, sünbülü Muhammedî bir güle benzeterek tevriye sanatını da kullanmıştır :

Nice sünbül Muhammedî güldür
Açmış ânı şerâfeti ecdâd (K, 33/2)

Başka bir beyitte ise onun adı doğrudan zikredilerek, aziz ve muhterem bir şeyh olduğu söylenmiştir:

Şeyh Sünbül 'azîz-i muhteremün
Ravza-i pâkidür bu hayr-âbâd (K, 3/16)

²⁷ Mehmet Tahir, a.g.e., I/179; Öztürk, Yaşar Nuri, Kuşadalı İbrahim Halvetî, İstanbul, 1982, s. 24.

II. CEMİYET

A. ŞAHISLAR

1. Tarihi Şahsiyetler

a. Hükümdarlar

Mehmed Mekki Efendi, yaşadığı zaman dilimi itibariyle beş Osmanlı padişahı dönemini idrak etmiş ve bunlardan dördünün ismini Divan'da bir vesileyle zikretmiştir. Divanda padişah olarak I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit, şehzade olarak da III. Mustafa'nın oğlu Şehzade Selim ve Şehzade Muhammed ve I. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Süleyman'ın isimleri geçmektedir.

a.a. I. Mahmut

Devrin padişahlarından olan I. Mahmut²⁸, divanda Tersana-yi 'Âmire'de yaptırmış olduğu kereste mahzeni münasebetiyle zikredilmektedir. Şair, bu mahzenin yapılışı için iki adet tarih manzumesinde I. Mahmud'u bol bol methetme imkanı bulmuş ve onu "padişâh-ı mülk ü millet", "kutb-ı 'âlem", "şehenşâh-ı kerâmet", "şehr-yâr-ı ma'delet", "Mahmûdü'ş-şiyem" gibi sıfatlarla tavsif etmiştir.

Kutb-ı 'âlem Hazret-i Sultân-ı Mahmûdü'ş-şiyem

Ol hıdîv-i nusret-ârâ-yı 'inâyet-i'tiyâd (TR, 7/3)

Hemen hemen klasik şiirdeki bütün methiyelerde görülen bu vasıflar, memduhun hakiki hüviyetini aksettirmeyip, sadece onu idealize etmek gayesiyle tertip edilir. Bundan dolayı şair, I. Mahmud'u methederken onu efsanevi şahsiyetlerle mukayese eder ve onların vasıflarıyla vasıflandırır.

²⁸ Sultan I. Mahmut, m. 1730-1754 tarihleri arasında padişahlık yapmış 24. Osmanlı padişahıdır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, 1955, s. 20.

Şehr-yâr-i bahr ü berr-i sultân-ı dîn
Şâh-ı İskender-i çeşm-i vâlâ-nijâd (TR, 8/1)

Şair bahsedilen iki tarih manzumesinin son beyitlerinde I. Mahmud'un yaptırmış olduğu mahzenlerin ebcet hesabı²⁹ ile tarihini düşürmüştür. Bunlar sırasıyla şöyledir :

Yazdı hâmem Mekkiyâ tahsîn idüp târih-i tâm
“Mahzen-i Sultan Mahmud oldı bi'l-kenzü'l-cihâd”* (TR, 7/7)

“Yaptı Mahmûd-ı selâtîn-i cevâd
Mahzen-i çûpî zihî kenzü'l-cihâd”** (TR, 8/14)

a.b. III. Mustafa

Şair, divanda Sultan Mustafa³⁰'nın methi ve Silahtar Hamza Paşa'nın sadaret tarihi için bir tarih manzumesi yazmış, gerek burada, gerekse Sultan Mustafa'nın şehzadeleri için yazılan tarih manzumelerinde onu bol bol övmüştür.

Mu'azzam-sâye-i Sultân Mustafa hân-ı mûkerrem kim
Şümâr-ı hüsn-i zâtîsin kalem 'âcizdür imlâdan (TR, 4/3)

Ya'ni Sultan Mustafa hân-ı mu'azzam kim odur
Mültecâ-yı dîn-i devlet mastar-ı hayr-ı 'azîm (TR, 2/3)

Şair ayrıca Sultan Mustafa'nın tahtının ve devletinin devamını dilemekte, onun devlet yönetiminde muvaffak olmasını istemekte, onun varlığına dua etmektedir.

İlahi müstedâm eyle serîr-i 'izz ü devlette
Kavîm it hânedân-ı devletin hıfz eyle a'dâdan (TR, 3/14)

a.c. I. Abdülhamid³¹

Şair, I. Abdülhamid'in tahta çıkış tarihiyle ilgili bir manzume yazmış, bu vesileyle onu methetmiştir. Ayrıca I. Abdülhamid'in şehzadesi Süleyman'ın doğumu için yazılan tarih manzumesinde de ondan bahsetme imkanı bulmuştur. Şair, nun tahta geç-

²⁹ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul, 1992, s. 36.

* Bu mısranın ebcet hesabıyla tarihi değeri, h. 1159, m. 1746.

** Bu beyitin ebcet hesabıyla tarihi değeri, h. 1160, m. 1147.

³⁰ III. Mustafa, Osmanlı padişahlarının 26.'sı olup, m. 1757-1774 tarihleri arasında tahtta bulunmuştur. Bkz. Danişmend, a.g.e., IV/40

³¹ I. Abdülhamid, Osmanlı padişahlarından III. Ahmed'in oğlu olup, m. 1774-1789 yılları arasında padişahlık yapmıştır. Bkz. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. I, İstanbul, 1987, s. 27.

mesinden dolayı Allah'a hamdedip, onun bir lütuf olduğunu, onun gelişiyle halkın her gününün bayram olduğunu söyleyip, saltanatın devamlı olmasını dilemiştir.

Pâdşâh ü bahr ü berr şâhenşeh-i dârâ hadem

Ya 'nî hâkân-ı selâtîn-i cihân Sultan Hamîd (TR, 6/3)

Şair, bu manzumenin sonunda I. Abdülhamid'in cülusuna şu tarihi düşürmüştür:

Çıktı tarîh-i cülûs-ı mısra'-ı tebşîr ile

"Kutb-ı âlem pâdşâh-ı nasr-ı Hak Abdülhamîd"* (TR, 6/11)

b. Şehzâdeler

b.a. Şehzâde Selim³²

Şair, padişahlık dönemini de gördüğü Şehzâde Selim'in doğumu için bir tarih manzumesi yazmış, onun doğumuyla dünyanın baştan başa nura gark olduğunu, kainata feyz-i hayat olduğunu, Allah'ın onunla ehl-i İslam'ı ihya ettiğini ifade etmiştir.

Kıldı cism-i kaimâta rahm idüp feyz-i hayât

Ehl-i İslâmı ihya eden Rabb-i rahîm (TR, 2/5)

Şehzâde Selim'in doğum tarihini manzûmenin son beyitinde bulmaktayız :

Çıkdı târîh-i bişâret böyle nutk-ı vasilîn

"Âleme 'ayn-ı selamet mevlid-i Sultan Selîm"* (TR, 2/13)

b.b. Şehzâde Muhammed (Mehmed)

Şair, III. Mustafa'nın oğlu olan Şehzâde Muhammd'in doğumuna da bir tarih yazmış ve onun doğumunu saadet güneşinin doğması, dünyadan gamın çekilmesi, mü'minlere bayram olması vb. ifadelerle dile getirmiştir.

Toğup şems-i sa'âdet matla'-ı sa'd-i hilâfetden

Zamanında açıldı zulmet-i gam çeşm-i dünyâdan (TR, 3/8)

Gelüp şehzâde-i sânisî ol sultân-ı zî-şânuñ

Gürûh-ı mü'minîne 'iyd-ber-'iyd oldı Mevlâdan (TR, 3/10)

Şair, Şehzâde Muhammed'in doğum tarihini meleklerin müjde ile arşa yazdığını ve onun Mevla'nın bir lütfu olarak doğduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

* Bu mısranın ebcet hesabıyla tarihi değeri h. 1188, m. 1774.

³² III. Selim olarak bilinen Şehzâde Selim, III. Mustafa'nın oğlu olup, m. 1762 tarihinde doğmuş ve m. 1789/1807 tarihleri arasında tahtta bulunmuştur. Bkz. Danişmend, a.g.e., IV/68.

* Bu mısranın ebcet hesabıyla tarihi değeri h. 1176, m. 1762.

Melâ'ik tâk-ı 'arşa yazdılar tebşîr ile târîh

“Zihî Sultân Muhammed cûd-ı rahmet lutf-ı Mevlâdan”* (TR, 3/15)

b.c. Şehzâde Süleyman

Divanda I. Abdülhamit'in oğlu olan Şehzâde Süleyman'ın doğumu için de bir tarih kaleme alınmış ve Şehzâdenin isminden faydalanılarak Süleyman peygamberin vasıfları ile telmih yapılmıştır.

Hak te'âlâ aña bir şehzâde ihsân itdi kim

Layık-ı mülk-i Süleymân nûr-ı çeşm-i ins ü cân (TR, 5/5)

Divan'da Şehzâde Süleyman'ın doğumuna düşürülen tarih ise şöyledir:

Hâme tebşîr itdi bir târîh kim intak-ı Rab

“Yümn-i devlet savm-ı Hak hakka Süleymân-ı zamân”* (TR, 5/13)

c. Sadrazamlar

c.a. Koca Mustafa Paşa

II. Beyazıt'ın vezirlerinden olan Koca Mustafa Paşa, bugün İstanbul'da sünbül Efendi Külliyesi olarak bilinen külliyei inşa ettirmesi dolayısıyla divanda zikredilmiştir. Şair, Şeyh Sünbül Efendi için yazmış olduğu kasidenin birkaç beyitinde Koca Mustafa Paşa'yı da methetmiş, yaptırmış olduğu külliyenin bir irşad tekkesi olduğunu ifade etmiştir.

Koca Paşa yerûñ cinân olsun

Ne güzel câmi' eyledüñ bünyâd (K, 3/14)

Zâhir ü bâtının ibadâtın

Oldı câmi' bu tekye-i irşâd (K, 3/15)

c.b. Silahdar Hamza Paşa

Şair, divanda III. Mustafa'nın methi ve Hamza Paşa'nın³³ sadaret tarihi için bir tarih manzumesi yazmıştır.

Budur intâk-ı Hak fâl ü du'â-i hayr ile târîh

“Muvaffak ola yâ Rab Hamza Paşa sadr-ı balâda”* (TR, 4/19)

* Bu mısranın ebcele hesabıyla tarihi değeri h. 1177, m. 1763.

* Bu mısranın ebcele hesabıyla tarihi değeri h. 1193, m. 1779.

³³ Hamza Paşa, III: Mustafa döneminde m. 1768/ h. 1182 tarihinde sadrazam olmuş ve 28 gün bu görevi yürütebilmiştir. Azlini müteakip Yanya valiliğine atanmıştır. Bkz Danişmend, a.g.e., IV/183.

Ayrıca şair, kendisinin Selanik kadısı olduğu dönemde Hamza Paşa'nın Selanik'e vali olarak atanmasına da bir tarih manzumesi yazmıştır.

İdüp tebşîr-i halkı hâkimü'ş-şer'î didi târîh

“Selânîk buldı zîbâ 'izz-i devlet Hamza Paşadan”^{*} (TR, 11/8)

c.c. Hakimzâde Ali Paşa

Şair, I. Mahmud dönemi sadrazamlarından olan Hakimzâde Ali Paşa'nın³⁴ birinci defa sadrazamlığa getirilmesi münasebetiyle bir kaside yazarak kendisine takdim etmiştir. Bu kasidede şair- memduhunu efsanevi şahsiyetlerle kıyaslayarak onu yüceltme çalışmıştır.

Âsaf-ı Cem- 'azamet Hüsrev-i Dârâ haşmet

Hâtem-i menkabet-ârâyış-ı sadr-ı vâlâ (K, 5/11)

d. Diğer Devlet Adamları

Mehmed Mekkî Efendi, padişahlar, şehzadeler ve sadrazamlardan sonra diğer bazı devlet erkanını da unutmamış, çağdaşı olan ve değer verdiği bir kaç devlet adamını da bir vesileyle divanında zikretmiştir.

d.a. Nafiz Efendi

Şair, Nafiz Efendi'nin, Rumeli kazaskerliğine getirilişine dair bir tarih manzumesi yazarak, ona karşı duyduğu hislerini dile getirmeye çalışmıştır.

İden teşrîf-i sadr-ı Rûmı bir zât-ı mükerreremdür

Kuzât-ı Rûm iliye mevsim-i 'îyd-i sa'îd olsun (TR, 14/2)

d.b. Arabzâde Atâ Efendi

Şair, Ata Efendi'nin Rumeli Kazaskerliğine getirilişini bir tarih manzumesi yazarak dile getirmiştir.

Gelüp üçler didiler fâl-ı hayrıyla du'â târîh

Atâ Efendiye sadr-ı Rûmı mes'ûd eylesün Mevlâ (TR, 22/8)

^{*} Bu mısranın ebcet hesabıyla tarihi değeri h. 1182, m. 1768.

^{*} Bu mısranın ebcet hesabıyla tarihi değeri h. 1178, m. 1765.

³⁴ Hakimzâde ali Paşa m. 1732/ h. 1144 tarihinde I. Mahmud döneminde sadrazamlığa getirilmiş ve üç yıl bu görevi yürütmüştür. Bkz. Danişmend, a.g.e., IV/478.

d.c. İshak Efendi

İshak Efendi'nin de Rumeli sadaretine tayin edilmesi vesilesiyle Divan'da bir tarih manzumesiyle ismi zikredilmiştir. Bu tarih manzumesi Farsça olarak kaleme alınmıştır.

e. Şehülislamlar

e.a. Şeyhülislam Mustafa Efendi

Mustafa Efendi I. Mahmut devri şeyhülislamlarından olup, m. 1736 tarihinde şeyhülislam olmuş ve sekiz sene bu görevi yürütmüştür³⁵. Şair, divanında yer verdiği dini şahsiyetlerden sadece Mustafa Efendi'ye kaside yazmıştır. Bu da Mustafa Efendi'nin, şairin dünyasında müstesna bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Ayrıca şair, Mustafa Efendi'nin yaptırmış olduğu zaviyeye de bir tarih manzumesi yazarak yapıyı tarihlemiştir. Kasidede çeşitli vasıflarıyla zikredilen Mustafa Efendi, vermiş olduğu fetvaları ve şeriata olan bağlılığıyla öne çıkmaktadır. Yine ismi üzerinde telmih sanatı yapılarak Hz. Peygambere işaretle bulunulmuş olduğu görülür.

Ya 'ni medâr-ı feyz-i gül-i şer 'i Mustafâ

Fetvâsı berg-i ravza-i dîn-i peyâm-berî (K, 4/8)

Şair, Mustafa Efendi'nin yaptırmış olduğu zaviyenin her kubbesini gökyüzünün bir süsü, her taşını da kıymetli bir inciye, şadırvanını etek açıp dönen bir mevleviye, bahçesini de cennet bahçesine benzetmiştir.

Devr ider dâmen saçup zerrîn-güle bir mevlevî

Zer-'alemlî gûyiyâ şâdürrivân-ı dil-nişîn (TR, 16/11)

e.b. Şeyhülislam Pirîzâde Osman Molla Efendi

Osman Molla Efendi III. Mustafa devri şeyhülislamlarından olup m. 1768 tarihinde göreve gelmiş ve bir sene müddetle bu görevini sürdürmüştür³⁶.

Şair, Osman Molla Efendi'nin yaptırmış olduğu menzil münasebetiyle bir tarih manzumesi yazmış, bu vesileyle onu bol bol methedip, menzilin yapılarına da bir tarih düşürmüştür.

Ya 'ni Osman Efendi 'izz ü devlet mefhari

Sadr-ı fetvânın odur zîb-âveri ser-tâ-be-pâ (TR, 13/12)

³⁵ Danişmend, a.g.e., IV/536.

³⁶ Danişmend, a.g.e., IV/540.

Bâreke'llâh menzil-i yünm ü sa'âdet kim odur

Genc-i esrâr-ı fazîlet mehbit-i feyz-i Hudâ (TR, 13/1)

e.c. Şeyhülislam Çelebizâde İsmail Āsım Efendi

Asım Efendi, tarihçiliği ile de bilinen bir zattır. III. Mustafa döneminde m. 1759 (h. 1172) tarihinde şeyhülislam olmuş ve yedi ay bu görevde kalmıştır³⁷. Şair, divanında Asım Efendi'nin bir fetvasına tarih düşürmek münasebetiyle ondan bahsederek onu Ebu Hanife ile mukayese etmiştir:

Bu Hanîfe bâğ-ı şer'a lâle-i Nu'mân-ı Hak

Hazret-i Āsım Efendi şeyhü'l-İslâm-ı gûzîn (TR, 10/6)

Asım Efendi'nin fetvasına düşürülen tarih ise şu şekildedir :

Girdi fart-ı şavkdan târîhe hâmen Mekkiyâ

"Oldı İsmâil Efendi sa'd ile müftî-i dîn" (TR, 10/13)

e.d. Şeyhülislam Dürrîzâde Efendi

Şair'in, Dürrîzâde olarak bahsettiği şahsın, Dürrî Mehmed Efendi'nin oğullarından hangisinin olduğu konusunda, yazdığı manzumede herhangi bir bilgi vermemesi dolayısıyla, kimliği hakkında bilgi veremiyoruz. Ancak Dürrîzade için yapılan kasma bir tarih düşürmek amacıyla onun hakkında bir manzume yazmıştır :

Mekkiyâ mısra'-ı târîhi düşürdüm el-Hak

"Kasr-ı a'lam-ı cinân oldı makâm-ı şühedâ" (TR, 29/11)

Dürretü't-tâc-ı efâzıl dürer-i sadr-ı 'ulûm

Dürrî-i kevkeb-i ikbal-i sipihr-i fetvâ (TR, 29/3)

e.e. Şeyhülislam Murtaza Efendi

I. Mahmut döneminde m. 1750 tarihinde şeyhülislam Murtaza Efendi, ondan sonra tahta geçen III. Osman döneminde de bu görevine devam etmiş ve dört yıl süreyle bu görevde kalmıştır³⁸.

Şair, fetvasına düşürdüğü tarih münasebetiyle ondan bahsetmektedir :

Muhyî-i sünen-i müeyyed-i dîn

Geldi fetvâya Seyyidü'l-'ulemâ (TR, 19/9)

³⁷ Danişmend, a.g.e., IV/539.

³⁸ Danişmend, a.g.e., IV/538.

e.f. İrânî Abdullah Efendi

İrânî Abdullah Efendi'nin, III. Osman dönemi şeyhülislamlarından olan m. 1755 tarihinde fetva makamına getirilip dört ay bu görevi yürüten Abdullah Vassaf Efendi³⁹ olduğunu düşünüyoruz. Nitekim tarihi kaynaklarda "İrânî Abdullah Efendi" diye bir şahsiyete rastlayamadık. Ancak divanda İrânî Abdullah Efendi'nin fetvası için düşürülen tarih ile, Abdullah Vassaf Efendi'nin şeyhülislamlıkta bulunduğu tarih uyuşmakta olması bizi bu kanaate götürmektedir.

Yazdı bir târîh Mekkî bende-i dîrînesi

"Kıldı Abdullah Efendi 'ilm ile fetvâsına"* (TR, 9/16)

e.g. Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi

III. Selim dönemi şeyhülislamlarından olan ve m. 1791 tarihinde fetva makamına gelerek bu görevi on üç gün gibi kısa bir zaman yürüten Tevfik Efendi⁴⁰ için de divan da tarih manzumesi kaleme alınmıştır :

Bâ-şeref-i fetvasına tarîhdür

"Sadre geldi yümn ile Tevfik-i Hak"* (TR, 18/10)

e.h. Fetva Emîni Ahmed Efendi

Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Fetva Emîni Ahmed Efendi XV. yy şeyhülislamlarından biri olup, m. 1475 tarihinde vefat etmiştir⁴¹. Mehmed Mekkî Efendinin yaşadığı dönemle, bu zatın yaşamış olduğu dönem arasındaki iki asırlık bir zaman farkı görülmektedir. Mekkî'nin, Fetva Emîni Ahmed Efendi adına yapılan çeşmeye düşürdüğü tarihi iki şekilde açıklamak mümkündür. Buna göre ya XV. yy Şeyhülislamlarından Ahmed Efendi adına yapılmış olan bir çeşmeye tarih düşülmüştür ya da o dönemde şeyhülislamlık makamı fetva emînlerinden birinin adı Ahmed Efendidir. Bu çeşme için düşürülen tarih şu şekildedir:

Düşdi bir târîh-i dil-keş Mekkiyâ itmâmına

"Nûş kıl Ahmed Efendi kıldı icrâ zemzemi"*** (TR, 20/6)

³⁹ Danişmend, a.g.e., IV/538.

* Bu mısra'ın ebceci hesabıyla tarihi değeri m. 1715 / h. 1128'dir.

⁴⁰ Danişmend, a.g.e., IV/545.

* Bu mısraın ebceci hesabıyla tarihi değeri m. 1791 / h. 1205'dir.

⁴¹ Bursalı, a.g.e., I/477.

*** Bu mısraın ebceci hesabıyla tarihi değeri m. 1744 / h. 1157'dir.

f. Şairler

f.a. Nâbî (öl. m. 1712)

Şair, XVII. yy'ın önde gelen şairlerinden olan ve Hikemî şiir tarzının kurucusu sayılan⁴² Nâbî'nin bir gazelini ve bir kasidesini tahmis ederek ona olan hayranlığını dile getirmiştir. Mekkî'nin Nâbî'den etkilenmesi, onun Hikemî şiir tarzını da benimsemiş olduğunu gösterir. Zaten şiirlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Şairin, Nâbî'nin gazeline yazmış olduğu tahminin birinci bendi şöyledir :

Aldı o kebg-i bâğ-ı letâfet karârımı

Gördüm bu kûhsâr-ı temennâda kârımı

Nakd-ı dilümle bezl iderek cümle vârumı

"Râm eyledüm niyâz ile ol şivekârımı

Şeh-bâz-ı deşt-i himmetüm aldum şikârımı"

(TH, 2/1)

Nabî'nin kasidesine yazılmış olan tahminin birinci bendi ise şu şekildedir :

Râh-ı hevesde itme telef pâ-y-ı himmeti

Nûş itme zehr-i câm-ı girân-ı rezâleti

Bî-hûde çekme surhî-i reng-i hacâleti

"Bir bendeye irüşse Hudânun 'inâyeti

Hazır olur belâ-ta'âb esbâb-ı 'izzeti"

(TH, 3/1)

f.b. Sermed (öl. m. 1788)

Mehmed Mekkî Efendi, Saray-ı Âmirede hocalık yapan, Selanik kadılığı yapmış olan, aynı zamanda çağının şairlerinden olan Sermed'in⁴³ bir gazeline nazire yazarak hem ona olan saygı ve hürmetini ifade etmiş, hem de nazirecilik geleneğini sürdürmüştür. Şairin yazmış olduğu bu gazelin matla beyti şu şekildedir :

Zahid miyân-ı yâre ne dirsın sözüñ nedür

Teklif-i der-kenâre ne dirsın sözüñ nedür

(G, 30/1)

f.c. Râmiz (öl. m. 1785/86)

Şairini nazire yazdığı şahsiyetlerden biri de Ramizdir. Ramiz, XVIII. tezkirecilerinden olan "Adâb-ı Zürâfâ" isimli eseriyle tanınan Ramiz Azizzâde'dir⁴⁴. Şairin Ramiz için yazmış olduğu nazirenin matla beyti şu şekildedir :

⁴² Mengi, a.g.e., s. 191.

⁴³ Büyük Türk Klasikleri, C. VII, İstanbul, 1988, s. 16.

⁴⁴ Büyük Türk Klasikleri, C. VII, s. 339.

Tab'ım ki lutf-ı sâkî-i gül-femle beslenür
 Bîmâr-ı 'aşk-ı ruh-ı mücessemle beslenür (G, 21/1)
 f.d. Rüşdi (öl. m. 1703)

Şairini, bir gazelinin tahmis ettiği rüşdi adlı şahsın Mostarlı Rüşdi Ahmed Efendi'dir⁴⁵. Rüşdi, her ne kadar şu'arânın tanınmış simalarından olmasa da gazelinin tahmis edilmesini, Mekkî'nin ona olan saygı ve hayranlığına bağlayabiliriz. Bu tahminin ilk bendi şöyledir:

Ki görüp zülfün senün 'aklum perişân eylerüm
 Āteş-i ruyuñla ki dâgun perişân eylerüm
 Kûşe-i hücründe derdüm gâh pinhân eylerüm
 "Gâh añup gamzesinün feryâd-ı efgân eylerüm
 Gâh cevherün yâd idüp çâk-ı girîbân eylerüm" (TH, 1/1)
 f.e. Saib-i Tebrîzî (öl. m. 1670) ve Şevket-i Buhârî (öl. m. 1699)

Şairin, İranda ortaya çıkmış, Hindistan'da geliştirilmiş ve Hint Edebiyatı'ndan da etkilenerek Fars, Hint ve Türk şairler üzerinde etkisini göstermiş olan "Sebk-i Hindî"nin⁴⁶ önde gelen isimlerinden olan Şevket'in Farsça bir beyitine Saib'in yazmış olduğu Farsça nazire beytini alarak yine Farsça tanzîr etmiştir.

2. Tarihi ve Efsânevi Şahsiyetler

a. Cem (Cemşîd)

İran'ın Piştâdiyân sülalesinden gelen Cem⁴⁷, beyitlerde "Câm-ı Cem" terkihiyle ve azametinden dolayı şairin memduhuna benzetmelik olarak ele alınır. Bir çok yerde de diğer mitolojik İran kahramanlarıyla beraber zikredildiği görülmektedir :

Āsaf-ı Cem' - 'azamet Husrev-i Dâra-Haşmet
 Hâtem-i menkabet-ârâyış-ı sadr-ı vâlâ (K, 5/11)

b. Dârâ

Dârâ, İran'ın Keykâniyân sülalesinden gelen bir kahramandır⁴⁸. Şair, yaşadığı zaman dilimi içerisinde tahta geçen Osmanlı hükümdarlarını tavsif ederken onları, bu efsanevi kahramanlarla kıyaslayarak vasıflandırır:

⁴⁵ Mehmet Tahir, a.g.e., II/304.

⁴⁶ Mengi, a.g.e., s. 177.

⁴⁷ Levent, a.g.e., s. 156.

Pâdşâh-ı bahr ü berr şâhenşeh-i Dârâ-hadem
Ya'ni hâkân-ı selâtîn-i cihân Sultân Hamîd (TR, 6/3)

c. İskender

Tarihte, Büyük İskender ve Makedonyalı İskender olmak üzere iki İskender vardır. Kur'an'da "Zülkarneyn" olarak ismi geçen, hem padişah hem peygamber olan ve "âb-ı hayat"ı bulmak için Hızır'la zulûmât ülkesine giden Büyük İskender'dir⁴⁹. Şair yine memduhunu İskender'le kıyaslayarak tavsif etmektedir :

Şehr-yâr-i bahr ü berr-i sultân-ı dîn
Şâh-ı İskender-i çeşm vâlâ-nijâd (TR, 8/1)

d. Husrev

Husrev, Nûşinrevân'ın torunudur. İran'ın Sasâniyân sülalesinin bir padişahı olup "Pervîz" lakabıyla da tanınır⁵⁰. Husrev aynı zamanda büyük hükümdarlara verilen bir sıfat olması hasebiyle, şairimiz tarafından memduhunu övmek maksadıyla kullanılmıştır. O, bir şiirinde Hz. Peygamberi de bu sıfatla anmış, O'nu Hak mülkünün Husrev'i ve Resullerin şahı olarak vasıflandırmıştır:

Şâh-ı rüsûl o Husrev-i mülk-i sedâd-ı Hak
Çeşm-i cihana hâk-i rehi kuhl-dâd-ı Hak
Ânuñla buldı feyz-i hidâyet 'ibâd-ı Hak (TH, 3/10)

Şair, Osmanlı padişahlarını methederken de zaman zaman bu sıfatı kullanmıştır:

Pâdşâh-ı bahr ü berr şâhenşeh-i âlî-neseb
Husrev-i vâlâ-haseb zıll-i Hudâvend-i kerîm (KT, 2/1)

e. Zâl

İran'ın tarihî ve efsanevi şahsiyetlerinden olan Zâl, saçı, kaş ve kirpiği beyaz olarak doğduğundan uğursuzluk alameti sayılır. Kocakarı manasına da gelen Zâl, felek ve dünya için benzetmelik olur⁵¹. Şair yine Hz. Peygambere yazdığı methiyede, O'nun miracına inanmayanlar için bu sıfatı kullanmıştır:

⁴⁸ Levent, a.g.e., s. 160.

⁴⁹ Levent, a.g.e., s.160.

⁵⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1995, s. 266.

⁵¹ Levent, a.g.e., s. 165.

Mâ-beyn-i şark-ı 'azabla fikr eylesen eger
 Mi'râcını muhal gören ey Zâl-i bed-güher
 İmkân-ı sür'atinde yiter saña kıyl u nazar (TH, 3/11)

f. Āsaf

Süleyman peygamberin meşhur vezirlerinden olan ve ilm-i simya ile uğraşan Āsaf b. Berhiye'den kalma olan bu isim, doğu edebiyatlarında vezir ile eş anlamlı olarak kullanılmış bir ünvandır⁵².

Mehmed Mekkî Efendi de Osmanlı sadrazamlarını şiirlerinde bu sıfatla sıfatlandırmıştır:

Āsaf-ı cem'-'azamet Husrev-i dârâ haşmet
 Hâtem-i menkabet-ârâyış-ı sadr-ı vâlâ (K, 5/11)

g. Mânî

Çin ülkesinin efsanevi ressamlarından olan Mânî, beyitlerde nakış unsuru ile beraber zikredilmiştir:

Kalur nakşında hayrân görse Mâ'nî fart-ı şavkından
 İderdi rişte-i medd-i nigâhın perde-i zîbâ (TR, 16/2)

h. Bermekî

Harun Reşid döneminde vezirliği ile ün kazanmış bir ailenin ismidir⁵³. Şair, bir beyitte Silahdar Hamza Paşa'yı tavsif ederken onu vezirlikte ikinci Bermekî olarak nitelendirmektedir:

Muhît-i fazl ü 'irfân kenz-i vâkîdür kemâlâtı
 Nizâmü'l-mülke sâni Bermekîdür vücûd-ı i'tâdâ (TR, 4/9)

3. Masal Kahramanları

Arap, İran ve Türk edebiyatlarının mesnevî konularını teşkil eden Leyla, Mecnun, Hüsrev, Şirin, Vâmık, Azrâ vb. kahramanlar, Mehmed Mekkî divanında da zaman zaman kullanılmıştır. Bu kahramanlar, sevgili ve aşık için birer sembol durumundadır.

⁵² Pala, a.g.e., s.47.

⁵³ Levend, a.g.e., s. 152.

a. *Leyla, Mecnun (Kays)*

Leyla ile Mecnun hikayesinin bu iki kahramanı daima birlikte ve sevgili ile aşık timsali olarak ele alınır. Şair, bu hikayenin belli başlı motiflerine işaret eder ve bir beyitte Mecnun'un ahında bahseder :

Cezb eyler idi naka-i Leylâyı âh-ı Kays
Dest-i dırâz-ı dilde serî bir 'ikâl olup (G, 4/4)

b. *Ferhat, Şîrîn*

Ferhat ile Şîrîn de doğu edebiyatlarının aşk hikayelerinde başka kahraman olarak yer alır. Ferhat'ın beyitlerde zikredilmesinin en önemli sebebi Şîrîn'e kavuşmak için "Bîsütûn Dağı" nı delmesidir:

Merg irer erbâb-ı derdûn 'âkıbet imdâdına
Bîsütûnuñ çeşm-i emân ile bak Ferhâdına (G, 49/1)

Şair, Şîrîn'in arzusuyla feryattan başka bir şey bilmeyen Ferhat'ı, aşk zincirinin başı olarak nitelendirmiştir:

Ser-i zincîr-i 'aşkım kim tutar Ferhâddan ğayrı
Dil-i divâne bilmez âh-ı feryâddan ğayrı (G, 51/1)

B. KAVİMLER, ÜLKELER VE ŞEHİRLER

1. Ye'cüc

Kur'an'da zikri geçen bu kavim, divanda, zulüm ve fitne unsurlarıyla ve onları engellemek için yapılan set unsuruyla beraber söz konusu edilir:

Cûd-ı Ye'cüc-i zaruret def'ine
Ehl-i istihkâkadur sedd-i ramak (TR, 18/7)

2. Hindu

Daha ziyade siyah olan renkleriyle ele alınana bu kavim, sevgilinin saşı ve beni için benzetmelik olarak kullanılır ve divanda şöyle geçer :

Ruhunda kâkül-i kim fark-ı hâle düşmüşdür
O Hindî âfeti zıll-ı perr-i Hümâda gezer (G, 14/4)

3. Mısır

Mısır, divanda Osmanlı devlet merkezine olan uzaklığı ve halkının Türk olması dolayısıyla gurbet yeri olarak telakki edilmiş ve bir beyitte şöyle zikredilmiştir:

Bize bizden olan yakîn ü karîb

Koma Mısır illerinde bizi garîb (MS, 1/1)

4. Rumeli

Osmanlı'nın Avrupa yakasını içine alan bu topraklar Divan'da, bazı devlet adamlarının buraya çeşitli görevlerle atanması münasebetiyle söz konusu edilir:

İden teşrîf-i sadr-ı Rûmı bir zât-ı mûkerremdür

Kuzât-ı Rûm iliyе mevsim-i 'îyd-i sa'îd olsun (TR, 14/2)

C. İÇTİMÂİ HAYAT

Mehmed Mekkî Efendi Divanı'nda içtimâî hayat, Klasik edebiyatın sıkı estetiği içinde algılanmış, saray ve çevresi merkez olmak kaydıyla dışa doğru açılmıştır. Böyle bir çerçevenin çizilmesinde şairin çeşitli devlet kademelerinde görev almasının etkisinin olduğu da söylenebilir. Padişah, bu merkezin başında olmak üzere çevresinde çeşitli görevli ve hizmetliler kadrosu, günlük hayatın çeşitli safhalarında savaş, içki, eğlence ve musiki meclisleriyle bunlara ait alet ve eşyanın da söz konusu edildiği görülür.

Bu unsurlar bir araya getirildiği zaman, devrin içtimai çehresinin tespit edilmesi mümkündür. Bu sebeple de öncelikle divanda şairin ele aldığı şekliyle içtimai tabakalaşmanın ve sonrasında da sosyal hayatın diğer yönlerinin (savaş, eğlence vs.) anlatılması yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

1. İçtimâî Tabakalaşma

a. Sultan ve Çevresi

Divanda, sultan, padişah, şah, şehinşah, han, hakan, hünkar vb. adlar ile yer alan sultan, içtimai tabakalaşmanın en üst noktasında bulunan kişidir. Şairin, tarih manzumelerinde ve kasidelerinde kullanmış olduğu bu adlar, genellikle devrin sultanı içindir.

Şair, divanında sultanın özelliklerine şu şekilde yer vermiştir: O, her şeyden önce yüzünde Allah'ın gölgesidir. Ülke sahibidir. Hükümdarlık alameti olan tac ve taht ona aittir. Adalet, onun en başta gelen vasfıdır:

Āftâb-ı burc-ı devlet kıblegâh-ı ma'delet

Gevher-i genc-i hilâfet zıll-i Rabb-i müste'ân (TR, 5/2)

Ayrıca sultan kavramı, sevgilinin vasfı ya da benzetileni olarak kullanılmıştır. Sevgili sultan olunca, aşık da onun kulu, kölesi ve esiridir. Sultan sıfatı, Hz. Peygamber için de kullanılır ve O, risalet tahtının sultanı olarak vasfedilir. Hz. Peygamber, bu tahtta bütün enbiyaya da sultanlık eder:

O sultân-ı serîr-ârâ-yı evreng-i risâlet kim

Anuñ devlet-sarây-ı tahtgâhı kurb-i ev ednâ (K, 1/20)

Sultân-ı mürselîn ü şehen-şâh-ı enbiyânuñ

Gencîne-bahş-ı 'âleme lutf-ı hafiyenüñ (G, 32/6)

Sultan, kullarına lütuf ve ihsanda bulunur, şefkat ve merhametle hükmeder. O, hem karaların, hem denizlerin sultanı olup, dinin de koruyucusu durumundadır:

Revnağ-efrûz-ı serîr-saltanat-ı sultân-ı dîn

Rûh-ı 'âlem hâmî-i mahmiyye-i dîn-i kavîm (TR, 2/2)

Pâdşâh-ı bahr ü berr şâhenşeh-i âlî-neseb

Husrev-i vâlâ-haseb zıll-i Hudâvend-i kerîm (TR, 2/1)

b. Şehzâde

Divanda sultana eş değer olarak geçer şehzâde, hemen hemen onunla aynı vasıflarla zikredilmektedir. Şair, bazı şehzâdelerin doğumları münasebetiyle tarih manzumeleri yazmış ve onların doğumuna ebcet hesabıyla tarih düşürmüştür. Onların doğumu saadet güneşi olarak düşünülür, bu saadet güneşi ile dünyadan gam ve zulmetin dağılacağı söylenir:

Toğup şems-i sa'âdet matla'-ı sa'd-ı hilâfetden

Zamanında açıldı zulmet-i ğam çeşm-i dünyâdan (TR, 3/8)

İçtimai tabakalaşmada sultandan sonra ikinci halkayı oluşturan şehzâdeler divanda, Hz. Süleyman'ın vasıflarıyla sıfatlandırılarak bütün insanların ve cinlerin gözünün nuru ve Süleyman mülkünün layığı olarak tanımlanmaktadırlar:

Hak te'âlâ aña bir şehzâde ihsan itdi kim
 Lâyık-ı mülk-i Süleymân nûr-ı çeşm-i ins ü cân (TR, 5/6)
c. Sadrazam, Vezir, Kethüdâ, Kadı

Bu görevliler, sultanın çevresinde ve yakınında bulunurlar. Sadrazam ve vezirler, padişah divanında hazır bulunmaları ve çeşitli görevlere atanmaları vesilesiyle divanda zikredilmekte olup, onlar da tarihi ve efsanevi kahramanlarla kıyaslanarak anlatılmıştır:

Zihî zât-ı mükerrerem sadr-ı a'zam dâver-i efham
 Odur insân-ı 'ayn-ı 'akl-ı evvel çeşm-i dânáda (TR, 4/8)

İden teşrîf-i sadr-ı Rûmı bir zât-ı mükerreremdür
 Kuzât-ı rûm iliye mevsim-i 'iyd-i sa'id olsun (TR, 14/2)

Şair, bazen bu görevlileri bizzat ismiyle zikrederek onları müşahhaslaştırma yoluna gitmiştir. Bu da, dönemin devlet görevlilerini bilip, içtimai hayatı daha iyi anlamamızda faydalı olmaktadır:

Kethüdâ-yı pâk-ı gevher mazhar-ı halk-ı hasen
 Ya'nî Abdullah Efendi terk idüp dünyasını (TR, 25/1)

d. Şeyhülislâm, Müftî

Dönemin en üst seviyedeki din görevlileri olan şeyhülislam ve müftiler hakkında Divan'da yer alan bilgiler, dönemin içtimai hayatındaki dinin rolünü tahlil etmek açısından önemli unsurlar olarak değerlendirilebilir. Şair, bu din görevlilerin vasıflarını, onları idealize ederek zikretmektedir. Onlar da diğer devlet büyükleri gibi geldikleri yerleri şerefliendiren insanlar olarak işlenmektedir:

Şeyhü'l-İslâm-ı enâm 'akl-ı küll-i 'âleme
 Nâzır-ı şer'i kavîm sâhib-i câh-ı iftâ (TR, 17/2)

Müjdeler eflâk-ı tebşîr itdi hayr-ı mahz ile
 Eyledi teşrîf-i fetvâ ya'ni bir zât-ı bi-hîn (TR, 10/2)

Dönemin dini hayatına yön veren bu görevliler aynı zamanda ilimle meşgul oldukları için ulema sınıfının da temsilcisi olarak karşımıza çıkarlar, kalemlerinden çevrelerine ışık saçan kimseler olarak değerlendirilen şeyhülislam ve müftiler Divan'da filozof ve allame olarak da vasıflandırılmış oldukları görülür:

Mizâb-ı kılî-i hazret-i müftî-i kâmkâr
Revnağ-fezâ-yı silsile-i âl-i haydârî (K, 4/7)

e. Sipâh, Leşker (Asker)

Askerlikle ilgili olan sipah ve leşker görevleri, Divan'da çeşitli tasavvurlara konu olarak ele alınmaktadır. Sevgilinin güzellik mülkünün sultanı olması durumunda, onun cevri ve cefası, hicranı aşığın hazine hükmünde olan gönlünü talan eder askerler olarak tanımlanmaktadır:

Dîdede hasret-i cânân mekr-i ğam mı kodı
Sipeh-i derd bu gencînede dirhem mi kodı (G, 47/1)

f. Kul, Bende, 'Abd, Gedâ

Bunlar, içtimai tabakalaşmanın en alt basamağında yer alan ve sultan ile birlikte düşünülen, hiçbir zaman hakları olmayan, karşılıksız olarak emirlere itaat zorunluluğu olan kimseler olarak Divan'da yer almaktadır. Bu vasıflarla zikredilen kulu, divanda üç şekilde görmekteyiz. İlki Allah'ın yarattığı insan olarak kul, ikincisi padişahın emri altındaki kul, üçüncüsü de sevgiliye muti olan kuldur. Divan'da kul, Allah'ın kulu olarak zikredildiği zaman, onun tek niyazının yine Allah'a olacağı dile getirilir:

Ne şâhdan ne gedâdan ne ağniyâdandır
Niyâzımız der-i in'âm-ı kibriyâdandır (G, 18/1)

Padişahın kulu olarak zikredildiği zaman ise, padişahın sürekli lütuf ve ihsan bekleyen, kendisini onun eşiğinin kölesi sayan bir şahsiyetle karşılaşmaktayız :

Dirîğ itme nigâh-ı lütfuñu 'afv-ı kusûr eyle
Kadîm-i âstânun bendesî Mekkî-i şeydâdan (TR, 3/13)

Sevgilinin kulunu ise, divanda sevgili güzellik mülkünün sultanı olarak vasıflan-
dırıldığı için, o sultana köle olan aşıklar biçiminde görebiliriz:

Geldi 'uşşâkına hat pâdşeh-i hüsninden
Zabt için memleket-i vuslatı menşûr gibi (G, 56/4)

2. Rezm (Savaş)

a. Hûn, Dem (Kan)

Hiç şüphesiz savaşta en çok rastlanan unsurlardan biri kandır. Kan içmek, kan dökmek, kan ağlamak gibi deyimlerin de savaş dolayısıyla ortaya çıktığı söylenebilir.

Bundan başka şiirde kanın, sevgilinin güzellik unsurları içinde yer aldığı tespiti de yapılabilir. Sevgilinin göz, gamze ve kirpikleri kan dökücü özelliğe sahip organlar olarak nitelendiği için, aşığın gönlünden, sevgilinin bakışlarını çekmesinin bile kan dökülmesine vesile olduğu düşünülür. Klasik Türk edebiyatı şairlerinin sürekli acı ve ıstırap çekmekten hoşlandıkları hatırlanırsa, aşığın gönlünden, sevgilinin kan dökücü unsurlarının eksik olmasını istemediğini söylemek mümkündür. Nitekim Divan'da Mehmed Mekkî Efendinin de, sevgilinin kan dökücü bakışlarının gönlünden hiç eksik olmasını istemediğini görmekteyiz:

Çıkarma rîşehâ-yı 'aşkı dilden hûn-ı firkatle

Dem-i hasmıyla çıkmak cevher-i şemşîr müşkildür (G, 17/4)

b. Ok, Yay, Hançer, Kılıç

Bunlar delici ve yaralayıcı aletler olması sebebiyle, Klasik Türk şiirinde sevgilinin kaş, kirpik, gamze gibi güzellik unsurlarıyla birlikte zikredilmektedir. Ayrıca aşığın belinin de feleğin zulmünden dolayı bükülüp yay olarak tasavvur edilmesi düşüncesi de yine şiirlerde çokça yer almaktadır. Mehmed Mekkî Efendi'nin de bu unsurları aynı amaçla kullandığı görmekteyiz:

Fütâde-i feleki itme bâr-ı zulm ile ham

Kemân-ı tîr-i kaza kâmet-i dü-tâdandır (G, 18/3)

Hançer, bele takılması ve ucu sivri bir alet olması sebebiyle şiirlerde, aşığın sevgilisinin beline sarılmasına engel olan bir unsur olarak dile getirilir:

Reh-güzâr-ı vuslat olurdu miyâmı neyleyim

Hançer-i sertîz 'aceb ol belde rehzendür baña (G, 7/3)

Kılıç da diğer unsurlar gibi şiirlerin malzemeleri arasında kullanılmaktadır. Divan'da da şairin, memduhu olan padişahın kahramanlıklarını anlattığı bir şiirinde, onun kılıcının parlaklığını düşmanlarının rüyasında bile görse kül olacağını dile getirdiğini görmekteyiz:

Şûle-i tîğın o şâhuñ görse rû'yâda eger

Cism-i a'dâ heybetinden ser-te-ser olur remâd (TR, 7/5)

c. Düşman

Savaşın cereyan ettiği taraflardan biri olan düşman, divanda yine sevgili ile beraber mütalaa edilmektedir. Sevgilinin cevri ve cefası, eziyeti, kan dökücülüğü düşman

askerlerine benzetilmektedir. Şairin, gam derdini düşman askerlerine benzettiği görülmektedir :

Oldı ser-leşker be-ğâyet ‘adüvv

Maraz-ı pür-hücûm-ı ğâddârı (KT, 1/12)

3. Bezm (Eğlence)

Bezm, toplanılan, sohbet edilen, içki içilen ve çalınıp oynanılan bir toplantı mahallidir. Eğlence hayatından bir parça olan bezm, içtimai hayatın yansıtılması açısından oldukça önemlidir. Bezmin belli başlı unsurları; sâki, mutrib, rakkas, tanbur, ney ve def gibi musiki aletleridir. Şarap, meze, kadeh, sūrahi, mum vb. unsurlar da bezmin vazgeçilmez öğeleridir. Bezm genellikle bahar mevsiminde ve geceleri kurulur. Mehtap ve mum, bezmin temel unsurudur. Zaten bezmin kurulmasına yegane vesilen olan sevgili de, bezmin devamlı beklenen ve arzu edilen bir parçasıdır.

Mehmed Mekkî Efendi şiiirlerinde dünyayı bezm olarak ele almakta ve bu dünyada sevinç ve neşesinin canan ile olduğunu ifade etmektedir:

Bezm-i ‘âlemde meserret baña cānân iledür

İnbisât-ı ezeli vâsta-i cānân iledür (G, 13/1)

Şair, dünyayı yine tertipsiz, kadehsiz ve içkisiz bir bezme benzetir :

Nâ-mürettep bezm-i bî-sahbâ-yı dehr-i dūnda

Tâ kalaldan turfe mecnūnuz şetâret beklerüz (G, 31/4)

Bezmin neşe kaynağı olan şarap ve onun mucidi olan Cemşit de bu babda hatırlanmadan geçilmez:

Pürdür mey-i kanâât ile çeşm-i arzū

Yok bezm-i şâha cām-ı ceme rağbetüm benüm (G, 36/2)

Bezm meclisinin temel unsurlarından biri olan saki, mecliste içki dağıtan ve meclise canlılık veren bir kimse olarak değerlendirilebilir. Meclis aşk meclisi olunca sakilik yapanında sevgili olması arzu edilir. Böylece aşık bu demde saki şahsında sevgiliyi görür:

Tab ‘ımki sâkî-i gül-femle beslenür

Bîmâr-ı ‘aşk-ı rûh-ı mücessemle beslenür (G, 15/1)

Piyâle-i meyi toldur meded meded sâkî

Ğumûm-ı hâne-i dilden biraz be-der idelüm (G, 38/3)

Bezme'de yer alan unsurlardan olan şarap, keyif vericiliği ve sarhoş ediciliği ile bezmin yegane neşe kaynağıdır. Hele şarabı sevgili sunarsa, onun sarhoş edici etkisi daha da artar. Aşık daha da ileri giderek şarabı sevgilinin elinden içmekle yetinmeyip, onun dudağından içmek ister:

Nûş-ı mey bûs-ı lebûfile ne güzeldür sâkî

Bezme bu 'adet-i can-bahşı Cem mi kodı (G, 47/3)

Şairin, bazen de bir vaiz edasıyla şarabı ele almakta olduğu ve onun bütün kötülüklerin anası olarak değerlendirmekte olduğu görülür :

Urdum ayağa müşterî çıkmam şirâsına

Bintü'l-'ineb didükleri ümmü'l-habâisüñ (B, 3)

Bezmin önemli gereçlerinden olan kadeh, şarapla birlikte ele alınır ve câm, piyâle, pây, geft, peymâne isimleriyle de anılır. Kadeh şeffaf olduğundan şarabın rengini almıştır. Rengi ve şekli dolayısıyla işlenen kadeh, çoğu zaman sadece şarap yerine kullanılmıştır:

Dü-çeşm-i 'aşıkı gör la'l-i dil-rübâda gezer

O mest-i câm-ı muhabbet elinde bâde gezer (G, 14/1)

Kadeh, rengi dolayısıyla kan, gül, gonca ve ateş unsurlarının benzetmeliği olur :

Âteş-i mey-sûz şimden itdi bâlâya su'ûd

Penbe-i mînâ-yı meyle cem'-ı ızrâr eyledüm (G, 37/3)

İçki ve eğlence meclislerine aydınlığı ile renk katan mum (şem), çoğu zaman meclisin süs olarak değerlendirilmektedir. Divan'da bir beyitte pervane ile beraber ele alınan mum, sevgilinin yüzü ve yanağı için benzetmelik olarak kullanılmıştır:

Çoktan eylerüm o şem'i zîver-i bezm-i visâl

Bakmasam pervane-zâruñ hâtır-ı nâ-şâdına (G, 43/3)

4. Müsiki

Bilindiği gibi müsiki, eğlence hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu özelliğiyle de klasik edebiyatın konularından olan müsiki, şiiirlerin de ana malzemelerinden biri olarak görülmektedir. Şiiirlerde müsiki ve müsiki ile ilgili alet ve makamlar genellikle sevgili, aşk, aşık gibi unsurlarla birlikte zikredilmektedir.

Nitekim Mekkî divanında müsiki ile ilgili olarak ney, tanbur, kudüm, davul gibi müsiki aletlerinin yanında rast, heva, şehnaz, hisar gibi müsiki makamlarına da rastla-

mak mümkündür. Mekkî'nin de şiirlerinde musikiyi sevgili, aşık ve aşk unsurları ile temasa getirerek kullanmış olduğunu görmekteyiz.

Bu musiki aletlerinden ney'in, içinin yakılarak boşaltılmasından dolayı çıkarmış olduğu sesin de adeta eğlence meclisini yaktığı düşünülür :

Bezm-i tarab yanarsa n'ola sûz-ı nâydan

Ehl-i muhabbetüñ demidür menfesîsidür (G, 21/3)

Tambur, sevgilinin güzelliğine tutkun olan aşığın figanının sesi olarak tasavvur edilir.

Olalı evc-i muhabbetde girift-i hüsne

Gelür efgânum o şehnâzuma tanbûr ile (G, 50/3)

Bu beyitte yer alan ve bir musiki makamı olan Şehnaz kelimesi üzerinde de oyun yapılarak hem sevgiliye, hem de bir musiki makamına işaret olunmaktadır.

Bir diğer musiki aleti olan davulla ilgili olarak da şair, bu dünyayı musiki aletlerinin muhafaza edildiği bir yere benzeterek, kendisini bu dünyadan göçürecek bir davul sesi beklediğini söylemektedir :

Sûr-ı derd encâm-ı fânî eski nevbet-hânedür

Gûş-ı tabl-ı irtihâle biz de nevbet beklerüz (G, 31/3)

Şair, musiki makamlarından olan Hisar makamını da, kelimenin başka anlamlarını da çağrıştıracak şekilde şiirlerinde konu etmektedir :

Nevâ-yı nâle makâm-ı Hisârdur Mekkî

Ney-i berâ'a ile böyle nağmeler idelüm (G, 44/6)

5. Süslenme

İçtimai hayatın ayrılmaz bir parçası olan süslenme, kıymetli taşlar, madenler ve güzel kokular vasıtasıyla insanoğlunun varoluşundan bu yana cazibe merkezi durumundadır. Hatta bu kıymetli taşlar ve madenler, insanların maddi durumlarıyla da alakalı olduğundan, zenginliğin ve asaletin bir parçası sayılmışlardır.

Hükümdarların tac ve tahtlarını süsleyen, hazinelerini dolduran bu değerli taş ve madenler, Divan'da, sevgilinin güzelliğini teşbih etmek üzere kullanılmakta, burada hem altın, gümüş ve inci gibi kıymetli ziynet eşyalarından hem de güzel koku ve süslenmenin diğer unsurlarından olmak üzere sürme, ayna ve yüzük gibi eşyalardan bahsedilmektedir.

a. Altın ve Gümüş

Divanda, kıymeti ve rengi münasebetiyle zikr olunan altın ve gümüş, hem para, hem de süs eşyası olarak kullanılan madenlerdir. Klasik edebiyatta genellikle güneşe teşbih edilerek kullanılan altın ile birlikte parlaklığı ve beyazlığı sebebiyle aya teşbih olunan gümüş, sevgiliye benzetmelik olarak ele alınan unsurlardır. Şair, bir beyitte altın ve gümüşü şöyle kullanmaktadır:

Levh-i hurşîde sezâ mastar-ı zerrîn üzre
Hal idüp sîm-i mehî vasfını yazsam ferdâ (K, 5/9)

b. İnci (Dürr)

Divan'da en çok sözü edilen kıymetli taşlardan birisi olan inci, kıymeti, rengi, yuvarlaklığı sebepleriyle ele alınmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı sevgili, gözyaşı, katre, diş, öz ve nazm ile ilgili konularda bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Ayrıca süs unsuru olarak inci, bir çok yerde taş ile birlikte kullanılmakta ve tacın vazgeçilmez süs olarak değerlendirilmektedir:

Zîver-i sadrû'ş-şerî'a dürrretü't-tâc-ı fühûl
Mecma'u'l-bahreyn-i der-fazl-ı 'ulûm ifâsına (TR, 9/6)

İncinin denizden çıkarılması da bazen şiirlerde işlenmiştir. Nitekim şair memduhunu denizden çıkan iri taneli inciye benzetmektedir:

Ey zîb-i sadr-ı fazl ü kemâl ü kerem-verî
Vey dürr-i şahvâr-ı yemm-i 'izz ü serverî (K, 4/18)

c. La'l

La'l kırmızı rengi dolayısıyla sevgilinin dudakları ve şarpa için benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır:

La'l-i hûy-gerdûn ile meyda habâb-engîz ol
Zîver-i rişte-i dür-dânedede mercân iledür (G, 13/3)

Sevgilinin dudaklarının tadı söz konusu olduğunda la'l, şeker olarak kullanılmaktadır:

İtse düşmân gonce-i la'l-i leb-i şîrîn ile
Çâşnî-i gül-şeker kand-i mükerrerdür baña (G, 1/3)

La'l, kıymetli bir taş olarak düşünüldüğünde, şair onun şarapla iglisini de düşünerek meyhaneyi la'l taşından yapmak istediğini dile getirmektedir :

Bâdede feyz-i hevâ-yı şavkım oldı her habâb
Meşrebimce la'lden meyhâne peydâ eyledüm (G, 37/4)

d. Firûze, Mercân

Firûze, renginden dolayı gökyüzü ile benzerlik içerisinde ele alınan bir taştır. Şair, memduhunun bulunduğu yeri gökyüzünü andıran firûze bir mühre benzeterek firûzeyi şiirinde kullanmaktadır:

Şeref-bahş olmuş benân-ı dehre kim her kubbesi
Hâtem-i firûzedür her sengi bir dürr-i semîn (TR, 15/10)

Mercan ise kırmızı renginden dolayı kan unsuru ile beraber ele alınan bir benzetmeliktir. Mercan taşından yapılmış tesbih hayali de, kanlı gözyaşının ipliğe dizilmiş hali olarak tasavvur olunmaktadır:

Şiirde geçen, "Terâzû-yı hayal" de, kanlı gözyaşının ipliğe dizilmiş hali olarak tasavvur olunmaktadır :

Terâzû-yı hayâl-i vuslatı hûn-âb-ı hasretten
Dü-çesmüm bî-aded tesbîh-i mercânı çeker çekmez (G, 27/4)

e. Güzel Kokular

Divan'da koku unsuru olarak anber ve şemîm zikredilmektedir. Bu kokular, renkleri ve kokuları itibariyle sevgilinin saçına benzetmelik olarak kullanılmaktadır. Anberden sunî ben yapıldığı da göz önünde bulundurulursa, bu kokunun sevgili açısından ne derece önemli olduğu görülür. Ayrıca sevgilinin ayva tüyleri içinde anber, bir benzetmelik olmaktadır:

Gösterdi devr-i tahşiye-i hat-cemâlini
Hal eyledi teselsül-i zülf-i mu'anberi (K, 4/4)

Anber, saçla ilgili bir benzetmelik olarak kullanılan bir edebiyat unsuru olmakta ve bu benzetmelik divanda aşğın gönlü sevgilinin kıvrımlı ve anber kokan kakülüne yuva yapmış bir kuş olarak düşünülür ve bir beyitte şöyle dile getirilmektedir:

Göñüldür kâkül-i pür-pîc-i 'anber-fâm-ı kaydında
Yine mürğ-i hevâ pervâzum oldı dâm-ı kaydında (G, 45/1)

Şemîm ile ilgili olarak bir beyitte, onun sünbül kokusu ile beraber ele alındığı ve sevgilinin habercisi olarak vasıflandırıldığı görülmektedir:

Peyâm-ı kâkülîni cânzâre virmezler
Şemîm-i sünbülü hayfâ hezâre virmezler (G, 10/1)

f. Sürme (Tütüyâ)

Sümer, hem bir güzellik unsuru, hem de göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir ilaçtır. Siyah renkli olması ve bu sürmenin en iyisinin Isfahan'da yapılması toz halinde bulunması dolayısıyla toprakla beraber kullanılması şiirlerde dile getiren özellikleridir. Şiirlerde sürme, aşğın sevgilinin gözüne girmek için, onun köyünün toprağını gözüne sürme yapması dolayısıyla kullanılmaktadır :

Hâk-i kûyuñ tütüyâ-yı dîde-i cân eyledüm

Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşmi hicrân eyledüm (G, 33/1)

g. Mir'at (Ayna)

Ayna, görüntüleri aksettirmesi ve bu aksettirdiği görüntülerin bir hayalden ibaret olması, parlaklığı ve kırılma özellikleriyle şiirlere konu olmaktadır. Divan'da ayna bu sebeple, âlem, cihan, dünya, gönül ve kalp ile ilgili benzetmelerin yapılmasında söz konusu edilmektedir. Bazen de ayna, tasavvufi hususlar içinde ele alınarak aşğın gönülünün Allah'ın tecelli ettiği bir ayine olması ve Allah'ın yaratmış olduğu güzellikleri bir ayna yapıp kendi güzelliğini oradan seyretmesi düşüncelerinde görülmektedir.

Virmüş anladum hak her kâre bir sûret

Görünce şâhid-i maksûdı mir'ât-ı temennâda (TR, 4/17)

'Aks-i nûr-ı tecellî-i zâtuñ

Vire mir'at-ı kalbe nûr-ı güşâd (K, 3/44)

h. Hâtem, Niğîn (Yüzük)

Bir süs eşyası olan yüzüğün, yapıldığı madenin cinsi ve rengi bakımından şiirlerde konu olmaktadır. Beyitlerde mühür anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanılan yüzük, aynı zamanda güç ve iktidarın simgesi de olmaktadır :

'İzz ü 'ulâ-yı cevher-i zatıyla müktesib

Virmüş niğîn-i mesned-i fetvâya zîveri (K, 4/11)

Zîb-bahş olmuş benân-ı dehre kim her kubbesi

Hâtem-i firûzedür her sengi bir dür-i semîn (TR, 15/10)

6. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

a. Gehvâre (Beşik)

Beşik, içinde çocukların büyütüldüğü ve sallanma özelliğine sahip olması sebebiyle, zaman zaman sevgili unsuru ile ilişkilendirilerek kullanılan bir edebiyat ögesidir. Sevgilinin hayali, aşğın salıncak olarak düşünülen gözünde nazlı nazlı sallanır, bazen de sevgili, fidan beşiğinde “tıfl-ı gonca” olarak tasavvur olunur:

Gehvâre-i nihâlde görüp tıfl-ı goncayı
Efsâne-i hezâra ne dîrsin sözüñ nedür (G, 30/4)

b. Kandil

Bir aydınlatma aracı olan kandil, ışık verme özelliğinden dolayı güneşe ve aya teşbih olunarak şiiirlerde konu edilmektedir :

Mu'allak-hane-i 'alemde bir kandîl-i mînâdur
Firuzândur fitil-i mihr ü mâhı rûzc ü şeb hâlâ (K, 1/10)

c. Süllem (Merdiven)

Merdiven, basamaklı oluşu ve yükseklerle çıkmak için kullanılması yönleriyle şiiirlere konu olmaktadır. Çıkılması gereken yer gökyüzü olduğunda ise merdivenin acziyeti dile getirilmektedir :

Binâ-yı tâk-ı âlî-kadri ber-çarh-ı sa'adettür
Revâk-ı 'izzetüne nâ-resâdır süllem-i ihsâ (K, 1/26)

d. Tesbih, Silk (İplik)

Tesbih, ipliğe dizilmesi, çeşitli taşlardan yapılması ve onunla sayı sayılması özellikleriyle beyitlerde yer almaktadır. Ayrıca iplik, bazı süs eşyalarının dizildiği bir unsur olarak da önem arz etmektedir :

Hal-i ruhsâr-ı kerem mihr-i cihân-tâb-ı himem
Gevher-i bahr-i hîred zîver-i silk-i vüzerâ (K, 5/12)

e. Micmer (Buhurdan)

Buhurdan, içinde öd ağacı yakılarak meclise koku salan bir gereçtir. Bir beyitte iyilik ve lütuf ile benzerlik içerisinde ele alındığı görülmektedir :

Micmer-i 'afv ü kerem vâbeste-i dâmânîdür
Dosta lutf eyler gibi ihsân ider a'dâsına (TR, 9/9)

f. Tas

Tas, su kabı olması hasebiyle çeşme başlarında bulunan bir eşya olarak ve yapılmış olduğu maden dolayısıyla beyitlerde yer almaktadır :

Tâs-ı zerrîn çeşmesi sâkî-i sîm endâmdur
Lezzet-i mâ'û'l-hayâtı eyler ihyâ Âdemi (TR, 20/5)

7. Giyim-Kuşam

İçtimai hayatta giyim ve kuşamın yeri şüphesiz büyük önem arz etmektedir. Giyim ve kuşamda da kumaş çeşitlerinin ayrı bir yer tuttuğu görülmektedir. Divan'da kuşam olarak hasır (bûriyâ), dîbâ ve zerbeft türlerine yer verilmiştir. Diba ve zerbeft değerli ve pahalı kumaşlar olmaları sebebiyle zenginliği, hasır ise sadeliği ile tevazuu ve fakirliği sembolize etmektedir:

Be-cây-ı bûriyâ zerbeft ü dîbâ ferşe layıkdur
Sezâdur cam-ı revzen olsa mihr-i târem-i minâ (TTR, 16/3)

Giyim eşyası olarak ise divanda kürk (ferve), kabâ, gömlek (pirahen), etek (dâmen) ve libas kullanılmıştır. Kaba, dünya nimetlerinden kendini soyutlamış insanların giyecekleri olarak kullanılmaktadır :

Kabâ-yı sebzi iksâ eyledikce şu'le-i hurşîd
Olur her câm-ı revzen kevr-sâz-ı ef'i-i a'dâ (TR, 16/7)

Gömlek sevgilinin parlak sinisini örten bir giyecek olarak ele alınır ve sine münasebetiyle işlenir:

Mekkî o zâlim itmedi mahrem derûnuna
Çâk olmadukca sîne pirahenün dahî (G, 49/5)

İffet ve temizliğin sembolü olarak değerlendirilen etek, sultanlar için kullanıldığında, onlara saygıdan dolayı öpülmesi sebebiyle lütuf ve ihsan sebebi olarak görülmektedir:

Micmer-i 'afv ü kerem vabeste-i dâmânîdür
Dosta lütf eyler gib ihsan ider a'dâsına (TR, 9/9)

8. Yazı ve Yazıyla İlgili Unsurlar

Yazı ile ilgili unsurlardan tahrîr, imla ve hat ifadelerine Divan'da rastlamak mümkündür. Bu unsurların aynı zamanda sevgilinin güzelliğini tamamlayan ayva tüyle-ri münasebetiyle yüz unsuru ile beraber ele alındığı görülür.

a. Kalem, Hâme, Kilk

Divan'da yazı ile ilgili unsurlardan en çok sözü edilen kalemdir. Kalem, bazı beyitlerde ezel gününde yazılan alın yazısının yazıcısı ve ilahi kudretin temsil edilmesi sebebiyle zikredilirken, bazı beyitlerde de övülenin zatının "ser-çeşme" oluşu ve kalemin onun faziletinin damlalarını dile getiren bir vasıta olması münasebetiyle zikredilmektedir:

Virür sah resmî revnâk gülbün-âsâ gülşen-i şer'a
Ki feyz-i nâvdân-ı hâme emriyle iskâdan (TR, 11/5)

Kalem-i ser-nüvişt-i rûz-ı ezel
İder elbette hükmüni cârî (KT, 1/1)

Kalem, sevgilinin yüz unsurlarına teşbih edilerek de kullanılan bir öge olduğu için, onun koymuş olduğu noktalar sevgilinin yanağındaki anber kokulu benler olarak değerlendirilmektedir:

Nokta-i kilk-i 'izârî şâhid-i maksûda hal
İsr-i pây-ı hâmesidür rehber-i kalb-i hazîn (TR, 10/7)

Ayrıca, sevgilinin zatının güzelliklerini yazmak ve vasfetmekte kalemin aciz kalması deyimi kullanılan önemli bir öğedir :

Şümâr-ı hüsn-i zâtında yitişmez rûtbe-i a'dât
Senâ-yı vasf-ı pâkinde kalem 'âcizdür imlâdan (TR, 3/6)

b. Kağıt ve Möhre

Genellikle yazı yazılmak üzere kullanılan kağıt, düz yüzeyi, renkleri, şekilleri ve cinsleri bakımından çeşitli benzetmeler konu olmuştur. Kağıt, şiirlerde gökyüzü desenleri ile ebrulanan, güneş ile möhrlenip, parlaklık kazanan bir malzeme olarak kullanılmıştır:

Tâ ki ay tamğalı bu kağıd-i ebru-yı felek
Möhre-i mihr-i cihan-tâb ile bula cilâ (K, 5/23)

c. Mıstar ve Şirâze

Mıstar, yazının düzgün yazılması için satır yapan aletin adıdır. Yer aldığı beyitte sine, yazı yazmaya elverişli düzgün bir yüzey olarak ifade edilmiş olduğu için kağıda ve sine üzerindeki kemiklerde satır çizgilerini belirleyen mıstara benzetilmiştir:

Şerha çekdüm dağ yakdum meşk-i 'aşk itdüm yine
Üstühân-ı sîne hep tahrîre mîstardur baña (G, 2/2)

Şirâze ise kitap ciltlerinin dağılmasını önleyen ver kitabın iki ucunda bulunan, ibrişimle örülmüş bir şerittir. Yer aldığı beyitte gurur, alın kırışıklığı ipleriyle örülmüş zillet kitabının şirâzesi olarak nitelendirilmektedir:

Şirâze-gîr-i zillet olur nûsha-i ğurûr
Âhir ü fevr rişte-i çîn-i cebîn ile (G, 48/2)

9. Mîmârî

a. Beyt, Hâze (Ev)

Divan'da oturulacak yer olarak ele alınan ev, bazen sultanların oturduğu süslü yapılar, bazen de sevgilinin oturduğu gönül evi olarak düşünülmektedir. Sevgili unsuru ile beraber ele alındığında ise bu ev viran olmuş bir hanedir:

Âġâz-ı cevri idüp sipeh-i baht-ı bî-vefâ
Vîrân iderse beyt-i dilûñ tîşe-i cefâ
Fikr-i 'imâret ile elem çekme Mekkiyâ (TH, 3/8)

b. Saray (Kasr)

Saraylar ve kasrlar, yüksek makam ve mevkide bulunan zengin insanların oturduğu yerler olarak anılmaktadır. Dünya da firuze renkli kubbesiyle, Hakka açılan pencereleleriyle ve gül bahçelerine benzetilen halısıyla bir saray olarak düşünülmüştür. Dini şahsiyetlerin oturduğu yerler ise ilahi nurların indiği makamlar olarak tanımlanmıştır :

Pertev-endâz-ı 'imâret olıcak bu kasrâda
Mehbit-i nûr-ı îlahî eyledi mânend-i hûr (TR, 12/3)

Sevgili gönül mülkünün sultanı olarak düşünüldüğünde ise, onun oturacağı saraylar aşğın gönlü olarak tasvir edilmektedir. Bu saraylar, sevgilinin güneş gibi parlayan yanağından ve ışık saçan gözlerinden feyiz alırlar:

Zulmet-âbâd-ı ġamum mihr-i ruhundan feyz alur
Kasr-ı câna dîdeler cam-ı münevverdür baña (G, 2/4)

c. Kale ve Mahzen

Kale, savaşlarda düşmanlardan korunmak amacıyla, yüksek burçları olan ve taştan örülerek meydana getirilen sağlam bir yapı türüdür. Divan'da kale unsuru bir beyitte gökyüzü ile ilgi kurularak işlenmiştir:

Sehâbîdür duhânı tobı râ'd-i âteş-efşândur

Bu denlü burc-ı bârularla baksan kal'adur gûyâ (K, 1/19)

Mahzenler ise, genellikle bir şeylerin saklanması için yapılan gizli yerler ve depolardır. Divan'da da aynı özellikleri sebebiyle ele alınmış olduğunu görmekteyiz:

Mahzen-i çûp olmağın çûpîn binâ

Eyledi emr-i celîlü'l-inkıyâd (TR, 8/3)

d. Câmî, Şadırvan, Menzil

Câmiler, ibadet edilen yerler olmaları sebebiyle, Allah'ın evi şeklinde düşünülmüş ve yüksek kubbeleriyle divanda söz konusu edilmiştir. Ayrıca câmi yaptırılanın cennete girecekleri inancı da şiiirlerde görülür :

Koca Paşa yerüñ cinân olsun

Ne güzel câmi' eyledüñ bünyâd (K, 3/14)

Şadırvanlar ise, abdest alınacak yerler olmaları sebebiyle temizliğin sembolü olarak düşünülmüştür. Bir beyitte şair, mimari yapısından dolayı şadırvanı etek saçıp dönen bir mevleviye benzetmektedir:

Devr ider dâmen saçup zerrîn güle bir mevlevi

Zer 'alemlî gûyiya şâdürrivan-ı dil-nişîn (TR, 16/11)

Menziller genelde tasavvuf ehli insanların oturduğu yerler olarak değerlendirilmektedir. Bu yerler içinde oturan şahıslardan dolayı Allah'ın nurunun indiği kutsal mekanlar olarak ele alınmaktadır. Bir beyitte de şair, menzili fazilet sırlarının hazinesi olarak dile getirmektedir:

Bâreke'llâh menzil-i yümn ü sa'âdet kim odur

Genc-i esrâr-ı fazilet mehbit-i feyz-i Huda (TR, 13/1)

10. Tabâbet

Mehmed Mekkî Divan'da tabâbet, hastalıklar ve bunların çözümü olarak ele alınmaktadır. Humma, kara sevda, delilik gibi hastalıklardan dolayı divanda tababetin söz konusu edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu hastalıkların da ilaç, merhem, badem yağı gibi ilaçlarla tedavisi söz konusu edilmektedir. Tedavi yeri olarak ise "darü's-şifâ"nın geçtiği görülmektedir.

Hastalık hali, aşığa ait bir durum olarak değerlendirilmiş ve bu aşığın hastalığının amansız olmasının, deva ve merhem kabul etmemesi yüzünden bütün tabiplerin onu iyileştirmekten aciz kalmasına sebep olduğu tasavvur edilmiştir. Onun hastalığı, aşk

hastalığı olduğu için, onu iyileştirecek yegane doktor sevgili ve merhem ise sevgilinin dudakları olarak anlatılmıştır :

İtmez ümîd-i merhemi şûrîdegân-ı 'aşk

Fikr-i lebûñle yare-i diller nemeklidür (G, 16/3)

Aşık, sevgilinin düşman askerleri olarak tasavvur edilen gam ve kederiyle kara sevdaya tutulmuş, bir gönül hastası olarak anlatılmaktadır. Bu hastalığının tedavisi ise yine sevgilinin bademe benzeyen güzel gözleriyle gerçekleşecektir :

Tedâvi revgân-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse

Ben ol dil-haste-i çeşm-i gâzab-peymâ-yı cânânım (G, 34/29)

Bu beyitte sevgilinin badem olarak tasvir edilen gözlerinin, tedavide kullanılan badem yağını çağrıştıracak bir benzetmelik olarak kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Divan'da hastalık ve tedaviyle ilgili beyitlerden biri de şöyledir :

Sendedür çünkü her marîza 'ilâc

Lütfuñ eyler zâ'ife tîmârı (KT, 1/17)

11. Çarşı, Pazar, Alış-Veriş

Divan'da, alış-veriş hayatı çarşı, pazar hayali etrafında ele alınır. Alış-veriş yeri ile ilgili olarak bazar, çarşu, pişegâh ifadeleri kullanılır. Çarşı ve pazarın başlıca simaları ise tellal, tüccar ve müşterilerdir:

Urdum ayağa müşteri çıkmam şîrâsına

Bintü'l- 'ineb didükleri ümmü'l-habâ'isüñ (B, 3)

Alış-veriş ile ilgili olarak mezat, para söz konusu edilir. Bir beyitte aşkın bir meta olarak düşünülüp, bahasının ucuz olması onun elem, keder ve hicran gibi sonuçlarına bağlanır:

Müzâd-ı sûk-ı muhabbetde çıkdı hicrânı

Metâ'-ı 'aşkı ânuñçün ucuz bahâda gezer (G, 14/2)

12. Oyunlar

Divan'da oyun olarak at üstünde ucu kıvrık bir sopa ve top ile oynanan "gûy-ı cevgân" oyununa rastlanır. Bu oyun şekli çeşitli tasavvurlara konu edilmiştir. Dünya, bu oyunun oynandığı meydan, insan ise bu meydanda kaza sopasının önünde yuvarlanan bir top olarak tasvir edilir:

Zemîn-i hikmet içre gûy-ı cevgân-ı kazâdur kim

Odur ser-dâde-i emr-i Hudâ fermân-ber-i Mevlâ (K, 1/14)

III. İNSAN

Mehmed Mekkî Efendi Divanı'nda ele alınan insan, her şeyden önce bir kul olarak karşımıza çıkar. Kul olan insan, şiirlerde acz ve zaaf sahibi oluşu, eksiklik içinde bulunuşu halleriyle ele alınır. Bilhassa bu acz, Allah'ı ve ulu kişileri övmek ve yüceltmek yönünde yazılan şiirlerde kendini gösterir. İnsan, bazı beyitlerde zaaf sahibi ve kusurlu oluşunun yanında günahkarlığı yönüne de dikkat çekilerek, yaratanının rahmetine sığındığı şekliyle konu edilmektedir:

Degül bu rû-siyeh e cümle nâsa kâfidür
Kimine katre-i deryâ-yı rahmetüñ yâ Rab (G, 1/4)

Fakîrûñ derdmendüñ 'âciz ü bî-karâr-ı nâ-çâruñ
Kuluñdur gayre muhtâc itme Rabbim Mekkî-i zârı (G, 6/5)

Bir beyitte de insanın tevazu sahibi olduğu yönü ele alınarak toprakla kıyaslanmaktadır. Hatta sürekli ayaklar altında çiğnenen eşik toprağına benzetilir :

Kaldır nesîm-i lutfuña bir i'tibâr ile
Bu hâk-i âstânıñ olan 'abd-i çâkeri (K, 4/22)

İnsanın, şiirlerde Âdem olarak isimlendirilmesi, Hz. Âdem kıssasına dayandırılarak, onun insanlığın ilk atası olmasına telmih yapılır :

Habbezâ kasr-ı ferâh-bünyâd-ı tarh-ı tâze kim
Eyler îrâs Âdeme bir demde sad-feyz-i sūrûr (TR, 12/4)

Şiirlerde "ins" kelimesiyle ifade edilen insanın, "ins ü cân" terkihiyle bir genişlik, büyüklük ve çokluk ifadesi vermek için kullanıldığı görülür. Bundan başka beşer, enâm, halk kelimeleriyle tesadüf ettiğimiz insan, diğer varlıklardan merhametli olması ve güzelliğın kıymetini bilmesiyle ayrılır. Bu güzellikler çeşitli tasavvurlarla işlenmektedir :

Levh-i hurşîde sezâ mastar-ı zerrîn üzre
Hall idüp sîm-i mehî vasfını yazsam ferdâ (K, 5/9)

Mehmed Mekkî Divanı'nda insan unsuru, sevgili, aşık ve rakip kadrosu etrafında müşahhaslaştırılır. Divan'da bu üç tipin birbirleriyle olan münasebetleri ve vasıfları çeşitli teşbih ve mecazlar dahilinde ele alınmakta, zaten divanın ağırlık noktasını da bu tipler oluşturmaktadır.

A. HÜSN, CEMAL, MELÂHAT (GÜZELLİK)

1. Güzellikle İlgili Tasavvurlar

İnsan, yaratılışı itibariyle güzelliğe aşık bir varlık olarak yaratılmıştır. Zaten onu diğer varlıklardan ayıran önemli özelliklerinden biri de budur. Mehmed Mekkî Efendi'nin de şiirlerinde güzelliğin kıymetini takdir eden birisi olarak Divan'ında en fazla güzellik ve onunla ilgili hususları ele almış olduğunu söyleyebiliriz. Bazı istisna beyitlerin dışında Divan'da ele alınan güzellik, tamamen insana aittir. İnsan güzelliğinin işlendiği beyitlerde, güzelliğin insanın baş kısmında, bilhassa yanak ve yüz çevresinde toplandığı görülür. Yüzdeki diğer güzellik unsurlarıyla beraber çeşitli hayallere konu olan güzellik, şairin görüş ve düşüncelerini teşbihli ve mecazlı olarak ifade ettiği beyitlerden daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim, bir beyitte de yüz, bir güzellik harmanı olarak tasavvur edilmiş, yüz üzerindeki benler de bu harmanda mahsül olarak değerlendirilen "dâneler" şeklinde benzetmelere konu olmuştur :

Mahsûl-i hâl hırmen-i hüsnünde ol mehûñ

Mahv oldu cûş-ı mûr hatt-ı dâne-çîn ile (K, 4/2)

a. Bahar, Bağ, Gülşen

Sevgilinin güzelliğinin aşıkların duygu ve davranışlarında meydana getirdiği değişiklik ile beraber, bahar mevsiminin insanlar üzerinde yaptığı tesir arasında kurulan münasebet, güzelliğin "bahar" olarak telakki edilmesine sebep olmuştur :

Ġonca-i tab '-ı güşâd olmaz idi ehl-i dilûñ

Olmasa vakt-i bahâr-ı keremûñ cilve-nümâ (K, 5/22)

Güzelliğin bağ ve gülşen olarak tasavvuru, sevgilinin güzellik unsurlarının bu yerlerde bulunan gül, gonca, servi- çemen vb. bitkilere benzetilmesine dayanır. Sevgilinin kendisi "gül-i râ'nâ", yanağı "lâle", dudağı "gonca", boyu "servi" olarak tasavvur edilmiş bir bağa benzetilmektedir. Güzellik gülşen olarak düşünülünce, aşık da bu gülşende feryad eden bülbüle benzetilir :

Çemende kâmetini seyre serv-i ber-pâdur
 'Îzâr-ı âlîna gül-andelîb-i şeydâdur (G, 32/1)

Bahar mevsimi yağmurların yağması, ırmakların coşması hususlarıyla da şiirlerde görülmektedir. Aşğın sel olup akan gözyaşları, sevgilinin yüzündeki bahara teşbih edilen unsurlardan dolayıdır :

Seyl-âb-ı eşk-i 'âşîka pey-revlük eyleyüp
 İrdüm o servün ayağına cüst ü cüy ile (G, 52/4)

b. Hurşid (Güneş), Kamer, Meh (Ay), Şem, (Mum), Nûr

Güzelliğin bu unsurlara benzetilmesi renk, ışık ve parlaklık yönündendir. Sevgilinin parlaklık yönünden zaman zaman güneşin ve ayın parlaklığına eşdeğer ve hatta onlardan daha parlak olduğu teması şiirlerde sıkça görülür :

Hurşid-i rûy ü sünbüle-i kâkülün kamer
 Görse olurdu nakd-i nücûmıyla müştêrî (K, 4/2)

Güneşin, ışıklarıyla karanlığı dağıtıp, gündüze çevirmesi ile sevgilinin güzelliğinin parlaklığının da aşğın gönlündeki gam, keder ve zulmeti aynı şekilde dağıttığı düşünülür:

Zulmet-âbâd-ı gamum mihr-i ruhundan feyz alır
 Kasr-ı câna dîdeler câm-ı münevverdür baña (G, 8/4)

Şair bir beyitte güzelliği muma (şem) benzetmiş, aşğı da mumun ateşinde yanan pervaneyeye teşbih etmiştir :

Çoktan eylerüm o şem-i zîveri bezm-i visâl
 Bakmasam pervâne-zâruñ hâtır-ı nâ-şâdına (G, 49/3)

c. Mushaf, Kitap, Ayet

Divan'da güzelliğin mushafa benzetilmesi değişik münasebetlere dayanmaktadır. Mushafın, okunmak üzere açılması, her zaman ve her yerde kıraat edilmemesi, en güzel şekillerde süslenmesi bu benzetmeyi sağlayan yönler olarak görülmektedir. Şair bir beyitinde, mushafa abdest alınarak el sürülmesi inancını dile getirerek sevgilinin yüzünü mushafa teşbih etmektedir :

Dem cüş idüp nezârede giryân iken gözüm
 Takbîle kor mı mushaf-ı ruyufî vuzû ile (G, 52/2)

Bir beyitte güzelliğin mushaf oluşu, ayva tüylerinin yüzün etrafındaki haliyle, mushafın tefsiri ve ayetlerine benzetilerek kullanılmış olduğu görülmektedir:

Âyât-ı hüsne zîb-i hatt-ı enfesîsidür
Ammâ ki 'âşıkuñ ramâk-ı vâ-pesîsidür (G, 27/1)

d. Hirmen (Harman), Metâ

Harmanın, değişik ve kıymetli mahsüllerin toplandığı veya bir şeyin çok bol olarak bulunduğu bir yer olarak düşünüldüğü görülmektedir. Mehmed Mekki Efendi, şiirlerinde bu benzetme ile yüz ve onun kısımlarının güzelliklerini kastetmektedir. Benlerin bu harmanda dâneye benzetilişi, aşğın karınca gibi çalışıp ona meyletmesi bu sebeptendir :

Mahsûl-i hâl hirmen-i hüsnünde ol mehûñ
Mahv oldı cûş-ı mûr hatt-ı dâne-çîn ile (K, 4/2)

Şiirlerde, güzellik, oldukça kıymetli bir şey olarak düşünülmekte ve herkesin almak isteyip güçleri yetmediğinden alamadığı bir unsur olarak takdim edilmektedir. Bir beyitte bu güzelliğin, meta olarak ancak göz yaşı nakdiyle alınabileceğinin, dolayısıyla onu sadece aşğın almaya güç yetirebileceğinin dile getirilmiş olduğu görülür :

Alınur nakd-i sirişkiyle metâ'-ı maksûd
Sûk-ı eltâf-ı ilâhîde bu hem-vâre geçer (G, 31/5)

B. SEVGİLİ

1. Sevgiliyle İlgili Tasavvurlar

Mehmed Mekki Efendi, Divanı'nda sevgili kavramını ya doğrudan doğruya onun adı olan ya da adı yerine kullanılan kelime ve terkiplerle ifade etmektedir. Bu kelime ve terkipler öylesine seçilmiştir ki, onlar tamamen, sevgilinin karakteri ve fiziki yapısına uygun düşmektedir.

Divan'da sevgiliyle ilgili olarak yâr, cân, cânan, hûb, habîb, nazenîn, server, dilber, dildâr, servi, meh, peri, gonca, şîrîn eda, dürdâne, efendüm, şâh, şehinşâh, padişâh, kâfir, zalim gibi kelimelerin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bu kelimelerden bazıları yüz, göz, dudak ve boy münasebetiyle benzetilen durumunda olup, bazıları da sıfat olmasına rağmen doğrudan sevgilinin adı gibi kullanılmıştır.

Sevgilinin en belirgin özelliği onun vefasız oluşudur. O, daima acı ve ıstırap veren birisi olarak tanımlanmakta, acı ve ıstırap vermesi de sürekli cevr ve cefa oklarını atarak cana kastetmesiyle anlatılmaktadır. Zulüm ve eziyet namına elinden ne gelirse yapan sevgili, hiçbir zaman aşığa yar olmayan, onu kıyamete kadar ağlatıp, inleten bir zalim olarak da nitelenmektedir :

Tâ ki tahammül ey gül-i ter hâr-ı cevrüne

Bülbüllerin kıyâmete dek zâr ider misin (G, 47/3)

Divan'da ayrıca, sevgilinin, merhametsiz ve acımasız olarak tanımlandığı ve onun, "şeh-i bî-merhamet" olarak nitelendiği görülmektedir:

Ağladup 'uşşâk-ı zârı ey şeh-i bî-merhamet

Olma bâri kişver-i mülk-i dilûn ber-bâdına (G, 49/2)

Sevgilinin belirgin vasıflarından olan gam çektirmek de beyitlerde işlenen konulardandır. Divan'da, şairin, sevgilinin cefasını lutf ve kerem sayan, onun gam ve kederini, bir hazine olarak kabul eden ve sevgiliyle izzet bulan, onu gönül mülküne sultan yapan bir kimse olarak aşığın, talip olduğu bir unsur şeklinde kullanmış olduğunu söyleyebiliriz :

Gencîne-i ğamuñla imiş 'izzetüm benüm

Sensin cihânda tâc-ı ser-i devletüm benüm (G, 42/1)

Klasik edebiyatta sevgilinin önemli özelliklerinden birinin de naz yapmak olduğu söylenebilir. Bu nazın yalnızca aşıklara yapıldığı, aşığın sevgilinin keder ve cefalarını bile naz olarak kabul ettiği işlenir. Nitekim Mekkî Efendi de sevgilinin bu naz unsuru beyitlerinde konu etmektedir :

Nigâh-ı hışm ile nâzuñ vefâ degül de nedür

Bu nâ-nümûde cefâlar safâ degül de nedür (G, 14/1)

Divan'da Mekkî'nin sevgilinin diğer bir özelliği olarak hastalara şifa veren bir tabip olmasını dile getirdiğin görmekteyiz. Öyle ki Mekkî bu tabibi, ölümlere ve dirilere şifa dağıtan, "tabîb-i rûh-perver" olarak vasıflandırmaktadır:

Ten-i kevne hayat-âver şifâ-yı sadr-ı her-muğber

Tabîb-i rûh-perver zinde-sâz-ı mürde vü merzâ (K, 1/22)

Başkalarının derdine çare bulan sevgili, her nedense aşığın derdine derman olmaz. Aşığın bu dermansız gönül derdi artık Mevla'ya kalmıştır :

'Alîl ü nâ-ümidüm derd-i dil Mevlâya kalmışdur

Bu zahm-ı lâ 'ilâca merhem-i tedbîr müşkildür (G, 23/1)

Sevgili, Divan'da, güzellik itibariyle idealize edilmekte, şair, burada sevgiliyi güzellik ülkesinin padişahı saymaktadır. Öyle ki, güzellikte onun eşi ve benzeri bulunmamakta, aşıkları, onun kulu ve kölesi şeklinde nitelendirilmektedir. Bundan başka şairin, zaman zaman da sevgiliyi puta benzeterek idealize etmektedir:

Geldi 'uşşakına hatt pâdşeh-i hüsnünden

Zabt için memleket-i vuslatı menşûr gibi (G, 56/4)

Tenhâda böyle ol büte zâhit-perestişüñ

Şirk-i hafinüñ anla ki pek kâfirîsidür (G, 28/3)

a. Cân, Cânâ, Cânân, Tabîb

Can, insanın varlığını sürdürmesinin tek sebebidir. Ölüm hadisesi, canın bedeni terk etmesine dayanmaktadır. Klasik edebiyatta sevgilinin can olarak tasavvuru, aşık için taşıdığı hayati değerle ilgilidir. Sevgili, aşığa ne kadar cefa edip, göz yaşı döktürse de, aşık yine de ona "cânâ" diye hitap etmekten geri duramaz :

Akan seyl-âb-ı eşkimâmâ-cerâ-yı hasret olmakta

Çıkar mı levh-i dilden nakş-ı fikr-i tal'atun cânâ (G, 9/3)

Aşık, gerek bu dünyadaki neşe ve sevincin, gerekse ezeli ferahlığın canan ile olacağını düşünerek şöyle söyler :

Bezm-i 'âlemde meserret baña cânân iledür

İnbisât-ı ezeli vâsta-i cânân iledür (G, 19/1)

Sevgilinin tabib olarak tasavvuru, aşığın hasta oluşu, çaresizliği ve dertlerine dermanın sevgilide bulunuşu ile ilgilidir. Şair, bir beyitte aşığı sevgilinin gözlerinin gazabına uğramış bir gönül hastası olarak nitelemekte ve bu hastalığın tedavisinin de yine sevgilinin bademe benzeyen gözlerinde olduğunu ileri sürmektedir :

Tedâvî revgân-ı bādâm-ı telh eyler ger eylerse

Ben ol dil-haste-i çeşm-i ğazab-peymâ-yı cânânum (G, 40/2)

b. Yâr(Sevgili)

Sevgilinin yâr olarak vasıflandırılması, onun, aşığın en yakın dostu olması düşüncesine dayanır. Aşığın bu dünyada bütün varı yoğu yaridir. O olmasa bu dünyada yaşamanın da bir anlamı olmaz. Divan'da yâr ile ilgili olarak ve hepsi de sevgilinin ye-

rine kullanılan şu terkiplere rastlamak mümkündür: Hayal-i yâr, tıfl-ı hayâl-i yâr, kûy-ı yâr, ruhsâr-ı yâr, zülf-i yâr vb.

Şair bir beyitte sevgiliyi aşığa o kadar yakın olarak tasavvur etmektedir ki, aşığın onu hayali için bile can vermeye razı olduğunu dile getirmektedir :

Virdi cân hûn-ı ciger-i dile hayâl-i yâre

Pîş-i mihmânına bu mahzarı kem mi kodı (G, 53/4)

Aşık, sevgiliye her ne kadar yâr dese de, sevgili aşığı pek de öyle görmez. Aşığın köyünde sürekli kalmasına dahi sevgilinin pek tahammülü yok gibidir :

Ser-i kûyında mukîm olmağ için çün eyle niyâz

Umarız ey dil-i şeydâ sözüümüz yâre geçer (G, 31/3)

c. Gonca, Gül, Servi, Fidan

Sevgilinin bu unsurlarla münasebeti, yüzünün güzelliğiyle ince ve uzun boylu oluşuna dayanmaktadır. Gül ve gonca tasavvuru da aşığın bülbül olarak düşünülmesine yol açar. Gülün, bahara ait bir çiçek olması gençliği; goncanın yavaş yavaş açması da naz ile olan ilişkiyi ifade eder. Sevgilinin ki renkli bir gül olan “gül-i rânâ”ya benzetilmesi ise, onun kararsız, sebatsız ve iki yüzlü olduğunu göstermek içindir:

İder her göncesi hande gül-i sa'd-berg-i ra'nâyâ

'İzâr-ı yâri eyler reng ü redi 'aşıka îmâ (TR, 16/4)

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefa andelîb-i nâlâna (G, 50/3)

Yine sevgilinin gül olarak tasavvurunda, gülün kırmızı rengiyle sevgilinin yanığı arasında kurulan benzerlik önem taşımaktadır:

'Aks-i ruhsârûnla çeşm-i pür-gül-i terdür baña

Eşk-i dîdem hem gül-âb-ı kâm-perverdür baña (G, 8/1)

Şiirlerde sevgili ile servi ve fidan arasındaki ilgi ise, sevgilinin düzgün, ince ve uzun boylu oluşuyla ilişkilidir. Sevgilinin salına salına yürüyüşü ile servi ve fidanın rüzgarda aheste aheste sallanışı arasında kurulan benzerlik, bu ilginin bir başka yönünü oluşturur. Şair, bir beyitte aşığın göz yaşlarının sevgilinin yoluna revane olmasını, servilerin dibinden akıp giden suya benzeterek şöyle ifade etmektedir:

Seyl-âb-ı eşk-i 'aşıka pey-revlük eyleyüp

İrdüm o servüñ ayağına cüst ü cûy ile (G, 52/4)

Fidan ise tazelik ve incelik bakımından sevgiliye benzetilerek konu edilmektedir. Burada, fidanın ileride meyve verme ihtimali de bu tasavvuru güçlendiren sebeplerden olarak görülebilir. Nitekim, bir beyitte şair, sevgiliyi “nev-nihâl” olarak vasıflandırmaktadır:

İtdi şikeste dest-i ecel nev-nihalümi
Soldurdı hayf bâd-ı fenâ derd-i dâlumı (G, 54/1)

d. Güneş, Ay, Mum

Sevgilinin güneş, ay ve mum olarak tasavvurunda en önemli husus güzellik ve parlaklık unsurudur. Sevgilinin davranışlarıyla, ay ve güneşin tabii hadiseleri dolayısıyla gösterdiği özellikler arasında kurulan ilgi bu tasavvurun en önemli sebepleri arasındadır.

Sevgilinin hercâlliği, aşıklarına her zaman görünmemesi, aşğın ah ateşinden çıkan dumanın perde olup sevgilinin görünmesini engellemesi ile bulutun, ayın önünü kapatıp görünmesini engellemesi arasındaki ilgi, sevgili-ay tasavvuruna sebep olan hususlardandır. Ayrıca ayın, gümüş rengindeki aydınlığı ile sevgilinin gümüşe benzeyen bedeni arasında kurulan ilgi de bu benzetmenin sonucudur :

Levh-i hurşide sezâ mastar-ı zerrîn üzre
Hall idüp sîm-i mehî vafını yazsam ferdâ (K, 5/9)

Bazı beyitlerde de şair ayı doğrudan doğruya sevgilinin ismi olarak kullanmakta ve sevgili için nasıl harap olduğunu şöylece dile getirmektedir:

Mevkûf-ı râh-ı hasret olup olma çâk çâk
Kûyından ol mehûn saña elbet haber gelür (G, 17/2)

Sevgilinin güneş olarak tasavvurunda ise parlaklık, yakıcılık ve güzellik etkilidir. Sevgili, aşkı ile aşğın dünyasını aydınlatan tek kaynaktır. Sevgilinin güneşe benzeyen yüzüne ay, yıldızlarla müşteri olur:

Hurşid-i rûy-ı sünbül-i kâkülün kamer
Görse olurdu nakd-ı nücümüyle müşteri (K, 4/2)

Sevgili-mum benzetmesindeki asıl unsur, sevgilinin yüzünün parlaklığı hayalidir. Bunun yanında aşğın pervane oluşu bu tasavvurun bir başka önemli unsuru olarak göze çarpar. Sevgilinin yakıcılığı ile mum arasında da yine bir ilgi vardır. Şair, bir beyitte aşğın gönlünü tutuşturan ateşin, sevgilinin yakıcı özelliğinden kaynaklandığını şöyle ifade eder:

Bu deñlü sûziş-i dil sûz-ı yârdandür hep
Şem' de olmasa âteş yanar mı pervâne (G, 50/4)

e. *Tıfl (Çocuk)*

Sevgilinin şairler tarafından çocuk olarak tasavvur edilmesi, onun davranışlarıyla ilgilidir. Konuşmaya nazlanan sevgili ile henüz konuşmayı tam bilmeyen çocuk arasında ilgi kurulur. Ayrıca beyitlerde zarafeti bakımından ele alınan sevgili, bir beyitte “tıfl-ı nâz” olarak vasıflandırılmaktadır :

Tıfl-ı nâzum o sūhanlarıñdur ol şîve vü nâz
Mehd-i i'câzesini yolda ki Meryem mi kodı (G, 53/2)

f. *Ahû (Ceylan), Hümâ, Kebk (Keklik), Tûti (Papağan), Mürğ (Kuş)*

Sevgili, Klasik edebiyat şairleri tarafından zarafeti, güzelliği ve zor ele geçmesi özellikleriyle ahu olarak vasıflandırılmıştır. Bunun yanında, ahunun gözlerinin güzelliği de bu tasavvurun bir başka yönü olarak kabul edilebilir. Mekkî Divanı'nda, ahunun ürkekliği ile sevgilinin kararsızlığı ve yine ahunun avlanmasıyla sevgilinin kement olan saçları arasında ilgi kurarak şöyle demektedir:

Kemend-i rişte-i meddin gehî pâyine irmezken
Ben ol âhû-yı hüsn-i bî-karârı ohşadum öptüm (G, 41/3)

Hüma, çok yükseklerden uçan kanatlarının gölgesinin baht açıklığına sebep olduğuna inanılan, ele geçirilmesi imkansız efsanevi bir kuş olarak şairler tarafından şiirlerde konu edilmektedir. Sevgilinin, kendini aşıkları karşısında çok yüksek görmesi, sevgiliye ulaşmanın zor olması gibi sebeplerden dolayı Hüma kuşuna benzetilmektedir. Mekkî de bir beyitinde sevgilinin yüzüne dökülen kakül ile Hüma'nın gölgesi arasında şöyle bir ilgi kurmaktadır:

Ruhunda kâkûli kim fark-ı hâle düşmüştür
O Hindî âfeti zıll-i perr-i Hümâda gezer (G, 20/4)

Sevgiliye benzetilerek kullanılan kuşlardan biri de kekliktir. Kekliğin avlanmasıdaki zorluk ve dâneye düşkün olması yönüyle, aşığın göz yaşlarının dâne olarak tasavvuru arasında ilgi kurulmuştur. Nitekim, şair, bir şiirinde sevgiliyi “letâfet bağının kekliği” olarak vasıflandırmıştır:

Aldı o kebk-i bâğ-ı letâfet kararımı
Gördüm bu kûh-sâr-ı temennâda kârımı
Nakd-i dilümle bezl iderek cümle varımı (TH, 2/1)

Şairler papağanın sesleri taklit ederek konuşmayı öğrenmesi, şekerle beslenmesi ve tatlı dilli oluşu ile sevgilinin naz ederek konuşması ve sözlerinin tatlı oluşu arasında ilgi kurmaktadır. Ayrıca papağanın çeşitli renkteki tüyleri ile sevgilinin güzelliği arasında da benzerlik kurulmaktadır. Mekkî de bir beyitinde bu konuda şöyle demektedir:

Ol tutî-i melâhatı âhir şikâr idüp

Kırdı benüm de dâm-ı kazâ perr ü bâlumı (G, 54/4)

g. Sultan, Padişâh, Şâh

Mekkî Divanı'nda, bu sıfatlar, doğrudan doğruya sevgiliye ad olarak verilmektedir. Bunun sebebi de sevgilinin erişilmezliği, aşıklarının kendisine kul köle olmaları, aşığın gönlünün sevgilinin mülkü olması, aşıklarına istediği zaman ilgi göstermesi, sevgiliden gelen her türlü eza ve cefanın aşık tarafından bir ihsan ve lütuf olarak kabul edilmesidir. Şair bir beyitte sevgiliyi güzellik ülkesinin padişahı, aşıkları da onun kulları olarak telakki etmiştir :

Geldi 'uşşâkına hat, padşeh-i hüsninden

Zabt için memleket-i vuslatı menşûr gibi (G, 56/4)

h. Büt (Put), Zâlim, Âfet, Peri

Sevgilinin bu unsurlarla ilgisi, onun zalimliği, merhametsizliği, aşıklarına karşı takındığı olumsuz tavrı ve taş kalpliliğine dayanır. Puta olan benzerlik özelliğine gelince, bu da, putun, tahta, taş ve kıymetli madenlerden yapılmış olması, korunma anlamında örtü ile örtülmesi ve sevgilinin çok değerli kabul edilmesi ile özellikle, yüzün örtülmesi arasında kurulan benzerlikle ilgilidir. Sevgilinin tapılacak kadar güzel olması da bu benzetmenin bir başka özelliğini dile getirir. Ayrıca puta tapmanın şirk sayılmasıyla güzel sevmeyi günah sayan zahit arasında da bir ilgi kurulmakta, Mekkî bir beyitte, bu hususu, zahidin güzeli tenhada gördüğü zaman kendisine meylederek şirke düşmesi şeklindeki düşünceyle birlikte işlemektedir:

Tenhâda böyle ol büte zâhid-perestişûn

Şirk-i hafinûn aıla ki pek kâfirîsidür (G, 28/3)

Divan'da sevgili için kullanılan kelimelerden biri de âfettir. Âfet, yüzünün çok güzel oluşu, insanı uğrunda ölünecek kadar aşk belalarına düşürmesi, fitne koparma özelliği ve deniz perisi olarak kabul edilmesi sevgili ile arasında kurulan ilginin sebepleri olarak görülebilir:

Çeşm-i terimde şahs-ı hayâlî o âfetûn

Kâ'r-i yem içre mahbes-i mînâ perîsidür (G, 29/2)

Sevgilinin periye teşbihi de yine güzelliği nedeniyledir. Periler, kendilerine ulaşılması mümkün olmayacak derecede olağan üstü güzel varlıklardır. Bu sebeple insanların onlara benzeyemeyeceğine inanılır. Dolayısıyla sevgili, erişilmesi çok güç bir varlık olarak görüldüğü için peri olarak tasavvur edilmektedir. Şair bir beyitte sevgiliyi “deniz perisi” olarak tavsif eder :

Şahs-ı hayâl-i yâr ile gör dîde-i teri

Mînâdur oldı yem de nihân mahbes-i perî (K, 4/1)

1. Sîm-beden, Sâkî

Sevgilinin, sîm (gümüş) ile münasebeti, teninin beyazlığı ve parlaklığı nedeniyledir. Saki olarak tasavvuru ise, sakinin meclisi neşelendirmesi, içki dağıtarak herkesi kendinden geçirmesi özelliklerine dayanır. Şair bir beyitte, aşğın mecliste sakinin dağıttığı şarabı sevgilinin dudağından içmeyi tercih ettiğini dile getirmektedir :

Nûş-ı mey bûs-ı lebüñle ne güzeldür sâkî

Bezme bu âded-i can-bahşî 'aceb Cem mi kodı (G, 53/3)

Ol sîm-i sâka eyleyemem mûy-ı istinâd

Mahv oldı ayb-ı pûte-i 'aşkımda kâl olup (G, 10/3)

2. Sevgilide Güzellik Unsurları

a. Zülf, Gîsû (Saç)

Edebiyatta saç, sevgilinin en çok üzerinde durulan ve tasavvura konu olan güzellik unsurlarındandır. Dağınık, karışık, düz şekli, uzunluğu, rengi ve kokusundan dolayı bir çok unsur ile benzerlik gösterir. Saç, Divan'da da şekli, kokusu ve rengi bakımından söz konusu edilmiş, yüz ve yanak saçın renk bakımından tasavvurlara konu olduğu durumlarda birer tezat unsuru olarak kullanılmıştır. Koku unsurunun söz konusu edildiği beyitlerde ise, ilgi kurulan çiçek vb. benzetmeliklerin, renk bakımından da saçın rengiyle benzerlik gösterdiği düşünülmüştür. Meydana getirilen tasavvurlarda şekil ve renk unsurları arasında kesin çizgilerle bir ayırımı görmek mümkün olmamakla birlikte, Divan'da, saçın şekliyle ilgili çeşitli tasavvurların yer aldığı görülmektedir.

a.a. Rişte, Târ, Kemend

Rişte, târ ve kemend ipe benzerlik gösteren malzemeler olup, saçın bu unsurlarla münasebeti, inceliği, uzunluğu ve bağlanmasına dayanır. Şair, bir beyitte, sevgilinin saçını, uzunluğundan dolayı ip ve kemende benzetmiştir:

Kemend-i rişte-i meddin gehî pâyine irmezken
Ben ol âhû-yı hüsn-i bî-karârı ohşadum öptüm (G, 41/3)

Sevgilinin saçında bulunmak, ona dokunmak aşığın gönlünün tek arzusudur. Gönül bir "güher"dir. Ortasından delinerek ipe dizilen güher ile, aşığın gönlünün sevgilinin ip gibi ince saçlarına takılması saç-târ tasavvurunun en önemli yanı olarak görülebilir:

Dûşîze-i emeldeki pür-'ukde kâkûlün
Hem-pîç ü tâb-ı bendini târ-ı te'emmülün
Eyler güşâde şânesi dest-i tevekkülün (TH, 3/5)

a.b. Teselsül (Zincir)

Sevgilinin bakımlı, uzun ve örgülü saçları şairler tarafından zincire benzetilmekte, zincir ile saç arasındaki bağlantı renk bakımından da kurulabilmektedir. Sevgilinin saçlarını bağlayıp çözmesi ile, divane olarak düşünülen aşığın zincire vurulması tasavvuru öne çıkmakta ve sevgilinin saçlarını çözmesi, onun büyüğü güzelliğini ortaya çıkararak bir özellik olarak görülmektedir:

Gösterdi devr-i tahşiye-i hat cemâlini
Hall eyledi teselsül-i zülf-i mu'anberi (K, 4/4)

a.c. Bend, Dâm, Ukde

Sevgilinin saçları için benzetmelik olarak kullanılan bu unsurlar, Divan'da aşığın gönlünün kuş olması, göz yaşlarının ise dane olarak görülmesi, saçın dâm (tuzak) olarak tasavvur edilmesine sebep olmaktadır:

Gönüldür kâkûl-i pür-pîc-i 'anber-fâm kaydında
Yine mürğ-i hevâ pervazum oldı dâm-ı kaydında (G, 51/1)

Saçın bend olarak hayal edilmesi, yine aşığın gönlünün kuş olması ve sevgilinin gönül alıcı saçlarının tuzağına düşmesi düşüncesi ile ilgili olarak ele alınmaktadır :

Kayd ü bend-i mürğ-ı dil gitdikçe efvân olmada
Dâm-ı zülf-i dil-rübâda ıztırâbından mıdur (G, 29/2)

Saçın 'ukde (düğüm) olarak ele alınışı ise, yine şekil benzerliğine dayanmaktadır. Düğümün bir şeyi sıkıca bağlaması, aşğın gönlünün sevgilinin zülfü ile düğümlenerek, sıkıntı çekmesi saç-düğüm tasavvurunun önemli bir yanı olarak ortaya çıkmaktadır:

Güşâd itmek ne mûmkün 'ukde-i gîsû-yı cânânı
Ki âb-ı nerm-i dilden Mekkiyâ işkeste dendanum (G, 40/5)

a.d. Anber

Şairler saçı, güzel kokusundan dolayı anber gibi koku unsurlarıyla birlikte zikretmektedirler. Saç, kokusu ve rengi sebebiyle anber olarak vasıflandırılmaktadır. Mekkî, sevgilinin saçının anbere benzediğini şöyle dile getirmektedir :

Gösterdi devr-i tahşiye-i hat-cemâlini
Hall eyledi teselsül-i zülf-i mu'anberi (K, 4/4)

a.e. Sünbül

Saçın sünbül ile münasebeti güzel kokusu ve şekil benzerliği olması bakımından kurulmaktadır. Saçın, koku saçması ve rüzgarın bu kokuyu yayması şiirlerde kullanılan öğelerdendir. Nitekim Mekkî, bu rüzgar vasıtasıyla yayılan saç kokusunu, sevgiliden gelen haber olarak değerlendirmektedir:

Peyâm-ı kâkülüni canzâreler virmezler
Şemîm-i sünbülü hayfâ hezâre virmezler (G, 16/1)

a.f. Kara, Akşam, Gece

Saç, ender rastlanan istisnalar dışında hemen bütün klasik edebiyat şairleri tarafından siyah renkli olarak tasavvur edilmiştir. Saçın bu rengi Mekki Divanı'nda da değişmez. Saçın, siyahlığı ile beraber yüzün parlaklığı dolayısıyla güneşe benzediği de de görülmektedir :

Hurşîd-i rûy ü sünbüle-i kâkülün kamer
Görse olurdu nakd-i nücümüyle Müşterî (K, 4/2)

Saçın geceye teşbih edilmesinin en büyük sebebi de siyah olarak düşünülmesidir. Bir beyitte şair bunu şöyle dile getirmektedir :

Ne deñlü sâr ise şâm-ı firak cânâne
Göñül şi'â-ı hayâliyle rûşinâda gezer (G, 20/3)

a.g. Gölge

Saç-gölge münasebeti, yine gölgenin siyahlığı sebebiyledir. Bir beyitte saçın yanağa düşmesini şair, Hüma kuşunun gölgesinde gezen Hindî afete benzetmiştir :

Ruhunda kâkûli kim fark-ı hâle düşmüştür

O hindî âfeti zıll-i perr-i Hümâda gezer (G, 20/4)

b. Cebîn, Cebhe (Alın)

Şiirlerde cebîn ve cebhe gibi adlarla anılan alın, Mekkî Divanı'nda fazla bir yer tutmamaktadır. Şiirlerde alın genel olarak parlaklığı ve dalgalı oluşu sebebiyle ele alınmıştır. Ayrıca alın, ak olarak düşünülür, günahsız ve temiz olmanın da bir sembolü şeklinde mütalâa edilir :

Cümle şâhân-ı cihanuñ ser-veri ser-defteri

Cebhe-i pâkinde envâr-ı zafer lâmi'-bedîd (TR, 6/4)

Kerrûbiyyân-ı kurbûñ 'aks-i emvâc-ı cebîninden

Hasîr-i âstâni nev-be-nev tebdîl olur hâlâ (K, 1/27)

c. Kemân, (Kaş)

Keman olarak vasıflandırılan kaş, güzellik unsuru olarak divanda fazla yer almamaktadır. Daha ziyade göz, kirpik ve gamze unsurlarıyla beraber ele alınıp işlenmektedir. Şekil yönünden bazı benzetmelere konu olur ki bunların en başında kemân (yay) gelir. Keman bir savaş aleti olarak ok atması ve öldürücü özellikleriyle dikkat çekmektedir. Öldürücülük konusunda sanki kaş ile göz arasında bir anlaşma vardır. Bu ittifaka kirpik ve gamze de dahil olur. Şair, bir beyitte sevgiliyi afet olarak, kaşı da aşığın takatini kesen mihnet okları atan bir keman olarak tasavvur etmiştir:

Kemân-ı mihnet-i tâkat-güdâzuñ şimdi ey âfet

Salâdur kim çeker gelsin dil-i nâ-şâddan gayri (G, 57/2)

d. Dîde, Çeşm(Göz)

Güzellik unsurları arasında önemli bir yere sahip olan göz, sevgilinin aşıkları cezp edip kendine bağlayan en önemli güzellik unsurudur. Fattan ve şuh olması aşığın gönlünü çelen bir özelliğe sahip olmasından kaynaklanır. Sevgilinin aşığa karşı en büyük silahı durumunda olan göz, kaş kemanyla mihnet okları atar ve aşığın sinesinde yaralar açar. Göz ile bir bütünlük arz eden kaş, kirpik ve gamze kan dökücü olarak vasıflandırılır. Göz, bazen de tam tersi olarak aşığın yaralarını iyileştirmede en büyük tabib şeklinde düşünülür :

Sahn-ı 'âleme nesîm-i hayât

Nigehi ehl-i derde 'ayn-ı şifâ (TR, 10/7)

Göz, şekil itibariyle bir beyitte şair tarafından bademe benzetilmiş, yine tedavide kullanılan badem yağı ile ilgi kurularak gözün aşığa şifa vermesi dile getirilmiştir :

Tedâvî revgân-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse

Ben ol dil-haste-i çeşm-i gazab-peymâ-yı canânım (G, 40/2)

Sevgili sultan olarak vasıflandırıldığında, bu sultanın aşığa ihsanı elbette bakışları olacaktır :

Nigâh it çeşm-i ihsânuñla imdâd eyle sultânım

Şefa'at kıl kerem kıl dest-i gayre eyleme i'tâ (K, 1/39)

Aşık, sevgilinin gözlerinin bir türlü kendisini görmediğini devamlı rakip ile ilgilendiğini söyleyerek sevgiliye sitemde bulunur :

Nigâh-ı çeşm-i ruhsât görmedi ağıyârdan hâlî

Bulunmaz hâne-i mir'ata baksam fursatun cânâ (G, 9/2)

e. Gamze

Gamze (yan bakış), sevgilinin aşığa cevri ve cefa etmekle görevli bir katil olarak vasıflandırılan gözün en önemli silahlarından biri şeklinde düşünülmektedir. Aşığın sevgiliye ilgi duyup bağlanmasına sebep olan güzellik unsurları arasında önemli bir yere sahip olan gamze, bir beyitte şair tarafından aşığın kendine esir eden bir kafir olara nitelendirilmektedir. Kirpikler ise saf tutmuş askerlere benzetilir :

Kafir gamzesi çok kimseleri itdi esir

Yürümiş mülk-i derûna saff-ı müjgân iledür (G, 19/2)

f. Müjgan, Tır (Kirpik)

Şairler tarafından sevgilinin önemli güzellik unsurlarından biri olarak da kirpik (müjgan), gözün tamamlayıcısı olarak kullanılmaktadır. Kaşın yay olarak düşünülmesi, kirpiğin de ok olmasına yol açar. Bu sebeple kirpik öldürücü ve yaralayıcı özellikleriyle ele alınır. Sevgilinin gamzesi, aşığın gönlünü esir alan kafir olarak düşünüldüğünde de kirpik, düzgünlüğü, sıralı oluşu ve çokluğu ile asker olarak vasıflandırılmaktadır. Kirpiğin şekil ve sivrilik yönünden iğneye de benzetilmekte olduğunu görmekteyiz:

Sûzen-i müjgân ile şimdi kabâ-yı firkate

Rişte-i sîmîn-i eşki zîb-i dâmân eyledüm (G, 39/4)

Yine aşğın mecalinin kesilip, belinin bükülmesi, sevgilinin elem okları sebebiyle gerçekleşmektedir ve elem okları kirpikten başka bir şey değildir :

Bâr-ı cefâ vü tîğ-ı elem derd-i bî-emân

İtdi hamîde kaddümi kesdi mecâlımı (G, 54/5)

g. Cemâl, Dîdâr, Tal'at, Rûy, Ruhsâr, Ârız (Yüz ve Yanak)

Şairler tarafından şiirlere konu edilen güzellik unsurlarının en başta gelenlerinden biri de yüz ve yanaktır. Yüz ve yanak, birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirdikleri ve bunlarla ilgili tasavvurlarda da benzerlik bulunduğu için birlikte ele alınmış, yerine göre yüz ya da yanak ifadeleri kullanılmıştır.

Yüzün divanda en çok üzerinde durulan unsurlardan biri olduğunu görmekteyiz. Bunun böyle olmasının, diğer güzellik unsurlarını yüz ve yanak üzerinde yer almasından dolayı olduğu söylenebilir. Yüz ve yanak bu unsurlarla tenasüb içinde bulunurlar. Yüz ve yanak renk, parlaklık ve güzellik sebebiyle aşğın gönlünü çelen, onu kendine bağlayan bir cazibe kaynağı olarak düşünülebilir. Bu sebeple yüz ve yanak aşğın en çok görmek ve temaşa etmek istediği unsurlar olduğunu söyleyebiliriz:

Görüp rûyında hatt-ı müşk-bârı ohşadım öpdüm

Nezâketle hemân ruhsâr-ı yâri ohşadım öpdüm (G, 41/1)

Yüz güzelliği bir çok beyitte cemal olarak tanımlanır. Yüz, güzelliğin zuhur yeridir. Yüzde görülen bu güzellik ilahi güzelliğin bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Onda ilahi cezbe vardır ve peygamber nuru görülmektedir:

Cemâlûñ nûr-ı mihr-i kibriyâdur yâ Resû'lallah

Kelamuñ nefha-i feyz-i üdâdur yâ Resû'lallah (G, 4/1)

Yüz ve yanağın diğer güzellik unsurlarından açık olarak ayrılan bir tarafı da aydınlık ve rûşen olması olarak tespit edilebilir. Şair, yüz ve yanağın rengini "gül-gûn" veya al olmasını sevgilinin utancının bir yansıması olarak nitelemektedir. Ayrıca yüz ve yanağın rengi gül rengine olduğundan sevgili "gül-ruh" olarak vasıflandırılmaktadır :

Ol gül-ruh-ı letâfet ile duhter-i rezi

Zâhidde görse hurmet ider muhterem tutar (G, 25/2)

g.a. Güneş

Yüz ve yanağın bu unsurlarsa benzetilmesinde hareket noktasının parlaklık ve aydınlık olduğunu söyleyebiliriz. Bundan başka bu unsurlarla ilgili müşahede ve inanışlar ile yüz ve yanak üzerindeki diğer güzellik unsurlarının bulut ve aya benzetilmesi

de bu tasavvurlara sebep olan önemli özelliklerden olarak kabul edilebilir. Nitekim şair, aşığın gönül evinin parlaklığını, güneş yerine sevgilinin parlak yüzünden aldığı teşbihinde bulunmaktadır. Sevgilinin parlak yüzü aynı zamanda bütün dünyayı aydınlatan bir güneş olarak tasavvur edilmektedir:

Hal-i ruhsâr-ı kerem mihr-i cihan-tâb-ı himem
Gevher-i bahr-i hıred zîver-i silk-i vüzerâ (K, 5/12)

Kasr-ı dil tâb-ı ruhundan mihrîn eyler iktisâb
Dîde-i şeb-zindedârûñ câm-ı revzendür baña (G, 7/2)

Sevgilinin yüzünün güzelliği güneş olunca, rakip ondan gözünü ayıramaz. Bunu kıskanan aşık, sevgiliye yüzünü örtmesi yönünde telkinde bulunur :

Çeşmin ayırsın yeter mihr-i cemâlûñden rakîb
Perde-i ruhsârûñı ref'-i nikâb itmez misin (G, 45/3)

g.b. Ay

Klasik edebiyatta yüzün aya benzetilme sebebinin, güneşte olduğu gibi ayın ya kendisine mahsus hal ve vasıfları ya da diğer unsurlarla olan münasebetleriyle ilgi kurmak olduğu söylenebilir. Nitekim Mekkî, sevgilinin yüzündeki ayva tüyleriyle ayın üzerindeki bir takım lekeler arasında benzerlik kurarak gecenin siyahlığı nasıl aya süs verirse, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin de aynı şekilde süs vermekte olduğunu söylemekte; sevgilinin bizzat kendisinin ay olduğunu, hatta parlaklığı ve beyazlığı ile onu gümüştten bir aya benzetmektedir:

Levh-i hurşîde sezâ mastar-ı zerrîn üzre
Hall idüp sîm-i mehî vasfını yazsam ferdâ (K, 5/9)

Mahsul-ı hâl hırmen-i hüsnünden ol mehûñ
Mahv oldı cûş-ı nûr hatt-ı dane-çîn ile (G, 48/3)

g.c. Ateş

Edebiyatta yüzün ve yanağın ateşe benzetildiğini de görmekteyiz. Bunların ateşe teşbih edilmesinin sebebi olarak ateşin rengi, parlaklığı ve yakıcılık özelliği olduğu söylenebilir. Yüz ve yanağın ateş olarak tasavvurunda bazı adet ve inanışlar da hakim olmaktadır. Yaranın ateşle dağlanması buna örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Mekkî,

bu inanıştan hareketle aşğın gönül yarasını, sevgilinin ateş olan yüzü ve yanağının dağladığını dile getirmektedir:

Ki görüp zülfüñ senüñ 'aklum perişân eylerüm
 Āteş-i ruyuñla ki dağum firûzân eylerüm
 Kûşe-i hicrûñle derdüm gâh pinhân eylerüm (TH, 1/1)

Sevgilinin yüzü kırmızılık ve parlaklık bakımından kadehle mukayese edildiğinde, yanağının parlaklığından kadehin bin parçaya bölündüğü düşüncesi ortaya çıkmaktadır:

Hezâr-pâre olursa 'aceb mi peymâne
 Tahammül eyleyemez tâb -ı ruy-ı cânâne (G, 50/1)
 g.d. Gül, Gül-i Rânâ, Gonca, Gülşen

Klasik edebiyat şairleri bu unsurlar ile yüz ve yanak arasındaki benzerliği renk ve şekil yönünden ele almaktadırlar. Bilhassa bunlardan gül, yüz için çok umumileşmiş, hatta klişeleşmiş bir teşbih unsuru olarak kabul edilebilir. Sevgilinin yüzünün güle benzetilmesinde, aşğın bülbül olarak tasavvuru gündeme gelmektedir. Mekkî de aşğın sevgilinin o gül yüzü için daima feryat eden bir bülbül olduğunu dile getirmektedir:

Çemende kâmetini seyre serv-i ber-pâdur
 'Îzâr-ı âlına gül andelîb-i şeydâdur (G, 32/1)

Yüz ve yanağın güle benzetilmesinde çokça görülen bir başka özellik de yanağın kadeh ve şarap olarak düşünülmesi benzetmesi olduğunu söyleyebiliriz. Şarabın kırmızı rengi ve hararet verme özelliği ile yüz ve yanağın gül gibi kırmızılığı arasında ilgi kurulduğunu müşahede etmekteyiz:

Dest-i 'afvında görüp bade-i lutf-ı keremi
 Surhî-i haclet ile yanmada ruy-ı a'dâ (K, 5/16)

Şair, sevgilinin yanağının kırmızılığı ile kan arasında da ilgi kurmakta ve aşğı sevgilinin al al olmuş yanağını hayal ettikçe gözünden kanlı yaşlar akıtan bir kimse olarak nitelendirmektedir:

Çeşm-i terinde 'aks-i ruhı bir hayâl olup
 Kan ağladur baña niçe dem âl âl olup (G, 10/1)

Sevgilinin yüzü ve yanağı bahar ve gülşen olarak da tasavvur edilmektedir. Bu düşüncenin sonucunda, dudakların **goncaya**, yanakların da **gül-i rânâya** benzetilmiş ol-

duğu görülür. Bu benzetmede yanağın iki tane olmasıyla gül-i rânâ'nın iki renkli bir gül olmasının rolü olduğu söylenebilir :

İder her ğoncesi hande gül-i sa'd berg-i ra'nâyâ
 'İzâr-ı yâri eyler reng ü reddi 'âşıkâ îmâ (TR, 16/4)
 Ğonce-i tab'ı ğuşâd olmaz idi ehl-i dilüñ
 Olmasa vakt-i bahâr-ı keremüñ cilve-nümâ (K, 5/22)
 g.e. Mushaf, Ayet

Yüzün, mushafa ve ayete benzetilmesi yüzdeki diğer güzellik unsurlarını çeşitli harflere benzetiliş ve sevgilinin yüzündeki ayva tüyelerinin hatt, yani yazı olarak değeriendirilmesi sebebiyle olduğu görülmektedir. Bir inanışa göre yüzün ilahi sırları ihtiva etmesi, yüz-mushaf münasebetini temin eden yönlerden olarak görülebilir. Ayrıca yemin etmek için Kur'an öpülmesi adeti ve Kur'an'a abdestsiz el vurulamaması inancı, yüz-mushaf ilişkisini doğuran öğelerden olduğu söylenebilir. Şair, bir beyitinde yüz-mushaf ilişkisini şöyle ortaya koymaktadır:

Demcûş idüp nezârede giryân iken gözüm
 Takbîle kor mı mushaf-ı ruyüñ vuzü ile (G, 52/2)

Güzellik unsurlarından olan ayva tüyleri, mushaf olan yüz ve yanağın etrafındaki özelliğiyle, mushafın tefsiri sayılmaktadır. Bu tasavvur ise yüz-ayet benzerliğini meydana getirmektedir. Şair, bir beyitte sevgilinin yüzünü "Nûr ayeti"ne teşbih etmiş ve sevgilinin yüzü ile nurun parlaklığı arasında ilgi kurmuştur :

Ayet-i nûr-ı müfessir tal'at-ı feyz akdesi
 Her kelâmı nazm-ı dîn ü devlete rûhü'l-beyân (TR, 5/3)

h. Ben

Yüzde, bir güzellik öğesi olarak görülen ben, şairler tarafından, siyah rengi ve küçük şekli sebebiyle şiirlerde benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Yüzün kitap olarak düşünülmesi, güzelliğin tuzak olması ben'in değişik tasavvurlar içinde yer almasına sebep olduğu söylenebilir. Ben, yüz üzerindeki çeşitli güzellik öğeleriyle beraber ele alındığından beyitlerde müstakil olarak çok az rastlanmaktadır.

h.a. Nokta

Ben'in, küçüklük ve siyahlık yönünden noktaya benzetilmiş olduğunu görmekteyiz. Yüzün kitap, ayva tüyelerinin yazı olarak düşünölmüş olduğu hatırlanırsa, ben'in

bu yazıda nokta olarak tasavvur edilmiş olması düşüncesinin şairane hayali tamamladığını söyleyebiliriz:

Nokta-i kilki ğaddâr-ı şâhid-i ümmîde hâl
İsr-i pâ-y-ı hâmesidür reh-nümâ ihyâsına (TR, 9/10)

Bulur dest-i tefekkür cüst ü cû itdükce dillerde
Berât ü hat ü hâlûñ defter-i â'lâm-ı kaydında (G, 51/2)

h.b. Dâne

Ben, şekil yönünden de dâneye benzetilmektedir. Bu benzetmede dâneyle ilgili bazı tasavvurların bunda rolü olduğu söylenebilir. Şair, bir beyitte sevgilinin yüzünü güzellik harmanına benzetirken, bu harmandaki dâneleri de yüz üzerindeki benler olarak telakki etmektedir:

Mahsûl-i hâl hırmen-i hüsnünden ol mehûñ
Mahv oldı cûş-ı mûr hat-ı dâne-çîn ile (K, 4/2)

Bu beyitte, sevgilinin yüzü güzellik harmanı olarak değerlendirilmiş olduğu için, aşığın bu harmandan dâne çeken karınca olarak ele alınmış olduğunu görmekteyiz. Ben'in dâne olarak düşünülmesinde bir başka benzetme yönünün de sevgilinin saçlarının tuzağa, aşığın gönlünün de kuşa benzetilmesi tasavvurunu ortaya çıkarmış olması olduğunu söyleyebiliriz. Aşığın kuş olan gönlü sevgilinin dana olan benlerini toplamak istediğinde bu tuzağa yakalanmış olmaktadır :

Ruhunda kâkûli kim fark-ı hâle düşmüştür
O Hindî âfeti zill-i perr-i Hümâda gezer (G, 20/4)

1. Hat (AyvaTürleri)

Yüze ait bir diğer güzellik unsuru da hat (ayva tüyleri) dir. Genel olarak yanak, dudak ve çene çevresinde görülen hat, kelime olarak yazı, çizgi anlamlarına gelmektedir. Yüz üzerindeki ayva tüyelerinin zamanla özelliğini kaybedip siyah renk alması şairler tarafından güzelliğin kaybolmasına bir işaret sayılmaktadır:

Hattun ki zâil itdi o hüsn-i letâfeti
Has-pûş-ı hâr-ı 'illet idüp çeşm-i rağbeti
Mîr'at-i 'aşka mûn 'akis oldı kûdüreti (TH, 2/2)

1.a. Hâr (Diken)

Ayva tüylerinin diken olarak tasavvurunda, sevgilinin yanağının gül ve gülzar olarak düşünülmesi ve bu gülü dermek isteyen aşığa verdiği sıkıntıya istinaden ortaya çıkmış olan bir düşüncedir. Mekkî de bir beyitte bunu şöyle dile getirmektedir:

Hatt ile pür-hâr olan ruhsârını yâd eyledüm

Bülbül-i feryadımı gülşenden âzâr eyledüm (G, 43/1)

1.b Yazı, Fermân, Berat

Sevgilinin yüzünde bulunan ayva tüylerinin yazı ve fermanla ilgisinin başlıca sebebi, yüzün kitap ve sayfa olarak düşünülmesi ile hat kelimesinin taşıdığı yazı, çizgi ve ferman anlamlarından dolayıdır. Ayva tüyleri şekil ve renk bakımından bu kitabın veya sayfanın üzerindeki yazı ve çizgilere benzetilir. Şair, bir şiirinde güzelliği bir ayet olarak düşünüp, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin de bu ayetlerin süsü olduğu tasavvurunu ortaya koymaktadır:

Âyât-ı hüsne zîb-i hatt-ı enfesîsidür

Ammâ ki 'âşıkun ramâk-ı vâ-pesîsidür (G, 27/1)

Güzel yazı ile yazılmış yazılara "hüsn-i hat" denilmesi, sevgilinin kitap olan yüzündeki ayva tüylerinin de bu kitaptaki güzel yazı olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasının sebebi olarak görülebilir. Nitekim Mekkî bunu şöyle dile getirmektedir:

Sanmañ ki hüsn-i hat ile râh-ı 'adem tutar

Mir'at-ı kalb-i 'âşıkı gerd-i elem tutar (G, 25/1)

Sevgilinin, güzellik mülkünün sultanı olduğu düşüncesi hatırlanırsa, ayva tüylerinin, bu sultanlığın fermanı olarak tasavvur edilmesinde rolü olduğu söylenebilir:

Hâlelerle pîşgâh-ı hüsnüne hatt-ı şerîf

Kat'-ı fermân itmege i'lâm ile mahzar döker (G, 15/2)

Ayva tüylerinin berat olarak düşünülmesi, yüzün defter olmasıyla ilgilidir. Sevgilinin güzelliğinin beratının bu defterde kayıtlı olduğu düşünülmektedir :

Bulur dest-i tefekkür cüstü cû itdükce dillerde

Berât-ı hatt-ı halün defter-i a'lâm-ı kaydında (G, 51/2)

1.c. Müşk (Koku)

Ayva tüylerinin müşk ile ilgisi, güzel koku ve siyah rengi münasebetiyledir. Sevgilinin yüzünün gül bahçesi olması düşüncesinin de bu benzetmenin bir başka yönünü oluşturduğu söylenebilir:

Görüp rûyında hatt-ı müşk-barı oħşadım öpdüm
 Nezâketle hemân ruhsâr-ı yâri oħşadım öpdüm (G, 41/1)

j. Fem (Ağız) ve Leb (Dudak)

Ağız ve dudak beraberce bir bütünlük gösteren güzellik unsurları olduğundan şairler tarafından şiirlerde sürekli birlikte kullanılmışlardır. Ağız, küçüklüğü sebebiyle hokkaya, kapalılığı sebebiyle de goncaya benzetilmektedir. Ağızın şeker olarak tasavvur edilmiş olduğu da görülür. Bunun konuşma ve söz ile ilgili olarak şeker deyiminin kullanılması sebebiyle olduğu söylenebilir. Dudak ise, renk bakımından sürekli kırmızı olarak tasavvur edilen bir güzellik unsurudur. Daima kırmızı olarak telakkisi sebebiyle la'l, şarap, gül, kan gibi kırmızıyı çağrıştıran unsurlarla münasebet içerisinde ele alınmakta olduğu görülmektedir. Yine dudak ve ağızın gül ve goncaya benzetilmesinde yüzün gül bahçesi olduğu tasavvurunun rolünün büyük olduğu ileri sürülebilir. Dudağın ilgi çekmesine sebep olan özelliklerinden biri olarak da, lezzeti ve gönül hastalarının derdine ilaç olduğu düşüncesidir.

Mehmed Mekkî Efendinin de divanında ağız ve dudak unsurlarının yukarda saydığımız düşünceler çerçevesinde ele almaktadır.

j.a. Merhem

Ağız ve dudağın merhem olarak tasavvuru, lezzeti ve tadı yüzünden aşğın gönül derdine çare olduğu düşüncesi dolayısıyladır. Aşığa sevgilinin dudaklarının hayalinin bile ilaç olarak yetmekte olduğu düşünülmektedir.

İtmez ümîd-i merhemi şûridegân-ı 'aşk
 Fıkr-i lebûñle yâre-i diller nemeklidür (G, 22/3)

j.b. Gül, Gonca

Dudağın ve ağızın güle benzetilmesinin, sevgilinin yüzünün gül bahçesi olarak tasavvur edilmesi sebebiyle olduğu söylenebilir:

Tab 'ım ki lutf-ı sâkî-i gül-femle beslenür
 Bîmâr-ı 'aşk-ı rûh-ı mücessemle beslenür (G, 21/1)

Ağız ve dudak, renklerinin kırmızı ve şekillerinin kapalı olması sebebiyle gonca olarak tasavvur edilmektedir. Ağız, varlığı yokluğu belli olmayan, ancak konuşunca fark edilen durumuyla goncanın kapalılığına benzetilmektedir. Sevgilinin dudaklarını tatlı ve şeker olarak da tasavvur edildiği görülmektedir. Bu düşünce de sevgilinin, aşığa sitemini dudaklarıyla yaptığından dolayı, şeker olarak ele alındığını görmekteyiz :

İtse düşnâm gonce-i la'l-i leb-i şîrîn ile
 Çâşnî-i gül-şeker kand-ı mükerrerdür baña (G, 8/3)
 j.c. La'l Şarab, Kadeh

Dudak ve ağız, aşık için taşıdığı değerden dolayı, kıymetli bir taş olan la'le benzetilmiştir. La'l'in, Mekkî tarafından bir çok beyitte dudak yerine kullanılmış olduğunu görmekteyiz:

Dü-çeşm-i 'âşıkı gör la'l-i dil-rübâda gezer
 O mest-i câm-ı muhabbet elinde bâde gezer (G, 20/1)

Şairler tarafından ağız ve dudağın sıkça benzetildiği unsurlardan biri de şarap ve kadehtir. Bu benzetmenin sebepleri arasında renk ve lezzet bakımından şarabın özelliklerini ve şekil bakımından da kadehin özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir. Mekkî'nin, şiirlerinde dudağın üzerinde meydana gelen kabarcıklar ile, şarabın içindeki hava kabarcıkları arasında benzerlik kurulmuş olduğunu müşahede etmekteyiz. Ayrıca Mekkî, şarabın girdiği kadehin şeklini almasını, dudakla irtibatlandırmaktadır:

La'l-i hûy-gerdûñ ile meyde habâb-engîz ol
 Zîver-i rişte-i dür-dânedede mercân iledür (G, 19/3)

Dudak ve ağız ile kadeh ve şarap arasında bir ilgi düşünülmekte, burada, çoğu zaman kadehin içindeki şarabın kastedilmiş olduğu görülmektedir. Ağız ve dudağın kadehe benzetilmesinde diğer önemli bir özellik de sevgilinin yüzünün bezm olarak tasavvur edilmesidir. Dudak, bu bezmin en önemli unsurlarından biri olan kadehi sembolize etmektedir. Burada, aşığın tek arzusunun bu bezimde, şarabı, saki olan sevgilinin dudaklarından içmek olduğu hayali ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dudak, hayat veren anlamında lezzetinden dolayı "can-bahş" olarak da nitelendirilmektedir:

Nûş-ı mey bûs-ı lebüñle ne güzeldür sâkî
 Bezme bu âdet-i can-bahşı 'aceb Cem mi kodı (G, 53/3)

k. *Miyân (Bel)*

Şairler tarafından inceliği dolayısıyla şiirlerde konu edilen bel ile ilgili olarak Mekkî Divanı'nda fazla bir şey bulmak mümkün değildir. Bel, Klasik edebiyat şairleri tarafından incelik bakımından kıla benzetilmektedir. Mekkî de aşığın sarılmayı arzula-
 dığı beli, vuslat olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bele hançer asılması sebebiyle, han-

çerin bel de bulunmasının aşğın, sevgilinin vuslatını engelleyen bir unsur olarak kullanılmış olduğu görülmektedir :

Reh-güzâr-ı vuslat olurdu miyânı neyleyim

Hançer-i ser-tîz 'aceb ol belde reh-zendür baña (G, 7/3)

1. Kâmet (Boy)

Sevgilinin boyu, şairler tarafından uzunluk, incelik ve düzgünlük bakımlarından çeşitli benzetmelere konu edilmektedir. Sevgiliye, övülene verilen değer ve yüceltme duygusu sebebiyle boy ile ilgili mübalağalı ifadelere yer verilmektedir. Sevgilinin erişilmezliği, aşıklarına tepeden bakması, bağımsız ve başına buyruk tavırlar içinde olması, bu mübalağalı tasavvurlara sebep olan unsurlar şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca sevgilinin naz ile salına salına yürüyüşü, aheste aheste sallanması, onun boyu ile ağaçlar arasında ilgi kurulmasının sebepleri arasındadır. Sevgilinin genç ve taze oluşu, inceliği ve narin yapısı sebebiyle fidana benzetilmiş olduğu da görülmektedir. Sevgilinin boyunun mübalağalı bir uzunlukta dile getirilmesi ve servi ağacı ile eş değer sayılması, aşık ile sevgili arasındaki münasebetlerdeki tezatı ifade etmek için kullanılan tasavvurlar olarak değerlendirilebilir.

1.a. Serv

Sevgilinin boyunun münasebet kurulduğu unsurların başında servi ağacı gelmektedir. Boy, uzunluk, incelik ve düzgünlük bakımından serviye benzetilmektedir. Mekkî divanında bir çok beyitte servinin, istiare yoluyla direk sevgilinin boyu için kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Ayrıca servi, bir çok yerde sevgilinin adı durumunda kullanılmıştır. Servinin su kenarında yetiştirme özelliği göz önünde bulundurularak, aşğın akan göz yaşları servi boylu sevgilinin ayağına akarak revane olan bir ırmak mesabesinde görülmektedir:

Seyl-âb-ı eşk-i 'âşıkâ pey-revlük eyleyüp

İrdüm o servüñ ayağına cüst ü cüy ile (G, 52/4)

Sevgilinin boyu, uzunluğu ve düzgünlüğü bakımından servi ağacını bile kıskandıracak şekilde düşünülmüştür. Sevgili, çemende yürüdüğü zaman, servinin onu ayakta seyrettiği düşüncesini Mekkî'de görürüz :

Çemende kâmetini seyre serv-i ber-pâdur

'İzâr-ı âlına gül-andelîb-i şeydâdur (G, 32/1)

Ağaç gölgelerinin ferahlık ve asudelik ifade etmesinden hareketle, sevgilinin boyunun da serviye benzetildiğinde, aşık için bir letafet konusu olduğu söylenebilir :

Sâye-endâz-ı letâfetdür kenâr-ı cûyda

Serv-i nâzum hisse-mend-i lutf ider hem-sâyesün (G, 40/2)

I.b. Nihâl (Fidan)

Daha önce de belirttiğimiz gibi sevgilinin boyunun fidan olarak düşünülmesi tasavvuru şiirlerde kullanılan unsurlardan olup, gençlik, tazelik ve nazikliği ifade etmekte kullanılmaktadır:

İtdi şikeste dest-i ecel nev-nihâlümü

Soldurdı hayf bâd-ı fenâ derd-i dâlumu (G, 54/1)

Sevgilinin erişilmezliği, bağımsız ve başına buyruk tavırları onun “ser-keş nihâl” olarak vasıflandırılmasının sebeplerindendir :

Bâr-i niyâz ile ekilür ihtimaldür

Meyl itmez oldı gerçî ki ser-keş nihâl olup (G, 10/2)

m. Ten (Beden)

Şiirlerde rengi, tazeliği, kokusu ve yumuşaklığı sebebiyle konu edilen unsurlardan biri de beden olmaktadır. Bir beyitte Mekkî de sevgiliye verilen değeri ortaya koymak için beden gümüşe benzetmiştir:

Tâs-ı zerrîn çeşmesi sâkî-i sîm-endamdur

Lezzet-i mâ'ü'l-hayâtı eyler ihyâ Âdemi (TR, 20/5)

n. Pâ, Pây (Ayak), Sâk (Baldır)

Ayak, Mekkî divanında çok az rastlanan unsurlardandır. Ayağın beyitlerde sözkonusu edilişi aşığın göz yaşlarının servi olan sevgilinin ayağına erişmek istemesi sebebiyle olduğu görülmektedir :

Seyl-âb-ı eşk-i 'âşıkâ pey-revlük eyleyüp

İrdüm o servüñ ayağına cüst ü cûy ile (G, 52/4)

Baldır ise bir beyitte beyaz rengi dolayısıyla, gümüş ile ilgi kurularak konu edilmiştir:

Ol sîm-sâka eyleyemem mûy-ı istinâd

Mahv oldı ayb-ı pûte-i 'aşkımda kâl olup (G, 10/3)

3. Sevgiliyle İlgili Diğer Hususlar

a. Bûse

Bûse, şiirlerde dudak ile bir bütünlük içerisinde ele alınmaktadır. Bu sebeple dudak hakkında söylenen bir çok hususun bûse için, de geçerli olduğu söylenebilir. Mekkî bir beyitte bûsenin ölüyü diriltme ve can bahşetme özelliği olduğunu dile getirmektedir:

Nûş-ı mey bûs-ı lebüfile ne güzeldür sâkî

Bezme bu âded-i cân-bahşî 'aceb Cem mi kodı (G, 53/3)

b. Kelâm, Lafz, Sûhan (Söz)

Söz, genel olarak aşık-şair ilişkisinin ortaya konulduğu yerlerde geçmektedir. Şairin söz ile ilgili düşüncelerini "fahriye" niteliği taşıyan beyitlerinde görmek mümkündür :

Mekkiyâ emr-i şâhen-şâh-ı tabî 'atla sana

Kişver-i mülk-i sūhan cümlesi meshûr gibi (G, 56/5)

Ayrıca sevgilinin sözünün hayat vermesi, dudaklarının ab-ı hayat olması v sözün de ağızdan çıkması sebepleriyle bazı beyitlerde Hz. İsa ve Meryem ile ilişkilendirilmiş olduğu da görülmektedir:

Tıfl-ı nâzumı sūhanlarındur ol şîve vü nâz

Mehd-i i 'câzesini yohsa ki Meryem mi kodı (G, 53/2)

Söz, görünmezliği, insanın düşüncelerinin ve gönlünden geçenlerin bir ifade vasıtası oluşu gibi sebeplerden dolayı "Hak sırrı" olarak da vasıflandırılmaktadır :

Eyledi fâl-ı fütûhat ile Mekkî tebşîr

Sırrı Hak her sūhamı Hz. Muhyiddînüñ (K, 2/5)

c. Kûy (Köy Mahalle)

Şairler tarafından sevgilinin mahallesi olarak kullanılan kûy terimi, aşığın devamlı bulunmayı arzuladığı, fakat bir türlü erişemediği bir mekan olarak şiirlerde konu edilmektedir. Kûy ile sevgili birbirleriyle bağlantılı olduğundan bir çok beyitte birlikte zikredilmişlerdir. Aşık, sürekli sevgilinin köyünden haber bekleyen biridir ve bu haber gelmediği zaman aşığın kendisini parça parça etmesinin sebebi olarak değerlendirilir:

Mevkûf-ı râh-ı hasret olup olma çâk çâk

Kûyından ol mehûñ saña elbet haber gelür (G, 17/2)

Ser-i kûyında mukîm olmağ için çün eyle niyâz

Umarız ey dil-i şeydâ sözümüz yâre geçer (G, 31/3)

Sevgilinin köyünün toprağının da aşık için büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Aşığın, sevgiliye olan hasretini, onun bulunduğu yerin toprağından gözlerine sürme yaparak gidermeye çalışır. Aşık, göz yaşlarının seline sevgilinin köyünün toprağının set olduğu tasavvuru şiirlerde görülmektedir:

Hak-i kûyuñ tûtiyâ-yı dîde-i cân eyledüm

Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşm-i hicrân eyledüm (G, 39/1)

Şiirlerde övülen Hz. Peygamber olduğu zaman, onun köyü de kutsal topraklar olarak düşünüldüğünden dolayı, aşığın gözlerinin yaşını dindirecek bir unsur olarak zikredilmektedir :

N'ola ğark-âb-ı hasret kılsa çarh-ı çeşm-i giryandum

Gözümde hâk-i kûyuñ tûtiyâdur yâ Resû'lallah (G, 4/2)

d. Âstân (Eşik)

Sevgilinin eşiği şiirlerde mahallesindeki özelliklere uygun olarak zikredilmiş, son derece önemli, erişilmesi güç ve yüksek bir yer olarak düşünülmüştür. Aşık, sevgilinin eşiğinde fakir, çaresiz bir kul olarak tasavvur edildiğinden dolayı bu eşikte sürekli üzerine basılıp geçilen bir toprak olarak tanımlanmaktadır:

Kaldır nesîm-i lütfuña bir i'tibar ile

Bu hâk-i âstânın olan 'abd-i çakeri (K, 4/22)

Sevgilinin eşiğinde eskiden beri köle olan aşığın tek isteği, sevgilinin kendisine lütufkar bir şekilde bakmasıdır :

Dirîğ itme nigâh-ı lütfiñi 'afv-i kusûr eyle

Kadîm-i âstânıñ bendesi Mekkî-i şeydâ (TR, 3/13)

e. Naz, Cilve, Şive

Naz, sevgilinin en önemli vasıflarından biri olarak düşünülmektedir. O, genç, taze ve zarif olmasından dolayı küçük bir çocuğa da benzetilmektedir. Şair, bir beyitte sevgiliyi tazeliğinden dolayı yeni açılmış bir güle teşbih ederek onun nazını da bu gülün dikenî şeklinde tasavvur etmektedir:

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefâ 'andelîb-i nâlanâ (G, 50/3)

Sevgili konuşmalarından dolayı konuşmayı yeni öğrenen nazlı bir çocuğa benzetilmesinden dolayı, sözlerinin şive ve naz olduğu düşünülür :

Ġonca-i tab'-ı güşâd olmaz idi ehl-i dilüñ
Olmasa vakt-i bahâr-ı keremüñ cilve-nüma (K, 5/22)

C. ÂŞIK

Mehmed Mekkî Efendi Divanı'nda aşık ya doğrudan doğruya "aşık" kelimesiyle, ya aşığın fizikî ve ruhi durumunu belirten kelime ve terkiplerle, ya da aşığın yerine kendisini koyan şairin mahlasıyla ifade edilmektedir.

Aşığın en dikkati çeken vasfı, sevgiliye olan karşılıksız aşkı ve sevgiliden ayrı kalmanın verdiği fiziki ve ruhi çöküntü içinde olmasıdır. Bir şair olarak tasavvufla da ilgilenen Mekkî'nin, şiirlerinde aşık tipini çizerken daha çok tasavvufî düşüncelere yer verdiğini söyleyebiliriz. Onun ilk bakışta beşeri aşkı terennüm ettiği intibahı veren bir çok beyitinin arkasında ilahi aşkın bulunduğunu görmek mümkündür.

Mekkî'nin şiirlerinde aşık, daima aşk ve ayrılık derdiyle ıstırap çeken, ah ve fer-yat eden, kanlı göz yaşları döken vücudu ve bağı yaralar içinde zayıf düşmüş, yüzü sararıp solmuş bir kimse şeklinde tasvir edilmektedir. Aşığın amansız aşk derdiyle mecali kesilmiş, gam yükü ile beli bükülmüş olduğu da, diğer vasıflarındandır:

Bâr-ı cefâ vü tîğ-ı elem derd-i bî-emân
İtdi hamîde kaddümi kesdi mecâlımı (G, 54/5)

Aşığın gönül hanesinden gam misafirinin hiç eksik olmadığı da şiirlerde belirtilen unsurlar arasında yer almaktadır :

Geldikce hâne-i dilüme mihmân-ı gam
Mekkî miyâne nahd-i ciger mâ-hazar gelür (G, 17/5)

Şiirlerde aşığın belirgin özelliklerinden birisinin de sürekli sarhoş gezmesi olduğu söylenebilir. Aşığın bu sarhoşluğunun, şaraptan ziyade sevgilinin güzelliğinden dolayı olduğunu müşahede etmekteyiz :

Mest-i mey sanma seni gördiği demde sâkî
Kendüden hayret ile 'âşık-ı bî-çâre geçer (G, 31/2)

Mekkî Divanı'nda zayıf, güçsüz, benzi sarı, beli bükük biri olan aşık, ruhî yapısı bakımından da sabırsız, kararsız, her türlü azarlama, ilgisizlik, eziyet, hatta sövmelere dahi aldırmama, sevgiliden bir türlü vazgeçememe gibi özellikler gösteren bir tip olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca o, eziyete son derece tahammüllü biri olarak da, neşesinin de sevincinin de hep sevgiliye bağlı olduğu, her şeyini sevgilinin yoluna adanmış bir kimse olarak görülür:

Bezm-i 'alemde meserret baña cânân iledür

İnbisât-ı ezeli vâsta-i cânân iledür (G, 19/4)

Sevgiliyi görmediğinde, bir gecesi bin yıla dönen aşığın gönlünden sabır ve sü-kunun zail olduğu, sevgilisi olmadan içtiği şarabın ciger kanı hükmünde olduğu da şiir-lerde yer alan aşık tiplerinin ruh halini yansıtan durumlar arasındadır :

Sensüz şarâb-ı meykede hûn-ı ciger gelür

Seyr-i bahâr çeşmüme hârdan beter gelür (G, 17/1)

Aşık, en sonunda bütün bu eza cefadan, amansız yaralarından ve ümitsiz aşktan Mevlaya sığınır ve şöyle der:

'Alîl ü nâ-ümîdüm derd-i dil Mevlâya kalmışdur

Bu zahm-ı lâ-'ilâca merhem-i tedbîr müşkildür (G, 23/1)

Divan'da aşığın fizîki ve ruhî durumunun şu kelime ve terkiplerle de tavsif edildiğini görmekteyiz: Aşık, mecnun, divâne, pervane, bülbül, derdmend, 'uşşâk-ı zâr, mâhî-i bahr-i 'aşk, 'âşık-ı bî-çâre, 'andelîb-i nâlân, rûh-ı bî-çâre, dil-i şeydâ, üftâde, ehl-i gam, ehl-i muhabbet, erbâb-ı derd, şûrîdegân-ı 'aşk, dil-i na-şâd.

1. Aşık İle İlgili Tasavvurlar

a. 'Andelîb, Hezâr, Bülbül

Klasik edebiyat şairleri tarafından bülbül, aşık için klişeleşmiş mazmunlardan-dır. Aşığın bülbül şeklinde tasavvuruna en önemli sebep olarak, sevgilinin gül şeklinde tasavvur edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Sevgilinin endamı ve güzelliğinin, yanak ve yüzünün gül ya da gül bahçesine teşbihi de aşık-bülbül münasebetinin zuhuruna sebep olan benzetme şeklinde değerlendirilmesi olduğu söylenebilir.

Aşık ile bülbül arasındaki benzetmeye sebep olan bir diğer hususun da, aşığın devamlı ağlayıp inlemesi ile bülbülün feryadı arasında kurulan ilgidir. Mekkî de şiirle-rinden bu benzetmelere yer vermektedir:

Hat ile pür-hâr olan ruhsârını yâd eyledüm

Bûlbûl-i feryadımı gülşenden âzâr eyledüm (G, 43/1)

Gülün, vazgeçilmez unsurlarından olan diken bûlbûlün cevri ve cefa çekmesinin sebebi olarak görülür. Aşığın gönlünü yaralayan da sevgilinin sürekli rakip ile beraber olup, aşığa cevri ve cefa etmesi olunca, birinin gülden, diğerinin de sevgiliden cevri ve cefa görmesi, aşık-bûlbûl münasebetini kuvvetlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Tâki tahammül ey gül-i ter hâr-ı cevriñe

Bûlbüllerüñ kıyâmete dek zâr ider misin (G, 47/3)

Bûlbûl nasıl ki gülün kokusuna hasret ise, aşık da sevgilinin saçlarının kokusuna hasrettir. İkisi de bu kokuyu sabırsızlıkla bekler :

Peyâm-ı kâkülîni canzâre virmezler

Şemîm-i sünbûli hayfa hezâre virmezler (G, 16/1)

b. Pervâne

Doğu Edebiyatlarının klasik aşk mesnevilerinde aşık, pervâneye; sevgili ise, şem' (mum)a benzetilir. Aşığın pervâne olarak tasavvuru, sevgilinin hem parlaklığı hem de yakıcılığı ile muma benzetilmesi sonucundadır. Pervânenin mumun etrafında dolanarak kendisini yakıp feda etmesi ile aşığın sevgili için yanıp yakılması bu benzetmenin kurulmasına sebep olan en önemli unsurdur. Şair, aşığın gönlündeki ateşi, sevgilinin yakıcılığından dolayı olduğunu söylemektedir.

Bu denlü sûziş-i dil sûz-ı yârdendür hep

Şem'de olmasa âteş yanar mı pervâne (G, 50/4)

c. Mûr (Karınca)

Aşığın karınca olarak düşünülmesinde sevgilinin yüzündeki benlerin dâneye benzetilmesi önemli rol oynar. Ayrıca karıncanın zayıf, güçsüz ve çaresiz olması, aşığın sevgilinin aşkından dolayı vücudunun zayıf düşmesine teşbih olunur. Karınca nasıl ki en ufak hareketle helak olursa, aşık da sevgilinin gönül sesinden bile incinmektedir.

Helâk olsam n'ola âvâze-i pâ-y-ı hayâlinden

Ki mebhût dil-sadâ-yı dil-tabîden hâ-yı mûrânım (G, 40/3)

d. Nây (Ney)

Ney, kamışlıktan koparılıp alınmış, kurutulmuş, rengi sarartılmış, yakılarak içi oyulmuştur. İçine hava üflendiği zaman yakıcı bir ses çıkaran müzik aleti olmuştur.

Mutasavvıf şairler, neyin bu vasıflarıyla tasavvufî manada insan-ı kâmilin vasıflarını eş değer tutarlar.

Mekkî, aşğın sevgilinin hasretiyle ağlayıp, inleme ve feryadının ciğerleri parçalamasını, sevgilinin hasretiyle benzinin sararıp solmasını ve bedeninin ikiye bükülmesini ney olarak tasavvur etmektedir:

Bezm-i tarab yanarsa n'ola sûz-ı nâydan
Ehl-i muhabbetüñ demidür menfesîsidür (G, 27/3)

e. Bende, Gedâ, Esir, Üftâde, Garib, Fakir

Şairler tarafından sevgilinin sultan, şah, efendi olarak vasıflandırılması, aşğın da sevgiliye bağlılığı düşkünlüğü ve onun her arzusuna her an amade olması dolayısıyla bende, geda, esir, üftade, garib ve fakir gibi sıfatlarla vasıflandırılmasına sebep olmuştur. Mekkî de aşık için bu sıfatları şiirlerinde kullanırken tasavvuf düşüncesinde kendilerine yüklenen manaları göz ardı etmemiştir:

Fakîrûñ derdmendüñ 'âciz ü bî-karâr-ı nâ-çâruñ
Kuluñdur gayre muhtâc itme Rabbim Mekkî-i zârı (G, 6/5)

Aşğın gedâ (dîlenci) olarak vasıflandırılışında, sevgilinin şefkat merhamet ve ihsanına muhtac olmasının büyük önemi olduğu söylenebilir :

Germ-i hâtırda olsun Mekkî-i nâ-şâde düşdükçe
Dirîğ itme gedâlardan nigâh-ı şefkatüñ cânâ (G, 9/5)

Aşğın, esir olarak düşünülmesinde ise en önemli etken sevgilinin kâfir olarak vasıflandırılan gamzelerinin olduğu söylenebilir. Çünkü gamzeler kafir olarak tasavvur edildiğinde, kirpikler bu kafirin askeri olmakta ve aşığı esir almakta olduğu düşünülmektedir:

Kafir gamzesi çok kimseleri itdi esir
Yürüyiş mülk-i derûna saff-ı müjgân iledür (G, 19/2)

Aşğın, sevgilinin eşiğinden ayrılmaması, onu bir sultan olarak kabul etmesi ve sevgilinin ayağının tozunu gözüne sürme etmesi de aşık-üftâde benzetmesinin sebebi olarak değerlendirilmektedir. Aşğın iki büküm olmuş belinin de feleğın kaza oku ve zulüm yükü ile bükülmüş olmasının sebebidir:

Fütâde-i feleki itme bâr-ı zulm ile ham
Kemân-ı tîr-i kazâ kâmet-i dü-tâdandır (G, 24/3)

Garib, memleketinden ve sevdiklerinden uzak olan kişidir. Aşığın memleketi de sevgilinin mahallesi olduğuna göre ve sevgili de aşığın mahallesine girmesine müsaade etmediğine göre aşık, sürekli gurbette ve garibtir:

Bu cevherden n'ola pür-feyz olursa Hâlid-i zîşân

Düşer 'aşık ğarîb illerde seng-i kûy-ı yâr üzre (KT, 2/2)

Aşık, gurbet illerde dertlerini paylaşacak ve kendini anlayacak bir dostunun bulunmadığını ve dertlerini kalemi ile paylaştığını söylemektedir. Buradaki aşık tipi şairden başkası değildir:

Hem-demüm yok bu diyâr içre ğarîbüm Mekkî

Âh-ı pür-sûz-ı ney-i kilik-i terümden ğayrı (G, 52/2)

f. Divâne, Mecnun, Ferhad, Âşüfte, Şûridegân

Aşığın dîvane olarak düşünülmesi, sevgiliye olan aşırı düşkünlüğünden ve ona kavuşamamasından sahralara düşüp aklını yitirmesinden dolayıdır. Ayrıca Leyla ile Mecnun hikayesinin de aşığın divane olarak tasavvurunda etkisi olduğu görülmektedir:

Hevâ-yı vasl-ı dûr-a dûra düşdüm hükmi-firkatle

'Aceb dîvâne-i ser-dâde-i vâdî-i hicrânum (G, 40/4)

Nâ-müretteb bezm-i bî-sahbâ-yı dehr-i dûnda

Tâ kalaldan turfe mecnûnuz şetâret beklerüz (G, 37/4)

Aşık, Ferhat ilişkisi ise yine Ferhat-Şirin hikayesine dayanarak ortaya çıkmış olan bir tasavvurdur. Bundan dolayı her aşık kendini Ferhat'ın yerine koyar ve onun sıfatlarını kendine yakıştırır. Ferhat'ın sevdiğine kavuşmak için çekmiş olduğu sıkıntılar, her aşık için geçerlidir:

Ser-zincîr-i 'aşkım kim tutar Ferhâddan ğayrı

Dil-i dîvane bilmez âh ile feryâddan ğayrı (G, 57/1)

Sevgiliyi çılgınca severek ona mübtela olan aşık, şairler tarafından "âşüfte" olarak da tanımlanmaktadır. Aşkın kendisine mübtela olanları âşüfte etmesinin de bu tasavvurda rolü olduğu söylenebilir. Mekkî, bir beyitte aşığın âşüfteliğini, balığın denize tutkunluğu ile ilgil kurarak dile getirmektedir :

Âşüfte itdi vâde-i vuslatda 'âşıkı

Mahî-i bahr-i 'aşk olalı böyle yem tutar (G, 25/3)

2. Gönül ve Gönülle İlgili Tasavvurlar

Gönül, şairler tarafından aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Aşğın ayrılmaz bir parçası ve aşkın kaynağıdır. Gönül, sevgilinin aşğa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü bir mekan olarak dik-kati çeker. Bu mekan, sürekli sevgilinin cevri ve cefa askerleri tarafından viran edilir :

Āğâz-ı cevri idüp sipeh-i baht-ı bî-vefâ
Virân iderse beyt-i dilûn tîşe-i cefâ
Fıkr-i 'imâret ile elem çekme Mekkiyâ (TH, 3/8)

a. Kuş

Sevgilinin esiri, kulu, kölesi olarak düşünölen gönüle aşık söz dinletemez. Mekkî divanında gönül, kimi zaman söz dinlemeyen bir çocuk, kimi zaman da mihnet pençesi ile yuvası yıkılan bir kuş olarak tavsif edilmiştir :

Yıkıldı pençe-i mihnetle 'âşyân-ı vücud
Dahi bu mürğ-ı dilûn Mekkiya hevâda gezer (G, 20/5)

b. Hane

Gönül, bir hane olarak düşünöldüğünde, bu hanenin misafirleri gam ve kederden başkası değildir. Mülk olarak tasavvurunda ise sürekli harab edilmiş vaziyettedir:

Ben oldum pâ-y-mâl-i ceşş-i mihnet şimden sonra
Harâb-âbâd olan mülk-i dilüm ta'mîr müşkildür (G, 23/2)

c. Gülşen

Gönlün kararsız, perişan, mahsun olması ve devamlı ateşler içerisinde yanmasına vesile olan sevgilidir. Şair, bir beyitte aşğın gönlündeki yaraları gül bahçesinde açan lalelere benzetererek şöyle demektedir :

Gönlde dağ degül lâlezâr-ı hasretdür
Tenimde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G, 18/1)

d. Kadeh

Gönül, yapı olarak çok çabuk kırılan bir özellik göstermektedir. Bundan dolayı kadehe benzetildiği de görülür:

Eyledün şikeste sâkî hayf-ı mînâ-yı meyi
İnkisâr-ı hâtırımdan ictinâb itmez misün (G, 45/4)

e. Ayna

Gönül, tasavvufî açıdan ele alındığında ise Hak nurunun tecelli ettiği bir ayna olarak düşünölmektedir:

Çü mir'atü's-safâ rûşen-derûn-ı ser-te-ser sâfi
Dil-i banî-i sâhib-tab'a beñzer şübhesiz Hakkâ (TR, 16/8)

f. Divane, Şeydâ

Gönölün divâne ve şeydaya teşbih edilmesi, sevgilinin bütün ilgisizliğine, eziyetine ve vefasızlığına rağmen, ondan bir türlü ayrılmamasına, ona karşılıksız olarak bağlanmasına dayanmaktadır. Ah ile feryattan gayrı bir şey bilmeyen gönöl, yine sevgilinin mahallesinden ayrılmaz:

Ser-i küyında mukîm olmağ için eyle niyâz
Umarız ey dil-i şeydâ sözümüz yâre geçer (G, 31/3)

g. Perişân, Hasta, Nâ-şâd

Gönöl bazı beyitlerde de, hasta, perişân, nâ-şâd olarak düşünölmüştür. Bunların sebebi de yine sevgilinin ilgisizliği olarak görölmektedir. Aşığın, bu hastalıklardan kurtulmasının yegane çaresi de, sevgilinin dudağı, sözleri ve gözleri olarak anlatılmaktadır. Zaten gönöl, sevgilinin gazab edici bakışlarından dolayı bu hallere düşmüş olduğu için, onun çaresi de sevgilidedir:

Tedâvî revgân-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse
Ben ol dil-haste-i çeşm-i gazab-peymâ-yı cânânum (G, 40/2)

Mekkiyâ hâtır perişân eyledi ğurbet beni
Âh kim yad-ı vatan kalbimde ahgerdür baña (G, 8/5)

Gönölün nâ-şâd oluşu, sevgilinin lütuflarını başkalarının, mihnet ve sıkıntılarını ise aşığın çekmesinden dolayıdır:

Kemân-ı mihnet-i tâkat-güdâzuñ şimdi ey âfet
Salâdur kim çeker gelsin dil-i nâ-şâddan ğayri (G, 57/2)

h. Deniz, Gemi

Denizin, görünüşte sakin, ancak en ufak bir rüzgarda bile coşup, kabarma özelliği ile gönöl arasında kurulan benzerlik, sevgilinin cevri ve cefasıyla aşığın gönölünün bir anda kabarıp, coşmasına sebep olmasından dolayıdır :

Zanneyleme bu şiddet-i bâd-ı hevâ ile

Ummân-ı dilde lenger-i felek ne dem tutar (G, 25/4)

Bu beyitteki hevâ kelimesi hem denizi coşturan rüzgar, hem de aşğın gönlünü coşturan heva ve heves anlamında kullanılmıştır.

Yetişdi bâb-ı akdâm-ı reca bahr-i temennâda

Hemân fülk-i dili girdâb-ı hurmânı çeker çekmez (G, 33/3)

1. Levha

Gönülün levha ile münasebeti, sevgilinin ve vasıflarının gönülde bulunmasıyla ilgilidir. Şair bir beyitte sevgilinin yüzünün güzelliğini gönül levhasından silmenin mümkün olmadığını şöyle dile getirmektedir:

Akan seyl-âb-ı eşkimmâ-cerâ-yı hasret olmakta

Çıkar mı levh-i dilden nakş-ı ~~...~~ 'atun cânâ (G, 9/3)

3. Aşğın Bedeniyle İlgili Unsurlar

a. Vücut, Beden, Cism, Ten

Aşğın bedeni şiirlerde daha çok sarı rengi, zayıflığı ve harab oluşu sebebiyle söz konusu edilmektedir. Bedenin söz konusu edilen diğer önemli bir yanı da faniliğidir. Bu bakımından sevgilinin ayakları altındaki toprağı ve sevgilinin zulüm oklarının hedefidir. Aşğın bedenine hastalıkların musallat olmasını ise şair bir beyitte sahraya düşman askerlerinin girmesiyle benzerlik kurarak anlatmaktadır:

Kondı sahrâ-yı cisme ceş-i 'adüv

İtdi âteşle merkez-i nârı (KT, 1/2)

Aşğın, gam denizine, aşk ıstırabının da gam girdabına benzetilmesi, aşğın vücudunun bu girdaba tutulmuş bir gemi olarak tasavvur edilmesinde etkisi bulunmaktadır.

Kaldı girdâb-ı gamda fülk-i vücûd

Şurta-i lutf ile rehâ sende (G, 3/5)

Bedenin veya vücudun şiirlere konu edilmesinin sebeplerinden biri de vücudun elbiselerle örtülmesidir. Vücuda giyilen elbisenin şiirlerde çul, cübbe ve kaba olarak işlenmesi, şairin tasavvufi düşüncelerini yansıtmaları bakımından önemlidir:

Çul giyermiş vücud-ı pâke mûmas

Setr içünmüş kamîsdan da murâd (G, 3/29)

b. Cân

İnsan varlığının en önemli unsuru olan can, elle tutulan, gözle görülen bir varlık olamamasına rağmen, insanı hayata bağlayan en önemli unsurdur. Aşık, sahip olduğu bu değerli varlığı, sevgilinin yoluna harcamaktan çekinmez. Canın Mekkî divanında ele alınışının bu şekilde olduğunu müşahede etmekteyiz:

Viridi cân hûn-ı ciger-i dile hayâl-i yâre

Pîş-i mihmânına bu mahzarı kem mi kodı (G, 53/4)

Aşıklığın değeri can ile ölçülür, aşığın değerinin canını sevgilinin yoluna harca-yabildiği nispette artmakta olduğu düşünülür:

Böyle bî-perva nisâr-ı cân iden kimdür saña

Cümleden Mekkî-i zârı intihâb itmez misin (G, 45/5)

c. Sîne

Sinenin şiirlere konu olan yönü, aşığın çektiği ıstırapların açıkça görüldüğü yer olmasından dolayıdır. Sine, bir gül bahçesi, onun üzerindeki yaralar ise gül olarak ta-savvur olunmaktadır:

Feyz-i bahâr-ı 'aşk ile gör dâğ-ı sînemi

Tâbende lâlezâra ne dirsın sözüñi nedür (G, 30/2)

Sîne-dâğ benzetmesinde, dâğ kelimesinin çeşitli anlamları önem taşımaktadır. Sine, sürekli göz yaşlarının aktığı bir yer olarak düşünüldüğünden, devamlı kanlı yaralar içindedir ve dağlanmaktadır :

Sıfır-ı zâ'id 'addidersin dâğ-ı sînem sevdiğim

Nukre-i eşkim dahi bârî hisâb itmez misin (G, 45/2)

Sîne, bazı beyitlerde sevgilinin bir çocuk olarak düşünülmesi neticesinde beşik olarak ele alınan bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır :

Alup gehvâre-i pür-ıztırâbı sîne-i câna

O tıfl-ı şîve-zâd-ı rûzgârı ohşadum öpdüm (G, 41/2)

Sinenin varak (yaprak) olarak düşünülmesi, şairin şiirlerini üzerine yazmasın-dan, yani sözlerin sineden çıkmasından dolayıdır. Ayrıca bu benzetmede sine üzerindeki

kaburga kemikleri satırların düzgün yazılması için kullanılan “mıstar” olarak vasıflandırılmasına sebep olmaktadır :

Şerha çekdüm dâğ yakdum meşk-i ‘aşk itdüm yine

Üstühân-ı sîne hep tahrîre mıstardur baña (G, 8/2)

Sîne, tasavvufî anlamda İlahî aşk sırlarının cevheri dolu olan bir hazineye de benzetilmektedir:

Cevher-i esrâr-ı ‘aşka cây olaldan sînemüz

Dâd-ı hûn-âlûd ile memhûrdur gencînemüz (G, 34/1)

Mekkî bir beyitte de aşğın yarık yarık olmasıyla, Hz. Peygamberin ayı ikiye bölmesi mucizesine telmihte bulunmaktadır:

Benân-ı iltifâtunî yek işâret sîne-çâk itdi

Kamer mahiyyet-i ‘aşk-ı derûnuñ eyledi îmâ (K, 1/32)

d. Kalb, Derûn

Kalb ve derûn, aşk duygularının ve sevgilinin aşğa karşı takındığı olumsuz tavırlarının neticesinin cereyan ettiği yer olarak düşünölmektedir. Bu yönüyle kalb, gönöl ve can ile benzerlik arz etmektedir. Mekkî şiirlerinde gönöl, sevgilinin gamze oklarının hedefi ve aşkın merkezi olarak nitelendirmektedir :

Tîr-i âhum hedef- çarh-ı sitemkâra geçer

Nâle-i suht-ı derûnum dil-i kûh-sâra geçer (G, 31/1)

Kalb ise, aşk duygularının yoğunlaştığı bir yer olarak değerlendirilmekte ve süreklî mahzunluk içinde olan bir durumda nitelendirilmektedir:

Âteş-gede-i hasret idüp kalb-i hazînüm

Âhum hıyem-ı çarha sûtün eyleme yâ Râb (G, 2/3)

e. Ciger

Ciğer, aşkın meydana getirdiği acı ve ıstırap halinin idrak edildiği merkezlerden biri olarak düşünölmekte, şiirlerde ciğerinin kan ile olan münasebetiyle ele alındığı görölmektedir. Ciğerin kanlı olması, sevgilinin bakışlarından kopup gelen ok, temren ve kılıç sebebiyledir:

Ciger hûn itse de illere câm-ı ‘işretün cânâ

Gider mi bezm-i gamdan âşnâ-yı mihnetün cânâ (G, 9/1)

Sensüz şarâb-ı meykede hûn-ı ciger gelür
Seyr-i bahâr çeşmüme hârdan beter gelür (G, 17/1)

f. Çeşm, Dide (Göz) Eşk (Göz Yaşı)

Mekkî Divanı'nda göz ile ilgili bir hayli beyite rastlamak mümkündür. Aşığın gözü ile ilgili olan beyitlerde genellikle göz yaşı konu edilmektedir. Aşığın göz yaşının bolluğu, kanlı oluşu, akışı, kuruması gözün değişik tasavvurlara konu olmasının sebepleri olarak sayılabilir. Mekki, aşığın, göz yaşını durdurmak için sevgilisinin mahallesinin toprağını gözüne sürme yaptığını ve bu topraktan gözüne set çektiğini şöyle dile getirmektedir:

Hak-i kûyuñ tûtiyâ-yı dîde-i cân eyledüm
Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşm-i hicrân eyledüm (G, 39/1)

Aşığın göz yaşlarının, sevgilinin kırmızı yanaklarının aksi ile kan olarak tasavvur edildiği de görülmektedir. Ayrıca aşığın sürekli ağlamasından dolayı göz yaşlarının kanlı gelmesi de yine sevgiliye bağlanmaktadır :

Çeşm-i terinde 'aks-i ruhi bir hayâl olup
Kan ağladur baña niçedem al al olup (G, 10/1)

Gözün sarhoş ve mest olarak düşünülmesi, kanlı göz yaşları ile şarap arasında kurulan ilgiden dolayıdır. Ayrıca sevgilinin güzelliğinin bir saray, gönlün ev olarak düşünülmesi gözün de parlaklığı dolayısıyla bu mekanların penceresi olarak ele alınması hayaline sebep olmuştur. Aşık, sevgilinin güzelliğine bakan rakibin gözlerinin kör olmasını arzu etmekte olduğu da şiiirlerde yer alan unsurlar arasındadır:

Harîm-i kasr-ı cemâle nezâreti vardur
Dü-çeşm-i revzen-i ağıyâr kapansa ber-câdur (G, 32/3)

Açup dü-çeşm-i reh-i kûy-ı yâre muntazırız
Güşâde revzenimüz âftâba muhtâcız (G, 36/3)

Aşığın sürekli ağlaması özelliği de şiiirlerde göz yaşının mercana benzetilmesine sebep olmaktadır. Bu benzerlikte mercanın kırmızı rengi ile gözün kanlı yaşı arasında bir ilgi kurulmuş olduğu görülür:

Terâzû-yı hayâl-i vuslatı hûn-âb-ı hasretten
Dü-çeşmüm bî-'aded tesbîh-i mercânı çeker çekmez (G, 33/4)

Bu beyitte tesbih taneleri ile göz yaşının tane tane akması arasında da ilgi kurulmuş olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda da geçtiği üzere aşık ile ilgili tasavvurların bir çoğunda göz ile birlikte göz yaşının da konu edilmiş olduğunu görmekteyiz. Göz yaşının şiirlerde göz, gönül ve beden ile de yakından ilgili olarak ele alınmış olduğu görülmektedir. Göz yaşının kaynağı gönül, dökülüp saçıldığı yer göz ve bu yaşlardan etkilenen ise çoğu zaman bedendir. Göz yaşının en belirgin vasıfları, kanlı oluşu, tane tane dökülüşü, ateş gibi yakışı ile sel gibi akması olarak belirlenebilir. Mekkî Divanı'nda göz yaşıyla ilgili olan beyitlerden bazıları şöyledir:

Akan seyl-âb-ı eşkim mâ-cerâ-yı hasret olmakta
Çıkar mı levh-i dilden nakş-ı fikr-i tal'atun cânâ (G, 9/3)

Âb ü tâb ü redd-i ruhsârı o şâhuñ Mekkiyâ
Cüş-ı seyl-âb-ı sirişk ü süz-ı tâbumdan mıdur (G, 29/5)

Renginden dolayı göz yaşın, bir beyitte gümüşe benzetilmiş, gümüşün kıymetli bir maden oluşu ile göz yaşının değeri arasında ilgi kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Bundan başka göz yaşı, saçılma özelliği ve aşğın fakirliğinden dolayı sevgiliyi elde etmek için başka metanın olmaması sebebiyle para olarak da nitelenmektedir :

Alınur nakd-i sirişkiyle metâ'-ı maksûd
Sûk-ı eltâf-ı ilâhîde bu hem-vâre geçer (G, 31/5)

Sûzen-i müjgân ile şimdi kabâ-yı firkate
Rişte-i sîmîn-i eşki zîb-i dâmân eyledüm (G, 39/4)

g. Boy

Aşğın boyu, genellikle eğri ve iki kat olarak tasavvur edilmektedir. Bunun sebebi sevgilinin cefası ve mihnet yüküdür:

Bâr-ı cefâ vü tîğ-ı elem derd-i bî-emân
İtdi hamîde kaddümi kesdi mecalımı (G, 54/5)

Fütâde-i feleki itme bâr-ı zulm ile ham
Kemân-ı tîr-i kazâ kâmet-i dü-tadandur (G, 24/3)

h. Rûy (Yüz)

Aşğın yüzünün en belirgin özelliği sarı renkli olmasıdır. Bunun sebebi olarak da aşğın çektiği eziyet ve hasret yüzünden hasta düşmesidir. Bilindiği gibi hastalığın en

belirgin özelliği, hastayı güçsüz bırakarak yüzünü sarartmasıdır. Mekkî Divanı'nda, günahkarlığından dolayı aşığın yüzü bazen siyah olarak da vasıflandırılmıştır:

Rûy-ı pür-'ayb-ı siyâhum ferş-i râhuñdur senûñ

Dâmen-i afv ü keremden hâk-i pâ mestûr olur (G, 5/4)

Bu beyitte, aşığın yüzünün toprak olarak vasıflandırılmış olduğunu da görmekteyiz. Bunun yine aşığın günahkarlığı ve sevgilinin ayakları altında bulunması sebebiyle olduğunu söyleyebiliriz.

1. *Dendân (Diş), Nâhûn (Tırnak)*

Mekkî Divanı'nda bir beyitte yer alan diş ve tırnak, aşığın eziyet ve cefadan güçsüz ve yorgun düştüğünü gösteren bir işaret olarak öne çıkmakta, aşığın tırnaklarının kalmaması, istediğini elde edemediği, dişlerinin dökülüp ihtiyarlığının bir göstergesi olmaktadır:

Dükendi nâhûn-ı tedbîr kalmadı dendân

Şikâyetüm girîh-i rişte-i safâdandur (G, 24/2)

4. Aşıkla İlgili Maddî ve Mânevî Haller

a. *Feryâd, Figân, Nâle*

Klasik edebiyat şairleri tarafından aşık için kullanılan bu haller, onun hasta ve deli olmasının bir neticesi olarak görülebilir. Aşıқта bu hallerin ortaya çıkış sebebi olarak, acizliği ve sevgiliye düşkünlüğü ile hasta ve deli olmasını sayabiliriz. Halk arasında ah ve feryadın tesirsiz kalmayacağı, mutlaka yerini bulacağı inancı sebebiyle aşığın da divane gönlünden çıkan ah ve feryatların mutlaka sevgiliye ulaşacağı düşünülmektedir. Mekkî de bir şiirinde bunu şöyle ifade etmiştir:

Ser-zincîr-i 'aşkım kim tutar Ferhâddan gayrı

Dil-i dîvane bilmez âh ile feryâddan gayrı (G, 57/1)

Şiirlerde ah, göğe yükselen bir sütun ve bir ok olarak hayal edilmektedir. Aşığın, ahının ateşi ile bütün alemin yanacağına inanılır. Ayrıca ah ile duman arasındaki ilgi de göğe yükselme münasebetinden dolayıdır:

Âteş-gede-i hasret idüp kalb-i hazînüm

Ahum hıyem-ı çarha sûtûn eyleme yâ Râb (G, 2/3)

Tîr-i âhum hedef- çarh-ı sitemkâra geçer

Nâle-i suht-ı derûnum dil-i kûh-sâra geçer (G, 31/1)

Aşığın inleyen nâlân eden, bülbül gibi feryad ettiren yine sevgilinin tavır ve davranışlarıdır. Bülbülün güle aşık olup, ağlayıp inlemesi gibi aşık da sevgilinin aşkı ile sürekli feryat etmektedir:

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefa andelîb-i nâlâna (G, 50/3)

Hatt ile pür-hâr olan ruhsârını yâd eyledüm

Bülbül-i feryadımı gülşenden âzâr eyledüm (G, 43/1)

b. Dâğ, Zahm (Yara)

Yara, şiirlerde aşığın çektiği ıstırap ve çilenin elle tutulur, gözle görülür bir delilidir. Şekli ve kanlı oluşu sebebiyle değişik hayallere konu edilmektedir. Özellikleri bakımından yara, Mekkî'nin şiirlerinde gül, gonca, lale, şerha ve kan olarak tasavvur edilmektedir. Yaranın kanlı olması ile lalenin kırmızı rengi ve ortasındaki siyahlığı benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir:

Gönülde dağ degül lâlezâr-ı hasretdür

Tenimde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G, 18/1)

Feyz-i bahâr-ı 'aşk ile gör dâğ-ı sînemi

Tâbende lâlezâra ne dirsın sözüñ nedür (G, 30/2)

Aşığın göz yaşlarının yağmur olarak düşünülmesi halinde yaranın da bu yağmurlarla sulanıp, beslenen çiçekler olduğu düşüncesi şiirlerde hakimdir:

Sîr-âb olur sirişk ile her zahm-ı penbedâr

Bârân-ı gamla dâğ-ı muhabbet çiçeklidür (G, 23/4)

Yaranın "sıfır" olarak hayal edilmesi de şekil benzerliği yönündendir. Ateş ve kan olarak düşünülmesinde ise renk unsurunun önemli yer tuttuğu görülür:

Sûziş-i hasretle 'âşık dâğ-ı hep ahker döker

Dest-i gam gerd-i cefâdan âña hakister döker (G, 15/1)

Sıfır-ı zâ'id 'addidersin dâğ-ı sînem sevdiğim

Nukre-i eşkim dahi bârî hisâb itmez misin (G, 45/2)

Sîne, aşk kitabının şerhi olarak düşünülmüş olduğu için yara da bu kitaptaki noktalar şeklinde telakki edilmektedir:

Taht-ı sînemde dil fâl-ı visâl-i yâr için

Nokta-i dâğ-ı siyâh-ı mihneti yer yer döker (G, 15/4)

Sevgilinin aşkına müptela olan aşığın ve bu aşkın neticesi olarak onun vücudunda meydana gelen yaraların, dermanı olmayan gönül yaraları olduğunu görmekteyiz. Bu sebeptendir ki, şiiirlerde o yaraların merhem kabul etmediği sıkça dile getirilmektedir:

İtmez ümîd-i merhemi şûrîdegân-ı 'aşk

Fikr-i lebûñle yâre-i diller nemeklidür (G, 22/3)

'Alîl ü nâ-ümidüm derd-i dil Mevlâya kalmışdur

Bu zahm-ı lâ 'ilâca merhem-i tedbîr müşkildür (G, 23/1)

c. Gam, Keder, Derd, Belâ

Şiiirlerde, aşığa musallat olan gam, keder, dert ve belâ aşığın perişanlığının başlıca sebepleri olarak görülmektedir. Bu yüzden aşık sürekli bir sıkıntı ve huzursuzluk içindedir. Öyle ki, bu gam, aşığın sinisini hiç terk etmeyen bir misafir olarak düşünül-
mektedir:

Geldikce hâne-i dilüme mihmân-ı gam

Mekkî miyâne /aht-ı ciğer mâ-hazar gelür (G, 17/5)

Dert ise, sevgiliye musallat olmuş bir aşk hastalığı gibidir. Dert hedef olarak seçtiği yer ise aşığını canından başkası değildir. Aşık, sürekli derd çekmeye ve onunla yaşamaya alıştığından dolayı artık "ehl-i derd", "derdmend" ve "erbâb-ı derd" gibi sıfatlarla yad edilmeye başlanmıştır:

Sahn-ı 'âleme nesîm-i hayât

Nigehi ehl-i derde 'ayn-ı şifâ (TR, 10/7)

Aşığı, sevgili de dahil olmak üzere bütün herkes terk etse de, onu tek terk etmeyen kederidir. Bu yüzden aşık kederini eski bir dost olarak kabul etmektedir:

Kim gelür kalb-i hazînüm benüm istifsâre

Ol vefâdâr-ı kadîmüm kederümden gayrı (G, 58/2)

d. Cevr, Cefâ, Mihnet, Gazab

Şairler tarafından şiiirlerde konu edilen ve aşığa sıkıntı veren bu unsurlar da sevgilinin şanıdan ve yüceliğinden sayılan konulardır. Aşığın vazifesi ise bu hallere kat-

lanmaktadır. Öyle ki aşık, sevgilinin yan bakışını naz ve vefâ, cefalarını ise safa olarak kabul etmektedir:

Nigâh-ı hışm ile nâzuñ vefâ degül de nedür

Bu nâ-nümûde cefâlar safâ degül de nedür (G, 14/1)

Mihnet ise bazı beyitlerde “bezm” olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi, bezmde içilen içkilerin verdiği humardır. Aşık, sevgilinin safalarını görmek istiyorsa, onun bütün cefalarına tahammül etmek zorundadır :

Bâr-ı girân-ı mihnete tâkat zamanıdır

Derd-i humâr-ı câm-ı melâmet zamanıdır (G, 26/1)

e. Hicrân, Firkat, Hasret

Hasret ve ayrılık şiirlerde aşığın, sürekli içinde bulunduğu bir durum olarak nitelendirilmektedir. Sevgilinin ilgisizliğinin ve vefasızlığının bir neticesi olarak ortaya çıkan bu haller, aşığın sıkıntı ve üzüntülerinin en önemli kaynağı olarak değerlendirilebilir. Ayrılık ile ölüm arasında aşık için hiçbir fark yoktur. Ayrılık, çaresi vuslat olan amansız bir hastalıktır. Aşığın gözünden kanlı yaşlar akıtmasının sebebi de yine ayrılık ve hasrettir. Aşığın bu hallerden dolayı sel olmuş göz yaşlarının dinmesi ancak sevgilinin mahallesinin toprağı ile mümkündür. Mekkî'nin de şiirlerinde ayrılık ve hasreti bu çerçevede dahilini işlemiş olduğu görülür:

Hak-i kûyuñ tûtiyâ-yı dîde-i cân eyledüm

Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşm-i hicrân eyledüm (G, 39/1)

Aşığın, hasret ateşi ile bağırını dağladığı, gömleğinin yakasını yırttığı, kendisini sevgilinin yoluna kurban ettiği şiirlerde görülmektedir:

Göñülde dağ degül lâlezâr-ı hasretdür

Tenimde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür (G, 18/1)

Aşığın ayrılık ve hasretten dolayı ağlayan gözleri, gökyüzünü suya gark etmiş, kendisi de bu ayrılıktan dolayı çöllere düşmüştür. Sevgiliden ayrı düşen aşığın gözü, kıyamete dek kapanmaz:

Kapanmaz çeşm-i ümmîdi dil-ifigarân-ı hicrânun

Olursa tâ-be-mahşer mübtelâ-yı firkâtun cânâ (G, 9/4)

f. Vuslat

Vuslat, aşığın en fazla arzuladığı hallerdendir. Ona çektiği bütün sıkıntılara katlanma gücünü veren, bir gün sevgiliye kavuşma hayalidir. Vuslata ulaşmak, aşık için

rütbelerin en yükseğidir. Bu rütbeye ulaşmak için aşığın feda edemeyeceği hiçbir şey yoktur. Sevgilinin vuslatını hayal etmek bile, aşığın gönlüne neşe ve sevinç vermektedir. Zira, aşığın sinesindeki hicran yaraları, vuslatı hayal ettiğinde iyileşmeye başlar. Öyle ki, aşığın, bu alemde neşesi, sevinci hep sevgiliyle olan vuslatına bağlıdır. Bu yüzden, sevgiliye kavuşmak için aşığın verdiği tavizler, onu aşüfte etmiştir. Balığın denizi arzuladığı gibi aşık da sevgiliyi arzulamaktadır:

Aşüfte itdi vâde-i vuslatda 'âşıkı
Mahî-i bahr-i 'aşk olalı böyle yem tutar (G, 25/3)

g. Aşk (Sevda, Muhabbet)

Divan'da aşk, tesirini daha çok aşığın üzerinde gösteren bir hal olarak tasavvur olunmaktadır. Sevgili ise, aşığı kendisine cezb edip bağlayan, yani aşkın oluşmasına sebep olan birinci etken olarak düşünülmektedir. Şair, bir çok beyitte aşkı, yakıcı bir ateş olarak değerlendirip, ondan şikayetçi olmaktadır:

Âteş-i 'aşkuñ eyleyüp te'sîr
Yana mahv-i vücûd ide ekbâd (K, 3/46)

Şair, bir beyitte aşkı bir kitap olarak hayal ederken, aşığı da bu kitabı açıklamaya çalışan müfessire benzetmektedir :

Şi'âr-ı 'âşıkâne-i Mekkî-i pür-figâr
Eyler kitâb-ı 'aşkı beyân bir mâ'il olup (G, 10/5)

Şair, bazen de aşkı tasavvufî manada ele alarak, onu bütün yaratılmışların özü ve sırrı şeklinde değerlendirmektedir. Bu sırların da kalb hazinesinde saklandığını ifade etmektedir:

Cevher-i esrâr-ı 'aşka cây olaldan sînemüz
Dâğ-ı hûn-âlûd ile memhûrdur gencînemüz (G, 34/1)

Aşkın, bir eşya olarak tasavvur edilmesi, onun çarşı pazarda alınıp satılan bir mal olduğu imajını uyandırmaktadır. Bu pazarda aşkın bahasının ucuz olduğu da şiirlerde görülmektedir. Bunun sebebinin onun ayrılık, dert ve keder veren bir eşya olarak düşünülmesinden kaynaklandığı görülmektedir:

Müzâd-ı sūk-ı muhabbetde çıkdı hicrânı
Metâ'-ı 'aşkı ânuñçün ucuz bahâda gezer (G, 20/2)

Şiirlerde, aşk ile bahar arasında da ilgi kurulmuştur. Bunun sebebi de baharda tabiatta meydana gelen değişiklikler ile aşkın, aşık üzerinde meydana getirdiği değişik-

likler arasında kurulan benzerliktir. Bu benzerliğe sahip olan en önemli unsur ise baharda açılan lalelerle, aşığın sinesinde açan yaraların birbirine benzetilmesidir:

Feyz-i bahâr-ı 'aşk ile gör dâğ-ı sînemi

Tâbende lâlezâra ne dîrsin sözüñ nedür (G, 30/2)

Şairin aşk ve ilim arasında da bir ilgi kurmuş olduğunu görmekteyiz. O bir beyitinde ilmi "ilm-i zahir" olarak vasıflandırırken, aşkın, tasavvufi anlamda ilahi aşk, yani "ilm-i batın" olduğunu söylemekte ve ikincisinin, ilkinden üstün olduğunu, bütün alemde var olanların, ilm-i batın, yani aşk ile gerçekleştiği ifade edilmektedir:

Aşk imiş her ne vâd ki 'âlemde

'İlm-i zâhir o fende nakş-ı sevâd (K, 3/47)

D. RAKİB

Klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından aşk unsuru ile beraber ele alınan sevgili ve aşkıktan sonra üçüncü bir şahsiyet de "rakip"dir. Rakip ile ilgili tasavvurlarda genellikle aşğın duyguları ve değerlendirmelerinin hakim olduğu söylenebilir. Bu sebeple rakip, aşık tarafından kötü, çirkin, zararlı ve zalim bir kişi olarak nitelendirilmektedir. Bütün kötü huyların kendisinde toplanmış olduğu bu zararlı kişi, aşğın canını yoluna feda etmekten kaçınmadığı sevgilisine musallat olan biridir. Fakat sevgili rakip hakkında çoğu zaman aşık gibi düşünmemekte, aksine ona hoş bakmaktadır. Bu hoş bakışta aşığı çileden çıkarmakta ve rakibine karşı mücadeleye girmesine neden olmaktadır.

Rakibin en önemli özelliği ise, sevgilinin yakınında bulunması ve onun ilgisine mazhar olmasıdır. Sevgilinin güzelliğinden gözlerini hiç ayırmayan rakibi gören aşık, sevgiliye yüzünü ondan saklamadığı için sitem etmektedir. Bir durumu Mekkî bir beyitte şöyle dile getirir:

Çeşmin ayırsın yeter mihr-i cemâlûñden rakîb

Perde-i ruhsârûñı ref'-i nikâb itmez misin (G, 45/3)

Yine aşık, sevgilinin rakipten başka kimseyi gözünün görmemesinden ve kendisine hiç fırsat vermemesinden dolayı şikayetçi olmaktadır:

Nigâh-ı çeşm-i ruhsât görmedi ağıyardan hâli
Bulunmaz hâne-i mir'ata baksam fursatum cânâ (G, 9/2)

Sevgilinin güzelliği kasra teşbih edildiğinde rakibin gözleri de bu kasra bakan pencereler şeklinde ele alınmaktadır. Bu durumu kıskanan aşık, rakibin pencereye benzetilen gözlerini kapatmasını istemektedir. Gözlerin pencere olarak hayal edilmesiyle istenen şey, kısaca rakibin ölümünün arzu edilmesidir:

Harîm-i kasr-ı cemâle nezâreti vardur
Dü-çeşm-i revzen-i ağıâr kapansa ber-câdur (G, 32/3)

IV. TABİAT

A. KOZMİK ALEM

1. Felek ve Felekle İlgili Tasavvurlar

Divan'da felek daha çok yüksekliği, yüceliği, sonsuzluğu, berraklığı ve parlaklığı bakımından söz konusu edilir. Bu özellikleri ile felek, genellikle kasidelerde memduhu, gazellerde ise sevgiliyi vasfetmek için kullanılan bir unsurdur. Felek, şairin memduhunun yüceliği ve azâmeti karşısında eğilip onun eteğini öpmek ister. Memduhun sarayı feleklerden daha geniş ve yüksek olarak düşünülür:

Binâ-yı tâk-ı âlî-kadri ber-çarh-ı sa'detdür

Revâk-ı îzeetüne nâ-resâdür süllem-i ihsâ (K, 1/26)

Feleğin gece gündüz durmadan bin yıldan beri döndüğü düşünülür. Ayrıca insanın çekmiş olduğu acı ve ıstırapların, bunların şiddetinden çıkarılan âh ve figânların ne derece yüksek ve tahammül edilemez olduğu işlenirken felek unsurundan istifade edilir ve felekten şikayetçi olunur. Mekkî'nin şiirlerinde felek, insanın kaderini ve talihini hazırlarken zalim ve hilekâr olması, kararsız ve sözünde durmaması şeklinde itham edilir.

Bir lahzâda yapar yıkar erbâb-ı devleti

Bu çarh-ı bî-karâra ne dirsın sözüñ nedür (G,30/3)

Kazâ ve kaderin göklerden geldiği inancı dolayısıyla felekten gelen şeyler için "tîr-i kazâ" tabiri kullanılır ki bu aynı zamanda feleğin bir yay olarak düşünülmesine yol açar:

Fütâde-i felek-i itme bâr-ı zulm ile ham

Kemân- tîr-i kazâ kâmet-i dü-tâdandır (G,24/3)

a. Kubbe, Çadır, Kasr, Tâk

Feleğin bu unsurlarla ilgisi yükseklik, yuvarlaklık ve şekil benzerliği yönündendir. Gökyüzünde bulunan güneş, ay ve yıldızlar hakkındaki düşünceler de bu tasavvurların yapılmasına sebep olur:

Bakan bu kubbe-i eflâka bir ma'na virür herkes

Senüñle olalım bizlerde bir tahmîn eyle gûyâ (K, 1/6)

Feleğin kavisli görünüşü ile tâk arasında benzerlik kurulur. Ayrıca meleklerin gökte bulunduğu inancı da felek ile yükseklik unsuru arasında kurulan benzmenin önemli bir sebebidir:

Melâ'ik-i tâk-ı'arşa yazdılar tebşîr ile târîh

Zihî Sultân Muhammed cûd-ı rahmet lutf-ı Mevlâdan (TR, 3/15)

Felek ile çadır arasında kurulan benzerlik şekil münasebetiyle olup, feleğin kubbe bemsî şeklinden dolayı çadıra teşbih edildiği düşünülür. Ayrıca feleğin cevri, cefası ve hasret ateşiyle yaktığı aşığın, ahından çıkan dumanların göğe yükselmesiyle çadırın direği arasında münasebet kurulur:

Âteş-gede-i hasret idüp kalb-i hazînüm

Âhum hıyem-i çarha sûtûn eyleme yâ Rab (G, 2/3)

Gökyüzünün kasra teşbihi ise yüksekliği ve muhteşem görünüşü sebebiyledir:

Kasr-ı bülend-i vasluna nâ-reste süllemi

Eflâk gibi bir dercât-ı âliyyenün (G, 38/4)

b. Çark, Dolap, Değirmen

Gökyüzünün çark olarak düşünülmesinde dönme özelliği ve şekil benzerliği göz önünde bulundurulur. çark, ona tutulan aletlerin çıkardığı kıvılcım ile gökyüzünde bulunan ayın saçtığı ışık arasında benzerlik kurularak işlenmektedir. Mekkî'nin şiirlerinde feleğin sürekli dönmesi ve zamanla olan ilgi onun değirmene benzetilmesine sebep olmuştur. İnsan ömrünün bir dâne olarak hayal edilmesi feleğin insan ömrünü öğüten bir değirmene benzetilmesine sebep olmuştur:

Hayfâ ki Uncf-zâde pâkize-i gevheri

Mahv itdi âsiyâb-ı felek dâir-i kazâ (TR, 24/1)

Gökyüzünün veya feleğin su dolabına benzetilmesi dönmesine ve yağmurları ile dünyayı sulayıp, bereket ve bolluğa sebep olmasına dayanır. Ayrıca güneş ve ay bu sulama işleminde kullanılan kova olarak hayal edilirler:

Yâhud dolâb-ı cûy-ı feyz-i Hakdur döner dâim

İder bağ-ı cihânı delv-i mâh ü mihr ile irvâ (K, 1/18)

c. Kadeh, Kâse

Gökyüzünün kadeh olarak düşünülmesi şekil benzerliğinin yanında kadehin kırılma özelliği ve aşkın şaraba benzetilmesi hususlarına dayanır. Mekkî'nin şiirlerinde felek, aşığı sevgilisinden ayırması, insana mihnet çektirmesi ve kadehiyle zehir sunması şeklinde tasavvur edilerek işlenmektedir:

Ser-nigûn bir kâse-i zehr-âbe gelmişdür felek

Çeşm-i cân-ı âleme bu künbed-i hazrâsını (TR,25/3)

d. Kağıt

Felek ile kağıt arasında kurulan benzerlik münasebeti parlaklık ve beyazlık yönündendir. Şair beyitlerde kağıdın çeşidi ve cinsi ile gökteki unsurlar arasında benzerlik kurmuş feleğe, teşbih edilen kağıt gökyüzü rengi ile ebrulanmış ay ile damgalanmış ve güneş ile mührelenip cilâlanmıştır:

Tâ ki ay tamğalı bu kağıd-ı ebrû-yı felek

Möhre-i mihr-i cihân-tâb ile bula cilâ (K,5/28)

e. Kadın (Zen), Sitemkâr

Mekki Divanı'nda kadınların başlarına bağladıkları renkli örtüler ile gökyüzünün parlak renkleri arasında münasebet kurularak feleğin kadına benzetilmesi hayali canlandırılmıştır. Ayrıca güneşin bir ateş küresi olarak düşünülmesi feleğin tandıra benzetilmesine de sebep olmuştur:

Zen-i dehrün tenûridür ki mankal kûre-i nârı

Lühâf-ı âsmânî rengdür pûşide-i ra'nâ (K,1/32)

Feleğin sitemkâr olarak vasıflandırılması da aşığı zulm, cevr ve cefasından dolayı aşığın ahının oklarına hedef olması sebebiyledir:

Tir-iâhum hedef-i çarh-ı sitemkâra geçer

Nâle-i suht-ı derûnum dil-i kûh-sâra geçer (G,32/1)

2. Kevkeb, Necm, Ahter (Yıldız)

Yıldızlar ışıklı oluşları gökyüzünde bulunuşları ve çok olmaları sebebiyle çeşitli hayallere konu olurlar. Beyitlerde yıldızların gece görünmeleri ay ile beraber bulunmaları, güneşin doğuşuyla kaybolmaları işlenen konular arasındadır. Ayrıca yıldızların,

insan talihine ve çeşitli hadiselerle etki ettiği inancı da Mekki'nin şiirlerinde işlenen konular arasındadır:

Ahter-i ikbâl-i devlet anda eyler iktirân
Habbezâ beytû'ş-şerif sa'd ü saâdet ihtivâ (TR,13/2)

Yıldızların para (nakt) olarak düşünülmesi renk, şekil ve çokluk yönündendir. Yine bir beyitte sevgilinin güneşe benzeyen yüzünün para olarak düşünülerek anlatıldığı görülmektedir:

Hurşîd-i rûy-ı sünbûle-i kâkülün kamer
Görse olurdu nakd-i nücûmıyla müşteri (K,4/2)

Parlaklık ve şekil yönünden inciye benzetilen yıldızlar, bir beyitte şairin memduhunu gökte inci gibi parlayan bir yıldızla benzetmesine neden olmuştur:

Dürretü't-tâc-ı efâzıl dürer-i sadr-ı'ulûm
Dürri-i kevkeb-i ikbâl-i sipîhr-i fetvâ (TR,17/3)

3. Burçlar

Burçlar felek -i atlasdan önce gelen ve aydan itibaren sekizinci felek olarak te-lakki edilir. Bu felek sabit yıldızlarla doludur. Burçlar, feleklerin dönmesi esnasında yıldızların gerek kendi arasında gerekse seyir sırasında uğradıkları ve onların yakınında olan diğer yıldız kümelerindeki birleşme, uzaklaşma ve yakınlaşma durumları yıldızla-rın hayat üzerinde var olduğu sanılan tesiri meselesinin ana noktasını teşkil eder. Klasik edebiyat şairleri yüceltmek ve yükseltmek istenen güzellik, baht, mertebe ve bazı şa-hıslar için burçlarla ilgili ifade tarzlarına baş vurmuşlardır. Nitekim Mekki Divan'da burç kelimesini tevriyeli olarak kullanarak bundan hem yıldız burçlarını hem de kale burçlarını kastetmiştir.

Sehâbîdür duhânı tobı ra'd-ı âteş-efşândur
Bu denlü burc-ı bârûlarla baksan kal'adur gûyâ (K,1/19)

Şair memduhunu yüceltmek ve yükseltmek gayesiyle burçlardan faydalanmış ve devlet burcunun güneşi olarak vasıflandırmıştır:

Aftâb-ı burc-ı devlet kıblegâh-ı ma'delet
Gevher-i genc-i hilâfet zıll-i Rabb-i müste'ân (TR,5/2)

Divan'da burç isimleri olarak kova (delv) ve akrep (kecdüm) burçlarına tesadüf edilmektedir.

a. Kova Burcu

Kova burcu ile ilgili olarak şair bir beyitte kelimenin gerçek manasını kastederek dolap olarak düşünülen feleğin güneş ve ay kovaları ile cihân bağıni sulaması şeklinde kullanmıştır:

Yâhud dolâb-ı cûy-ı feyz-i Hakdur döner dâim
İder bağ-ı cihâmı delv-i mâh ü mihr ile irvâ (K,1/18)

b. Akrep Burcu

Şair akrep burcunu, felek ile beraber dönen güneş ve ay ile birlikte zikretmiş ve bunların zaman ile ilgili olan münasebetlerinden dolayı saat üzerindeki akrep göstergesi ile akrep burcu arasında münasebet kurmuştur:

Didi âlem-nümâ bir aylı günli kubbe sâ'atdür
Döner ol burc-ı akreble tahallûf eylemez asla (K,1/7)

4. Seyyâreler

a. Keyvân (Zühal)

Zühalin yedinci gökte bulunması ve diğer seyyârelerin hepsinden yüksek oluşu inancı hakimdir. Bu sebepten dolayı zühali şair, yükseklik ve yücelik hususlarını belirtmek gayesiyle söz konusu eder:

Keyvâna çıksa şöhreti ihsân ile yine
Çarhun atâsını çekemem çerkesîsidür (G,27/4)

b. Müşteri

Müşterinin saadet bereket sembolü olarak kutlu bir yıldız olduğuna inanılır. Bir beyitte şair müşterinin kelime manasını da göz önünde bulundurarak, pazar unsurlarıyla beraber ele almıştır:

Hurşîd-i rûy-ı sünbüle-i kâkülün kamer
Görse olurdu nakd-i nücümüyle müşteri (K,4/2)

c. Şems, Aftâb, Hurşîd, Mihr, Gün (Güneş)

Güneş, rengi, parlaklığı, şekli, dünyayı aydınlatması, hareketi, dördüncü gökte bulunması ve taşıdığı hayatî önem ile ilgili olarak edebiyatta kullanılmaktadır. Güneş bu özelliklerinden dolayı şiirlerde sadece benzetilen olarak değil, benzeyen olarak da karşımıza çıkmaktadır. Divan'da güneşin en çok ilgi kurulduğu unsurlar arasında sevgilinin

yüzü ve yanağı yer alır. Bu benzerlik şekil, renk ve parlaklık yönlerinden önem kazanmaktadır:

Zulmet-âbâd-ı ğamum mihr-i ruhuñdan feyz alur

Kasr-ı câna dîdeler câm-ı münevverdür bana (G,8/4)

Güneş rengi ve parlaklığı dolayısıyla şiirlerde mum, kandil, çerağ vb. aydınlatma araçları ile de benzerlik içerisinde ele alındığı görülmektedir:

Mu'allak-hâne-i âlemde bir kandîl-i mînâdur

Firûzândur fitil-i mihr ü mâhı rûz ü şeb hâlâ (K,1/10)

Güneş parlaklığı ışık saçması ile bir fener olarak hayal edilir:

Döner gûyâ fenerdür şem'-î kudretle idüp tezyîn

Tesâvîr-i acbû's-şekl ile sûretger-i eşyâ (K,1/16)

Güneşin doğmasıyla karanlığı ve zulmeti dağıtması hayali, memduhun saadet güneşine benzetilmesi ve onun gelişiyile zulmet ve gamın dünyadan çekildiği şeklinde tasavvur edilmektedir:

Toğup şems-i sa'adet matla'-ı sa'd-i hılâfetden

Zamânında açıldı zulmet-i ğam çeşm-i dünyâdan (TR 3/8)

Güneş, parlaklığı ve rengi münasebetiyle altın ile beraber zikredilerek bir süsleme unsuru olarak kullanılmaktadır. Şair bir beyitte kitap ciltlerinde süsleme unsuru olarak kullanılan şemse ile güneş arasında şekil, renk ve parlaklık bakımından ilgi kurmuştur:

Aña mihr-i münevverdür alem-zer şemseler encüm

Tınâb-ı nûr ile bâlâde olmuşdur aceb ber-pâ (K,1/19)

Yine güneş, renk, parlaklık ve şekil yönünden aynaya benzetilmiştir. Şair bulutların güneşin önüne gelmesini hem güneşe perde tutması hem de gölgenin peyda olması münasebetleriyle şiirlerinde kullanmıştır:

Hudâ mir'at-ı mihre perde tutdı ebrî firkatle

Degül çün sâye bir suretle mislî olmasun peydâ (K,1/34)

Gökyüzünün fânus olarak düşünülmesi güneş ve ayın bu fânusun içindeki aydınlatıcı olarak tasavvur edilmesine yol açar. Gökyüzü kubbe olarak düşünüldüğünde ise şair, güneşi bu kubbenin ışık saçan pencereleri olarak nitelendirmektedir:

Becâ-yı bûriyâ zer-beft ü dibâ ferşe lâyıkdur

Sezâdur câm-ı revzen olsa mihr-i târem-i mînâ (TR, 16/3)

d. Ay

Ay şiirlerde, ışığını güneşten alması, parlaklığı, rengi, gece görünmesi, hareket etmesi bakımından çeşitli benzetmelere konu olmaktadır. Ayın güneş ile beraber kullanıldığı beyitlerde her ikisinin de parlaklığı yanında birinin geceyi birinin gündüzü aydınlatması söz konusu edilir. Ay, parlaklığı yönünden ele alındığında ise sevgilinin yüzü, yanağı hattâ bazen de sevgilinin ta kendisi olur. Çünkü, ayın vasıfları ile sevgilinin vasıfları arasında kurulan ilgi klasik Türk şiirinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Mehmet Mekkî Efendi'de şiirlerinde sevgiliyi vasıflandırırken bu unsurlardan bol bol istifade etmiştir:

Mevkûf-ı râh-ı hasret olup olma çâk çâk

Küyından ol mehûn sana elbet haber gelür (G,17/2)

Ay, renk itibariyle gümüşe teşbih edildiğinde sevgilinin yüzünün de parlaklık bakımından aya benzetilmesi, sevgili-ay-gümüş ilişkisini doğurmaktadır:

Levh-ı hurşide sezâ mastar-ı zerrin üzre

Hal idüp sîm-i mehî vasfını yazsam ahrâ (K,5/9)

Ayın ışığı saçma özelliği, onun aydınlatma araçları olan mum ve kandil ile beraber ele alınmasına vesile olmuş ve şair, bir beytinde memduhunu düzenlemiş olduğu gece eğlencesinin (şehrâyin) mumunu güneş ve aya kandilini ise yıldızlara benzetmek suretiyle bu unsurlara yer vermektedir:

Yaptı şehr-âyin içün mühr-i Süleymanun felek

Şem^â-i mihr ü mâhdur olmuş kandil-i ahterân (TR,5/8)

Şair, bir beyitte ayın ikiye bölünmesi mucizesinden bahsederek, aşğın sinisini sevgilinin parmak işaretleriyle ay gibi ikiye böldüğü şeklinde konu etmektedir:

Benân-ı iltifâton yek işaret sine çâk itdi

Kamer-mâhiyet-i 'aşk-ı derûnun eyledi imâ (K,1/32)

5. Ziyâ, Nûr, Pertev, Lem'â, Şûle (Işık, Aydınlık)

Daha önceki kısımlarda ışık ve ışık ile ilgili unsurlar yer yer söz konusu edilmekle birlikte, burada da ışığın genel mahiyeti ile ilgili bir kaç örnek vermek uygun olacaktır. Burada da şair, memduhunu vafederken ışık unsurundan bol bol faydalanmakta, onun yer yüzünü aydınlattığını söylemektedir. Ona göre, memduhun bulunduğu yer, ışık ve nurun kaynağıdır:

Pertev-endâz-ı'îmâret olıcak bu kasrâda
Mehbit-i nûr-ı ilâhî eyledi mânen-i hûr (TR,12/3)

Hamd li'llâh vakt olup feyz-i safâdan kâm-bîn
Oldı envâr-ı meseret lem'a bahşâ-yı zemîn (TR,10/1)

6. Zulmet (Karanlık)

Karanlık, görmeyi engelleyen, insana sıkıntı ve keder veren bir unsur olarak telakki edilir ve çoğu yerde zıddı olan ışık ile birlikte ele alınır. Karanlık gece ile olan yakın ilgisinden dolayı gece ile ilgili tasavvurlara da konu olur. Şair şiirlerinde karanlığı, zulmet ve gam olarak nitelendirmiş, sevgilinin yüzünün de bu karanlığı dağıtan güneş olarak vasıflandırmıştır:

Zulmet-âbâd-ı ğamum mihr-i ruhundan feyz alur
Kasr-ı câna dîdeler câm-ı münevverdür bana (G,8/4)

Yine karanlığın zulmet olarak değerlendirilmesi, şairin memduhunun bu zulmeti dağıtan saadet güneşi olması hayaline dayanır:

Toğup şems-i sa'adet matla'-ı sa'd-i hılâfetden
Zamânında açıldı zulmet-i ğam çeşm-i dünyâdan (TR. 3/8)

7. Saye, Zîll (Gölge)

Gölgenin sebebi ışıktır. Saye kelimesinin yardım ve himaye anlamları da gölge unsurunun bir şekli olarak kullanılmaktadır. Daha çok güneş ışığına bağlı olarak ele alınan gölge bağlı bulunduğu varlıkla ilişkili olarak şiirlere konu olmuştur. Klasik edebiyat şairlerinin sultanlar yeryüzünde Allah'ın bir gölgesi şeklinde nitelendirilmiş ve Mekkî de, devlet büyüklerini övdüğü şiirlerinde bu alışıla gelmiş ifadeyi zaman zaman kullanmıştır:

Hâmî-i sadrû'ş-şerî'a hafız-ı mülk-i'îbâd
Sâye-i râhat-penâhî zîll-i Mevlâdur medîd (TR,6/6)

Gölgenin latif olarak düşünülmesi, sevgilinin boyunun, serviye benzetilmesi ve aşğın da bu servinin gölgesine duymuş olduğu arzu ile ilgilidir:

Sâye-endâz-ı letâfetdür kenâr-ı cûyda
Serv-i nâzum hisse-men-i lutf ider hem-sâyesün (G,46/2)

8. Berk (Şimşek), Gök Gürültüsü

Şimşek ve gök gürültüsü, bulutlardaki elektriklenme sonunda meydana gelen kuvvetli ışık ve sestir. Şimşek şiirlerde hızlı hareket edişi ve yakıcılığı ile söz konusu edilir. Şair bir beyitte bu unsurları kullanmıştır:

Şehâbîdür duhânı tobı ra^fd-i âteş- e^fşândür

Bu deñlü burc-ı bârûlarla baksan kal^aadur gûyâ (K,1/19)

Şair, bir beyitte memduhunun alnında parlayan Hak nurlarını şimşek ile kıyaslayarak kullanmıştır. Yine bir başka beyitte de aşk, tecellilerini şimşeğe teşbih etmiştir:

‘Aşk kasr-ı mesâfedür dirler

Berk-i hâtıf ile odur hem-zâd (K,3/49)

Nûr-ı Hak cebhesinde zâhir idi

Berk urudı tecellî-i irşâd (K,3/23)

B. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1. Devrân, Vâde, Rûzigâr, Dem (Zaman)

Zaman ve ilgili mefhumlar, kozmik bir unsur olmanın ötesinde çeşitli özellikler taşımaktadırlar. Zaman şiirlerde devamlı şikayet konusu olan bir mefhumdur. Bu sebeple alçak (denî) olarak vasıflandırılır. Zaman aşkın sevgiliye kavuşmasına engel olarak görülür. Bedenin harap olmasına gençliğin ve güzelliğin kaybolmasına sebep olan zaman, Mekki'nin şiirlerinde aşığı aşûfte etmesi hayatının gam ve keder ile geçmesini sağlayan bir unsur olarak dile getirilmektedir:

Rencûr-ı humâr-ı gâm devrân-ı zamânun

Câm-ı emelün tîre derûn eyleme yâ Rabb (G,2/2)

Zamanın önemli özelliklerinden bir tanesi de geçici ve kararsız olmasıdır. Zaman anlamında kullanılan dem kelimesi ise bir beyitte hem “zaman” hem de “kan” anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

Çeşm-i terimde aks-i ruhı bir hayâl olup

Kan ağladur bana niçe dem âl âl olup (G,10/1)

Zaman, rûzigâr olarak kullanıldığında ise gözün toprak ile dolmasına sebep olan bir unsur olarak beyitlerde dile getirilir:

Ger meyyit üzre sohbet-i ebnâ-yı rûz gâr
Çeşm-i nifâka kuhl-i ğam eyler remâdımız (G,35/3)

a. Mevsimler (Fasl) ve Bahar

Divan'da rastlaya bildiğimiz mevsimler arasında baharın önemli yere sahip olduğu muhakkaktır. Şüphesiz bahar, bir diriliş, tazeleniş ve yeniden meydana geliş mevsimidir. Bu mevsimde her şey taze her taraf yeşildir ve çiçeklerle süslenmiştir. Aynı zamanda bereket ve bolluğun sembolü durumunda olan bahar, Mekki'nin şiirlerinde de bu çerçevede dahilinde ele alınmıştır:

Feyz-i bahâr-ı'âşk ile gör dâğ-ı sînemi
Tabende lâle zâra ne dirsın sözüñ nedür (G,30/2)

Bahar mevsiminin sembolü olan gül, bülbül ve meclis tasavvuru ile beraber meclisin ayrılmaz bir parçası olan şarap da bahar mevsimi ile ele alınıp işlenmektedir. Bahar Mekki'nin şiirlerinde sevgili ile beraber ele alındığında sevgilinin yüzü taze ve parlak bir goncaya, gençliği ve cilvesi de "vakt-i bahara" teşbih edilmektedir:

Ġonca-i tab'ı güşâd olmaz idi ehl-i dilün
Olmasa vakt-i bahâr-ı keremün cilve-nümâ (K5/22)

b. Gün ve Günle İlgili Unsurlar

Bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkan gün, güneşin doğuşu ile batışı arasında geçen aydınlığın hakim olduğu bir zaman dilimidir. Sevgilinin yüzü parlaklık bakımından gündüz olarak hayal edildiğinde saçları da buna tezat teşkil edecek şekilde geceye benzetilir. Gün kelimesi aynı zamanda güneş anlamına da kullanılmaktadır. Bu sebeple bazı beyitlerde kullanılan gün kelimesi hem zaman dilimi olan günü hem de güneşi çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Gece ile gündüz sürekli birbirini takip ettiğinden çoğu zaman beyitlerde birlikte kullanıldığı görülmektedir:

Böyle sultânı azîmün rûz u şeb
Nass ile vâcip du'âsı ber'ibâd (TR,8/11)

Gün aydınlığı ve parlaklığından dolayı bazı beyitlerde beyaz bir sayfa olarak tasavvur edilir:

Beyâz-ı safha-i eyyâma çün zerrât-ı mihr olsa
Kalem derd-i derûnun eylemek tahrîr müşkildür (G,23/5)

b.a. Sabah

Sabah güneşin doğuşu ile başlaması ve aşığa verdiği duygularla söz konusu edilmektedir. Bunun yanında saçın renk bakımından geceye benzetilmesi, güneş olan sevgilinin gelişiyile gecenin sona erip sabahın başlaması şiirlerde ele alınıp işlenen konular arasındadır. Şair memduhunu gam ve keder dağıtan günleri sevinç ve neşeye boğan bereket güneşi olarak vasıflandırmaktadır:

Matla^ʿ-ı sa^ʿd-i hilâfetten toğup hurşîd-i feyz
Geldi eyyâm-ı meserret oldı şâm-ı ğam^ʿ adîm (TR,2/6)

b.b. Gece

Güneşin batışıyla başlayıp doğuşuna kadar süren zaman dilimini kapsayan gece karanlık olması sebebiyle genellikle sıkıntı ve üzüntü kaynağı olarak görülmektedir. Şair, şiirlerinde akşamın karanlığı dolayısıyla aşığın sevgiliden ayıran bir unsur olarak görmüş ve bu şekilde işlemiştir:

Nedenlü sâr ise şâmı firâk cânâne
Gönül şî^ʿâ^ʿ-ı hayâliyle rûşînâda gezer (G,20/3)

Şâm-ı hecirde tâ^ʿir-i hâb-ı ferâgate
Fikr-i hatt-ı izârün ile bâl ü per gelür (G,17/3)

b.c. Şafak

Şafak, sabahleyin güneşin ilk doğuş anıdır. Güneş doğunca yıldızlar kaybolur, karanlık kalkar, sıkıntı veren gecenin gam ve kederi dağılır. Ayrıca sabahın hayra yorumlanması inancı da şafak ile beraber ele alınan unsurlardandır:

Gör sâhibü^ʿl-hayrı buldı kâinât
Şâmı ğam gitdi açıldı şafak (TR,18/6)

C. ANÂSIR-I ERBA'A (SU, TOPRAK, ATEŞ, HAVA)**1. Su ve Su İle İlgili Unsurlar****a. Âb, Mâ (Su)**

Su, anâsır-ı erba'a denilen dört hayatî unsurdan birisidir. Su, her şeyden önce hayat verici bir varlık olarak büyük önem arz eder. Bilhassa nebâtat su ile meydana

gelmektedir. Bu meydana gelişin yanı sıra nebâtatın tazelenip güzelleşmesi de su ile olur. Suyun bu vasıflarından başka temizleyiciliği, aşındırıcılığı, tahrip edici özelliğiyle şiirlere konu olur. Batırma ve boğma özelliklerinin olması bakımından da insanlar için bir felaket sebebi sayılabilir. Su bazı beyitlerde aşığın, gözyaşlarına teşbih edilerek kullanılmıştır:

Akan seyl-âb-ı eşkim mâcerâ-yı haseret olmakta

Çıkar mı levh-ı dilden nakş-ı fikr-i tal'âtün cânâ (G,9/3)

Suyun ateşi söndürmesi, harareti teskin etmesi, ateş ile bir arada bulunamayışı söz konusu edilmektedir. Ancak sevgilinin yanağında bu iki unsurun bir arada görülmesi bunun istisnası kabul edilmektedir. Şair şiirlerinde sevgilinin yanağını, parlaklık yönünden suya, kırmızılık bakımından da ateşe benzetmektedir. Ayrıca aşığın sel olup çoşan göz yaşları ve bu göz yaşlarının yakıcılık özelliği ateş ile suyun bir arada bulunduran istisnai durumlardandır:

Âb ü tâb ü redd-i ruhsârı o şâhuñ Mekkiyâ

Cûş-ı seyl-âb-ı sirişk ü sûz ü tâbımdan mıdur (G,29/3)

Su ile toprağın, insanın yapısını teşkil ettiği inancı, kurumuş çorak toprakların su ile hayat bulması, suyun berrak ve latif oluşu su ile ilgili önemli tasavvurlardır. Suyun önemli bir vasfı da berrak ve latif oluşudur. Buna dayanarak lütuf kelimesinin bulunduğu yerlerde daima su ile ilgili unsurlara rastlanılmaktadır:

Şûre-sitân-ı kalb-i zâifân-ı ümmete

Mecrâ-yı âb-ı maksimi el tâf ü yâveri (K,4/6)

Suyun yüz ile alakalı olmasından kaynaklanan bir başka husus da “âb-ı rûy” terkihiyle ifade edilen ve suyun lütuf kelimesiyle eş değer görülen memduhun, lütuf ve ih-sandır:

Ab-ı rûy-ı vûzerâ ya'ni Ali Paşa kim

Her benânında nihân-ı mihr sa'adet-fermâ (K,5/10)

Su, lezzeti ve hayat verici özelliğiyle bir beyitte “mâü'l hayât” olarak vasıflandırılmış ve şu şekilde işlenmiştir:

Tâs-ı zerrîn çeşmesi sâkî-i sîm endâmdur

Lezzet-i mâü'l hayatı eyler ihyâ âdemi (TR,20/5)

b. Deryâ, Bahr, Ummân (Deniz)

Şiirlerde deniz, genişliği, büyüklüğü, sonsuzluğu ve derinliği ile çeşitli benzetmelere konu olmaktadır. Deniz, genellikle coşkun, taşkın ve dalgalı özellikleriyle söz konusu edilir. O insanların kendisinden büyük faydalar sağladığı, uçsuz, bucaksız, bitmez, tükenmez, bazen coşan bazen taşan, sınır tanımayan bir tabiat unsuru olarak ele alınmaktadır. Ayrıca o, helâk edici, gark edici özelliklerinin yanında inci mercan gibi kıymetli madenlerin membaıdır. Mekkî'nin şiirlerinde deniz, bu yönleriyle ele alınarak, memduhun cömertliği, aşığın göz yaşları, sevgilinin güzelliği, aşk ve rahmet gibi hal ve unsurlar için benzetmelik olarak kullanılmaktadır.

Mekkî, şiirlerinde denizi, bir inci kaynağı olarak tasavvur etmiş, denizden bu incileri çıkararak dalgıç hayaliyle de tasavvufî düşüncelerini dile getirmiştir. Gerçek inciye yani tasavvufî hikmetleri elde edebilmek için Hakk'ın emri ile kudret denizinin sırlarına dalmak gerektiğini söylemektedir:

Ğavvâs-ı dürri hikmetsin emr-i Hak ile

Ebhâr-ı sun'ü kulzüm-i sırr-ı hafıyyenün (G,38/39)

Allah'ın lütfu, rahmeti ve merhameti bolluğu yönüyle denize benzetilerek, bütün insanlığa yeteceği ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Mekkî, şiirlerinde memduhun zenginliğini, cömertliğini ve vasıflarının büyüklüğünü ifade ederken de deniz hayâlin-den faydalanmıştır:

Muhît-i âtıfet bahr-i inâyet kulzüm-i şefkat

Odur ol hânedân-ı yümn-i devlet ma'delet-pîrâ (TR,22/4)

Degül bu rû-siyehe cümle nâsa kâfidür

Kimine katre-i deryâ-yı rahmetün yâ Rabb (G,1/4)

Denizin gam olarak tasavvurunda ise aşığın bedeninin gam denizine batmış bir gemi olarak düşünülmesi önemli rol oynamaktadır. Şiirlerde canın gam denizinde batmakta olan bir kayık biçiminde kabul edilip, rüzgardan yardım talep etmesi hususları ile dikkati çekmektedir:

Kodı gird âb-ı ğâmda fülk-i vücûd

Şurta-i lutf ile rehâ senden (G,3/5)

Zevrâk-ı cânı aşka çekdirigör

Sal bu ummâna herçi bād-âbâd (K,3/51)

Dalga ve girdap denizin ayrılmaz birer parçaları olarak beyitlerde genellikle tehlike unsurlarıyla beraber zikredildiği görülür. Denizin, aşk ve gönülle münasebetinde coşkunculuk özelliği önemli bir yer tutar. Şair bir beyitte, kendisini suç denizine batmış ve isyan girdâbına kapılmış bir düşkün olarak vafeder:

Ġarîk-i bahr-i cürm üftâde-i girdâb-ı'ısyândur

Sarulmuş cân ile hablü'l-metîn lütfuna ammâ (K,1/38)

Deniz, içinde balıkların yaşaması özelliği göz önünde bulundurularak, beyitlerde şairin, sevgiliyi aşk denizinde balık olarak düşünmesine ve yine sevgilinin, denizlerde yaşayan bir peri kızı olarak (âfet) vafetmesine neden olmaktadır:

Şahs-ı hayâl-i yâr ile gör dîde-i teri

Minâdur oldı yemde nihân-mahbes-i perî (K,4/1)

c. Cûy, Nehir (Akarsu)

Akarsu şiirlerde bir kaynaktan çıkması, kendisine çizdiği bir yol üzerinde kıvrıla kıvrıla akıp gitmesi, servilerin diplerinden dolanması ve çağlayarak sel olması özellikleriyle işlendiği görülmektedir. Mekkî'de şiirlerinde akarsuyu bu özellikleriyle ele almış ve aşğın göz yaşlarıyla münasebet kurmuştur. Ayrıca akarsuyun aşğın göz yaşlarına benzetilmesi, bolluk ve renk benzerliği yönündendir. Bir beyitte macera kelimesi, tevriyeli kullanılarak göz yaşının akışına işaret edilmiştir:

Akan seyl-âb-ı eşkim mâcerâ-yı hasret olmakta

Çıkarımı levh-ı dilden nakş-ı fikr-i tala'tün cânâ (G,39/3)

Aşğın gözyaşlarının ırmak olarak düşünülmesi, sevgilinin servi olarak vasıflandırılan boyunun, bu ırmağın kenarında bulunan taze fidana benzetilmesi hayâlini doğurur. Akarsu, bereketin sembolü olarak da zikredilir ve aşğın göz yaşları arzu ve istek tarlalarını suya gark eden bir ırmak olarak düşünülür:

İder mezâri⁴-ı âmâli ser-be-ser sîr-âb

Anun ki çeşm-i teri cûy bâr-ı hasretdür (G,18/3)

Şair memduhunun lütuf ve ihsanlarını ifade etmek için onu, cennetteki ırmaklardan biri olan "Tesnîm" ırmağının taksim edicisi olarak vasıflandırır. Bu da yine ırmağın, lütuf, ihsan ve bereket ile ilgili olan özelliklerinden dolayı yapılan bir benzetmedir:

Dest-i kerîmi maksim-i tesnîm-i her-murâd
Bâb-ı refî⁶-ı merhamet-i lütf-ı masdarı (K,4/12)

d. Bulut, Yağmur

Bulutun Divan'da işlenme sebebi, rengi, şekli ve yağmura vesile olma özelliklerinden dolayıdır. Gök gürültüsü ve şimşek de bulut ile beraber dile getirilen unsurlardandır. Şair bir beyitte bulutu rengi ve ışığı engelleme özelliği ile kadınların yüzüne örttükları peçe ve perde ile güneşin önüne gelerek gölgeye neden olan buluta benzetmektedir:

Hudâ mir'at-ı mihre perde tutdı ebrî firkatle
Degül çün sâye bir sûretle misli olmasun peydâ (K,1/34)

Bulut, yağmur yadıma özelliği yağmurun da berekete vesile olmasından dolayı "feyz-i sehâb" olarak vasıflandırılır :

Olsa 'acep mi şimdi gönül gülşen-i safâ
Olmuş iken bi-feyz-i sehâb-ı keremverî (K,4/5)

Yağmurun, gökten dökülüşü ve nebâtları besleme özelliğinin yanında aşığın gönlündeki yaraların çiçeğe benzetilmesi ve sevgilinin gamzelerinin de gam olarak düşünülmesinden dolayı yağmur-gam benzerliğinin kurulması şiirlerde görülmektedir:

Sîr-âb olur sirişk ile her zahm-ı penbedâr
Bârân-ı gâmla dâğ-ı muhabbet çiçeklidir (G,22/4)

2. Toprak ve Toprakla İlgili Unsurlar

a. Toprak

Klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından toprak, rengi, ayaklar altında bulunuşu ve bitkilerin yetişmesindeki rolü sebebiyle söz konusu edilmektedir. Bundan başka toprak, en aşağıda bulunması hasebiyle tevazuunun ve kibirden arınmanın sembolü olarak ele alınarak işlenmektedir. Mekkî'de şiirlerinde toprağı, bu özellikleri münasebetiyle zikretmiş ve bir beyitte, aşığı, sevgilinin cevri ve cefası neticesinde aciz düşmesini, toprak unsuru ile benzerlik içerisinde vafsetmektedir:

Mekkî-i ser-be-hâk-i 'acze yine
Senden olur kerem şehâ senden (G,3/7)

Şair, bir beyitte de memduhunu bulunduğu yerin toprağını, kanaatkârlık ve zenginlik olarak nitelendirmiş ve sevgilinin mahallesinin toprağını da gözüne sürme yapacak şekilde değerlendirmiştir:

Hâk-i kûyun tûtiyâ-yı dîde-i cân eyledüm

Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşm-i hicrân eyledüm (G,39/1)

Toprağın su ile beraber hayat kaynağı olması özelliğini, şair bir beyitte aşğın göz yaşları ile sevgilinin toprağını sulayarak bu topraktan bitkilerin yetişmesine vesile olduğunu söylemektedir:

Sula çeşmüñle hâk-i dergehini

Mekkiyâ tâ bitince tohm-ı murâd (K,3/36)

b. Gerd (Toz)

Toz, değersizliği, ayaklar altında bulunuşu özellikleriyle bir beyitte, “gerd-i cefâ” olarak vasıflandırılmıştır:

Sûziş-i hasretle âşık dâğı hep ahker döker

Dest-i gâm gerd-i cefâdan âña hâk ister döker (G,15/1)

c. Vâdi, Tarla

Vâdi, şiirlerde şairin kendi şiirini övmek için kullandığı söz meydanı olarak düşünülmüş, tarla ise aşğın, ırmağa benzetilen göz yaşlarıyla baştan başa sulanan “mezârî’i âmâl” olarak nitelendirilmiştir:

İder mezârî’-ı âmâli ser-be-ser sîr-âb

Anuñ ki çeşm-i teri cûy bâr-ı hasretdür (G,18/3)

Sebkat iddükçe senün tevsen-i tab’un Mekkî

Şeh-süvârân-ı sühan vâdî ikrâra geçer (G,31/6)

3. Ateş

Ateş, şairler tarafından rengi, yakıcılığı ve parlaklığı yönünden aşık ile ilgili hallerin ifade edilmesinde kullanılan bir unsurdur. Ateş, kıvılcım saçması, kor halinde bulunması, üzerinin kül ile örtülmesi özellikleriyle de çeşitli benzetmeler içerisinde yer alır. Şair, aşğın içinde bulunduğu aşk ıstırabını ateşe benzetmektedir. Gözde tutuşup gönülde alevlenen bu ateşin , sevgilinin yakıcılık vasıflarından kaynaklandığını söyle-

mektedir. Ayrıca Mekki, sevgiliyi, yakıcı vasıflarından dolayı mumun alevine ve aşığı da onun etrafında dönen pervaneye teşbih etmektedir:

Bu denlû sûziş-i dil sûz-ı yârdendür hep

Şem'de âteş yanar mı pervâne (G,50/4)

Ateş, renk bakımından ve hararet verme özelliğinden dolayı bazı beyitlerde şarab ile beraber kullanılmıştır:

Āteş-i mey-sûz şimden itdi bâlâya su'ûd

Penbe-i minâ-yı meyle cem'-ı ızrâr eyledüm (G,43/3)

Vücudun hasta olduğu zamanlar, ateşler içinde kalması ve düşman askerlerinin girdikleri yerleri ateşe vermeleri, ateş unsurunun tasavvur edilen diğer yönleridir:

Kondı sahrâ-yı cisme ceşş-i'adûv

İtdi âteşle merkez-i nârı (KT,1/2)

Ateşin tabii bir neticesi olan kül (remâd) rengi değersizliği sebebiyle beden, yüz olarak hayal edilmiştir. Şair bir beyitte memduhunun kılıcının korkusundan düşmanlarının yüzünün aldığı durum ve rengi kül unsuru ile ifade etmiştir:

Şûle-i tîğın o şâhuñ görse rû'yâda eger

Cism-i a'dâ heybetinden ser-te-ser olur remâd (TR,7/5)

4. Hava ve Havayla İlgili Unsurlar

a. Bâd, Yel (Rüzgar)

Rüzgar, şairler tarafından cisimleri bir yerden başka bir yere sürükleme özelliği, aşık ile sevgili arasında haber taşıması, sevgilinin saçlarını dağıtması özellikleriyle ele alınıp incelenmektedir. Şair bir beytinde rüzgarın sert estiği zaman denizlerde tehlikele-re sebep olmasını şu şekilde nitelendirmektedir:

Zanneyleme bu şiddet-i bâd-ı hevâ ile

Ummân o dilde lenger-i felek nedem tutar (G,25/4)

Rüzgar kelimesinin zaman zaman tevriyeli olarak kullanılıp zaman anlamına geldiği de görülür. Tevriyeli olarak kullanılan bir başka kelime ise aşk anlamı da olan hevâdır. Rüzgarın nebâtlar üzerindeki tesiri ona, can bahşedicilik özelliği kazandırmaktadır. Rüzgarın sıcak zamanlarda insanları serinletme özelliği ise bir beyitte şöyle değerlendirilmektedir:

Turulmaz rûz gârun şiddetinden fasl-ı germâda
Nesîm-i cân-fezâya el salar revzenleri gûyâ (TR,16/5)

Rüzgarın sert esme özelliğinden dolayı denizlerde tehlikelere sebep olduğu kadar, karada da çiçeklerin ve meyvelerin dökülmesine yol açtığından dolayı tehlikelere sebep olduğu bilinmektedir:

Olmaduk nahl-i temennâda dirîğâ meyve-çîn
Dest-bürd-i rûzgâr elbet ânı silker döker (G,15/3)

b. Nesîm

Nesîm, hafif ve ılık esen bir rüzgar olarak bilinmekte ve şairin bir beyitte memduhunu överken onun lütuf ve ihsanını nesîm olarak vasıflandırmasına sebep olmaktadır:

Kaldır nesîm-i lûtfuna bir ı'tibâr ile
Bu hâk-i âstânun olan abd-i çâkeri (K,4/22)

Nesîmin, bitkiler üzerindeki tesiri, çiçeklerin açılmasına vesile olması, onun "ruh-bahş" olarak vasıflandırılmasına sebep olur:

Nesîm-i rûh-bahşâ-i muhabbet Rabbi'izetden
İde rûhumı gül-berg-i salevât-ı tâm ile bûyâ (K,1/41)

c. Sarsar (Kasırga)

Şiddetli ve gürültülü esen bir rüzgar olan kasırga, çevreye ve insanlara zarar vermesi, denizlerde gemileri batırması, tozu, dumanı birbirine katması özelliklerinden dolayı bir beyitte şair, onun gül bahçesini darmadağın ettiğini ifade etmektedir:

Ol verd'nev-şügüfte gülzâr-ı behçeti
Pejmürde kıldı sarsar-ı ser-pençe-i fetâ (TR,24/4)

D. HAYVAN TÜRLERİ

1. Kuş ve Kuş Çeşitleri

Kuş, beyitlerde mürğ, tâir adlarıyla zikredilmiş ve aşık,can, gönül ile beraber söz konusu edilmiştir. Bu münasebetin en önemli tarafı kuşun uçma ve ötme özellikleridir.

Sevgilinin genel olarak, avcı telakki edilmesi, saçlarının tuzak olmasına ve aşığın gönül kuşunu avlamasına sebebiyet vermektedir:

Kayd ü bend-i mürğ-ı dil gitdikçe efzûn olamada

Dâm-ı zülf-i dil-rübâda ıztırâbından mıdur (G,29/2)

Şair bir beyitte, aşığın gönlü olarak vasıflandırılan kuşun sevgilinin cevru cefasıyla yıkılıp talan edilmesinden dolayı yuvasız kalıp havada gezdiğini söylemektedir:

Yıkıldı pençe-i mihnetle âşyân-ı vücûd

Dahî bu mürğ-ı dilüm Mekkiyâ hevâda gezer (G,20/5)

a. *Bülbül, Andelîp, Hezâr*

Divan'da kuşlar içerisinde en fazla söz konusu edilen bülbül, aşığın sembolü durumundadır. Bu tasavvurun en önemli sebebi, sevgilinin gül olarak hayal edilmesine dayanır. Bülbülün söz konusu edildiği beyitlerin hemen hemen tamamında gül, gülzâr, gülşen, nâz, figân, âh, zâr gibi unsurlara rastlamak mümkündür:

Tâ ki tahammül ey gül-i ter hâr-ı cevru

Bülbüllerüñ kıyâmete dek zâr ider misin (G,47/3)

b. *Papağan*

Papağan, genellikle şeker ile beslenmesi, konuşması ve bu konuşmanın mucize olarak nitelendirilmesi, rengârenk tüyleri ile ele alınmaktadır. Papağanın hoş konuşmasını, sevgilinin konuşması ile benzerlik kurularak işlenmektedir. Beyitlerde, papağan bu özelliklerinden dolayı sevgili ve güzellik unsurları ile birlikte değerlendirilmektedir:

Ol tûfî-i melâhatı âhir şikâr idüp

Kırdı benüm de dâm-ı kazâ perr ü bâlımı (G,54/4)

c. *Şehbâz, Bâz (Şahin)*

Şahin, avcılık özelliği, gücü, kuvveti temsil etmesi, yırtıcılığı ve vahşiliği ile ele alınmakta ve aşık-gönül tasavvurunda kullanılmaktadır. Bir beyitte şahin, yırtıcı pençesi münasebetiyle zikredilmiştir:

Emr-i hıfz-ı adlî sârî cümleye bir rütbe kim

Pençe-i bâzî ider mürğ-âşyân-ı bî-havf ü bîm (TR,1/8)

d. *Kebg (Keklik)*

Keklik, bağlarda, dağ ve tepelik yerlerde yaşaması ile söz konu edilip, bir beyitte kararsızlığı dolayısıyla sevgiliye teşbih edilmiştir:

Aldı o kebg-i bâğ-ı letâfet karârımı
 Gördüm bu kûhsar-ı temennâda kârımı
 Nakd-i dilümle bezl iderek cümle vârumı (TH,2/1)

e. Hümâ, Ankâ

Efsanevî özellikler taşıyan bu kuşlar, saadet kuşu olduğu inancı içerisinde kanat açıp uçmaları, yükseklerde bulunmaları ve gölgeleri münasebetiyle zikredilip, sevgilinin saç ve memduhun lütfu ihsanı için benzetmelik olarak kullanılmaktadırlar:

Ruhunda kâkülü kim fark-ı hâle düşmüştür
 O Hindî âfet-i zıll-i per-i hümâda gezer (G,20/4)
 Kûhsâr-ı cân-fezâya kondı bir ankâ gibi
 Medhimi sanma uçurma eyledü belki kusûr (TR,12/5)

2. Dört Ayaklı Hayvanlar

a. Ahû (Ceylan)

Ahû, şairler tarafından iri siyah gözleri, ürkekliği ve güzelliği ile bol bol ele alınıp, sevgili için bir benzetmelik olarak kullanılmıştır. Ahû ile sevgili arasında kurulan ilginin bir başka yönü de ahûnun yabana meyletmesi ve avcılar tarafından avlanmasıdır. Ahû ile göz arasındaki münasebette ise güzellik unsuru ön plandadır. Bu münasebette asıl kastedilen sevgilinin ta kendisidir. Mehmed Mekkî Efendi de ahûyu şiirlerinde bu çerçevede işlemeye çalışmış ve bir beyitte şöyle demiştir:

Kemend-i rişte-i meddîn gehî pâyine irmezken
 Ben ol âhû-yı hüsn-i bî-karârı oħşadum öpdüm (G,41/3)

b. Deve

Devenin şiirlere konu edilmesi, büyüklüğü, çok yük taşıması ve susuzluğa dayanıklı olmasından dolayı çöl olan bölgelerde yaşaması özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Deve bir beyitte çölde yaşama özelliğinden hareketle Leyla ve Mecnun hikayesine telmih yapılarak kullanılmaktadır:

Cezb eyler idi nâka-i Leylâyı âh-ı Kays
 Dest-i dirâz-ı dilde serf bir'ıkâl olup (G,10/4)

c. Sincap

Sincap, derisinden kürk yapılmasından dolayı, bir beyitte şu şekilde işlenmiştir:

Meger zîr-nigîn hükmüne virdükde ahkâmı

O gün bir ferve-i sincabı Mevlâ eylemiş iksâ (K,1/15)

3. Balıklar ve Böcekler

a. Mâhî (Balık)

Balık, su içinde yaşaması, denize tutkun olması özellikleriyle ele alınmıştır. Bir beyitte aşğın sevgili için aşüfte olmasını şair, balığın denize tutkun olması münasebeti içerisinde ifade etmeye çalışmıştır:

Aşüfte itdi vâde-i vuslatda âşıkı

Mâhî-i bahr-i aşk olalı böyle yem tutar (G,25/3)

b. Mekes (Sinek)

Sineğin ele alınıp işlenmesi, küçüklüğü sebebiyle bir mukayese unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, memduhunun dünya nimetlerine karşı olan tutumunu sineğin kanadı ile ifade ederek, gözünün tokluğundan dem vurmaktadır:

Nazarında degüldi per-i mekes

‘Iz ü ikbâl ü saltanat evlâd (K,3/27)

c. Cerâd (Çekirge)

Çekirgenin ele alınıp işlenme sebebi de, sinek gibi bir mukayese unsuru olmasındandır. Sinek ile aynı özellikleri taşıyarak işlenmiştir:

Bu azîzden mukaddem-i dünyâ

Nazarında degüldi ricl-i cerâd (K,3/31)

d. Mûr (Karıncı)

Karıncanın şiihlere konu olma sebebi, ince ve zayıf vücudu, acizliği, siyah rengi, sürekli çalışarak tane çekmesinden dolayıdır. Sevgilinin güzellik unsurları için de bir benzetme unsuru olarak ele alınmaktadır. Sevgilinin benleri tane olarak düşünülürken de hatları da karınca olarak tasavvur edilir. Karınca ayrıca zayıflık yönü ile de aşğın bedeni için bir teşbih unsurudur:

Helâk olsam âvâze-i pâ-yı hayâlinden

Ki mebhûd dil-sadâ-yı dil-tâbîden-hâ-yı mûrânım (G,40/3)

e. Pervâne

Pervâne, ince ve nârin yapısı, tûle benzeyen kanatları, ışığa ve ateşe düşkünlüğü şiirlerde çeşitli benzetmelere yol açmaktadır. Pervâne ateşle olan münasebetinden dolayı genellikle şem (mum) unsuru ile beraber ele alınmış, hattâ bu iki unsur klasik Doğu edebiyatlarının mesnevî konularından birini oluşturmuştur. Pervâne bu özellikleriyle aşık, aşığın canı ve gönlü için bir teşbih unsuru olarak görülür. Pervânenin yanacağını bile bile ateşe koşması, onun çevresinde dönmesi bir beyitte, sevgilinin çevresinde döne döne divâne olan aşık için bir benzetilen olarak kullanılmaktadır:

Bu denlü sûziş-i dil sûz-ı yârdendür hep
Şem⁴ de olmasa âteş yanarmı pervâne (G,50/4)

E. BİTKİLER

1. Ağaçlar

Ağaçlar şiirlerde özel adlarla zikredilenlerin dışında çiçek açması, meyve vermesi ve gölgesi gibi özellikleriyle ele alınıp işlenmektedir. Ağaçlar rüzgar estiği zaman salınması dalında kuşların ötmesi ve yuva yapması özellikleriyle şair tarafından Divan'da kullanılmıştır. Bir beyitte de sevgilinin boyu ve tazeliğiyle fidan arasında benzetme kurulmaktadır:

Bâr-ı niyâz ile ekilür ihtimâldür
Meyl itmez oldı gerçeğe serkeş-nihâl olup (G,10/2)

Ayrıca ağaçların, çemen, bağ ve bostan gibi yerlerde çiçeklerin yanında bulunması bir beyitte şu şekilde dile getirilmektedir:

Açılır burda her gül-i maksûd
Müsmir olur bu yirde nahl-i murâd (K,3/17)

Yine bir ağaç çeşidi olan servi, şiirlerde su kenarlarında yetişmesi, rüzgarın tesiriyle hafif hafif sallanışı haliyle sevgilinin boyu için bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Şair bir beyitte, sevgilinin yerine direk serviyi kullanmış, onun latif gölgesi ile sevgilinin letafeti arasında ilgi kurmuştur:

Sâye-endâz-ı letâfetdür kenâr-ı cûyda
Serv-i nâzum hisse-mend-i lütf ider hem-sâyesün (G,46/2)

2. Çiçekler

a. Gül

Gül, klasik edebiyat şairlerinin şiirlerinde, sevgilinin sembolü olarak kullanılmaktadır. Gülün sevgiliyle münasebeti, göz alıcı kırmızı rengi, dikenli oluşu, gonca halinde açılıp gül oluncaya kadar geçirdiği süre ile ilgilidir. Sevgilinin de yüz unsurları gülünki ile aynı özellikleri taşımaktadır. Ayrıca gülün, aşğın sembolü olarak kabul edilen bülbül ile olan münasebeti kısa sürede solması, şiirlerde işlenen diğer özelliklerindedir. Şair gülün, Hz. Peygamberi sembolize etme özelliğini göz önünde bulundurarak, ona gösterilen ilginin sebebini dile getirmektedir:

Nice Sünbül Muhammedî güldür

Açmış ânı şerâfet-i ecdâd (K,3/2)

Bundan başka gül, renk ve koku unsurları ile ele alınarak, sevgilinin yanağı ve yüzü için bir teşbih unsuru olmuştur. Gülden elde edilen gül suyu unsuru bu benzetmenin bir diğer yönünü oluşturmaktadır:

Mün^fakis olsa gül-i tâbı eger deryâya

Heft-i ebhârün olur âb-ı gül-âb-ı bûyâ (K,5/15)

Sarı ve kırmızı renkli bir gül çeşidi olan "Gül-i rânâ" yı şair, bir beyitte sevgilinin iki iki yüzölçümünü ifade etmek için kullanmıştır:

İder her goncesi hande gül-i sa^d-berg-i raⁿâya

‘Îzâr-ı yâri eyler reng ü redi^aşika imâ (TR,16/4)

Gülün en çok münasebette bulunduğu unsurlardan biri olan bülbül aşğın sembolü olarak ele alındığında, gülün tomurcuk halinde bulunması, açılması, dikenleri sevgilinin naz ve cefa hallerini ifade ettiğini görürüz:

Tahammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür

Yeter yeter bu cefa ‘andelîb-i nâlâna (G,50/3)

b. Gonca

Goncanın, şiirlere konu olan en önemli özelliği, küçüklüğü ve kapalılığı ile istiare yoluyla sevgilinin ağzı için kullanılan bir benzetme unsuru olmasından kaynaklanmaktadır. Gonca beyitlerde gül, bülbül ve fidan unsurları ile beraber ele alınmaktadır:

c. *Sünbül*

Çiçek çeşitlerinden olan sünbül, Divan'da rengi, kokusu, toprak unsuru ile beraber ele alınması, bülbül ve rüzgar ile olan münasebeti dolayısıyla sevgilinin saçının özellikleriyle benzerlik içerisinde ele alınıp işlenmektedir:

Peyâm-ı kâkülîni cânzâra virmezler
Şemim-i sünbülü hayfâ hezâra virmezler (G,16/1)

Şavk-ı dilden çâk çâk itdüm nigâhum şâneveş
Geşt-i sünbülzâr-ı zülf-i yâre şâyân eyledüm (G,39/2)

Ayrıca şair, Divan'da Halveti tarikâtı şeyhlerinden Sünbül Sinan için yazdığı methiyede onun vasıflarını, sünbül ile tasavvur etmektedir:

Ahz-ı bûy-ı muhabbet ise murâd
Hâk-i sünbülde eyle istimdâd (K,3/1)

d. *Lale*

Kırmızı renkli bir çiçek olan lale şiirlerde rengi ve şeklinden dolayı çeşitli benzetmelere konu olmuş, şekil benzerliği yönünden kadehe, renk benzerliği yönünden isse şaraba teşbih edilmektedir. Lale, renk ve şekil özelliği bir arada aşığın, bağrındaki yaraları ifade etmek için bir beyitte şu şekilde işlenmiştir:

Gönülde dağ degül lâlezâr-ı hasretdür
Tenimde şerhade degül reh-güzâr-ı hasretdür (G,18/1)

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin "Numan" isminin çağrıştırdığı kan anlamı, renk münasebeti bakımından lâle ile ilgi kurularak şu şekilde dile getirilmiştir:

Bû Hânife bağ-ı şer'a lâle-i Nu'man-ı Hak
Hazret-i Asım Efendi Şeyhü'l-İslâm-ı güzîn (TR,10/6)

F. BAĞ, ÇEMEN, GÜLŞEN GÜLZÂR

1. Bağ

Bağı, tabiatla ilgili değişikliklerin ve özelliklerin sergilendiği bir mekan olarak nitelendirmek mümkündür. Bağda bulunan bitkilerin, sevgilinin yüzündeki güzellik

unsurlarıyla benzerlik göstermesi, bāğın güzellik ve yüz olarak tasavvur edilmesine sebep olmuş ve bir beyitte şair, memduhunu şeriat bāğının gülü olarak vasıflandırmıştır:

Bāğ-bân-ı şâri'ün feyz-i usûlünden midür
Oldı dest-i pâki gülzâr-ı fûrû'un maksimi (TR,20/3)

2. Sebz (Çemen)

Çemen, yeşil otlarla kaplı geniş bir alan olarak tasavvur edilir ve bu alanda gül, servi, lâle gibi çeşitli bitkiler bulunur. Şiirlerde bahar mevsimiyle birlikte söz konusu edilen çemen, bir güzellik unsuru olarak ele alınır ve dört başı mamur bir tabiat manzarası arz eder:

Çemende kâmetini seyre serv-i ber-pâdur
'İzâr-ı âlîna gül-andelîb-i şeydâdur (G,32/1)

Serv-i ser-sebz-i ravzati's-sâdât
Bâğbân-ı hadîka-i irşâd (K,3/3)

3. Gülzâr (Gülşen)

Gül bahçesi anlamına gelen gülşen, güzelliği, kokusu ve bilhassa gülden dolayı kırmızı bir tabiat manzarası arz etmesi, şair tarafından sevgilinin memduhun ve aşığın vasıflarını ifade etmekte kullanılmıştır. Ayrıca gülşen, ferahlık ve huzur unsuru olarak da değerlendirilmiştir:

Olsa acep mi şimdi gönül gülşen-i safâ
Olmuş iken bi-feyz-i sehâb-ı keremverî (K,4/5)

Gül bahçesinin kitap ile ilgili benzetmelerde kullanılmasının sebebi de gülşen içindeki unsurların yazı unsurlarıyla benzerlik göstermesinden dolayıdır:

Virür sah resmî revnâk gülbünâsâ gülşen-i şer'â
Ki feyz-i nâvdân-ı hâme-i emriyle iskâdan (TR,11/5)

İKİNCİ BÖLÜM
TENKİTLİ METİN

I. DÎVÂN-I HAZRET-İ ŞEYHÜ'L-İSLÂM
MEKKÎ EFENDİ
BİSMİLLÂHİ'R-RAHMÂNİ'R-RAHÎM

A. GAZEL NAZIM ŞEKLİYLE YAZILAN
MÜNÂCÂT VE NA‘TLAR

1*

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Düşür derûnuma tâb-ı muhabbetüñ yâ Rab
Şoğutma 'aşk ile dilden harâretüñ yâ Rab
- 2 Zalâm-ı cehl ü dalâlet içinde idi enâm
Delâlet eyledi nûr-ı hidâyetüñ yâ Rab
- 3 Gider bu nefis-i rezil itmeyüp hayâ 'gayre
Tururken istemege bâb-ı 'izzetüñ yâ Rab
- 4 Degül bu rû-siyehe cümle nâsa kâfidür
Kimine kaşre-i deryâ-yı rahmetüñ yâ Rab
- 5 Bu derdmend kuluñ Mekki-i 'atâ-cüyuñ
Alışdı luţfuña kesme 'inâyetüñ yâ Rab

*1 Ü1. 1b, Ü2. 1b, Ü3. 1b, Ü4. 1b, S. 1b, M. 1b

(1) :- Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

1a tâb : nâr M

1b harâretüñ : harâtiñ Ü3

5a derdmend : dermend Ü2

2*

Mef'ülü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün

- 1 Derdüm ğam-ı firkatle füzûn eyleme yâ Rab
 Menzilgehimi râh-ı cünûn eyleme yâ Rab
- 2 Rencûr-ı ħumâr-ı ğam devrân-ı zamânum
 Câm-ı emelüm tîre-derûn eyleme yâ Rab
- 3 Âteş-gede-i ħasret idüp kalb-i hazînüm
 Âhum ħiyem-i çarĥa sûtûn eyleme yâ Rab
- 4 Pür-mevc-i feleksâ-yı ĥatâdur yem kârüm
 Zevrakçe-i ümmîdi nigûn eyleme yâ Rab
- 5 Dârû-yı 'inâyet var iken Mekki-i zârı
 Bâlîn-i felâketde zebûn eyleme yâ Rab

* 2 Ü1. 23b, Ü2. 20b, Ü3. 20a, Ü4. 20a, S. 20a, M. 1b

(Münâcât)

3*

Fe 'ilâtün / Mefâ 'ilün / Fe 'ilün

- 1 Yâ İlâhî baña 'atâ senden
Derd-i cângâhuma devâ senden
- 2 Dest-gîr-i fütâdegânsın sen
Râh-ı miñnetde reh-nümâ senden
- 3 Senden olur şikestegâna 'ilâc
Cây-ı ümmîdsin recâ senden
- 4 Taleb-i merhem-i 'inâyet ider
Zâhmina cân-ı mübtelâ senden
- 5 Kaldı gird-âb-ı ğamda fülk-i vücûd
Şurta-i lutf ile rehâ senden

*3 Ü1. 22a, Ü2.19b, Ü3. 18b, Ü4. 18b, S. 18b, M. 2a
2ab - Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S
3a 'ilâc : meded M
5ab - Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

- 6 Nice dergâh-ı ğayre yüz süreyüm
Baña in'âm dâ'imâ senden
- 7 Mekkî-i ser-be-hâk-ı 'acze yine
Senden olur kerem şehâ senden

4*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Cemâlüñ nûr-ı mihr-i kibriyâdur yâ Rasûla'llah
Kelâmuñ nefha-i feyz-i Hudâdur yâ Rasûla'llah
- 2 N'ola ğark-âb-ı hasfret kılca çarhı çeşm-i giryânım
Gözümde hâk-i küyuñ tütüyâdur yâ Resûla'llah
- 3 Kõdı na'leyn-i pâyuñ keş-me-keşde 'arş ü Cibrîli
Ki tâc-ı iftihâr itmek sezâdur yâ Resûla'llah
- 4 Zemîn-i kaşr-câh-ı şanuña mirkat-i eţrâbı
Hezârân itse dikkat nâ-resâdur yâ Resûla'llah
- 5 Nükûd-ı 'avn-i cûduñdan hemîşe eyleme maħrûm
Kapuñda Mekkî-i şeydâ gedâdur yâ Resûla'llah

* 4 Ü1. 22b, Ü2.20a, Ü3. 19a, Ü4. 19a, S19a, M.2a

4a câh : tâc M

(Na't-ı Şerif)

5*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hâk-i dergâhuñla çeşmüm sürmeden pür-nûr olur
Yâ Resûla'llah bu cân senden nice mehcûr olur
- 2 'İllet-i ğâ'iyyedür zâtuñ sarây-ı қа'inât
Şevk-i teşrifüñle böyle gelmeden ma'mûr olur
- 3 Hağ yanunda i'tibâr-ı kadr-i zâtuñ öyle kim
'Abd-i müzennib yâd-ı istişfâ ile mağfûr olur
- 4 Rûy-ı pür-'ayb-ı siyâhum ferş-i râhuñdur senüñ
Dâmen-i 'afv ü keremden hâk-i pâ mestûr olur
- 5 Naşş-ı қа' ile çü sensün rahmeten li'l-'âlemîn
Hâşâ li'llah Mekki-i mücrim derüñden dûr olur

* 5 Ü1. 1b, Ü2.1b, Ü3. 1b, Ü4. 1b, S. 1b, M. 2a

(5) :-M

6*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Hayâ itmez gider ğayre tûrurken derüñe Bârî
Maşûn it yâ İlâhî eyle salih nefsi bedkârî
- 2 İdüp icâd 'ademden rızkın itmiş cümleye tertîb
Bilen rezzâk-ı kevnî Hâkdur ancak dilde muhtârî
- 3 Çekersin intisâba niçe zahmetler rezaletler
Varup ta'cîz idersin bâr olup bir 'abd-i nâ-çârî
- 4 İdüp kat'ı ta'alluk tûrd olunca mâ-sivâ dilden
Olur her demde Mahtûb-ı Hâkîki yâver ü yârî
- 5 Fakîrûñ derdmendûñ 'âciz ü bî-kârâr-ı nâ-çârûñ
Kuluñdur ğayre muhtâc itme Rabbim Mekkî-i zârî

B. KASİDELER

(Na't-ı Şerif-i Diger)

1*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Bu şeb gülşen-sarây-ı vüs'at-abâd-ı tahayyülde
Açılmışdı nesim-i şevk ile revzenleri Hakkâ
- 2 Gezüp câm-ı tefekkür devr idüp bir 'âlem eylerken
Der-i hâtırdan oldum geldi kilik-i 'anberîn-sîmâ
- 3 Didüm ey hem-nişînüm hem-zebânüm yâr-i sırdâşum
Ma'ârifden mürekkeb tercümân-ı 'alleme'l-eşyâ
- 4 Gelür sa'yuñ ile nice kavâfil şi'r ü inşâdan
Saña ger hâce-i şeh-bender-i 'irfân disem ahra

* 1 Ü1. 2a, Ü2.2a, Ü3. 2a, Ü4. 2a, S.2a, M,2b.

(1) :- M

1a vüs'at-âbâd-ı tahayyülde : şahid-i ma'nâda şevkinden M

1b şevk ile : şevkle Ü1, Ü2, Ü3 : fikr ile M

3b ma'arifden : sa'âdetden Ü1, Ü2, ma'âlumdan M

4ab - M

- 5 Açup gencîne-i ezhâmı işâl itme der-kâruñ
Hemen şehr-i süfûre sûret-i pür-gevher-i ma'nâ
- 6 Bakan bu kubbe-i eflâke bir ma'nâ virür herkes
Senüñle olalım bizlerde bir tahmîn eyle gûyâ
- 7 Didi 'âlem-nümâ bir aylı günli kubbe sâ'atdür^{*}
Döner ol burc-ı 'akreble tahallûf eylemez aşla
- 8 Yâhud dolâb-ı cûy-ı feyz-i Hâkdur döner dâ'im
İder bâ -ı cihâmı delv-i mâh ü mihr ile irvâ
- 9 Sehâbîdür duhanı tobu ra'd-i âteş-efşândur
Bu deñlü burc-ı bârûlarla baksañ kal'adur gûyâ
- 10 Mu'allâk-ı hane-i 'âlemde bir kandîl-i minâdur
Firûzândur fitil-i mihr ü mâhı rûz ü şeb halâ
- 11 'Aceb itmez bu deñlü tîğ-ı âh ehl-i ama te'sîr
Serinde zâl-i dehrûñ miğfer-i âhen midür âyâ

5a gencîne-i ezhâmı işâl itme der-kâruñ : gencîne-i pür-cevher-i huredmend M

5b Getürmekdür işün şehr-i süfûre cevher-i ma'nâ M

6a Bakan bu kubbe-i eflâke : bakurlar künbet-i eflâke M

7a kubbe sâ'atdür : kayd ü sâ'atdür M

7b döner ol burc-ı 'akreble : esahdür bir dakıka hiç M

8a döner dâ'im : dönmede dâ'im M

- 12 Zen-i dehrûñ tenûrîdür ki mañkal kûre-i nârı
Luḥâf-ı âsmânî rengdür pûşide-i ra'nâ
- 13 Ƙumâş-ı kârgâh-ı sun'ı Rabbânî ki ebrinden
Varak piçide kılmuş devşirüp kat kat ânı Mevlâ
- 14 Zemîn-i hikmet içre kûy-ı çevkân-ı kazâdur kim
O dur ser-dâde-i emr-i Hudâ fermân-ber-i Mevlâ
- 15 Meger zîr-nigîn hükmine virdükde aḥkâmı *
O gün bir ferve-i sincâbı Mevlâ eylemiş iksâ
- 16 Döner gûyâ fenerdür şem'-i kudretle idüp tezyîn
Teşâvîr-i 'acîbi'ş-şekl ile şûretger-i eşyâ
- 17 Didüm asla isâbet itmedüñ hiç bilmedüñ gitdüñ
Felekden dem urup ey nây-ı kilik-i menkabet-pirrâ
- 18 Otağ ü bârgâhdur ki bir sulṭân-ı kevneynüñ
Kuruldı kendi teşrifinden evvel menzil-i ğarrâ

13b kat kat ânı Mevlâ : hem kat-be kat Mevlâ M

15b bir ferve-i sincâbı : nev ferve-i sincâbı M

17a Didüm fehm itmemişün ne olduğın bu çar ḫ-ı vâlânuñ M/ bilmedüñ gitdüñ : bilmedüñ ânı Ü1

18a bârgâhdur : bargârehidür Ü1, Ü2, / kevneynüñ : zîşânuñ M

- 19 Aña mihr ü münevverdür 'alem-zer şemseler encüm
Tınâb-ı nûr ile balâda olmışdur 'aceb ber-pâ
- 20 O sultân-ı serîr-arâ-yı evreng-i risâlet kim
Anın devlet-sarây-ı tahtgâhı kurb-i ev ednâ
- 21 Şeh-i iklim-i rahmet pâdşâh-ı kişver-i 'izzet
Dürr-i tâc-ı sa'âdet gevher-i gencîne-i Mevlâ
- 22 Ten-i kevne hayat-âver şifâ-yı şadr-ı her-muğber
Tabîb-i rûh-perver zinde-sâz-ı mürde vü merzâ
- 23 Şehen-şâh-ı bülend-ıkbâl ü şâhib-mühr-i hatmiyyet*
Gül-i bâğ-ı hidâyet sünbül-i destâr-ı istiğnâ
- 24 Habîb-i kibriyâ Ahmed Resûl-i ekrem-i emced
Sezâdur iftihara ced-be-ced ensâbına Hakkâ
- 25 Şeh-i vâlâ-nişîn-i tahtgâh-ı mülk-i maḥbûbı
Maḳâm-ı 'aşkı hâiz caygâh-ı kurb-i ev ednâ

19a 'Âlem mihr-i münevverdür anâ zer-şemseler encüm M

20b Anın : hemân M / kurb-i ev ednâ : mülket-i dünyâ M

22b mürde vü merzâ : mürde merzâ Ü3,

24b ensâbına Hakkâ : ensâb-ı müstesnâ

25ab - Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

- 26 Binâ-yı tâk-ı âlî-kadri ber çarh-ı sa'âdetdür
Revâkı 'izzetine nâ-resâdır süllem-i aḥşâ
- 27 Kerûbiyyan-ı kurbûñ 'aks-i emvâc-ı cebîninden
Ḥaḥîr-i âstânı nev-be-nev tebdîl olur hâlâ
- 28 Nesîm-i hilḳati cûṣ itdürünce ḳulzüm-i sım'î
Ḥabâb-âsâ bu ne çarh oldu andan bi't-tabî' peydâ
- 29 O dur 'aṣl-ı meḳâsîd mebd-e-i dîbâçe-i hilḳat
Tekevvün nüshasında 'illet-i ğâiye-i eşyâ
- 30 Felekler ol şeh-i zîṣânuñ oldu tûde-i râhı
Olunca fer ü şevketler diyar-ı ḳurbe reh-peymâ
- 31 Şeref-baḥş ol ḳıbâb-ı merkadî dehrûñ benânında
Nigîn-i fahr-i dünyâ hâtem-i pîrûzedür gûyâ
- 32 Benan-ı iltifatuñ yek-işâret sîne-çâk itdi
Ḳamer mâhiyyet-i 'aşḳ-ı derûnuñ eyledî îmâ
- 33 'Aceb mi görse her şûy-ı teveccüh câr-ı eṭrâfı
O dur rûh-ı mücessem nûr-ı çeşm-i 'âlem-i dünyâ

-
- 26a Binâ-yı tâk-ı kadri bir ser-çarh-ı sa'âdetdür M
- 29a O dur 'aṣl-ı meḳâsîd mebd-e' : O dur maḳşûd-ı 'aṣl-ı bende M
- 31b Nigîn-i fahr-i dünyâ : nigîn-i mihr-i dünyâ M
- 32a iltifâtuñ yek : iltifât-ı yek Ü1, Ü2, Ü3,
- 33b rûh-ı mücessem : nûr-ı mücessem M / çeşm-i 'âlem-i dünyâ : cism-i 'âlem-i dünyâ M

- 34 Hudâ mir'at-i mihre perde tıtdı ebrî firkatde
Degül çün sâye bir suretle mişli olmasun peydâ
- 35 Cemi'-i enbiyânuñ ser-veri ser-defteri sensin
Nazîrûñ gelmemişdür ey Resûl-ı Hâlık-ı yektâ
- 36 Hudâ meddâh-ı zâtuñ bunca âyât ile olmuşken
Seri nev'-i beşer vaş itmege kâdir midür hâşâ
- 37 Nigâh-ı merhamet kıl hâline 'ayn-ı 'inâyetle
Fakîrûñ derdmendûñ pür-hatâdur Mekkî-i şeydâ
- 38 Garîk-i bahr-i cürm üftâde-i gird-âb-ı 'işyândur
Şarulmuş cân ile hablü'l-metîn lütfuña ammâ
- 39 Nigâh it çeşm-i ihsanuñla imdâd eyle sulţânum
Şefâ'at kıl kerem kıl dest-i çayre eyleme i'tâ
- 40 Hemîşe geştî-i gerdûn bahr-ı nilgûn içre
Yaçup fânûs-ı mâh ü mihrini oldukça tâ-ber-câ
- 41 Nesîm-i rûh-bağşâ-yı muhabbet Rabb-i 'izzetden
İde rûhunı gül-berg-i şalevât-ı tâm ile bûyâ

34a perde tıtdı : berk tıtdı M / firkatde: firâkında M

36a bunca âyât ile olmuşken : görünce ebyât-ı mu'azzamla M

37b pür-hatâdur Mekkî-i şeydâ : bî-kesindür Mekkî-i şeydâ M

38b ammâ : Hakkâ M

40b mâh ü mihr: mâh-ı mihr

(Hazret-i Şeyhuñ Fütûhât-ı Mekkiyye Kitâbından Ba‘De’t-Tefe’ül Şâm-ı Şerîf Mevleviyyetine Berât-ı Şevkle ‘Azîmet-i Râh İnşâd Olunmuş İdi)

2*

Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

- 1 Himmeti çekdi beni Hazret-i Muhyi'd-dînüñ
Şevki nûr itdi teni Hazret-i Muhyi'd-dînüñ
- 2 'Azm-i dergâh-ı refî'i reh-i züvvârından
Oldı dâfi' kederi Hazret-i Muhyi'd-dînüñ
- 3 Hâk-i dergâhını iksîr-i ğmâ-yı ebedî
Eylemiş Rabb-i ğanî Hazret-i Muhyi'd-dînüñ
- 4 Dâfi'-i kürbet olur meymenet-i 'azm-i derî
Añma derd-i vaţanı Hazret-i Muhyi'd-dînüñ
- 5 Eyledi fâl-ı fütûhât ile Mekkî tebşîr
Sırr-ı Hâk her sühanın Hazret-i Muhyi'd-dînüñ

* 2 Ü1..3b, Ü2. 3b, Ü3.3b, Ü4.3b, S.3b, M.4a

(2) : - Ü3, Ü4, S: Şâm-ı şerîf mevleviyyetini kabulde nüsha-i celile-i fütûhât-ı Mekkiyyeden tefe'ül ile 'azîmet olunmuş idi Ü2/ Hazret-i Muhyi'd-dînüñ evşâf-ı celileleridür M

2a züvvârında : züvvârında M

5a ile : - Ü1, Ü2, Ü3, M

(Koca Muştafâ Paşa Cami'-i Harîminde Vedî'a-i Defîne-i Nûr Olan Sünbül Efendi Hazretlerinin Ziyâretinde Merkad-i Münevverlerinde Kıyam ve Du'â Esnasında Bedîhi Zuhur İden Matali'dır ki Müşârün ileyh Hazretlerinin ve Nûrû'd-dîn Efendi Hazretlerinin Kıddese'llahu Sırruhuma Medâyih-ı Evşâf-ı Celileleriyle Tezyîl Olunmuş İdi)

3*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Ahz-ı bûy-ı muhabbet ise murâd
Hak-i Sünbül den eyle istimdâd
- 2 Nice Sünbül Muhammedî güldür
Açmış ânı şerâfet-i ecdâd
- 3 Serv-i ser-sebz-i Ravzati's-sâdât
Bâğbân-ı hadîka-i irşâd
- 4 Dûd-ı âh-ı muhabbetün Mevlâ
Şekl-i Sünbül den eylemiş inşâd
- 5 Tâ'ir-i lânegah-ı vahdetdür
Mısrâ' bâbıdur cenâh-ı güşâd

* 3 Ü1.4a, Ü2.3b, Ü3.3b, Ü4.3b S.3b, M.4a

(3) : Koca Muştafâ Câmi'-i Harîminde Defîne-i Nûr Olan Sünbül Efendi Hazretlerinin ve Nûrû'd-dîn Efendi Hazretlerinin Medâyih-ı Evşâf-ı Celileleridir Ü1/ Koca Muştafâ Câmi'-i Şerîfine Levha İle Ta'yîn Olunmuşdur Ü2/ Koca Muştafâ Câmi'-i Hazîresinde Medfûn Sünbül Efendi ve Nûrû'd-dîn Efendi Hazretlerinin Evşâf-ı Celileleridir M

5ab - Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

- 6 Feyz-i hâkîmî^{9b} var bu hâssıyyet^{*}
Müte'ellim gelen gider pür-şâd
- 7 Kâlb-i ma'hiyyet-i hakikat ider
Andadur kîmiyâ-yı aşl-ı murâd
- 8 Çekdi zencîre cezbe-i 'aşkı
Viridi feyzi cemâda isti'dâd
- 9 Eylemişdür bu hânedân-ı 'izâm
Silsileyle kerâmetin îrâd
- 10 Yüz sürenler bu âstâne gönül
Bulur elbette neyl-i kâm ü murâd
- 11 Uçurır âşiyane-i kurbе
Mısrâ' babıdur cenâh-ı küşâd
- 12 Budur ol bender-i hakikat kim
Mâ-sivâ maşraf oldu Hak îrâd
- 13 Ne mübârek makâm olur yâ Rab
Dil bulur inşirâh-ı feyz-âbâd
- 14 Koca Paşa yerüñ cinân olsun
Ne güzel câmi' eyledün bünyâd

^{*} 9b silsileyle : silsile ile Ü4, M

11ab - M

- 15 Zâhir ü bâtının 'îbadâtın'
Oldı câmi' bu tekye-i irşâd
- 16 Şeyh Sünbül 'azîz-i muhteremüñ
Ravza-i pâkidür bu hayr-âbâd
- 17 Açılır bunda her gül-i maşşûd
Müşmir olur bu yirde nahl-ı murâd
- 18 Cem'-i aqtâb-ı evliyâdur bu
Oldı burc-ı şümûs nûr-ı reşâd
- 19 Bâ-husûs ol 'azîz-i Nûrî'd-dîn
Ne büyük z ât idi o âlizâd
- 20 Nice keşf ü kerametin gördük
Nicesin daħi itdiler ta'dâd
- 21 Hamd li'llâh yed-i mübârekesin
Hak naşîb itdi bûs-ı istis'âd
- 22 Hele görsen ne nûr-ı maħz idi ol
Ne 'azîz idi bâhirü'l-es'âd
- 23 Nûr-ı Hak cebhesinde zâhir idi
Berķ ururđı tecellî-i irşâd

- 24 Ne idi 'âlemüñ o ta'zîmi'
Kul idi cümle bende vü âzâd
- 25 İtdi takbîle destini iğbal
Hân-ı Maḥmûd saltanat-bünyâd
- 26 Gelmedi hiç tevâzu'ına ḥalel
Kim yanında beraber idi 'îbad
- 27 Nazarında degüldi perr-i mekes
'îzz ü iğbal ü saltanat evlâd
- 28 Zen-i dünyâ-yı hep ricalu'l-lah
Ḥacle-i dilden eylemiş ib'âd
- 29 Çul giyermiş vücud-ı pake nūmaş
Setr içünmiş ḳamîşdan da murâd
- 30 Ḳurb-ı zerrînde biter âyrık
Zerre bakmaz ḳarîb-i Rabb-i cevâd
- 31 Bu 'azîzden muḳaddem-i dünyâ
Nazarında degüldi ricl-i cerâd
- 32 Yed-i 'ulyâsı dâğ-i ber-dil idi
Zerden eylerdi öyle istib'âd

25b bünyâd : iğbâl M

- 33 Merkezi feyz-i Hâk bu dâ'ireye
Oldı akṭab-ı 'âlem-irşâd
- 34 Böyle hâk-i muḳarrebîne yüzün
Sürmedür çeşm-i câna kuḫl-i murâd
- 35 Bu maḳâma nazarları vardır
Bâtınîdür taşarruf ü imdâd
- 36 Şula çeşmüñle hâk-i dergehini
Mekkiyâ tâ bitince toḫm-ı murâd
- 37 Nefs-i taşḫîḫ için be-dergâh ol
Bekle kullukda isteme âzâd
- 38 Melik-i mülk-i lâ-yezâl olalum
Saltanatdur bu derde isti'bâd
- 39 'Umarız kim 'inâyet eyleyeler
Bize himmetle ideler imdâd
- 40 Kâfir-i nefis elinde oldum esîr
İderüm mahbes içre şimdi cihâd
- 41 Açılıp kârgâh-ı şûk-ı hevâ
Kâr-ı kesb oldı cümle fisk ü fesâd
- 42 Koma yâ Râb beni dalâletde
Kıl hidâyet be-Hâk nûr-ı 'ibâd

- 43 Maṭlabum yâ muḥavvelü'l-aḥvâl
Ola hâlüm senüñle hubb ü vedâd
- 44 'Aks-i nûr-ı tecellî-i zâtuñ
Vire mir'at-i ḳalbe nûr-ı güşâd
- 45 Sırr-ı vahdetle kâm-yâb eyle
Benlik itsün arada ref'-i sevâd
- 46 Âteş-i 'aşkuñ eyleyüp te'sîr
Yana maḥv-i vücûd ide ekbad
- 47 'Aşk imiş her ne vâr ki 'âlemde
'İlm-i zâhir o fende naḳş-i sevâd
- 48 Mağz-i ma'nâ gerek ḥaḳikatde
Baḡş-i 'ilm oldı anda lafz-ı murâd
- 49 'Aşk ḳaşr-ı mesâfedür dirler
Berk-i ḥâtîf ile O dur hem-zâd
- 50 Sâlik ol gel tarîḳ-i Ḥaḳḳa göñül
Andadur ittisâl-ı kûy-ı murâd
- 51 Zevrâk-ı câmı 'aşḳa çekdirigör
Sal bu'ummâna herçi-bâd-âbâd

- 52 Mazhariyyetle sırr-ı vahdete bak*
Bunları ma'rifetdür aşl-ı murâd
- 53 Mebde-i nisbetîdür imkânunî
Didi sâ'ir vücûd-ı ehl-i reşâd
- 54 Kevn ancak teceddüd-i emsâl
Sanma vardır vücûd-ı kevn ü fesâd
- 55 Ya'nî eşya nazarda mahv olsun
'Âlem olsun saña 'adem-âbâd
- 56 Meşhed ü manzaruñ olup Allah
Gayrıyı kıl vücûddan ib'âd
- 57 İttihâd-ı kibâr-ı şüfiyye
Kañçı ma'nâda itdiler irâd
- 58 İştılah oldı mahv-i nefis ile hem
Hakka işbât-ı emr aña murâd
- 59 Mâ-verâsından 'aqlımız kâşır
Sırr-ı tevhîd olursa böyle müfâd
- 60 Tavr-ı 'akluñ verâsı didi fuhûl
Hâl olur mı makâl ile irâd

* 57b kañçı : kañkı M, S, Ü3

59b olursa : olur Ü2

- 61 Bu 'azîzân-ı mürşidân-ı hüdâ'
Bir nefesde ider velî irşâd
- 62 Sübha 'arş-i vuşûle süllem olur
Aḥz -ı dest-i irâde bâl-i güşâd
- 63 Biri bir feyz iderse rûhani
Yaḥşilü'l-emrû mâ-yürâdü vezâd
- 64 Dest-i mi'mâr feyz-i himmet ile
İdeler ḥâk-i tîremi âbâd
- 65 Bize himmetlerin naşîb ide Ḥâk
Ḥûbb ü ihlâsumuz idüp müzdâd
- 66 İde merkadların define-i nûr
Ḥâk tecellî ile ile'l-mi'âd
- 67 Kaddese'l-İlâhu sırruhun ebeden
Zayyefe külluhum bi-ḥayri'z-zâd

63a biri bir feyz : bir feyz Ü4,

(Âl-i Feyzden Merhûm Şeyhü'l-İslâm Muştafâ Efendiye Medrese İ'tibâr-ı
Recâsıyla Kaşîdedür)

4*

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Şahs-ı hayâl-i yâr ile gör dîde-i teri
Mînâdur oldı yemde nihân maḥbes-i perî
- 2 Hürşîd-i rûy ü sünbûle-i kâkülün kamer
Görse olurdu naḥd-i nücûmıyla müşterî
- 3 Mûcib mişâl-i cûş-i muḥîṭ ez-nesîm ile
Getür niyâz-ı farṭ-ı 'atâ-yı kerem-veri
- 4 Gösterdi devr-i taḥşîye-i ḥaṭ cemâlini
Hâll eyledi teselsüli zülf-i mu'anberi
- 5 Olsa 'aceb mi şimdi gönül gülşen-i şafâ
Olmuş iken bî-feyz-i şehâb-ı kerem-veri
- 6 Şûresitân-ı kalb-i zâ'ifân-ı ümmete
Mecrâ-yı âb-ı maḥsim-i eltâf ü yâveri

* 4 Ü1.13a, Ü2.11b, Ü3.11b, ü4.11b, S.11b, M10a

(4) - M

6a zâ'ifân : zay'ifân Ü1, Ü2,

- 7 Mîzâb-ı kîlk-i hâzret-i müftî-i kâmkâr
Revnağ-fezâ-yı silsile-i âl-i Haydâri
- 8 Ya'nî medâr-ı feyz-i gül-i şer'-i Muştafâ
Fetvâsı berg-i Ravza-i dîn-i peyâm-beri
- 9 Hâkka velî ni'met-i gül-i melce'-i kadîm
'Âlî-neseb kerîm-i hesab cümle mefharî
- 10 Şadrü's-şerî'a seyyid-i keşşâf-ı mu'zilet
Kutb-ı devâ'ir-i felek-i sa'd ü ser-veri
- 11 'İzz ü 'ulâ-yı cevher-i zâtıyla müktesib
Virmüş nigîn-i mesned-i fetvâya zîveri
- 12 Dest-i kerîmi maksim-i tesnîm-i her murâd
Bâb-ı refî'-ı merhamet-i lutf-ı maşdarı
- 13 Hâdî tarîk-i maşsada her işr-i hâmesi
Mûşil hezâr-ı matlaba yek-lafz-ı hoşterî
- 14 Çün jâle evc-i kâme irer hâksâr iken
Her kim nigâh-ı mihr-i nîk olursa manzarı
- 15 Olmuş güşâde hân-ı 'inayâta el şalar
Şahn-ı zemîn-i devlete her mışra'-ı deri
- 16 'Azm ile 'arz-ı hâlûfî virsende Mekkîyâ
Düşmez bu deñlü himmet ü lutf-ı kerem yeri

- 17 Dîbâçesinde mâşita-i kîlk-i dūr-nîşâr
Virşün velîk nazma bu vech üzre zîveri
- 18 Ey zîb-i şadr-ı fażl ü kemâl ü kerem verî
Vey dürr-i şâhvâr-ı yemm-i ‘izz ü ser-veri
- 19 Mevrûs ü devlet ü keremüñ nef’î tâmdur
İhya-yı tâm ider bu gül-âbuñ mükerreri
- 20 Dil tâ bîñardan oldı çarîk baħr-i cûdiña
Oldı hezâr luṭfiñuñ ‘âlemde mazħarı
- 21 Vakf-ı du‘â-yı hayrdur evkât-ı ‘ömrümüñ
Eşhâd ü şıdk ü hükm ü vücûbıyle ekşerî
- 22 Kaldır nesîm-i luṭfuña bir i‘tibâr ile
Bu hâk-ı âstânuñ olan ‘abd-i çâkeri
- 23 Şadrında müstedâm idüp itsün hemîşe Hâk
Üftâdegân-ı pür-elemüñ ‘avn ü yâveri

(Hakîm-Zâde 'Ali Paşa Merhûmuñ Def'a-i Ūlâ Vezâretinde Virilen
Kaşidedür)

5*

Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilün

- 1 Hâmedür mahrem-i ervâh-ı harîm-i ma'nâ
Şâhid-i nazm-ı dil-âvîze bulur hüsni-edâ
- 2 Hâme ol nâ'il-i i'câz-ı Mesîhâdur kim
Cism-i lafzıyla ider rûh-ı me'ânî peydâ
- 3 Hâme mîzâb-ı füyûzât-ı letâfetdür kim
Gülşen-i şafha-i 'irfânı iderler iskâ
- 4 Hâme çavvâs-ı yem-i kulzüm-i fikretdür kim
Çıkanır sâhil-i nazma nice dürr-i yektâ
- 5 Götürür kâfile-i nazm ile kâlâ-yı sühân
Hâce-i bender-i dil şehr-i sûtûre gûyâ
- 6 Dür-bîn olsa n'ola çeşm-i dil-i dânyâ
Olur iklim-i hayâlinde olan çehre nümâ
- 7 'Akd idüp dahme-i elfâza tılsımât-ı hayâl
Eylemiş zîr-i midâd içre güherler ihfâ

* 5 Ū1.17b, Ū2.15b, Ū3.15b, Ū4.15b, S.15b, M.13b

(5) Kaşide-i Berâ-yı Şadr-ı 'Azîm Hakîm-i Şâni-zâde 'Ali Paşa M

- 8 Olmasañ vâsta-i midhât-ı şadr-ı zî-şân
Seni medh itmez idüm ey kalem-i dil-keş-edâ
- 9 Levh-i hürşide sezâ maşar-ı zerrîn üzre
Hall idüp sîm-i mehî vaşfinı yazsam ferdâ
- 10 Âb-ı rûy-ı vüzerâ ya'nî 'Ali Paşa kim
Her benânında nihân-ı mühr sa'âdet-fermâ
- 11 Âşaf-ı Cem-'azamet Hüsrev-i Dâra-şaşmet
Hâtem-i menkabet-ârâyış-ı şadr-ı vâlâ
- 12 Hâl-i ruhsâr-ı kerem mihr-i cihan-tâb-ı himem
Gevher-i baħr-i ħured zâver-i silk-i vüzerâ
- 13 Çıksa mi'mâr-ı ħayâl süllem-i eflâk üzre
İdemez kaşr-ı celâlini mesâhat aşla
- 14 Kıymet-i la'li virür senge nigâh-ı mihri
Âb olur olsa karîn-i kaħrına sang-i ħârâ
- 15 Mün'aks olsa gül-i tâbı eger deryâya
Heft-bihâruñ olur âb-ı gül-âb-ı bûyâ
- 16 Dest-i 'afvında görüp bâde-i luğ u keremi
Surhî-i haclet ile yanmada rûy-ı a'dâ
- 17 Şiħhat-i emn ü emân buldı mizâc-ı 'âlem
Getürüp bu âli sînâ-yı zamân-ı sadra şifâ

- 18 Behrever olmadadur zerrerler elîâfindan^{*}
Mihr-i ihsânı olup şâmil-i zîr ü bâlâ
- 19 Haste-i renc-i zarûret o tabîbü'l-luţfuñ
Nev-be-nev olmada hubbû'z-zehebinden ihyâ
- 20 Olsa ser-sebz n'ola nahl-i gülsitân-ı 'âmil
Nâvdân-ı kalemi âb-ı hayâta mecrâ
- 21 Sensin ol zât-ı kerem pîşe mürüvvet kânî
Medh-i evşâfuñ ider cümle zebân-ı gûyâ
- 22 Gonce-i tab'ı güşâd olmaz idi ehl-i dilüñ
Olmasa vaqt-i bahâr-ı keremüñ cilve-nümâ
- 23 Âşafâ nüsha-i evşâfuñ olunmaz tahrîr
Kilk-i fikrin ne kadar kâtib-i dil itse dü-tâ
- 24 Nev-heves şâ'irüñ ancak bu kadardur sühamı
Bulamaz tâze kalem mîve-i şîrîn edâ
- 25 Mû-be-mû cümle kuşûrı saña pûşîde degül
Çünkü mi'yâd-ı hüner tab'ını itmiş Mevlâ
- 26 Setr ider dâmen-i 'afvuñ umarum sultânım
Hâm-ı 'anber gibidür micmer-i nazmumda edâ

* 23a evşâfuñ : evşâkuñ Ü2

23b itse dü-tâ : - M

- 27 Mekkîyâ hûsn-i kabulünde bulur zînet-i tâm
Cümleden elzem olan safa derûnîce du'â
- 28 Tâki ay tamğalı bu kağıd-ı ebrû-yı felek
Mühre-i mihr-i cihân-tâbı ile bula cilâ
- 29 Geçen eyyâm-ı demi reşk ide müstakbiline
Gün-be-gün berter idüp devlet ü kâdrin Mevlâ

C. KIT'A-I KEBÎRELER

1. Arz-ı Hâl

(Külbe-i Ahzân-ı Gurbette Selânik Kâzîsi İken Hummâ-Zede Oldığı umda
Cenâb-ı Hakka 'Arz-ı Hâldür)

1'

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Kalem-i ser-nüvişt-i rûz-ı ezel
İder elbette hükmüni câri
- 2 Kandı şahrâ-yı cisme ceş-i 'adûv
İtdi âteşle merkez-i nârı
- 3 Ya'ni hummâ odur depür-âşub
Kast idince bu cism-i nâ-çârı
- 4 Mi'de nefret idüp ğıdâlardan
Şuya vakf itdi dâr ü dîvârı
- 5 Rûh-ı bî-çârenüñ eviddâsı
Ya'nî ahbâb ü yâver ü yâri

* 1 Ü1.6b, Ü2.6a, Ü3.6a, Ü4.6a, S.6a, m.6a

(1) : Selânik Kâzîsi İken Hummâ-zede Oldığı umda Cenâb-ı Hakka 'Arz-ı Hâldür S, Ü3, Ü4 : - M

- 6 Nevm-i pür-‘âfiyet nigâh itmez
Dîdeye düşmen oldı her-barî
- 7 Döndü dem leşker-i kızılbaş
‘Irķ-ı tãhirden olmadı sârî
- 8 Oldı hiddetle ser-be-ser safrâ *
Şârî beyg-zâdenün ‘alemdârî
- 9 Cism ü şihhat miyânuna balğam
Şimdi balğam bırağdı ğam-vârî
- 10 Kõndı sevâd-ı sevdâ mülk-i tene
Aldı dârü’s-şifâ-yı bîmârî
- 11 Dost iken cümle oldı câna ‘adüv
Düşmene itdiler medetkârî
- 12 Oldı ser-leşker begâyet ‘adüv
Maraz-ı pür-hücüm-ı addârî
- 13 Geldiler cümleten muhâşaraya
Hısn-ı cism-i zâ‘if-i bî-mârî
- 14 Yevm-i buhrâna muntazırlardur
Tâ ki fasl-ı hışâm ola cârî

* 12b be-ğâyet : buğât Ü1, Ü2, M

- 15 Rûh-ı bî-çâreye meded senden
Ey kavîyy ü Raḥîm olan Bârî
- 16 Dest-i hummâdayum keş-a-keşde
Yakmak ister bu şehr-i devvârî
- 17 Sendedür çünki her marîza‘ilâc
Luṭfuñ eyler zâ‘ife tîmârî
- 18 Yâ İlâhi şikeste vü zârûm
Pisterûñ oldı ‘acz ü nâ-çârî
- 19 Leşker-i ‘âfiyetle kıl imdâd
Def’ ü ref’ it ‘adüvv-i bedkârî
- 20 Sañadur i‘timadı cân ü dilûñ
Sañadur ittikâsı hem-vârî
- 21 Mekki-i lâ-‘ilâca eyle meçed
Çurbet içre bırakma nâ-çârî

2. Tarihler

(Tārîḥ -i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Güzîn Kurretü'l-'Ayn-ı Müslimîn Hazret-i Sultân Selîm Hân)

1*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Pâdsâh-ı baḥr ü ber şâhen-şeh-i âlî-neseb
Husrev-i vâlâ-ḥaseb zıll-i Hudâvend-i Kerîm
- 2 Revâk-efrûz-ı serîr-saltanat-ı sultân-ı dîn
Rûḥ-ı 'âlem hâmi-i maḥmiyye-i dîn-i kavîm
- 3 Ya'ni Sultân Muştafâ Hân-ı mu'azzam kim odur
Mültecâ-yı dîn-i devlet maşdar-ı ḥayr-ı 'azîm
- 4 Oldı dünyâ ser-be-ser müsta raḳ-ı nûr-ı sūrûr
Şulb-ı pâkinden gelüp devletle bir necl-i kerîm
- 5 Kıldı cism-i kâ'inâta raḥm idüp feyz-i ḥayât
Ehl-i İslâmı yine iḥyâ iden Rabb-i Raḥîm

* 1 Ü1.7b, Ü2.7a, Ü3.7a, Ü4.7a, S.7a, M.7a

(1) : - M /Tārîḥ -i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Güzîn Kurretü'l-'Ayn-ı Müslimîn Hazret-i Sultân Selîm Ü1, Ü2, Ü3

- 6 Matla‘-ı sa‘d-i hilâfetden toğup hurşid-i feyz
Geldi eyyâm-ı meserret oldı şâm-ı ğam-‘adım
- 7 Zîb ü fer ârâyış ü zînet gelüp ‘âlemlere
Oldı kandil-i donanma dağ-ı a‘dâ-yı le‘im
- 8 Emr-i hıfz ü ‘adli sârî cümleye bir rütbe kim*
Pençe-i bâzî ider mürç-âşyân-ı bî-havf ü bîm
- 9 Hânâ vefâ-yı meserretten olup hep hişsedâr
Halk-ı âlem oldılar müstağrak-ı lutf-ı ‘amîm
- 10 Hibetu’l-lâh şâh-ı sultândur hidiv-i ‘âleme
Şükr-i vâcib ni‘met-i Hak her biri nûr-ı cesîm
- 11 Ber-devâm ile serîr-i saltanatda yâ İlâh
Tâ-be-mahşer hânedân-ı devleti olsun kavîm
- 12 İki sultan-ı mükerrem müjde-res evvel gelüp
Makdem-i şeh-zâdesiyle itdi tebsîr-i ‘azîm
- 13 Çıktı târîh -i bişâret böyle nuḡk-ı vâsılîn
‘Aleme ‘ayn-i selamet mevlid-i Sultân Selîm

* 11a ber-devâm : berdâm Ü2 ü

12b ‘âleme ‘ayn-ı selâmet mevlid-i Sultân Selîm M

13ab - M

(Târîh-i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Emced Hazret-i Sultân Muhammed)

2*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Hıdiv-i bahr ü ber Sultân-ı ekrem dâver-i 'âlem
Mukârin lutf-ı Mevlâya mü'eyyed Hâk Te'âlâdan
- 2 O dur hâmişî dînüñ hem mu'îni şer'-i vâlânım
'İbâdüñ yâveri kehfü'l-emânı zarr-ı eşyâdan
- 3 Mu'azzam sâye Sultân Muştafâ Hân-ı mükerrerim kim
Cihan-sîr oldı Hakkâ devletünde baş-ı na'mâdan
- 4 Nigebân oldıçında şübhe yok Tevfik-i Rabbânî
Ki her emri işâbet re'y-i mülhem şavb-ı vâlâdan
- 5 Havâşş-ı nüştâ-ı erkânı hayrû'n-nâs olup cümle
'İbâde emn ü râhat intizâm olurdu her-câdan
- 6 Şümâr-ı hüsn-i zâtında yitişmez rütbe-i a'dâd
Senâ-yı vaşf-ı pâkinde kalem 'âcizdür imlâdan

* 2 Ü1.8a, Ü2.7b, Ü3.7b, Ü4.7b, S.7b, M.7a

4b vâlâ : bâlâ M

Sab - Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

- 7 Du'â-yı h ayr ile şıdk-ı derûnuñ oldu te'siri
Teveccüh tâm olunca kâr-gerdür lutf-ı Mevlâdan
- 8 Toğup şems-i sa'âdet matla'-ı sa'd-i hilâfetden^{*}
Zamanında açıldı zulmet-i ğam çeşm-i dünyâdan
- 9 Hudâ pâyende kılsın yümn ile taht-ı hilâfetde
O şâhen-şehi kim 'ayn-ı sa'âdet kıldı Mevlâdan
- 10 Geiüp şeh-zâde-i şânisi ol Sultân-ı zî-şânuñ
Gürûh-ı mü'minîne 'ıyd-ber-'ıyd oldu Mevlâdan
- 11 Vücud-ı âyet-i kübrâ-yı rahmetdür enâm üzre
Kıdûmî mahz-ı hayr ü yüm-i devlet Hak Te'âlâdan
- 12 Bu eyyâm-ı teşekkür bir dem-i şâdî ki farz oldu
Du'aya haşr-ı evkât eylemek a'lâ vü ednâdan
- 13 Dir□ itme nigâh-ı lutfiñi 'afv-i kuşûr eyle
Kadîmî âstânuñ bendesi Mekkî-i şeydâdan
- 14 İlâhî müstedâm eyle serîr-i 'izz ü devletde
Kavîm it hânedân-ı devletin hıfz eyle a'dâdan
- 15 Melâ'ik tâk-ı 'arşa yazdılar tebşîr ile târîh
Zîni Sultân Muhammed cûd-ı rahmet lutf-ı Mevlâdan

(Medayih-ı Hâzret-i Sultân Muştafâ Hân Târîh-i Şadâret-i Hamza Paşa
Silahdâr-ı Sâbık)

3*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Bi-ḥamd li'llâh vezân oldı nesîm-i 'avn-i Rabbânî
Zuhûr itmekde âşâr-ı 'inâyet luṭf-ı Mevlâda
- 2 Hudâ pâyende kılsın pâdşâh-ı rub'-ı meskûnı
Muvaffak hem mü'eyyed taraf-ı Hakdan re'y ü icrâda
- 3 Mu'azzam sâye Sultân Muştafâ Hân mükerrem kim
Şümâr-ı ḥüsn-i zâtîsin kalem 'âcizdür imlâdan
- 4 O zillü'llâh-ı a'zam kim du'â-i ḥayr-i farz oldı
Vücûh-ı mü'minîne kat-be-kat zâhirde ma'nâda
- 5 Olursa böyle olsun Hak-ı şân ü şevketî icrâ
Göründi bir teveccühle tezelsül şâff-ı a'dâda

3 Ü1.9a, Ü2.8a, Ü3.8a, Ü4.8a, S. 8a

(3) Medayih-ı Hâzret-i Sultân Muştafâ Hân Târîh-i Şadâret-i Hamza Paşa Silahdâr/ Târîh -i Şadâret-i Hamza Paşa Ü2

- 6 Nigehbân oldıĝında Şübhe yok Tevfik-i Rabbânî
Ki her emri işâbet re'y-i mülhem cümle eŐyâda
- 7 Olup mazhar yine Tevfik-i Hakkâ Şaff-ı niyyetle
Ki buldı Şâhibin Őadruñ muvaffikdur bu ma'nâda
- 8 Zihî zât-ı mükerrem Şadr-ı a'zam dâver-i ef ham
O dur insan-ı 'ayn-i 'akl-ı evvel çeşm-i dânáda
- 9 Muhiť-i fazl ü 'irfân kenz-i vâkıdür kemâlâtı
Nizâmü'l-mülke Őânî Bermekîdür cûd ü i'tâda
- 10 Bulur aşhâb-ı hayıyyet temâyüz vaktidür Şimdi
Giyâh ile yoĝidi ayrıĝ aŐlâ derd-i ra'nâda
- 11 Nigîn-i devlet ü iĝbâle zîver cevher-i zâtı
Bu ma'nâyı tevakkuf eyleyemezler hatm ü imzâda
- 12 Budur ol nuh be-i eyyâm-ı devlet server-i emŐâl
Nazır olmaz taŐavvurda degül kim mâl-ı hülyâda
- 13 Kudûm-ı pâki halkâ mevsim-i 'ıyd ü sürür oldı
Şafâ-yâb olmamış yokdır hele ednâ vü a'lâda
- 14 Benân-ı re'yi pâkinde olur hal-'ukde-i eşyâ
Komaz ger-i kudûret himmeti Şab'-ı sũhan-zâde
- 15 Yenâbi'-i meserret oldı cûşân-ı cümlede Şimdi
HuŐuŐan dâ'i-i dîrînesi Mekki-i Őeydâda

- 16 Du'â-i hayrına meşgûl idüm şıdk-ı taviiyetle
Müşâhed çok şükür hüsn-i icâbet lutf-ı Mevlâda
- 17 Virürmiş aîladum Hâk hayr ile her-kâre bir şûret
Görünce şâhid-i maksûdı mir'ât-i temennâda
- 18 Makâm-ı şadr-ı devletde hemîşe müstedâm olsun
Ola eltâf-ı bi-ğâyât-ı Hâkla hıfz-ı Mevlâda
- 19 Budur intâk-ı Hâk fâl ü du'â-i hayr ile târfh
Muvaffak ola yârab Hamza Paşa şadr-ı bâlâda

(Târîh-i Vilâdet-i Şeh-zâde-i Cihân Sultân Süleymân)

4*

Fâ'ilâtüm / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hâzret-i Sultân Hamîd ol kuḫb-ı 'âlem kim odur
Vefk-i iclâl-i nizâm-ı saltanat ḫurzû'l-emân
- 2 Âftâb-ı burc-ı devlet kıblegâh-ı ma'delet
Gevher-i genc-i hilâfet zıll- Rabb-i müste'ân
- 3 Âyet-i nûr-ı müfessir tal'at-ı feyz akdesî
Her kelâmı nazm-ı dîn ü devlete Rûhü'l-beyân
- 4 Meslekî râh-ı şerî'at matlabı ihya-yı dîn
Kaşdı te'mîn-i 'ibâddır fikrüdür birr-i cihân
- 5 Devr-i hıfzunda degül ızrâra kâdir bir ehad
Pençe-i bâz içre yaptı şimdi mürgân âşyân
- 6 Hâk Te'âlâ aña ḫir şah-zâde ihsân itdi kim
Lâyık-ı mülk-i Süleymân nûr-ı çeşm-i ins ü cân
- 7 Goncâ-i gülzâr-ı devlet nevr-i nahl-i saltanat
Mâ-ḫaşal feyz-i bahar lutf-ı Hâkk-ı rûh-ı revân

* 4 Ü1.9b, Ü2.8b, Ü3.8b, Ü4.8b, S.8b, M. 7b

- 8 Yaptı şehir-âyîn için mühür-i Süleymânın felek
Şem'-i mihr ü mâhdur olmuş kanâdîl ahterân
- 9 Makdem-i sa'd-i ahterânın itdi fettâh-ı ezel
Fâtih-i her müşkilât-ı 'ukde-i halk-ı cihân
- 10 Hisse-yâb-ı hân evfâ-yı sūrûrız hulk ile
Olmasın 'aczûn bu demde Mekkiyâ'akdû'l-lisân
- 11 Dâmen-i 'afv ü 'inâyet setr ider noksanıñ
Maqsad-ı erbâb-ı tab'ûn çün du'âdur her zaman
- 12 Eylesün şeh-zâdegânı ile Mevlâ ber-devâm
Tûl-i 'ömr ile serîr-i saltanat olsun mekân
- 13 Hame tebşîr itdi târîh kim intâk-ı Râb
Yümn-i devlet şavn-ı Hâk Hâkka Süleymân-ı zamân

(Sene-İ Târîh-i Cülûs-ı Sultân 'Abdü'l-hamîd Hân 'Aleyhi'r-Rahmetü'l-
Gufrân)

5*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hamd li'llah kevn olup lutf-ı Hudâdan müstefid
Nûr-ı feyzin kıldı sârî 'âleme Rabb-i mecîd
- 2 Âftâb-ı salţanat nûr-ı hilâfetdür gelen
Âyet-i kübra-yı rahmet oldu balâdan bedîd
- 3 Pâdşâh-ı bahr ü ber şâhen-şeh-i Dârâ hadem
Ya'ni hâkân-ı selâtîn-i cihân Sultân Hamîd
- 4 Cümle şahân-ı cihânuñ ser-veri ser-defteri
Cebhe-i pâkinde envâr-ı zafer lâmi'-bedîd
- 5 Makdem-i 'ayn-ı sa'âdet manzar-ı nûr-ı hîred
Hağ bu kim oldu 'ibâdûñ her günü 'iyd ü sa'îd

* 5 Ü1.10a, Ü2.9a, Ü3.9a, Ü4.9a, S.9a, M.9a

(5) - M / Târîh-i Cülûs-ı Sultân 'Abdü'l-hamîd Hân 'Aleyhi'r-Rahmetü'l-Gufrân Ü3, Ü4,S/ Târîh -i
cülûs-i Sultân 'Abdü'l-hamîd Ü2

- 6 Hâmi-i şadrü'ş-şerî'â hâfız-ı mülk-i 'ibâd
Sâye-i râhat-penahî zıll-i Mevlâdur medîd
- 7 Buldı iksîr-i ğubâr-ı âstân-ı devletin
Muğberr-i vâz'-ı felek sürmeyle oldu müstefid
- 8 Pençe-i bazî ider mürğ-âşyân itmez hazer
Emr-i hıfz ü 'adlî şöyle 'aleme medîd
- 9 Mekkiyâ tadî'î kovhamd ü du'â hengâmıdur
Hâzret-i Hâkdan irüşdi bir mededgâh-ı medîd
- 10 Ola zîb-i salţanat dâ'im o sultân-ı güzîn
Naşr ü te'yîd-i İlâhi gün-be-gün olsun mezîd
- 11 Çıkdı târîh -i cülûsi mışra'-ı tebşîr ile
Kutb-ı 'alem pâdşâh ü naşr-ı Hâk 'Abdü'l-hamîd

(Merhum Sultân Mahmûduñ Tersâne-i 'Amirede Muhterik Maḥzen-i
Kebîrûñ Tecdîdine Târîhdür)

6*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Pâdşâh-ı mülk ü millet mülke zafî fazl-ı Hâk
Hâk-ı pâ-yı devleti iksîr-i kân-ı 'adl ü dâd
- 2 Kutb-ı 'âlem hazret-i Sultân-ı Mahmûdü's-şiyem
Ol hıdv-i nuşret-ârâ-yı 'inayet-i'tiyâd
- 3 Gördi çün kim muhterik oldu bu mevzi' ez-kazâ
Eyledi ma'mûr o dem evvelkîden biñ kat ziyân
- 4 Kalb-i a'dâya 'aceb kundağ bıraktı ol harîk
Kim bu isthkâma mûcib oldu bir vefk-i murâd
- 5 Şu'le-i tîğın o şâhuñ görse rû'yâda eger
Cism-i a'dâ heybetinden ser-te-ser olur remâd
- 6 Taht-ı devletde serîr-i salṭanatda dâ'imâ
Ber-karâr itsün Hudâ nuşretle tâ yevmü't-tenâd
- 7 Yazdı hâmem Mekkiyâ tahsîn idüp târîh -i tâm
Maḥzen-i Sultân-ı Mahmûd oldu bi'l-kenzü'l-cihâd

* 6 Ü1.10b, Ü2.9b, Ü3.9b, Ü4.9b, S.9b, M.8a

(6) -M

6b bi'l : biñ M

(Bu Dahî Kerâste Maḥzenine Târîhdür)

7*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Şehr-yâr-i baḥr ü berr-i Sultân-ı dîn
Şâh-ı İskender-i çeşm vâlâ-nijâd
- 2 Kuṭb-ı 'âlem hân-ı Maḥmûdü'ş-şiyem
Ol şehen-şâh-ı kerâmet-i'tiyâd
- 3 Maḥzeni çûp olmağın çûpın binâ
Eyledi emr-i celîlü'l-inkiyâd
- 4 Yaptılar bu tarḥ -ı vâlâ manzarı
Muḥkem ü sengîn çün seb'ü'ş-şidâd
- 5 İntizâm-ı resmî mânend-i nigîn
Tâkîdur reşk-âver-i ḥısn-ı bilâd
- 6 'Ayn-ı aḥbâba ağaçlık seyirgâh
Tîr-i keş der-çeşm-i a'dâ-yı cerâd

* 7 Ü1.11a, Ü2.10a, Ü3.10a, Ü4.10a, S.10a, M.9a

(7) -M

- 7 Kendü hüsnüñ kendüne seyr itdirür
Sanmayam âyîne tutdı aña bâd
- 8 Sâhil-i bahre yanaşdı gûyiyâ
Emr-i şâhen-şâh ile fülk-i murâd
- 9 Şehr-yâr-ı ma‘delet deryâ-yı cûd
Âb-ı rûy-ı Hüsrevân âli-nihâd
- 10 Devletünde cümle ma‘mûr olmada
Hane-i diller gibi yer yer bilâd
- 11 Böyle sultân-ı ‘azîmüñ rûz ü şeb
Naş ile vâcib du‘âsı ber-‘ibâd
- 12 Ber-devam it saltanatda yâ İlâhe
‘İzz ü iqbâliyle tâ rûz-ı me‘âd
- 13 Mekkiyâ târihine el-Hak güvâh
Düşdi bir beyt-i celflü’l-iştihâr
- 14 Yapdı Maḥmûd-ı selâtin-i cevâd
Maḥzen-i çûpî zihî kenzü’l-cihâd

(Îrânî 'Abdu'llah Efendî'nün Fetvâsına Târîhdür)

8*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hamd li'llah vaqt olur feyz-i şafâdan behrever
Luḫf-ı Haḫ itdi ta'alluḫ 'âlemün ihyâsına
- 2 Hazret-i 'Osmân-ı Hân-ı ma'delet-güster gibi
Saltanat oldu muvaffıḫ bir şeh-i dânasına
- 3 Haḫdan itmekle temennâ her maḫamuñ şâhibin
Oldı Tefvıḫ-ı Hudâ bir fâzil-ı yektâsına
- 4 Şadr-ı fetvâyı idüp tevfiḫ o zât-ı ikrâma
Ehl-i 'ilmi itdi müstaḫraḫ kerem deryâsına
- 5 Zâ'irân tebrıḫ iderse şadre tebrıḫ eylesün
İrdi zîra maḫdemiyle devlet-i 'uzmâsına
- 6 Zîver-i şadru'ş-şerî'a durretü't-tâc-ı fihûl
Mecma'u'l-bahreyn-i der-fâzil-ı 'ulûm ifâsına

* 8 Ü1.11b, Ü2.10b, Ü3.10b, Ü4.10b, S.10b, M.9a

(8) -M

5a zâ'irân : ze'irân Ü2

- 7 Merdüm-i 'ayne'l-yakîn itmekle zât-ı envârın
Nâzır itmişdür Hudâ ahkâm-ı şer' icrâsına
- 8 Katre olmaz 'ilmine nisbetle bahr-i bî-kenâr
'Akl irüşmez nokta-i 'irfanınuñ ma'nâsına
- 9 Micmer-i 'avf ü kerem vâbeste-i dâmânîdür
Dosta lutf eyler gibi ihsân ider a'dâsına
- 10 Nokta-i kilki gaddâr-ı şâhid-i ümmîde hâl
İsr-i pâ-y-ı hâmesidür reh-nüma ihyâsına
- 11 Hâk-i pâ-y-ı devletinde hâtıra irmez çubâr
Baliş-i râhat imişler sitte-i 'ulyâsına
- 12 Oldı burhân-ı temânu' ehl-i tab'a maqđemi
Çarhuñ ibtâl eyledi devrûñ keder-peydâsına
- 13 'Add-i evşâf-ı kemâlâtıyla istişhâd ider
Lâ-tenâhîdür güng-i ol kim düşür da'vâsına
- 14 Ber-devâm it yâ İlâhî mesned-i iqbâlde
İre herkes devletinde maqşad-ı aqşâsına
- 15 Nûr-ı çeşmi yâ'nî mağdûm-ı fezâ'il perveri
Ola devletle emânet Hazret-i Mevlâsına
- 16 Yazdı bir târîh Mekkî-i bende-i dîrinesi
Kıldı 'Abdu'llah Efendi 'ilm ile fetvâsına

(Âl-i Feyzden Takvâ vü 'İffet ile Meşhûr Merhûm Es-Seyyid Murtaza E-
fendi Fetvâsına Târidür)

9*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Cûş idüp hânedân-ı feyz-i İlâhî
Viridi gülzâr-ı şer'a neşv ü nemâ
- 2 Ya'ni bir fâzıl-ı felek-câdan
Kesb-i şân itdi mesned-i fetvâ
- 3 Murtaza fendi ol 'aliyye'z -zât
Ol celiyyü'ş-şiyem ser-i fuзалâ
- 4 Şeref-i zâtı 'izz-i ensâbı
Eyledi bi'z-zarûre cezb-i 'ulâ
- 5 Kutb-ı çarh -ı 'ulüm seyyid-i kavm
Sa'd-i şadru'ş-şerî'a-i fuзалâ

* 9 Ü1.12b, Ü2.11a, Ü3.11a, Ü4.11a, S.11a, M.10a

(9) -M

- 6 Berg-i gülzâr-ı şer'-i fetvası
Kalemi âb-ı himmete mecrâ
- 7 Sahn-ı 'âleme nesîm-i hayât
Nigeht ehl-i derde 'ayn-i şifâ
- 8 Mekkiyâ fâl-ı hayr idüp târîh
Oldı cümle bu beyt ile gûyâ
- 9 Muhyi-i sünen-i mü'eyyede-i dîn
Geldi fetvâya seyyidü'l-'ulemâ

(Çelebî-zâde Merhûm 'Âsım Efendinûñ Fetvâsına Târîhdür)

10*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtüm / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hamd li'llah vaqt olup feyz-i şafâdan kâm-bîn
Oldı envâr-ı meserret lem'a bahşâ-yı zemîn
- 2 Müjdeler âfâkı tebşîr itdi hayr-ı mahz ile
Eyledi teşrîf-i fetvâ ya'ni bir zât-ı bihîn
- 3 Kurret-i 'ayn-i fezâ'il dürretü't-tâc-ı fihûl
Ziver-i şadru'ş-şerî'a nâzır-ı şer'-i mübîn
- 4 Sâye-i devlet-medârı sâye-bân-ı bi-kesân
Tâk-ı bâb-ı devleti mihrâb-ı kalb-i müsta'in
- 5 Nañızâr-ı şer'a zîb-i evrâk-ı fetvasıyladur
Nâvdân-ı hâmesünden feyz alur ahkâm-ı dîn

* 10 Ü1.14a, Ü2.12b, Ü3.12b, Ü4.12b, S.12b, M.11a

(10) -M

- 6 Bu Hânîfe bâğ -ı şer‘â lâle-i Nu‘mân-ı Hâk
Hâzret-i ‘Âşım Efendi şeyhü’l-islâm-ı gūzîn
- 7 Nokta-i kilik-i ‘izâr-ı şâhid-i maqşûda hâl
İsr-i pay-i hâmesidür rehber-i kalb-i hazîn
- 8 Zâ’irân tebşîr iderse şadı tebşîr eylesün
Buldı zira maqdemiyile başka i‘zaz-ı mekîn
- 9 ‘Add-i evşâf-ı kemâlâtıyla istişhâd ider
Lâ-tenâhî derken imkânunda bahş-i mülzimîn
- 10 Böyle bir şâhib-kemâlûñ girdi deste dâmenin
Tab‘-ı kor mı hâlüne ikdâmdan fikr-i zerîn
- 11 Yohsa ta‘dâd-ı kemâlâtı ne haddümdür benüm
Maqşadum hayr u du‘âdur eyleyüp vaz‘-ı cebîn
- 12 Ber-devâm it yâ İlâhî mesned-i ikbalde
Hayr-ı tevfiķuñ karîn it yâr idüp lutfuñ hemîm
- 13 Girdi fart-ı şavkdan târîhe hâmem Mekkîyâ
Oldı İsmâ‘il Efendi sa‘d ile müfti-i dîn

(Fakîr Selânik Kazîsi İken Vâlî-i Vilâyet-i Naşb Olan Hamza Paşaya
Târîhdür)

11*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Zihî destûr-ı ekrem hazret-i paşa-yı zî-şân kim
Olur evşâf-ı zât-ı pâkî bîrûn hadd ü itrâdan
- 2 Müdebbir 'akl-ı evvel mâlik-i genc-i me'ârifdür
Kemâl ü 'ilm ü fażl olmuş müselleme aña Mevlâdan
- 3 İder kesb-i şeref zâtıyla el-Ḥak mesned-i ikbâl
Sezâ fâhr itse devlet 'izz ü rif'at böyle dânadân
- 4 'Aṭaver ma'delet-güster hünerver zât-ı ekremdür
Budur gûş itdigün her yerdeki a'lâ vü ednâdan
- 5 Virür şah resmî revnak gülbün âsâ gülşen-i şer'a
Ki feyz-i nâvdân-ı hâme-i emriyle iskâdan
- 6 Naẓîr olmaz aña fażl ü hünerde luṭf ü himmetde
Ânuñ çün kâdr-i âlî sâ'ir ehl-i câh ü vâlâdan

* 11 Ü1.14b, Ü2.13a, Ü3.13a, Ü4.13a, S. 13a, M.11b

(11) Târîh -i Berâ-yı Vâlî-i Selânik Hamza Paşa M

- 7 Hudâ ikbâl ile pâyende kılsın şadr-ı devletde
Budur ihlâs ile her-dem du'âmız Hak Te'âlâdan
- 8 İdüp tebşîr-i h alkı hâkimü's-şer'-i didi târi h
Selânik buldı zîba 'izz-i devlet Hamza Paşadan

(Dürrî-Zâde Nuru'llah Efendinün Sâhil Hânesinde Tağ İçinde Yaptı ı Kaş-
ra Tarihdür)

12*

Fa'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilim

- 1 Hâzret-i maḥdûm-ı âlî-kadr ü vâlâ-menzilet
Kevkeb-i dürrî-i devlet maḥla'-ı nûrû'ş-şüdûr
- 2 Ya'ni Nûru'llah Efendi ol ma'rif maḥla'ı
Şadr-ı zî-şân-ı efâzıl-ı nâzım silk-i umûr
- 3 Pertev-endâz-ı 'imâret olıcaḳ bu kaşrâda
Mehbit-i nûr-ı İlâhi eyledi mânend-i hûr
- 4 Habbezâ kaşr-ı ferâh-bünyâd-ı tarḥ -ı tâze kim
Eyler irâş âdeme bir demde şad-feyż-i sürûr
- 5 Kûhsâr-ı cân-fezâya kondı bir 'anḳâ gibi
Medḥimi şanma uçurme eyledüm belki kuşûr

* 12 Ü1.15a, Ü2.13b, Ü3.13a, Ü4.13a, S.13a, M.11b

(12) Târîh-i Kaşr-ı Nuru'llah Efendi Kâzî'asker-i Rûm ili M

- 6 Havza nâzır dâ'imâ 'âşık mı âyâ 'aksine
Kaşr-ı 'adn itmüş mekr-i havz içre kendüye zuhûr
- 7 Mesned-i iğbal-i devlet eyleyüp Hâk zâtuna
'Ömr ü şihhatla şafalar eyle şad-devr-i dühûr
- 8 Mekkî-i dâ'î kadîmüñ didi bir târîh -i nûr
Mîhr-i iğbalüñle bu kaşr ola dâ'im cây-ı nûr

(Şeyhü'l-İslâm Merhûm Fîrî-Zâde 'Osmân Molla Efendinüñ Menziline
Târîhdür)

13*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilin

- 1 Bâreke'llâh menzil-i yüm ü sa'âdet kim odur
Genc-i esrâr-ı fazilet mehbit-i feyz-i Huda
- 2 Ahter-i ikbâl ü devlet anda eyler iktirân
Habbezâ beytü'ş-şerîf sa'd ü sa'âdet ihtiva
- 3 Hanesidür vefk-i tevfiķün ki konmuş hayr için
Oldı ahkâmı ânufiçün cümleden hayr-ı du'â
- 4 Devlet ü ikbâl ü 'izzet devr ider pîr-i emnin
Merkez etrafından girdân bir muhît olmuş aña
- 5 Süllemi ma'mûre-i ihsân vücûda muttaşıl
Andan eyler kaşr-ı kâma irtika ehl-i recâ
- 6 Mihr ü mâhuñ şevk ile envâr-ı nûr-ı çeşmidür
Câm-ı rûzından derûnuñ seyr ider şubh ü mesâ

* 13 Ü1.15b, Ü2.13b, Ü3, 13b, Ü4.13b, S.13b, M, 12a

(13) -M

- 7 Yüz süren dergâhına pervâz-ı evc-i kâm ider
Mısrâ‘-ı bâb-ı refi‘îdür cenâh-ı ilticâ
- 8 Eyledi hâke tenezzül Hâkdan ref‘ eyleyüp
Oldı tahtânî büyüti ‘arza meyl itmüş hümâ
- 9 Dil-nişîn-i ‘alem olmak çok mı kim banîsidür
Nice biñ virâne dâr-ı kalb iden her kevn bina
- 10 Lâyık-ı şadrü’ş-şerî‘a bir muhallâ maḥfaza
Nüşa-i nâ-yâb-ı zât-ı pâkine yapıdı Hudâ
- 11 Şâhib-i âlî tebârî şeyhü’l-islâm-ı güzîn
Beyt-i ‘ilm ü hânedân-ı fazl ü in‘âm ü sahâ
- 12 Ya‘ni kim ‘Osman Efendi ‘izz ü devlet meḥarı
Şadr-ı fetvânuñ odur zîb-âveri ser-tâ-be-pâ
- 13 Kurretü’l-ayni fezâ’il dürrütü’t-tâc-ı fihûl
Fahr-i erkân-ı mekârim yem-himem-i bahr-i ‘atâ
- 14 Tâk-ı bâb-ı devleti mihrâb-ı kalb-i müsta‘în
Sâye-i devlet-medârı sâye-bân-ı ilticâ
- 15 Nokta-i kilki ‘izâr-ı şâhid-i maḥsûde hâl
İsr-i pây-ı hâmesi şavb-ı murâda reh-nümâ

- 16 Bâ- arâz-ı şer‘a zî-evrâk-ı fetvâsıyladur
Nâvdân-ı hâmesinden feyz alur ser-tâ-be-pâ
- 17 ‘Aklı küll dîbâçesin fehmi itse istikmâl ider
Zâtıdur ol nûşha-i hikmet kelâm-ı ihtidâ
- 18 ‘Add-i evşâf-ı kemâlâtıyla istidlâl ider*
Lâ-tenâhîdür güng-i işbâtın ider iddi‘â
- 19 Müstedâm itsün Hudâ ser-menzil-i iqbâlde
Olsun erbâb-ı niyâza bâb-ı dâim mültecâ
- 20 Eyleyüb sencîde ol beyti terâzu-yı hayâl
Oldı mevzûn vasf-ı pâkinde dü-mısra‘ Mekkiyâ
- 21 Didiler bi’l-ittifak itmâmına târih-i tâm
Beyt-i dîvân-ı keremdür menzil-i cûd ü ‘atâ
- 22 Cevheri ‘akdı mücevher oldı târîh -i diger
Beyt-i dîvân-ı sa‘âdet matla‘-ı şems-i ‘atâ

* 21 ab : - M

(Merhûm Nâfiz Efendiniñ Şadr-ı Rûma Teşrif Târîhidür)

14*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Bi-Ḥamd li'llâh vezân oldı nesîm-i 'avn-ı Rabbânî
Dil-i erbâb-ı dânişden küdüret nâ-bedîd olsun
- 2 İden teşrif-i şadr-ı Rumî bir zât-ı mükerremdür
Kuzât-ı Rûm iliye mevsin-i 'ıyd-i sa'îd olsun
- 3 Olan şadrü'ş-şerî'aya hâvî-i fasl ü ma'ârifdür
'Atâlar böyle te'lif-i kulûb üzre medîd olsun
- 4 Mufahham zât-ı ekreim hazret-i Nâfiz Efemdi kim
Nüfûz -ı emr-i Ḥakda hükmi dâ'im müstebîd olsun
- 5 Teharrî eyle tevcîhât-ı ta'dîl-i 'ulûmunndan
Der-i fazlında gelsün müstehaklar müstefid olsun

* 14 Ü1.16b, Ü2.14b, Ü3.14b, ü4.15b, S.15b, M.13a

(14) Târîh-i Menkabet-i Şadr-ı Rûm ili Nâfiz Efendi M

- 6 Bulunmaz böyle câmi'-i 'ilm ü 'aql ü fâzl ensâbı
Ki hem kâmil müdebbir şî'r ü inşâd-ı ferîd olsun
- 7 Karîn-i manzar-ı ihsân ider dûr-bîn-i insâfı
Derinden ehl-i hayşiyet karîb olsun ba'îd olsun
- 8 Olan Tevfîk-i Rabbanî hemîşe yaver ü yâri
Olup mazhar du'âya şavn-ı Barîde medîd olsun
- 9 Didüm târîhini dest-i du'âmı ref' idüp Mekki
Ehakkın buldı şadr-ı Rum-ı yümm ile sa'îd olsun

(Şeyhü'l-İslâm Muştafâ Efendinüñ Zâviyesine Târîhdür)

15*

Fa'îlâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilim

- 1 Mesned-ârâ-yı şerâfet- hâne zâd-ı feyz-i Hâk
Sa'd-i millet seyyid-i ümmet imâmü'l-müttakîn
- 2 Kurretü'l-'ayn-i fezâ'il dürretü't-tâc-i fihûl
Ziver-i şadru'ş-şerî'a zîb-i mesnedgâh-ı dîn
- 3 Sâye-i devlet medârı sâyebân-ı bîkesân
Tâk-ı bâb-ı devleti mihrâb-ı kalb-i müsta'în
- 4 Dergeh-i fazlı fütûhât-ı 'ulûmuñ maqsimi
Kim olur erbâb-ı hayşiyet o dürden dâne-çin
- 5 Şeyhu'l-islâm-ı zamân-ı âli kerîm Muştafâ
Feylosıf 'aql-ı küll-i 'allâme-i rûy-ı zemîn
- 6 Tek yegâh-ı devletüñ bir şeyh-ı şâhib-himmeti
Hânkâh-ı mekremetde mürşid-i kalb-i hazîn
- 7 Fikr-i maşrûf-ı mi'âd ü zikr-i zâd-ı âhiret
Hayr u birre itdigiçün dâ'ima re'y-i rezîn

* 15 Ü1.16b, Ü2.15a, Ü3.14b, Ü4.15a, S. 15a, M.13a

(15) -M

- 8 Dest-mâl-ı devlet-i kevn-i fenâdan naķş alup
Naķş-bende yaptı bir nev-câygâh-ı dil-nişîn
- 9 İntizâm-ı tarhı virdi naķş-ı mâ'iden eşer
Hey'et-i mecmû'ası matbû'a-i faşş-ı nigîn
- 10 Zîb-baķş olmuş benân-ı dehre kîm her kubbesi
Hâtem-i firûzedür her sengi bir dürr-i semîn
- 11 Devr ider dâmen saçup zerrîn-güle bir Mevlevî
Zer 'alemlî gûyiyâ şâdürrivân-ı dil-nişîn
- 12 Deyr-i şarîr-bâbı etrâfindaki gülzâr için
Hâzihî cennâti 'adnî fedhulûhâ hâlidîn
- 13 Kutb-ı çar h -ı zühd ü taķvâ olduğundan şâhibi
Yapdı ânı himmet-i 'âlem-güşâ-yı 'ârifin
- 14 Yoķsa olmaz böyle hayrâta muvaffak her kişi
Kim odur mevkûf-ı izn ü hem kabûl-ı vâsilîn
- 15 Müstedâm idüp makam-ı devletinde dâ'im
Maşdar-ı hayr ü 'atâya ide Rabbü'l-'alemîn
- 16 Nây-ı hâmem urdı dem-tâb-ı kudûm-i şevk ile
Dergeh-i devlet-me'âba eyleyüp vaz'-ı cebîn
- 17 Âstânun bendesî Mekkî didi târifini
Yapdı kenz-i sırr-ı ma'nî zâviye müftî-i dîn

(‘Ulemâdan Bir Zâtuñ Tecdîd-i Hânesine Târîhdür)

16*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Ferah-baḥş ü şafâ-güster zihî nev-ṭarḥ-ı bî-hemtâ
Hoşâ cây-ı hayât-âver meserret-hâne-i ‘ulyâ
- 2 Kalur naḫşında hayrân görse Mânî fart-ı şavkından
İderdi rişte-i medd-i nigâhın perde-i zîbâ
- 3 Be-cây-ı bûriyâ zer-beft ü dîbâ ferşe layıkdur
Sezâdur câm-ı revzen olsa mihr-i târem-i mînâ
- 4 İder her çoncesi ḥande gül-i şad-berg-i ra'nâya
‘İzâr-ı yâri eyler reng ü reddi ‘âşîka îmâ
- 5 Turulmaz rûzigâruñ şiddetinden faşl-ı germâda
Nesîm-i cân-fezâya el şalar revzenleri gûyâ
- 6 Açar âğûş-ı istikbâli ḥalka mışra‘-ı bâbı
Rehi me'lûf-ı aḥbâb-ı derûnı süfra-i ni'mâ

* 16 Ü1.19a, Ü2.16b, Ü3.16b, Ü4.16b, S.16b

- 7 Kabâ-yı sebzi iksâ eyledikçe şu'le-i hurşîd
Olur her câm-ı revzen kevr-sâz-ı ef'î-i a'dâ
- 8 Çü mir'atü's-şafâ rûşen-derûnı ser-te-ser şâfi
Dil-i bânî-i şâhib-i tab'a beñzer şüphesiz Hakkâ
- 9 O dâna dil ki alur envâr-ı fażlı şu'le-pâş olsa
Ki her bir zerresi bir âftâb-ı âlem-i ma'nâ
- 10 Hudâ ma'mûr ü âbâdân idüp hem vâre 'izzetle
Ola pister-nişîn-i emn ü râhat bî-ğam-ı dünyâ
- 11 Görüp taḥsîn idüp düşdi dile bir şavḳ ile târîḥ
Zihî beyt-i bedî ü tâḳ-ı dil-keş menzil-i vâlâ

(Rûm İli Hışâr-ı Bâlâsında Makâm-ı Şühedâ Dimekle Ma'rûf Cebel-i Âliyyenün Firâzına Şeyhü'l-İslâm Dürri-zâde Efendi İçün Binâ Olunan Kaşra Târîhdür)

17*

Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

- 1 Habbezâ himmet-i vâlâ-yı veliyyü'n-ni'mâ
Bir teveccühle bu nüzhet geği itdi ihyâ
- 2 Şeyhü'l-İslâm-ı enâm 'aql-ı küll-i 'allâme
Nâzır-ı şer'-i kavîm şâhib-i câh-ı iftâ
- 3 Dürretü't-tâc-ı efâzil dürer-i şadr-ı 'ulûm
Dürri-i kevkeb-i iğbal-ı sipihr-i fetvâ
- 4 Oldı nev-câygeği evc-i semâya mülhâk
İrtifâ'ıyla ider rütbe-i kâdrin îmâ
- 5 Kaşr-ı teşrifini gûş eyliyicek şavkından
Aldı ta'zîm ile bâş üzre bu cây-ı vâlâ
- 6 Bu nezâret bu letâfet bu dem-i rûhânî
Oldı her sâ'ati cân-bağş-ı meserret-efzâ

- 7 Hayy ü mevtâya ‘umûm üzre irer neş’e-yi feyz
Cümleden vâsıl olur çünki ziyâretle du‘â
- 8 Nice vîrân şudeyi böylece ma‘mûr itdi
Nazar-ı merhameti kaşr-ı kulûbe bennâ
- 9 Beytler yapmadayım medh-i du‘âsında hemân
Beyt-i sûzânımı yâb-yâb yapar eyler ihyâ
- 10 Ber-devâm ide Hudâ mesned-i iğbalünde
Nev-be-nev cây-ı şafâ şihhat-i dil ide Hudâ
- 11 Mekkiyâ mısra‘-ı târihi düşürdüm el-Hak
Kaşr-ı a‘lâm-ı cihân oldı makâm-ı şühedâ

* 9a yapmadayım : yapmada Ü3, Ü4, S

(Berâ-yı Fetvâ-yı Tevfîk Efendi)

18*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

- 1 Gördük aşhâb-ı kemâle i'tibâr
Şadr-ı fetvâ-yı şânla buldı ehaḳ
- 2 Geldi fetvâya yine Haḳ şâhibi
Ehl-i fazlıyla sürûr-ı ḥalka baḳ
- 3 Haḳret-i Yahyâ Efendi Haḳ bu kîm
Fazlına eyler şehâdet her varaḳ
- 4 Hadd-i zâtın böyle ta'rif itdiler
Seyyid-i 'âlî-neseb nûr-ı felâḳ
- 5 Şi'r ü inşâ 'ilm ü fazl ü ḥüsn-i ḥaḳ
Anda kaḳ kaḳ çeşm-i inşâfiyla baḳ
- 6 Gör şâbâhü'l-ḥayrı buldı kâ'inât
Şâm-ı ğam gitdi açıldı çün şafaḳ
- 7 Cûdî Ye'cüc-i zarûret def'ina
Ehl-i istihkâkadur sedd-i ramaḳ

* 18 Ü1.20a, Ü2.17b, Ü3.17b, Ü4.17b, S.17b

- 8 'Avn-i Mevlâ yâveri olsun müdâm
Ola hâli fazl-ı Hâkla yek-nesâk
- 9 Dâ'i-yi yâr-i kadîmi Mekkiyâ
Nev-arûs-ı kâmdan açıldı tatak
- 10 Bâ-şeref-i fetvâsına târîhdür
Şadre geldi yümn ile Tevfik-i Hâk

(Aḥbâbdan Birine Vilâdet Târîhidür)

19*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Yine cây-ı Muhammed ol efendî-i şadâkat-kîş
Mübeşşer oldı ihsân-ı Hudâdan lutf-ı ekmelle
- 2 Zihî hayru'l-halef i'tâ olundı Rabb-i 'izzetden
Vücûda geldi bir necl-i sa'âdet vech-i eshelle
- 3 Necâbet meymenet Hakkâ müşâheddür cebininden
Niçe ihvânını tebşîr ider evvel-be-evvelle
- 4 Hulus-ı kalb ile şavk-ı ziyâret Hacc-ı mebrûrun
Niçe âsârını görmek muhakkak bunı pek belle
- 5 Nazar ihlâsadur çün kim tîr-i tatvîlün ey hâmem
Dimişlerdür kelâmuñ ahsenidür dil-i makalle
- 6 Çıkar târîh-i bâ-intâk-ı Hak hayr du'âdur bu
Vahîd ola Muhammed 'ilm ü taqvâ 'ömr-i eṭvalle

*19 Ü1.20b, Ü2.18a, Ü3.18b, Ü4.18b, S.18b

1b ekmelle : ecmelle Ü2

(Fetvâ Emîni Merhûm Ahmed Efendiniñ Çeşmesine Târîhdür)

20*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Bahr-i zehhâr-ı fażilet behcet-efrûz-ı 'atâ
Ya'ni kim fetvâ emîni emr-i dînüñ maḥremi
- 2 Ol muḥîṭ-i mecma'u'l-bahreyn fażl ü ma'rifet
Zîver-i şadru'ş-şerî'a zîb-i câhı mu'zami
- 3 Bâğbân-ı şâri'uñ feyz-i usûlünden midür
Oldı dest-i pâki gülzâr-ı fûrû'uñ maḥsemi
- 4 Mâ'î mevşûl eyledi âşâr-ı ḥayruñ herkese
Fi'li in'âm cümleye iḥsân-ı zamir ekremi
- 5 Tâs-ı zerrîn çeşmesi sâki-i sîm endâmdur
Lezzet-i mâ'ü'l-hayatı eyler iḥyâ âdemi
- 6 Düşdi bir târîḥ-i dil-keş Mekkiyâ itmâmına
Nûş kıl Ahmed Efendi kıldı icrâ zemzemi

*20 Ü1.20b, Ü2.18b, Ü3.19a, Ü4.19a, S.19a

(Merhûm İshâk Efendinûn Şadr-ı Rûma Nasbı Târîhidür)

21*

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Cenab-ı hazret-i İshâk efendî-i zî-şân
Zi-'add-i midhat-ı ev 'acz-i ez-rükûm âmed
- 2 Be-şadr-ı Rûm zi-kudûmeş şerafet ü ikbâl
Mişâl-i lâzım-ı melzûm ber-âzûm âmed
- 3 Fürû -ı çeşm-i fazîlet ki hem-çü nûrû'l-'ayn
Nazar berahm-i kuzâteş 'ale'l-'umûm âmed
- 4 Münâzi'ân be-huşûreş niyamed ez-sohtî
Be-tâb-ı seyf-i şerî'at nerim zümûm âmed
- 5 O zûr-ızer ki mihreş be-feyz-i nûr-ı serdâ
Kesî ki ez-sitem-i çarh-ı pür-hücûm âmed
- 6 Be-bâğ-ı midhat-ı ev Mekkîyâ müdâm hoşem
Âmid-medâr ki be-dîn neş'e ez-gürûm âmed
- 7 Be-şeş cihet heme gûyend be-müjde-i târîh
Hümâ-yı evc-i sa'âdet be şadr-ı Rûm âmed

* 21 Ü1. 21a, Ü2. 18b, Ü3. 18b, Ü4. 18b, S. 18b

(‘Arab-zâde ‘Atâ Efendiniün Şadr-ı Rûma Teşrifine Târîhdür)

22*

Mefâ’ilün / Mefâ’ilün / Mefâ’ilün / Mefâ’ilün

- 1 Bi-Ḥamd li’llâh vezân oldı nesîm-i faẓl-ı Rabbâni
Kaẓâ-ı Rûm iliye maḥẓ-ı ḥayrı eyledün imzâ
- 2 Gelen ol şadr-ı vâlâ-ḳadre bir zât-ı mükerremdür
Kerîm-i merḥamet-perver müdebbir ‘âkıll ü dâna
- 3 Bi-Ḥaḳḳın aña ol şadrü’ş-şerî’a irş ile mevrûş
Mükerrer-i ‘izz ü devlet ḳat ḳat olsa zatiña aḥrâ
- 4 Muḥîṭ-i âtifet baḥr-i ‘inayet kulzüm-i şefḳat
O dur ol ḥânedân-ı yümni devlet ma‘delet-pîrâ
- 5 Derûnı ḥayra sâ’i iltifâtı cümleye vâfi
Zâ’ifüñ dest-gîri bî-kesâne melce’ ü me’vâ
- 6 Du‘â-i ḥayrını gûş eyle ḳıl ednâ vü a’lâdan
Budur Mekkî sa‘âdet câḥ ü rif at Ḥaḳ Te’âlâdan
- 7 Ḥudâ dâ`im muvaffaḳ eleyüp maḥfûz ide zâtın
Hemîşe `izz ü iḳbâl ü sa‘âdetle ola ber-câ
- 8 Gelüp uçler didiler fâl-ı ḥayrıyla du‘â târîḥ
‘Atâ efendiye şadr-ı Rûmı mes‘ûd eylesün Mevlâ

* 23 Ü1.21b, Ü2.19a

(Târîh-i Vilâdet)

23*

Mefailün / Mefailün / Mefailün / Mefailün

- 1 'Aṭâver mekremet-perver Ḥalîl Beyg ol kerem-mekâr
Der-i vâlâsı fâhr eyler ziḥâm-ı ehl-i hâcetle
- 2 Yed-i kudret ki tahmîr eylemişdür tıynet-i pâkin
Şecâ'at ma'rifet ikrâm ü bezl ü cûd-ı ni'metle
- 3 Hudâ ma'mûr ü dil-şâd itdi bir ferzend-i ekremden
Zihi hayru'l-halef kim geldi lutf-ı Rabb-i 'izzetle
- 4 Aña şâyestedür hem-nâm-ı şîr-i Hudâ el-Ḥak
Ki cedd-i pâkîdür kahr eyleyen a'dâ-yı nuşretle
- 5 Ne nuşret bir ğazâ-yı ekber ihsân itdi kim Mevlâ
Vücûh-ı müslimîne vâcib oldı yâd-ı rahmetle
- 6 O ğâzî şâf-derün yâ-Râb livâü'l-ḥamd olup câli
Ola evlâd-ı emcâdı heme 'ömr ü sa'âdetle
- 7 Düşürdüm Mekkiyâ mevlûde bir fâl-ı du'â târîh
Mu'ammer ola dünyâda 'Ali Beg 'izz ü devletle

*23 Ü2.19a, M.14b

2b yed-i kudret : peder ferzend M

3a ma'mûr ü dil-şâd itdi : mesrûr ü dil-şâd eyledi Ü2

(Târîh-i Vefât)

24*

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Hayfâ ki Uñci-zâde pâkize-i gevheri
Maḥv itdü âsyâb-ı felek dâ'ir-i kazâ
- 2 Ya'ni hafîd-i bânî-i bünyâd-ı medrese
Maḥdûm-ı 'ırk-ı zâhir ü şâyeste-i şenâ
- 3 Fikr-i daḳîk ü zihn-i selîm ṭab'-ı müstaḳîm
Olmuşdı cümle zatına eltâf-ı kibriyâ
- 4 Ol verd-i nev-şügüfte gülzâr-ı behçeti
Pejmürde kıldı şarşar-ı ser-pençe-i fetâ
- 5 Ğark-ı biḥâr-ı raḥmet-i Rabb-i kerîm olup
Me'vâsı ola sâye-i sultân-ı enbiyâ
- 6 Yazdum bir âh-ı serd ile târîḥ-i mevtini
Olsun behişt İlâhî Muhammed Sa'îde câ

* 24 Ü2.19b, M.15a

(24) - Ü2

2ab -Ü2

3a ṭab'-ı müstaḳîm : rehn-i müstaḳîm Ü2

4a behçet-i 'iffeti M

5b sultân-ı enbiyâ : eltâf-ı kibriyâ ??

6a târîḥ-i mevtini : târîḥ-i fevtini Ü2

(Târîh-i Vefât)

25*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Kethüdâ-yı pâk-i gevher mazhar-ı halk-ı hasen
Ya'ni 'Abdullah Efendi terk idüp dünyasını
- 2 'Azîm-i şeh-râh-ı 'uqbâ oldı bâ-hükm-i İlâh
Kasd idüp tahsîl-i kâm ü maqsûd-ı 'ulyasını
- 3 Ser-nigûn bir kâse-i zehr-âbe gelmişdür felek
Çeşm-i cân-ı 'âleme bu künbed-i hâzrâsını
- 4 Hâk garîk-i bahr-ı gufrân eyleyüp eltâf ile
İde i'tâ-Rabb-ı erhâm cennet-i 'ulyasını
- 5 Hatîf-i ğaybî didi tebşîr ile târîhini
Buldı 'Abdullah cinân-ı rahmet-i Mevlâsını

(1153)

D. GAZELLER

(İbtidâ-yı Gazeliyyât-ı Harfû'l-elif)

1* (7)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 (7)* Sâye-i □am dil-güşâ bir turfe meskendür baña
Eşk-i dîdem dâ□-ı sînem cûy ü gülşendür baña
- 2 Kasr-ı dil tâb-ı ruhundan mihrin eyler iktisâb
Dîde-i şeb zindedârem câm-ı revzendür baña
- 3 Rehgüzâr-ı vuslat olurdu miyânı neyleyim
Hançer-i ser-tîz 'aceb ol belde reh-zendür baña
- 4 Sûret-i ümmîd bir kez olmadı hayfâ bedîd
Sâhil-i bahr-i 'âmil çokdan nişîmendür baña
- 5 Gerden-efrâz-ı tekebbür 'ukdeden bulmaz halâs
Mekkiyâ fehm itdiren bu sırrı sûzândur baña

* 1 Ü1.22b, Ü2.20a, Ü3.19a, Ü4.19a, S.19a, M.17b

(1) Divân-ı □azeliyyât M / □azeliyyât Ü1, Ü2

1b sâye-i : sâha-i M

* Gazellerin başında yer alan parantez içerisindeki bu numaralar, Divan'ın baş tarafında bulunan ve gazel nazım şekliyle yazılan altı adet münacat ve na't dikkate alınarak, Divanın incelenmesi yapılırken bir bütünlük sağlamak üzere, 7'den başlayarak bir numaralandırmaya gidilmiştir.

2* (8)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 'Aks-i ruhsâruñla çeşm-i pür-gül-i terdür baña
Eşk-i dîdem hem gül-âb-ı kâm-perverdür baña
- 2 Şerha çekdüm dâğ yakdum meşk-i 'aşk itdüm yine
Üstühân-ı sine hep tahrîre mıstardur baña
- 3 İtse düşünâm gonce-i la'l-i leb-i şîrin ile
Çâşnî-i gül-şeker kand-i mükerrerdür baña
- 4 Zulmet-âbâd-ı gamun mihr-i ruḥundan feyz alur
Kaşr-ı câna dîdeler câm-ı münevverdür baña
- 5 Mekkiyâ hâtır-perîşân eyledi ğurbet beni
Âh kim yâd-ı vatan kalbimde aḡgerdür baña

² Ü1.23a, Ü2.20b, Ü3.19b, Ü4.19b, S.19b, M.17b

3* (9)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Ciger-hûn itse de illerle câm-ı 'işretüñ cânâ
Gider mi bezm-i ğamdan âşnâ-yı miñnetüñ cânâ
- 2 Nigâh-ı çeşm-i ruşat görmedi ağyârdan hâli
Bulunmaz hane-i mir'ata baksam fırsatüñ cânâ
- 3 Ağan seylâb-ı eşkim mâ-cerâ-yı hasret olmakla
Çıkar mı levh-i dilden nağş-ı fikr-i tal'atuñ cânâ
- 4 Kapanmaz çeşm-i ümmîdi dil-figârân-ı hicrânuñ
Olursa tâ-be-mağşer mübtelâ-yı firkatüñ cânâ
- 5 Germ-i hâtırda olsun Mekkî-i nâ-şâde düşdükçe
Dirġ itme gedâlardan nigâ-ı şefkatüñ cânâ

*3 Ü1.23a, Ü2.20b, Ü3.19b, Ü4.19b, S.19b, M.18a

(Harfî'l-bâ')

4 * (10)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtün / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Çeşm-i terimde 'aks-i ruḥı bir ḥayâl olup
K̄an aḡladur baña niçe dem al al olup
- 2 Bâr-i niyâz ile ekilür iḥtimâldür
Meyl itmez oldu gerçi ki ser-keş-nihâl olup
- 3 Ol sîm- sâka eyleyemem mûy-ı istinâd
Maḥv oldu 'aybı pûte-i 'aşkımda kâl olup
- 4 Cezb eyler idi nâka-i Leylâyı âh-ı K̄ays
Dest-i dirâz-ı dilde serî bir'ikâl olup
- 5 Şi'âr-ı 'âşıkâne-i Mekkî-i pür-figâr
Eyler kitâb-ı 'aşkı beyân bir mât'il olup

* 4 Ü1.23b, Ü2.21a, Ü3.20a, Ü4.20a, S.20a, M.18a

5a şi'âr : âşâr-ı şi'r Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

(Harfû'l-cim)

5* (11)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Merd-i âgâh Hudâ eyler mi meyl-i mülk ü tâc
Eylemez bâlîn-i beyt-i ğayre mihmân imtizâc
- 2 Râsti gec tab'akat kat bâdî-i teb'îd olur
Farı-ı devrî-i kemândur fire-seddür i'vicâc
- 3 Zehr olur tesnîme maķsem olsa ger dest-i le'im
İtme yâ Rab kimseyi pâ-mâl-i bâb-ı ihtiyâc
- 4 Kâle-i endîşeyi hâmem 'abes ölçer biçer
Şimdi bâzâr-ı hünerde Mekkiyâ yokdur revâc

* 5 Ü1.24a, Ü2.21a, Ü3.20b, Ü4.20b, S.20b, M.18a

6* (12)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Dimezler saña zâhid terk-i esbâb it kabâdan geç
Derûn-ı âşnâ ol cîsr-i kayd-i mâ-sivâdan geç
- 2 Nîgeh-gül-çîn-i hasret dâmenüm pür-hâr-ı f irkâtdür
Açıl ey vird-i nâzım 'âşıka cevır ü cefâdan geç
- 3 Kemerden hançer-i ser-tûzin aqsın teşnegân üzre
Vir ol mâ'û'l-hayât-ı vıslatı râh-ı vefâdan geç
- 4 Bu bezm-i miñnetüñ elbet humârı neş'esindedür
Kederden dür olan dîrsen hemân zevk ü şafâdan geç
- 5 Cihânuñ kabz ü başt ü 'izzeti Hâkdan iradetle
Ne sûd eyler ta'azzüz Mekkiyâ medh ü şenâdan geç

(Harfû'd-dal)

7* (13)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtün / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Ez-dâne-i vücûd ki ğubar-ı fenâ koned
Âhir felek zi-gerdiş-i ħod âsiyâ koned
- 2 İkbâl-i mürġ-i ħâb-ı ħuzûr-ı niyâmed est
Çeşmim be-dâm-ı dîde zi-eşk dânehâ koned
- 3 Târ-ı kabâ-yı vaşl-ı ħod-ân-ı şûĥ şivekâr
Ez-mevc-i cûy-bâr-ı sirişk-i cefâ koned
- 4 Âyîne em zi-gerd-i ta'alluk siyâh şod
Enfâs-ı serd-i zâhid-i mâ-key cilâ koned
- 5 Şad-süllemest beher-i du'â âh-ı ser-bülend
Tâ-ber-firâz-ı kaşr-ı icâbet resâ koned
- 6 Mekkî ne refte est ezîn-i râh-ı Fârisî
Ma'zûrdâr-ı beyg-i kalemger ħatâ koned

(Harfû'r-râ')

8* (14)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Nigâh-ı hısm ile nâzuñ vefâ degül de nedür
Bu nâ-nümûde cefâlar şafâ degül de nedür
- 2 Teveccühi sañadur hastegân-ı 'âşıkânuñ
Bakılsa seng-i dürüñ güher-bâ degül de nedür
- 3 Koyup giden der-i ğayre cenâb-ı Mevlâyı
Rezâlet-i cühelâya sezâ degül de nedür
- 4 'Azîmet eyleyenüñ câdde-i tevekkülde
Delil ü yâver-i lutf-ı Hudâ degül de nedür
- 5 Yazar yüzün şu'âra Mekkiyâ veli zîver
'Arûs-ı ma'nîye hüsn-i edâ degül de nedür

* 8 Ü1.24b, Ü2.22a, Ü3.21a, Ü4.21a, S.21a, M.18b

9* (15)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Sûziş-i hasretle 'âşık dâğ-ı hep aḥker döker
Dest-i ğam gerd-i cefâdan aña ḥâkister döker
- 2 Hâlelerle pîşgâh-ı ḥüsnüne ḥatt-ı şerîf
Kaṭ'-ı fermân itmege i'lâm ile maḥzar döker
- 3 Olmaduk nahl-i temennâdan dirîgâ meyve-çîn
Dest-bürd-i rûzgâr elbet ânı dsilker döker
- 4 Taht-ı sînemde dil fâl-ı vişâl-i yâr içün
Noḳta-i dâğ-ı siyâh-ı miḥneti yer yer döker
- 5 Nev-ḳumâş-ı ḥâce-i 'irfâna tanzîr itmege
Kâle-i ma'nâyı ḥâmem Mekkiyâ ölçer döker

*9 Ü1.25a, Ü2.22a, Ü3.21a, Ü4.21a, S.21a, M.19a

10* (16)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Peyâm-ı kâkülîni cânzâre virmezler
Şemîm-i sünbûli hayfâ hezâre virmezler
- 2 Nükûd-ı kîse-i esrâr-ı 'aşk-ı cânânı
Kerem degül saña zâhid şümâre virmezler
- 3 Esîr-i derdi kalur murğ-ı nîm -i bismilveş
Bir âb-ı merhamet ol tîğ-ı yâre virmezler
- 4 Bu derdgehde bulursa külâh-ı devlet-i ser
Libâs-ı 'afiyeti cism-i zâre virmezler
- 5 Harâb-ı vakf-ı cihândan vazifedür Mekkî
Neşât ü miñneti hep bir karâra virmezler

* 10 Ü1.24a, Ü2.22a, Ü3.21b, Ü4.21b, S.21b, M19b

11* (17)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Sensüz şarâb-ı meykede hûn-ı ciger gelür
Seyr-i bahâr çeşmüme hârdan beter gelür
- 2 Mevkûf-ı râh-ı hasret olup olma çâk çâk
Kûyından ol mehûñ saña elbet haber gelür
- 3 Şâm-ı hecrde tâ'ir-i hâb-ı ferâgata
Fikr-i hatt-ı 'izâruñ ile bal ü per gelür
- 4 Cânâ hikâyet-i ğam-ı 'aşkunda sînemi
Dest-i elemle çâk idecek niçe yer gelür
- 5 Geldikçe hâne-i dilime mihman-ı ğam
Mekkî miyâne laht-i ciger mâ-hazar gelür

*11 Ü1.25b, Ü2.22b, Ü3.21b, Ü4.21b, S.21b, M.19b

12* (18)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Göñülde dâğ degül lâlezâr-ı hasretdür
Tenimde şerha degül reh-güzâr-ı hasretdür
- 2 Derîçe-i emel-i şavb-ı şâhid-i maqşûd
Reh-i niyâze baqar giryezâr-ı hasretdür
- 3 İder mezari'-ı â mâli ser-be-ser sır-âb
Ânuñ ki çeşm-i teri cûybâr-ı hasretdür
- 4 O serve olmuş iken âb-ı dâde eşkimle
Yine resîde olan berg ü bâr-ı hasretdür
- 5 Vücûd gâh-ı nümûd-ı nizârum ey Mekki
Nesîm-i 'aşk ile nâ-ber-karâr-ı hasretdür

*12 Ü1.25b, Ü2.22b, Ü3.21b, Ü4.21b, S.21b, M.19b

4b berg ü bâr : berg ü bâ Ü2

13* (19)

Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

- 1 Bezm-i 'âlemde meserret baña cânân iledür
İnbisât-ı ezeli vâsta-i cânân iledür
- 2 Kâfir gamzesi çok kimseleri itdi esîr
Yürümiş mülk-i derûna şaff-ı müjgân iledür
- 3 La'l-i hûy-gerdün ile meyde habâb-engiz ol
~~Ziyar~~-i rişte-i dür-dânedede mercân iledür
- 4 Dâğ-ı hasretten olup firkat ile pür-te'sîr
'Âşıkun her sūham çâk-ı girîbân iledür
- 5 Mekkiyâ 'ârif olan halka tekâ-pû itmez
İ'tibârı kişinün mâye-i 'irfân iledür

* 13 Ü1.26a, Ü2.23a, Ü3.22a, Ü4.22a, S.22a, M.20a

14* (20)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Dū-çeşm-i 'âşıkı gör la'l-i dil-rübâda gezer
O mest-i câm muhabbet elinde bâde gezer
- 2 Müzâd-ı sûk-ı muhabbetde çıkdı hicrâmı
Metâ'-ı 'aşkı ânuñ çün ucuz bahâda gezer
- 3 Nedenlü şâr ise şâm-ı firâk cânâne
Göñül şî'a'-ı hayâliyle rûşinâda gezer
- 4 Ruḥunda kâkûli kim fark-ı hâle düşmüşdür
O Hindî âfeti zıll-i per-i Hümâda gezer
- 5 Yıkıldı pençe-i miḥnetle âşyân-ı vücûd
Dahî bu mürǰ-i dilüm Mekkiyâ havâda gezer

* 14 Ü1.26a, Ü2.23a, Ü3.22a, Ü4.22a, S.22a, M.20a

15* (21)

Mef'ûlû / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Tab'im ki luṭf-ı sâkî-i gül-femle beslenür
Bîmâr-ı 'aşk-ı rûh-ı mücessemle beslenür
- 2 Zaḥmım füzûn olur seni şardıkça sevdiğim
İtmez kabûl-ı edviye merhemle beslenür
- 3 Vakf oldu nakd-i eşkimüz âlâm-ı firḳate
Ehl-i vazîfe der ki o dirhemle beslenür
- 4 Kaşr-ı dilümle demler ider mihmân-ı ğam
Hûn-ı cigerle 'iyş ü dem-â-demle beslenür
- 5 Râmiz Efendi şi'rine Mekkî nazîredür
Mażmûn-ı tâze mâ'nî-i mülhemle beslenür

¹⁵ Ü1.26b, Ü2.23a, Ü3.22b, Ü4.22b, S.22b, M.20a

16* (22)

Mef'ûlü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâ'ilün

- 1 Kâlâ-yı mevc-rîz-i le'âfetden eklidür
Zîrâ kabâ-yı şîve-i nâzî eteklidür
- 2 Gehvâre-i dü dîdede eyler hürâmânı
Tıfl-ı hayâl-i yârimüz ây-dil bebeklidür
- 3 İtmez ümîd-i merhemi şûrîdegân-ı 'aşk
Fıkr-i lebûñle yâre-i diller nemeklidür
- 4 Sîr-âb olur sirîşk ile her zahm-ı penbedâr
Bârân-ı ğamla dâğ-ı muhabbet çiçeklidür
- 5 Destûñ 'uşâre 'âleme tîr-i eşk çeşmimüz
Zahid unutma kâse-i 'ömrün direklidür
- 6 Düşmez zemîne sâye-i hürşîd Mekkiyâ
İtme ümîd-i lütfuñ o mehde feleklidür

* 16 Ü1.26b, Ü2. 23b, Ü3.23b, Ü4.23b, S.23b, M.20b

5a çeşmimüz : inkisârımız Ü3

17* (23)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 HİKAYÂT-ı ĞAMM-ı ĞÜFTARıyla TAKRİR müşkildür
Nice HAYRET-fezâ yerler gelür ta'bİR müşkildür
- 2 'AlİL-i nâ-ÜMİDÜN derd-i dil Mevlâya KALMIŞDUR
Bu ZAHM-ı lâ-'İLACA merhem-i tedbİR müşkildür
- 3 Ben oldum pâY-mâl-i CEYŞ-i miHNET şimdiden şOFRA
Harâb-âbâd olan mÜLK-i dilüm ta'mİR müşkildür
- 4 ÇIKAR mı rİŞEHÂ-yı 'AŞK-ı dilden HÜN-ı firKATLE
Dem-i HAŞMIYLA ÇIKMAK cevher-i ŞEMŞİR müşkildür
- 5 BeyâZ-ı ŞAFHA-i EYYÂMA çÜN ZERRÂT-ı mihr olsa
Kalem derd-i derÜNüm eylemek tahRİR müşkildür
- 6 Hatuñ yâd eyledikçe girye-i Mekkîden incinme
Şafâ-yı vaşlı EYYÂM-ı ĞAMU te'hİR müşkildür

* 17 Ü1.27a, Ü2.23b, Ü3.22b, Ü4.23a, S.23a, M.20b

18* (24)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Ne şâhdan ne gedâdan ne aġniyâdandur
Niyâzımız der-i in'âm-ı Kibriyâdandur
- 2 Dükendi nâhun-ı tedbîr kalmadı dendân
Şikâyetüm girih-i rişte-i şafâdandur
- 3 Fütâde-i feleki itme bâr-ı zulm ile ham
Kemâ-ı tîr-i kazâ kâmet-i dü-tâdandur
- 4 İdünce baş-ı haşîr-i kanâ'at 'âlemde
Kişîye cûy-ı şafâ mevc-i bûriyâdandur
- 5 Güşâyiş-i gül-i maksûda Mekkiyâ her kez
Medâr-ı neşv ü nemâ keşret-i bekâdandur

18 Ü1.27a, Ü2.24a, Ü3.23a, Ü4.23a, S.23a, M.20b

1a şâhdan : çarhdan Ü1

19* (25)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Şanmañki ħüsn-i ħaṭ ile râh-ı 'adem tutar
Mir'at-i kalb-i 'âşıkı gerd-i elem tutar
- 2 Ol gül-ruḥ-ı letâfet ile duḡter-i rezi
Zâhidde görse ħürmet ider muḡterem tutar
- 3 Âşüfte itdi va'de-i vuşlatda 'âşıkı
Mâhî-i baḡr-i 'aşk olalı böyle yem tutar
- 4 Zanneyleme bu şiddet-i bâd-ı hevâ ile
'Ummân-ı dilde lenger-i felek nedem tutar
- 5 Sa'y itme berk ü bâre me'ârifle Mekkiyâ
Bu şûrezâr-ı aşrda şanma kalem tutar

* 19 Ü1.27b, Ü2.24a, Ü3.23a, Ü4.23a, S.23a

20* (26)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Bâr-ı girân-ı miñnete şakat zamânıdur
Derd-i humâr-ı câm-ı melamet zamânıdur
- 2 İtdi reh-i ümîdimi sed reh-zenân-ı ye's
Ey luğf-ı Hâk yetişki refakât zamânıdur
- 3 Olmuş güşâde her kese dergâh-ı 'izzeti
Ey haste-dil bu derde ifâkât zamânıdur
- 4 Kâf' ityed-i niyazuñı dâmân-ı ğayrden
Dergâh-ı Kibriyâda ikâmet zamânıdur
- 5 Hayretle kaldı Mekkî-i zâr ıztırâbda
Ey Rabb-i çâre-sâz 'inâyet zamânıdur

* 20 Ü1.27b, Ü2.24b, Ü3.23b, Ü4.23b, S.23b, M.21a

21* (27)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Äyât-ı hüsne zîb-i hatt-ı enfesîsidür
Ammâ ki 'âşıkun ramak-ı vâ-pesîsidür
- 2 Bâr-ı niyâz ile ekilür ihtimâldür
Ol nev-nihâl-ı bâğ-ı vefâ nev-resîsidür
- 3 Bezm-i şarab yanarsa n'ola sûz-ı nâydan
Ehl-i muhabbetüm demîdür menfesîsidür
- 4 Keyvâna çıksa şöhreti ihsân ile yine
Çarhuñ 'atâsını çekemem çerkesîsidür
- 5 Mekki cenâb-ı defterî-i pür-mekârimüñ
'Âlem yanında dehr-i denînüñ hasîsidür

*21 Ü1.28a, Ü2.24b, Ü3.23b, Ü4.23b, S.23b, M.21a

22* (28)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Hüy-gerde rûy-ı hüsn ile ân perverîsidür
Feyz-i leâfetüñ gül-i nâzikterîsidür
- 2 Çeşm-i terimde şahs-ı hayâli o âfetüñ
Ka'r-i yem içre maḥbes-i mînâ perîsidür
- 3 Tenhâda böyle ol mütezahid-peresttişüñ
Şirk-i ḥafinüñ aña ki pek kâfirîsidür
- 4 Görse felekde sünbüle-i kâkülüñ senüñ
Meh naḥd-i encüm ile ânuñ müşterîsidür
- 5 Mekkî bu şarf-ı cevherüñi nûr-ı sâyesün
'Arz itdi ki ehl-i ma'rifüñ cevherîsidür

* 22 Ü1.28a, Ü2.24b, Ü3.23b, Ü4.24a, S.24a, M.21b

23* (29)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Kaṭ'-ı şeh-râh-ı meserret hep şitâbumdan mıdur
Yoḥsa esb-i saç ar-ı sîmîn rikâbumdan mıdur
- 2 Kayd ü bend-i mürğ-ı dil gitdikçe efzûn olmada
Dâm-ı zülf-i dil-rübâda ıztırâbumdan mıdur
- 3 Bulmadık neşv ü nemâ dökdük bu deñlü âb-ı rû
Cûy-ı gülzâr-ı emel âb-ı serâbumdan mıdur
- 4 Pisterüm hûn ile rengîn eyledüm şeb-nem gibi
Yine hürmân-ı tekarrüb âftâbumdan mıdur
- 5 Âb ü tâb ü redd-i ruhsârı o şâhuñ Mekkiyâ
Cûş-ı seyl-âb-ı sirişk ü sîz ü tâbumdan mıdur

* 23 Ü1.28b, Ü2.25a, Ü3.24a, Ü4.24a, S.24a, M.21b

24* (30)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Zâhid miyân-ı yâre ne dîrsin sözüñ nedür
Teklif-i der-kenâre ne dîrsin sözüñ nedür
- 2 Feyz-i bahâr-ı 'aşk ile gör dâğ-ı sînemi
Tâbenda lâlezâra ne dîrsin sözüñ nedür
- 3 Bir lahzâda yapar yıkar erbâb-ı devleti
Bu çarh-ı bî-karâra ne dîrsin sözüñ nedür
- 4 Gehvâre-i nihâlde görüp tıfl-ı ğoncayı
Efsâne-i hezârda ne dîrsin sözüñ nedür
- 5 Sermed nazîredür saña Mekkî-i zârdan
Bu şi'r-i âb-dâra ne dîrsin sözüñ nedür

* 24 Ü1.28b, Ü2.25a, Ü3.24a, Ü4.24a, S. 24a, M.19a

1b - Ü1

2ab : 3ab M

25* (31)

Fe 'ilâtüm / Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilün

- 1 Tîr-i âhüm hedef-i çarh-ı sitemkâra geçer
Nâle-i suht-i derûnum dil-i kûh-sâra geçer
- 2 Mest-i mey şanma seni gördüğü demde sâkı
Kendüden hayret ile 'âşık-ı bî-çâre geçer
- 3 Ser-i kûyında muķîm olmağıçün eyle niyâz
Umarız ey dil-i şeydâ sözümüz yâre geçer
- 4 Şerbet-i va'd-i visâl olsada ger bî-te'sîr
Renciş-i derd-i derûnum hele bir pâre geçer
- 5 Alınur naķd-i sirişkiyle metâ'-ı maķşûd
Suķ-ı eltâf-ı İlahîde bu hemvâre geçer
- 6 Sebķat itdükçe senüñ tevsen-i tab'uß Mekkî
Şeh-süvârân-ı sühan vâdî-i ikrâre geçer

* 25 Ü1.28a, Ü2.25b, Ü3.24b, Ü4.24b, S.24b, M.21b

26* (32)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Çemende kâmetini seyre serv-i ber-pâdur
'İzâr-ı alına gül-'andelîb-i şeydâdur
- 2 O gül-şeker leb-i la'le dinilse şemsiyye
Ruhunda perverîş olmuş ki kand-i minâdur
- 3 Harîm-i kaşr-ı cemâle nezâreti vardur
Dü-çeşm-i revzen-i ağyâr kapansa ber-câdur

* 26 Ü1.29a, Ü2.25b, Ü3.24b, Ü4.24b, S.24b, M.22a

(Harfû'z-zâ')

27* (33)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Ten-i bî-tâb-ı hasret bâr-ı hicrânı çeker çekmez
Dil-i rencûr-ı ğam bir âh-ı sûzânı çeker çekmez
- 2 Olunca dilde miknâtıs-ı 'aşkuñ cezbese nâkış
Dil-i âhen sirişt-i saht-ı cânânı çeker çekmez
- 3 Yetişdi bād-ı akdâm-ı recâ baħr-i temennâda
Hemân fülk-i dili girdâb-ı ħırmânı çeker çekmez
- 4 Terâzû-yı hayâl-i vuşlatı ħûn-âb-ı hasretten
Dü-çeşmüm bî-a'ded tesbîħ-i mercânı çeker çekmez
- 5 Çeker mi dūr olup Mekkî kemân-ı hicrini bir kez
Turur tîr-i cefâya zahm-ı peykâmı çeker çekmez

* 27 Ü1.29a, Ü2.25b, Ü3.24b, Ü4.25a, S.25a, M.22a

28* (34)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Cevher-i esrâr-ı 'aşka cây olaldan sînemüz
Dağ-ı hûn-âlûd ile memhûrdur gencînemüz
- 2 Mâ-sivâ itmez tekkarrür dilde kalmaz bir eşer
Rûy-ı bedden jeng-yâb olmaz bizim âyînemüz
- 3 Kârgâh-ı halde delk-i tecerrüdden dahî
İktisâb-ı kıymet eyler hırka-i peşmînemüz
- 4 Fülk-i dil sâhil-nişîn-i bahr-i gâmdur Mekkiyâ
Gıtdi eyyam-ı şafâ-yı hâtır-ı dîrînemüz

* 28 Ü1.29b, Ü2.26a, Ü3.25a, Ü4.25a, S.25a, M.22a

29* (35)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Ber-câ 'acûz-i dehr-i denîden bi'âdımız
Müstevcib-i nedâmet olur ittihâdımız
- 2 Bünyâd-ı bî-esâs-ı hülûs-i zamâneye
Mi'mâr-ı tecrübe viremez i'timâdımız
- 3 Germeyyit üzre şoĥbet-i ebnâ-yı rûzgâr
Çeşm-i nifâka kuĥl-i ğam eyler remâdımız
- 4 Eşĝâl-i kat'-ı hâme komaz ĥarf-i maĥlabı
Tahrîre seng-i ĥâra olur çün mi'âdımız
- 5 Layık mı bâb-ı ğayre varup Mekkiyâ recâ
Dergâh-ı ĥalka vâr iken istinâdımız

* 29 Ü1.29b, Ü2.26a, Ü3.25a, Ü4.25a, S.25a, M.22b

30* (36)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Kūmeyt-i sâğar-ı simîn rikâba muhtâcız
Güzâra vâdî-i ğamdan şitâba muhtâcız
- 2 Sirişkimüz dü-geh rez-pişegâh-ı cânâna
Nükûd-ı miñnet-i 'aşkı hisâba muhtâcız
- 3 Açup dü-çeşmi reh-i kûy-ı yâre muntazırız
Güşâde revzenimüz âftâba muhtâcız
- 4 Hüşûl-ı maţlabı âherden eyleme ümmîd
Der-i Hudâya gönül intisâba muhtâcız
- 5 Karîn-i vuşlat-ı cânân olmağa Mekkî
Hezâr-ı derd ü belâ irtikâba muhtâcız

* 30 Ü1.30a, Ü2.26a, Ü3.25b, Ü4.25b, S.25b, M.22b

31* (37)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Câna lütfuñdan senüñ dârü-yı şîḥhat beklerüz
Yâ İlâhî derdliyüz senden 'inâyet beklerüz
- 2 Terk idüp cânânemüz düşdük diyâr-ı ğurbete
Pâs-bân-ı genc-i hicrânız vilâyet beklerüz
- 3 Sûr-i derd encâm-ı fânî eski nevbet-hânedür
Gûş-ı tabl'-ı irtihâle bizde nevbet beklerüz
- 4 Nâ-müretteb bezm-i bî-şahbâyı dehr-i dûnda
Tâ kalaldan ṭurfe mecnûnuz şetâret beklerüz
- 5 Lenger-endâz-ı rızâyuz sâhil-i teslimde
Fülk-i cânâ Ḥakdan eyyâm-ı selamet beklerüz
- 6 Elde Mekki kâse-i deryûze-i der-ḳalb-şikest
Dergeh-i Mevlâ-yı Ekremden 'inâyet beklerüz

* 31 Ü1.30a, Ü2.26b, Ü3.25b, Ü4.25b, S.25b, M.22a

6b dergeh-i Mevlâ-yı ekremden : sâ'ilüz dergâh-ı Mevlâda Ü2, Ü3, Ü4, S

(Harfû'l-kâf)

32* (38)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Ey tâc-ı iftihârı şudûr-ı beriyyenüñ
Vey mazhar-ı 'atâsı müfizü'l-'atıyyenüñ
- 2 Hürşid-i nûr-ı rahmet-i Haksın ne şübhe kim
Gitdi zalâm-ı şer ki zamân-ı şaşıyyenüñ
- 3 Gavvâs-ı dürr-i hikmetisin emr-i Hâk ile
Ebhar-ı şun' ü kulzüm-i sırr-ı hafıyyenüñ
- 4 Kaşr-ı bülend-i vaşluña nâ-reste süllemi
Eflâk gibi bir derecât-ı 'aliyyenüñ
- 5 'Adem ne deñlü efkâr ise kâmrân olur
Bâbında bir senüñ gibi şâhib-'atıyyenüñ
- 6 Sulţân-ı mürselîn ü şehen-şâh-ı enbiyâ
Gencîne-bağş-i 'âleme lutf-ı hafıyyenüñ
- 7 Setreyle zeyl-i pâk şefâ'atle cürmüni
Mekkî günâhkâr-ı reddiyü't-taviyyenüñ

* 32 Ü1.30b, Ü2.26b, Ü3.26a, Ü4.26a, S.26a, M.23a

2a nûr-ı rahmet-i Haksın : nûr-ı pâş-ı cihânsın Ü1, M

(Harfû'l-mîm)

33* (39)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hâk-i kûyun tûtiyâ-yı dîde-i cân eyledüm
Sedd-i seyl-âb-ı sirişk-i çeşmi hicrân eyledüm
- 2 Şavķ-ı dilden çâk çâk itdüm nigâhum şâneveş
Geşt-i sünbülzâr-ı zülf-i yâre şâyân eyledüm
- 3 Kâle-rîz olmuş leţâfet kârgâh-ı hüsüne
Nakd-i cânım şarf idüp cümle perîşân eyledüm
- 4 Sûzen-i müjgân ile şimdi kabâ-yı firkate
Rişte-i sîmîn-i eşki zîb-i dâmân eyledüm
- 5 Bahr-i gül-gün-ı meyûñ âher nedâmet destine
Her habâbın Mekkiyâ tesbiħ-i mercân eyledüm

* 33 Ü1.30b, Ü2.27a, Ü3.26a, Ü4.26a, S.26a, M.23a

5a meyûñ : teniñ M

34* (40)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Hezâr-ı nâle-senc-i ber-ser-i dîvâr-ı hürmânum
Baķup gül-ğ önce-i ümmîde zâr ü çeşm-i giryânum
- 2 Tedâvi revğ ân-ı bādâm-ı telh eyler ger eylerse
Ben ol dil-ğaste-i çeşm-i ğazab-peymâ-yı cânânum
- 3 Helâk olsam n'ola âvâze-i pâ-yı hayâlinden
Ki mebhût dil-şadâ-yı dil-tâbîden-hâ-yı mûrânum
- 4 Hevâ-yı vaşl-ı dûr-a-dûra düşdüm hükm-i firķatle
'Aceb dîvâne-i ser-dâde-i vâdî-i hicrânum
- 5 Güşâd itmek ne mümkün 'ukde-i ğisû-yı cânânı
Ki âb-ı nerm-i dilden Mekkiyâ işkesde dendânum

* 34 Ü1.31a, Ü2.27a, Ü3.26b, Ü4.26b, S.26b, M.23b

35* (41)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Görüp rûyında hatt-ı müşk-bârı oşşadum öpdüm
Nezâketle hemân ruhsâr-ı yâri oşşadum öpdüm
- 2 Alup gehvâre-i pür-iztirâb-ı sîne-i câna
O tıfl-ı şive-zâd-ı rûzgârı oşşadum öpdüm
- 3 Kemend-i rişde-i meddîn gehî pâyine irmezken
Ben ol âhûyı hüsn-i bî-karârı oşşadum öpdüm
- 4 Giderken koynuna ol kuzucağum . 'âşîka rağmen
Ânı ağ yâre karşı ben de bâri oşşadum öpdüm
- 5 Reşîdüñ farı-ı hüsn-i şab'ını seyreyleyüp Mekkî
Bu ma'nâda zemîn-i i'tizârı oşşadum öpdüm

* 35 Ü1.31a, Ü2.27b, Ü3.26b, Ü4.26b, S.26b, M.23b

1b nezâketle hemân : o hatt ile müşhaf-ı M

2ab : 3ab M

4ab Ânuñ pervâz-ı evci nâz ü isti'nâdadur 'ammâ

Yine ol sâh-bâz-ı dil-şikârı oşşadum öpdüm M

36* (42)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Gencine-i ğamuñla imiş 'izzetüm benüm
Sensin cihânda tâc-ı ser-i devletüm benüm
- 2 Pürdür mey-i kanâ'at ile çeşm-i arzû
Yok bezm-i şâhâ câm-ı Ceme rağbetüm benüm
- 3 İtmem 'abeş hamîde nihâl-ı ümmîdimi
Olur fütâda her ne ise kısmetüm benüm
- 4 İtmiş iken vücûdımı ifnâ-yı tecrübe
Şarrâf-ı çarĥ añlamadı kıymetüm benüm
- 5 İtdüm çü tîr-i kat'-ı reh-vâdî-i cünûn
Zûr-ı kemân-ı firĥate yok takâtum benüm
- 6 Dergâh-ı ğayre yüz süremem Mekkiyâ henüz
Yok mihr-i çarĥa zerre kadar minnetüm benüm

* 36 Ü1.31b, Ü2.27b, Ü3.26b, Ü4.26b, S.26b, M.23b

5b zûr-ı kemân : rûz-ı kemân Ü3

37* (43)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtüm / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Hıa ile pür-hâr olan ruhsârımı yâd eyledüm
Bûlbül-i feryadını gülşenden âzâr eyledüm
- 2 Dûd-ı âh-ı siyehle ben medâr-ı hâmeye
Derdimi pâyânımı nakşıyla imdâd eyledüm
- 3 Âteş-i mey-sûz şimden itdi bâlâya su'ûd
Penbe-i mînâ-yı meyle cem'-ı izrâr eyledüm
- 4 Bâdede feyz-i hevâ-yı şavkıım oldu her habâb
Meşrebimce la'lden meyhane peydâ eyledüm
- 5 Zülmeti yine hevâda kaldı dil-kim girderâh
Zahm-ı sînemde ânunçün-âteş ikâr eyledüm
- 6 Çeşm-i pür-ğamdan hayâl-i yâri kim Mekkiyâ
Ka'r-ı yemde sînede habs-i perizâd eyledüm

* 37 Ü2.28a, M.24a

4a Hevâ-yı şavkıım : hevâ-yı 'aşkıım Ü2

4b peydâ eyledüm : icâd eyledüm Ü2

5b zahm-ı sîne : dâğ-ı sînc Ü2

38* (44)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Vatan diyârını şimden girü maķar idelüm
Hişâre düşmen-i ğamdan kaçup sefer idelüm
- 2 Muķadderât-ı Hudâya olunca ser-dâde
Hilâf-ı devr-i felekden niçün hazer idelüm
- 3 Piyâle-i meyi toldur meded meded sâķi
Ğumûm-ı hâne-i dilden biraz be-der idelüm
- 4 Mu'in ü yâver olunca 'inâyet-i Bârî
Reh-i ümîd ü recâda neden hazer idelüm
- 5 Akarsa tiĝ-ı bülendden 'izâm sînemizi
Meyl-i mâ'i hayâta biraz kemer idelüm
- 6 Nevâ-yı nâle maķâm-ı Hisârdur Mekkî
Ney-i berâ'a ile böyle naĝ meler idelüm

* 38 Ü1.31b, Ü2.28b, Ü327a, Ü4.27a, S.27a, M.24a

(Harfû'n-nûn)

39* (45)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Gelmesen bezm-i meye zâhid şevâb itmez misin
Fikr idüp bir kerre de re'y-i şavâb itmez misin
- 2 Şıfır-ı zâ'id 'addidersin dâğ-ı sînem sevdigim
Nukre-i eşkim dahî bâri hisâb itmez misin
- 3 Çeşmin ayırsın yeter mihr-i cemâlünden rakîb
Perde-i ruhsârufu ref'-i niğâb itmez misin
- 4 Eyledün işkeste sâkı hayf-ı mînâ-yı meyi
İnkisâr-ı hatıruñdan ictinâb itmez misin
- 5 Böyle bî-pervâ nişâr-ı cân iden kimdür saña
Cümleden Mekkî-i zârı intihâb itmez misin

* 39 Ü1.32a, Ü2.28a, Ü3.27, Ü4.27b, S.27b, M.24b

40* (46)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Der-gefi takbîl idüp vâ'iz riyâ ser-mâyesün
Hâle eyler mâh-rûyâne derûn-ı âyasun
- 2 Sâye-endâz-ı letâfefdür kenâr-ı cûyda
Serv-i nâzum hisse-mend-i luğf ider hem-sâyesün
- 3 Gönçeler eţfâl-ı gülşendür sipihre fem-güşâ
Şî'r-i şeb-nemden alur her gice feyz-i vâyesün
- 4 Cevher-î zâtı gerek yok ihtişâmâ i'tibâr
Faşş-ı gevher neylesün sîm ü zerûñ pîrâyesün
- 5 Bir gün eyler kaşr-ı âli-câh-ı ikbâle şu'ûd
Süllem-i hayşiyetüñ ezfûn idenler pâyesün
- 6 Luğf-ı Tevfik-i Hudâdan feyz alup Mekkî-i zâr
Hamesi üstâda 'arz eyler mekîne vâyesün

* 40 Ü1.31a, Ü2.28b, Ü3.27b, Ü4.27b, S.27b, M.24b

41* (47)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Ey dil recâ-yı vuslatı iş'âr ider misin
Derdüñ tabîb-i cângehe izhâr ider misin
- 2 Resm itmeyüp hayâlüne âyât-ı hüsnüni
Gözden geçirmegi yine tekrâr ider misin
- 3 Tâ ki taḥammül ey gül-i ter ḥâr-ı cevrüñe
Bülbüllerüñ kıyâmete dek zâr ider misin
- 4 Çok bekledüñ bu kârgah-i nazmı Mekkiyâ
Bir gün olurda sen de 'aceb kâr ider misin

* 41 Ü1.32b, Ü2.28b, Ü3.28a, Ü4.28a, S.28a, M.25a

(Harfû'l-hâ')

42* (48)

Mef'ûlû / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Düşdük reh-i meşekkate âh ü enîn ile
Hem-menzil-i visal iken ol nâzenîn ile
- 2 Şîrâze-gîr-i zillet olur nûsha-i ğurûr
Ahîr ü fevr rişte-i çîn-i cebîn ile
- 3 Maşşûl-ı hâl hürmen-i hüsünden ol mehûn
Maşv oldu cûş-ı mûr hatt-ı dâne-çîn ile
- 4 Zîverle olmaz 'izzet-i zât ola muktezâ
Eyley mi nâm-ı kesb şeref-i zer-nigîn ile
- 5 Ehl-i hüner zamânedede elbette zâr olur
Zembûre Mekkî eyle nazar-ı nik-bîn ile

* 42 Ü1.32b, Ü2.28b, Ü3.28a, Ü4.28a, S.28a, M.25a

2a zillet : nefret M

43* (49)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Merg irer erbâb-ı derdüñ 'âkıbet imdâdına
Bîsütünüñ çeşm-i em'ân ile bak Ferhâdına
- 2 Ağladup 'uşşâk-ı zârı ey şeh-i bî-merhamet
Olma bârî kişver-i mülk-i dilüñ ber-bâdına
- 3 Çokdan eylerüm o şem'-i zîver-i bezm-i vişâl
Bakmasam pervane zâruñ hâtır-ı nâ-şâdına
- 4 Kande kâlâ-yı kerem şimdi kumâş-ı âferîn
Çıkmaz erbâb-ı dilüñ balâ-yı isti'dâdına
- 5 Mekkî immid eylemez dest-i tedâviden sükûn
Zahm-i merhem nâ-pezirün renc-i mâder zâdına

* 43 Ü1.33a, Ü3.28b, Ü4.28b, S.28b, M.25a

5a tedâviden : tedavülden M

44* (50)

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Hezâr-pâre olursa 'aceb mi peymâne
Taḥammül eyleyemez tâb-ı rûy-ı cânâne
- 2 Alur mı dest-i şikâyetle çâk çâk olsam
Nigâh-ı riştesini sûz-ı târ-ı müjgâna
- 3 Taḥammül ey gül-i ter hâr-ı nâza müşkildür
Yeter yeter bu cefâ andelîb-i nâlâna
- 4 Bu deñlü suziş-i dil sûz-ı yârdendür hep
Şemi' de olmasa âteş yanar mı pervâne
- 5 Cevâbın almış iken Mekkiyâ ol âfetden
Daḥî ümîd idebilmem bu sa'd-i bî-câna

* 44 Ü1.33a, Ü2.29a, Ü3.28b, Ü4.28b, S.28b, M.25a

2b sûz-ı tar : sûzınan Ü1, Ü2, Ü3, Ü4, S

5b idebilmem : ile bilmem Ü2, Ü3, Ü4, S

45* (51)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Göñüldür kâkül-i pür-pîc-i 'anber-fâm-ı kaydında
Yine mürğ-i hevâ pervâzum oldı dâm-ı kaydında
- 2 Bulur dest-i tefekkür cüst ü cû itdükçe dillerde
Berât-ı hatt-ı hâlün defter-i a'lâm-ı kaydında
- 3 Humâr-ı bezm-i firkatden degül âzâde-ser ammâ
Mey-âşâmân-ı 'aşkuñ olmamış encâm-ı kaydında
- 4 Kabûl-ı rû-siyâhı eylemem hâtem gibi Mekkî
Degüldür tab'-ı şâfum gevher âsâ nâm-ı kaydında

* 45 Ü1.33b, Ü2.29b, Ü3.28b, Ü4.28b, S.28b, M.25b

46* (52)

Mef'ûlû / Fâ'ilâtû / Mefâ'ilû / Fâ'ilûn

- 1 Erbâb-ı zevk ıurma geçer hây ü hûy ile
Neyl-i me'âşî ben gezerüm cüst ü cûy ile
- 2 Dem cûş idüp nezârede giryân iken gözüm
Takbîle kor mı muşhaf-ı rûyuñ vuzû ile
- 3 Gencînesine dikmiş iken dîdesün kadeh
Kadr-i sebûyî pest idemez ser-fürû ile
- 4 Seyl-âb-ı eşk-i 'âşıkâ pey-revlük eyleyüp
İrdüm o servûñ ayağına cüst ü cûy ile

*46 Ü1.33b, Ü2.29b, Ü3.29a, Ü4.29a, S.29a, M.25b

1a ıurma : şevk M

(Harf ü-l-yâ')

47* (53)

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Dîdede ḥasret-i cânâne mekr-i ğam mı ḳodı
Sipeh-i derd bu gencîne de dirhem mi ḳodı
- 2 Tıfl-ı nâzum o sūḥanlaruñdur ol şîve vü nâz
Mehd-i' câzesini yoḥsa ki Meryem mi ḳodı
- 3 Nûş-ı mey bûs-ı lebüñle ne güzeldür sâḳı
Bezme bu 'âdet-i cân-baḥşı 'aceb Cem mi ḳodı
- 4 Virdi cân ḥûn-ı ciger-i dilde ḥayâl-i yâre
Piş-i miḥmânına bu mâḥzarı kem mi ḳodı
- 5 Nây-ı ḥâmemde bulup itdi şikest ü nâlân
Bezm-i 'âlemde felek Mekkiye hem-dem mi ḳodı

* 47 Ü1.33b, Ü2.29b, Ü3.29a, Ü4.29a, S.29a, M.26a

(47) - Ü1, Ü2,

48* (54)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 İtdi şikeste dest-i ecel nev-nihâlumı
Şoldurdu hayf bâd-ı fenâ der-i dâlumı
- 2 Dâğ-ı cefâ-yı firqati ol nâzenînimüñ
Yağdı kül itdi cân ü dîl ü cism-i nâlumı
- 3 Görse melâmet ey dil-i şeydâ bu hâl ile
Olmaq melûl-i emr-i muqarrer melâlümü
- 4 Ol tûtî-i melâhatı âhir şikâr idüp
Kırdı benüm de dâm-ı kazâ per ü bâlumı
- 5 Bâr-i cefâ vü tîğ-i elem derd-i bî-emân
İtdi hamîde qaddümi kesdi mecâlümü
- 6 Dûr-bîn-i şehri-i mülk-i fenâ eyleyem meger
Mekkî o yâri görmege gayr-ı hayâlümü

* 48 Ü3.29a, Ü429b, S.30a, M.26a

3ab -Ü2, Ü3, Ü4, S

49* (55)

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

- 1 Der-ķayd iken şafâsı nedür gülşenün dahî
Âzâdelükle zevķini sor külhanuñ dahî
- 2 'Uryânî-i tecerrüd-i 'âlâyiş-i seviy
Virmez vücûda bârını bir sûzenün dahî
- 3 Gelsün haddün ki sîneme hem-demlik eylesün
Ey yâr inşirâhuñ o demdür senün dahî
- 4 Yokdur yeri bu menzil-i nâ-geh kıyâmdan
Pâ-der-rikâb-ı rihlet iken meskenün dahî
- 5 Mekkî o zâlim itmedi mahrem derunına
Çâk olmadukça sînesi pirâhenün dahî

* 49 Ü1.34a, Ü2.30a, Ü3.29b, Ü4.29b, S.30b, M.26b

Ib sor : kabl M

50* (56)

Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilâtün / Fe 'ilün

- 1 Pây-mâl olma tîr-i kısmet için mûr gibi
Olma zâr illere cem^c itmege zenbûr gibi
- 2 Her muķârinle olan bezm-i şafâda hem-reng
Virür esrâr-ı dili sâĝâr-ı billûr gibi
- 3 Olalı evc-i muķâbbetde girift-i hüsne
Gelür efgânım o şehnâzuma tanbûr gibi
- 4 Geldi 'uşşâķına haķ pādşeh-i hüsinden
Zabt için memleket-i vuslatı menşûr gibi
- 5 Mekkiyâ emr-i şehen-şâh-ı tabî'atla saña
Kişver-i mülk-i sūhan cümlesi meshûr gibi

* 50 Ü1.34b, Ü2.29a, Ü3.29b, Ü4.29b, S.30b, M.26b

5b kişver : mülkct M

51* (57)

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Ser-i zincîr-i 'aşkım kim tutar Ferhâ dan ğayrı
Dil-i dîvane bilmez âh ile feryâddan ğayrı
- 2 Kemân-ı miñnet-i tâkat-güdâzuñ şimdi ey âfet
Şalâdur kim çeker gelsin dil-i nâ-şâddan ğayrı
- 3 Dil-i süzâna eşk ü dâğ a penbeyle müdâvâlar
Ne sûd itdi baña âmiziş-i ezdâddan ğayrı
- 4 Ümîd-i merhamet yok kimselerden Mekkiyâ şimdi
Kesildi hâmeveş derd-i dilüm ta'dâddan ğayrı

* 51 Ü1.34b, Ü2.30b, Ü3.30a, Ü4.30a, S.31a, M.26b

2b dil : - Ü2

52 (58)

Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

- 1 Bir yanar var mı benimçün cigerümden ğayrı
Acır ağlar kim ola didelerümden ğayrı
- 2 Kim gelür kalb-i hazînum benüm istifsâra
Ol vefâdâr-ı kadîmüm kederümden ğayrı
- 3 Mâ-sivâdan beni çek ey kerem-i issi Allah
Be-der it kalb-i nedâmet eşerümden ğayrı
- 4 Râhat-ı âlem-i 'uzletle kanâ'at bildüm
Niyyetüm çıkmamadur taşra derümden ğayrı
- 5 Hem-demüm yok bu diyâr içre ğaribüm Mekkî
Âh-ı pür-süz ney-i kilk-i terümden ğayrı

* 52 Ü1.35a, Ü2.30b, Ü3.30a, Ü4.30a, S.30a, M.26b

5b ney : dil M

E. TAHMİSLER

(Tahmis-i Ğazel-i Rüşdî)

1*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

I

- 1 Ki götüp zülfün senün 'aqlum perîşân eylerüm
- 2 Āteş-i ruyuñla ki dağum firûzân eylerüm
- 3 Kûşe-i hicründe derdüm gâh pinhân eylerüm
- (4) Gâh añup ğamzesinün feryâd ü efgân eylerüm
- (5) Gâh cevruñ yâd idüp çâk-ı girîbân eylerüm

II

- 1 Seyl-i eşküm nâle-i pür-berç-i sûzişkârile
- 2 Sed olunmazken cidâr-ı çarç-ı pür-devvârile
- 3 Mâ-cerâmız hiç kalur mı böyle ol ğaddârile
- (4) Sen de seyr it ey gönül bir âh-ı pür âteşbârile
- (5) Yâri bir gün itdügi çevre peşîmân eylerüm

*1 Ü1.36b, Ü2.31a, Ü3.30a, Ü4.30a, S.31a, M.16b

(1) Ğazel-i Rüşdî Tahmis-i Mekki M

III

- 1 Zâ'f-ı hâlûñ gösterüp her dürlü ib'âd eyleseñ
- 2 Ađlayup zađm-ı derûna çeşmüñ işhâd eyleseñ
- 3 'Arz idüp derd,i hezâruñ za'fün irâd eyleseñ
- (4) Çâre yokdur ey gönül biñ kerre feryâd eyleseñ
- (5) 'Âkıbet bir gün seni teslim-i cânân eylerüm

IV

- 1 Pâre-i çâk-ı girîbân sanma zilletdür baña
- 2 'Arsagâh-ı ğamda şad-a'lâm-ı rif'atdür baña
- 3 Şâh-ı 'aşkuñ bâdî-i esbâb-ı devletdür baña
- (4) Cân gibi sermâye-i tahsîl-i 'izzetdür baña
- (5) Anuñ için 'aşkuñ sînemde pinhân eylerüm

V

- 1 Mekkiyâ olsam dahî pâ-mâl-ı çarh-ı pür-cefâ
- 2 Dergeh-i âhirden olmam ben recâ-cûy-ı 'ata
- 3 Ğayre varmam var iken bâb-ı Cenâb-ı Kibriyâ
- (4) Cümleye ihsân iden çün Hâkdur ancak Rüşdiyâ
- (5) Ben niçün ya Ğayrden ümmîd-i ihsân eylerüm

(Taḥmîs-i Ğazel-i Nâbî)

2*

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilüm

I

- 1 Aldı o kebg-i baĝ-ı leṭâfet qarârımı
- 2 Gördüm bu kûhsâr-ı temennâda kârımı
- 3 Nakd-i dilümle bezl iderek cümle vârumı
- (4) Râm eyledüm niyâz ile ol şivekârımı
- (5) Şeh-bâz-ı deşt-i himmetüm aldum şikârımı

II

- 1 Haṭṭuñ ki zâ'il itdi o hûsn-ileṭâfeti
- 2 Has-pûş-i hâr-ı 'illet idüp çeşm-i raĝ beti
- 3 Mir'at-i 'aşka mün'aks oldı kûdüreti
- (4) Evvel ğubâr-ı dilden iderdüm şikâyeti
- (5) Görsem eger müsâ'ade-i rûzgârımı

* 2 Ü1.37a, Ü2.31b, Ü3.30b, Ü4.31a, S.31b, M.16b

(2) Ğazel-i Nâbî Taḥmîs-i Mekki M

I/3 nakd-i dilümle bezl iderek cümle varımı : dâm eyleyüp figânum ile âh ü zârımı M

I/3 nakd-i dilümle : naht-ı cigerümle Ü1

III

- 1 Hoşdur kesüp meţâlibeyi olmadan ba'îd
- 2 Çekmek belâ-yı firkatini müddet-i medîd
- 3 Olsun ço dâğ-ı şevk-i dilûñ gün-be-gün mezîd
- (4) Dilden kesilmedi hele ser-rişte-i ümmîd
- (5) Virmem şafâ-yı vuşlata ben intizârımı

IV*

- 1 Tezhîbe sîm-i mâh-ı nevi hall idüp kazâ
- 2 Evrâka virse mühre-i mihr ile incilâ
- 3 Âşâr-ı mağz-ı feyz-i Hudâdur bu Mekkiyâ
- (4) Zerrîn kalemle yazsa sezâ mihr-i Nâbiyâ
- (5) Tâk-ı sipihre bu gazel-i âbdârımı

(Tahmîs-i Kaşîde-i Nâbi Müzeyyel-i Bî-Medh-i Nebî 'Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm)

3*

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

I

- 1 Râh-ı hevesde itme telef pâ-y-ı himmeti
- 2 Nûş itme zehr-i câ-m-ı gîrân-ı rezâleti
- 3 Bî-hûde çekme sürhî-i reng-i hacâleti
- (4) Bir bendeye irüşse Hudânuñ 'inâyeti
- (5) Hâzır olur belâ-ta'ab esbâb-ı 'izzeti

II

- 1 Vardur mîyân-ı hüzn ü meserretde ittihâd
- 2 Olsa ne deñlü hüşk-i bağ-ı emel zîyâd
- 3 İtmem elem çeküp ğam-ı efkârı i'tiyâd
- (4) Bir naħlûñ itse neşv ü nemâsın Hudâ murâd
- (5) Cârî olur ayağma cûy-ı sa'âdeti

* 3 Ü1.35a, Ü2.32a, Ü3.31a, Ü4.31a, S.32a, M.15b

(3) Muhammes M

III/1 sadâkat-i pür : sadâkatle bir Ü1, Ü3, Ü4, S

III

- 1 Oldukça dest-i şıdık ü şadâkat-i pür-du'â
- 2 Evc-i sipihr-i ğâma meger gücümü i'tilâ
- 3 Olsun niyâzgâh-ı dilüñ bâb-ı Kibriyâ
- (4) Tevfik-i 'izidî kime olursa reh-nümâ
- (5) Baht-ı bülendî cezb ider ahkâm-ı rif'ati

IV*

- 1 Sûk-ı huşûl olmuş iken beste-i kesâd
- 2 Kalâ-yı 'arz-ı hâhîşi itmem 'abeş mezâd
- 3 Târ-ı emelden 'ukde-i ye's-i iden güşâd
- (4) Bir nâ-murâdı eylemek isterse ber-murâd
- (5) Olur resîde hod-be-hod icrâ-yı devleti

V

- 1 Dûşîze-i emeldeki pür-'ukde kâkülüñ
- 2 Hem-pîc ü tâb -ı bendeni târ-ı te'emmülüñ
- 3 Eyler güşâde şânesi dest-i tevekkülüñ
- (4) Esbâb-ı inhilâluña bir emr-i müşkilüñ
- (5) Takdîr ider müsâ'ade geldükçe sâ'ati

+ VI

- 1 Bir derd-i bî-eman ki etîbbâ nükül ider
- 2 Ne kâbil-i devâ vü ne merhem kabûl ider
- 3 Bir gün şifâ-yı hâne-i Hakkâ dühûl ider
- (4) Bir hastenüñ 'ilâcuna 'îsî nüzûl ider
- (5) Taşhîhuna Hudânuñ olunca irâ'eti

IV/3 târ : sâr Ü2

VII/4 - M

VII

- 1 İdüp şikeste pâyuñı senüñ reh-i murâd
- 2 Ğam çekme olsa âbile-i ye's-i izdiyâd
- 3 Kesme ümîdini dime düşvâr-ı der güşâd
- (4) Bir 'uğdenüñ iderse Hudâ hallini murâd
- (5) Eyler havâle nâhun-ı dest-i sühûleti

VIII*

- 1 Âğâz-ı cevr idüp sipeh-i baht-ı bî-vefâ
- 2 Virân iderse beyt-i dilüñ tîşe-i cefâ
- 3 Fikr-i 'imâret ile elem çekme Mekkiyâ
- (4) Mi'mârı çihil merhâleden gönderir Hudâ
- (5) Bir hanenüñ murâdı olunca 'imâreti

IX

- 1 Medh-i Cenâb-ı ba'ış-i icâd-ı kâ'inât
- 2 Dil-mürdegane şerbet-i cân-perver-i hayât
- 3 Bâdî budur bu tavra idüp bende iltifât
- (4) Temhîd olunmadan ğarazuñ bu muqaddemât
- (5) Baş itmededür murâd bu şîrîn hikâyeti

X

- 1 Şâh-ı Rûsul o Hüsrev-i mülk-i sedâd-ı Hâk
- 2 Çeşm-i cihâna hâk-i rehi kuhl-dâd-ı Hâk
- 3 Ânuñla buldı fevz-i hidâyet 'ibâd-ı Hâk
- (4) Olsa kimüñ güşâyiş-i çeşm-i murâd-ı Hâk
- (5) Tâb efgem eyler üstüne bir nûr-ı rahmeti

X/1 şâh-ı Rûsul o Hüsrev : oldı şâh-ı Hüsrev M

X/3 ânuñ buldı fevz-i hidâyet : buldı recâ zalâm-ı 'ademden M

XI - Ü1, M

XI

- 1 Ma-beyn-i şarkı 'azabla fikr eyleseñ eger
- 2 Mi'râcını muhâl gören ey Zâl-i bed-güher
- 3 İmkân-ı sūr'atinde yiter saña kıyl ü nazar
- (4) Ânı tulu'-ı mihrde ziyâ ğarba dek gider
- (5) Ol nûr-ı Hâkda çok mı görürsün bu hâleti

XII

- 1 Şah-ı risâletüñ kapusuñ reft vurûbe vâr
- 2 Rîş-i sefidi miknese kıl eyle iftihâr
- 3 Nevbet virürse zülf-i melâ'ik zihî fihâr
- (4) Envâ'-ı ma'şiyetle 'alîl oldı cân-ı zâr
- (5) Kesb it bu derde 'âfiyet-i 'izz ü devleti

XIII

- 1 Dest-i 'adüvv-i nefse düşen bir giriftesin
- 2 Sevdâ-yı câh ü tûl-ı emel ile hastesin
- 3 Bil kim 'amâ-yı ğaflet ile câha restesin
- (4) İnsân-ı 'ayn-ı cânınıñ âc çeşm-i bestesin
- (5) Sürmeyle hâk-i dergeh-i şâhib-şefâ'ati

XII - Ü1, M

XIII - Ü1, M

XIV

- 1 Zevk ü şafâ-yı 'âleme bak sanki bir serâb
- 2 Dil-ḥâhî üzre kimdir olan bunda kâmyâb
- 3 Eyyâm-ı irtihal gelür itme irtiyâb
- (4) Tâ key bu inhimâk-ı me'âşıyla irtikâb
- (5) Mekkî tefekkür eyle biraz da nihâyeti

XV

- 1 Olsun şalât-ı bî-had aña bî-'aded selâm
- 2 Bûy-ı muḥabbetünle Îlâhi 'ale'd-devâm
- 3 Aşḥâb ü âl-i kurret-i 'ayna bâ-ihtirâm
- (4) Dâru's-selâm-ı ravza-i rızvân ola maḳâm
- (5) Anlarla kıl ḥaşrde Hudâyâ refâkati

XIV - Ü1, M

XV - Ü1, M

F. MESNEVÎ

(Medîne-i Münevvereye Râh-ı 'Azîmetimizde 'Afârît-i 'Urbân-ı 'Arab Hücûmı Şüyu' Bulmağla Hâl-i İztırâbda Dergâh-ı Hâkka İlticâ Olunmuş İ-di)

1*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Bize bizden olan yakîn ü qarîb
Koma Mısr illerinde bizi ğarîb
- 2 Keremünden Habîbün eyle naşîb
Meded it yâ Enîs-i küll-i ğarîb
- 3 Dest-gîr olmaz iseñ ey Raḥmân
Kaṭ' ider râh-ı 'azmimüz 'urbân
- 4 Sen esirge efendi yine hemân
Meded it yâ Enîs-i küll-i ğarîb

* 1 Ü2.33b, Ü3.32b, Ü4.32b, S.32b

G. KIT'ÂLAR

(Kıt'a) 1*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Fahrime Rabbim oldu:ğün kâfi
Saña kulluk temâmdur 'izzetüme
- 2 Cân ü dilden ki sevdiğim sensün
Gayrı yak âteş-i muhabbetüme

(Bâlâ-yı Cidâr-ı Kadem-i Şerîf-i Nebevî 'Aleyhi's-selâma Levha İle Ta'lik İ-
radesiyle İnşâd Olunan Kıt'âdur)

2

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

- 1 Bu cevherden n'ola pür-feyz olursa hâlid-i zîşân
Düşer 'âşık ğarîb illerde seng-i kûy-ı yâr üzre
- 2 Ne cânib kim kadem basdı yüzün ol yirde ferş olsun
Ne yer kim vardı kuşvâ hâk olam ol reh-güzâr üzre

* 1 Ü2.33b, Ü3.33a, Ü4.33a, S.33a

2 Ü2.33b, Ü3.33a, Ü4.33a, S.33a

(Kıt'a) 3*

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

- 1 Oldı cûşân derd ile zehr âbe-i câm-ı firâk
Çek gönül bezm-i şafâdan çayrı dest ü dâmeni
- 2 Menzilüm vâdî-i hicr olsa n'ola mânen-i tîr
Ey felek bir kaçları yâdın çıkarduñ sen beni

(Kıt'â-i 'Arabiyye)

4*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Lâha berku'l firâkı fi kalbî
Şâri'inî kedeymetün tehemi
- 2 Te'huzü'l çameretü medâmete
Küllemâ sâlet 'ibretî bidemi

* 3 Ü2.34a, Ü3.33a, Ü4.33a, S.34a

2ab - S

* 4 Ü2.34b, Ü3.33a, Ü4.33a, S.33a

(Kıt'a) 5*

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

- 1 Akçe kesbi idüp tedârik vaşid
Gefe habs itmedür biraz mekesi
- 2 Hırc ü şarfında diğkat ister kim
Çıkarırken birin çıkar hemesi

* 5 Ü1.37b, Ü2.34a, Ü3.33b, Ü4.33b, S.33b, M.27a

H. BEYİTLER

(Su'âl-i Fâzıl-ı Meşhûr 'Ârif Efendi Merhûm)

1*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Nedendür bilsen ey 'Ârif ezelden böyledir kârî
Sitemler âşnâlardan kerem bî-gânedendür hep

(Cevâb-ı Fakîr Mekkî)

2

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Çoyup Rezzâk-ı kevnî âşnâdan luṭf ümîd eyler
Bu miḥnetler bize derd-i dil-i dîvânedendür hep

(Sultâniyyede Es'ad Begiñ Yapdğı Çeşme Vaşında İnşâd Olunmuş İdi)

3

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün

Cedvel-i sîm-i cemenzâre virür feyż-i keşîr
Ḥabbezâ çeşme-i nev-'aynî ile kıṭ'a-i mîr

* 1 Ü1.37b, Ü2.34a, Ü3.33b, Ü4.33b, M.27a

(1) Su'âl-i 'Ârif Efendi Ü1

3 Ü2.34a, Ü3.33b, Ü4.33b, S.33b

(Beyt) 4*

Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

Urdum ayağ a müşteri çıkmam şîrâsına
Bintü'l-'ineb didükleri ümmü'l-ğaba'îşüfî

(Beyt) 5

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Resen-tâb olmadır târ-ı emelden kayd-ı tahşîl
Nüzûl-ı câh-ı miñnet çâh-ı dünyâyâ tenezzüldür

(Beyt) 6

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Çıkup câh-ı kazâdan bulmak isterseñ eger me'men
Şakın ħabl-i metîn şer'ini koyuvirme destimden

* 4 Ü1.38a, Ü2.34b, Ü3.33b, Ü4.33b, S.33b, M.27a
5 Ü1.37b, Ü2.34b, Ü3.33b, Ü4.33b, S.33b, M.27a
6 Ü1.38a, Ü2, 34b, Ü3.33b, Ü4.34a, S.34b, M.27a

(Beyt-i Şevket)

7*

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Hudâya reng-i te'sîri kerâmetken beyânun râ
 Bâ-eşk-i çeşm-i bülbül-i âbda tîğ-ı zebânun râ

(Nazîre-i Şâ'ib)

8

Mekn-i bî-behre yâ Rab ez-ka'bûl-i dil beyânun râ
 Be-zehr-i çeşm-i hûbân-ı âbda tîğ-ı zebânun râ

(Nazîre-i Fakir-Mekki)

9

Hayât-efzâ-i dil-hâbda yâ Rab beyânun râ
 Be-demhâ-yı mesîhâ âbda tîğ-ı zebânun râ

7 Ü2, 34b, Ü3.34a, Ü4.34a, S.34b

8 Ü2, 34b, Ü3.34a, Ü4.34a, S.34b

9 Ü2, 34b, Ü3.34a, Ü4.34a, S.34b

Hâtîme*

Mâlum ola ki nefes-i insani nem ü rütûbetden hâlî olmayup hattâ bir hattun üzerine teneffüs idüp nefes ilkâ olunsa ol hat nem-nak olup bozular imdi nefes ile kılıca şu virmek nefesde olan rütûbete binâendür ki nefes ile âb huşûli emr-i muhakkakdur bu suretle Şevketün kemâl-i te'sir için mahz-ı rütûbet olan eşk-i çeşm-i bülbül ile tîğ-ı zebâna şu virmek ile du'â kezâlik Şa'ibün kabûl-i dilde rütûbetden hâlî olmayan zehr-i çeşm-i hûbân ile tîğ-ı zebâna şu virmek ile du'â kezâlik Mekkî-i fakîrün dillere hayât virmekde mûcib-i rütûbet olan enfâs-ı mesîhâ ile tîğ-ı zebâna şu virmek ile du'â temâm makâm-ı itmâm ve ihtimâma münasip olmağla dîvânçe-i pür-kuşûrımız bi-hamdi'llahî'l-meliki'l-'allâm du'â ve tazarru'ı dergâh-ı kibriyâ ile itmâm olundu

Sene 1206

Hatime : Ü2, 34b, Ü3.34a, Ü4.34a, S.34b

Sene 1206 Ü2.35a

Nemka'l- 'Abdu'd-dâ'i Ahmed Necibü'l-Alaşehirî gafire leh S.35a

Kad temme. Ketebe 'Abdu'l-fakîr es-Seyyid Yahya İhyâ imâm-ı câmi'-i 'Arab razi 'anh'ü'r-Râb 'izz ü ismüh Ü1.38a

SONUÇ

Klasik edebiyatımızın son devreleri olarak kabul edilen XVIII. yüzyılda yaşamış Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi Divanı'nın tenkitli metnini ve bu metne dayalı incelemesini yapmış bulunuyoruz. Yaptığımız bu çalışmada ulaşılan neticeleri kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

Divan'la ilgili olarak yaptığımız tenkitli metin sonucunda, gördük ki, Mekkî, Klasik edebiyatın bir çok nazım şeklini başarılı sayılabilecek bir şekilde kullanılmıştır. Divan'da, toplam 107 şiir bulunmaktadır. Bunlardan, 6'sı münacat ve na't olmak üzere, 58'i gazel, 25'i tarih olmak üzere 31'i kıt'a, 5'i kaside, 3'ü tahmis, 9'u beyit ve 1'ide mesnevîdir.

Mekkî, aruz vezninin değişik kalıplarını başarılı bir şekilde Divanı'nda, kullanmış, aruz konusunda, özellikle Klasik Türk şiirinde çok kullanılan ahenkli ve kolay vezinleri tercih etmiştir. Divan'da, ahenk unsurlarından kafiyenin yanında redife de önem vermiş ve şiirlerin büyük çoğunluğunu redifli olarak kaleme almıştır.

Yaptığımız çalışma sonucunda, anlaşılmaktadır ki, Mekkî iyi bir tahsil görmüş, Türk, Arap ve Fars dillerini ve bu dillerin edebiyatlarını iyi bilen bir şairdir. Tasavvuf kültüründen de haberdar olan Mekkî, aynı zamanda tasavvufi bir kişiliğe sahiptir. Bu sebeple de, şiirlerinde tasavvufun tabir ve mecazlarını bolca kullanmıştır. Fakat o, hiçbir zaman şiirlerinde, tasavvufun bütünün ya da belirli bir yönünü öğretmeyi amaç edinmemiştir.

Mekkî'nin şiirlerinde hem "Sebk-i Hîndî" ve "Hikemî" şiir tarzlarının hem de, kendinden önceki ve çağdaşı olan bazı şairlerin etkisi görülmektedir. Diğer taraftan, Mekkî'nin yaşadığı dönem, mahallîleşmenin ve halk zevkine uygun şiirler yazmanın revaçta olduğu bir dönem olmasına rağmen o, bunlara da pek itibar etmemiştir. Bu sebeple de, şiirlerinde atasözü, deyim ve halk ifadelerine pek fazla rastlanmaz.

Mekkî', şiirlerindeki asıl başarıyı gazellerinde göstermiştir. Zira, diğer nazım şekillerine göre gazellerinde kullandığı dil, daha sade, daha akıcı ve daha samimidir. Kasidelerinde, Klasik şiirin alışlagelmiş mecaz ve maznunlarıyla memduhunu mübalağalı bir şekilde övmüş ve sanat gösterme temayülü ile ağır bir dil kullanmak zorunda kalmıştır. Tarih manzumelerinde ise, dilin ağırlığının yanında sık sık bir anlatım kusuru sayılan mısra ve beyit tekrarlarına düşmüştür.

Mekkî'nin Divanı'nda, genel olarak İslam dininin ana prensiplerine aykırı herhangi bir ifadeye rastlanmaz. O, yazdığı münacatlarda Allah'a yalvarmış ve O'nu çeşitli isim ve sıfatlarıyla zikretmiştir. Hz. Peygamber için yazmış olduğu na'atlarda ise oldukça övücü ve hürmetkar ifadeler kullanmıştır. Dünyayı bir misafirhane, insanları da birer misafir olarak değerlendiren Mekkî, dünya ve dünya nimetlerine değer vermenin yanlış olduğunu belirtmiş, bu dünyada insanın ancak ilim ve marifetle değer kazanabileceğini ifade etmiştir. O, bu dünyada Allah'a, korku ile değil aşk ile ulaşılması gerektiğini savunmuş ve şiirlerinde de bu aşkı işlemeye çalışmıştır.

Mekkî, ayrıca şiirlerinde oldukça geniş bir şahıs kadrosuna yer vermiştir. Bunlar genellikle, Osmanlı sahası veya haricindeki devlet adamları, din adamları, şairler, sanatkarlar ve efsanevi şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsanevi şahıslar, daha çok İran mitolojisinden alınmış ve bu şahısların üstün vasıflarıyla, övülenin vasıfları arasında ilgi kurularak bir mukayese ve benzetme yoluna gidilmiştir. Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şîrin gibi Klasik hikaye kahramanları da, aşık ve sevgili tipi işlenirken şiirlerde birer benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Divan'da, içtimai hayat bir saray istiaresi etrafında düşünülmüştür. Padişah merkez olmak üzere çevresinde çeşitli görevli ve hizmetliler kadrosu, günlük hayatın çeşitli safhalarına ait savaş, içki, eğlence ve musiki meclisleri ile bunlara ait alet ve eşya söz konusu edilmiştir. Giyim-kuşam, süslenme, yiyecekler, eşyalar, mimari, tababet, alış-veriş gibi hususlar da şairin, cemiyeti algılayış biçimi olarak belli ölçülerde şiirine yansımıştır. Böylelikle, Klasik şiirin sıkı estetiği içinde yer alan bu unsurlar bir araya getirilerek devrin içtimai çehresi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Divan'ın ağırlık noktasını aşık, sevgili ve rakip üçlüsü oluşturmakta bunların şahsında ortaya konulan insan tipi de genellikle Klasik edebiyatın ölçülerine uygun düşmektedir. Fiziki bakımdan ince uzun boylu, esmer ve melek kadar güzel olarak tasavvur edilen sevgili, ruhi bakımdan aşığa karşı son derece merhametsiz, zalim ve vefa-

sızdır. Mutlak hakim bir tip olarak karşımıza çıkan sevgili, Divan'da, şah, sultan, efendi vb. sıfatlarla anılmaktadır. Fiziki bakımdan hasta ve güçsüz olan aşık sevgilinin kulu kölesidir. Zaman zaman Hak aşığı şeklinde de tesadüf ettiğimiz bu tip, sevgiliden sürekli yakınmasına rağmen, yine de ondan gelen her türlü eza ve cefaya razıdır. Bu şekildeki bir teslimiyette, etkili unsur ise, sevgilinin tasavvufi açıdan taşıdığı manadır. Aşığın, kıskançlık duygularına bağlı olarak, ortaya çıkan rakip tipi, Divan'da çoğu kez kötü sıfatlarla anılır. Zira, o, sevgilinin varisi olarak görülmekte ve bu yüzden rakibin ölümü, aşığın tek arzusu şeklinde şiirlerde belirginlik kazanmaktadır. Yine Divan'da insan kadrosu verilirken az da olsa zahid, sofi, vaiz gibi tiplere yer verildiği görülmektedir.

Tabiat, kozmik alemi, bitkileri, hayvanları, anasır-ı erbaası ve diğer unsurlarıyla Divan'da zikredilmiştir. Şair, tasavvurlarına konu ettiği tabiatla ilgili unsurların dikkat çekici özelliklerini iyi tespit etmiş ve bu tespitleriyle hayal gücünü kaynaştırarak değişik tasavvurlar ortaya koymuştur. Tabiatla ilgili unsurlar, insan tipinin çeşitli vasıflarının ortaya konulmasında bir benzetme ve mukayese unsuru olarak ele alınıp işlenmiştir.

Sonuç olarak, Şeyhülislam şairlerin bir devamı saydığımız Mehmed Mekkî Efendi, Klasik edebiyatımızın ortak malzemesini kullanmak suretiyle başarılı sayılabilecek şiirler yazmış bir şairimizdir. Divan'da tespit edebildiğimiz hayal ve tasavvurlar konusunda her ne kadar Mekkî, kendinden önceki şairlerden pek farklı ve orijinal şeyler ortaya koyamasa da o, şairliği, din alimliği ve tasavvufi kişiliğiyle temayüz etmiş önemli bir şahsiyettir. Bu bakımdan, o ve eserleri üzerinde yapılacak her tür araştırma Klasik edebiyat açısından son derece faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Rif'at, **Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye**, İstanbul, 1300.
- Banarlı, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB yay., İstanbul, 1987.
- Bursalı, Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, İstanbul, 1972.
- Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul, 1988, VII/34.
- Çavuşoğlu, Mehmet, **Necati Bey Divanı'nın Tahlili**, MEB Yay., İstanbul, 1971.
- Danişmend, İsmail Hami, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1955.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Haz. Aydın Sami Günayçal, Aydın Kitabevi yay., Ankara, 1993.
- Dilçin, Cem, **Türk Şiir Bilgisi**, Ankara, 1995.
- Ertuğrul, İsmail Fennî, **Vahdet-i Vücut ve İbn Arâbî**, haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1991.
- Fatin, **Tezkire-i Hatimeü'l-Eş'âr**, Milli Kütüphane, No, A 332.
- Fuzûli, **Divan**, Haz. Kenan Akyüz, S. Beken, S. Yüksel, M. Cumbur, Ankara, 1990.
- İmam Busûrî, **Kasîde-i Bürde**, haz. Fevzi Aksoy - Mehmet Balcı, İstanbul, 1975.
- İpekden, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı, Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah yay., İstanbul, 1994.
- İpekten, Haluk, **Fuzûli, Hayatı-Sanatı-Eserleri**, Ankara, 1990.
- İstanbul Kütüphanesi Türkçe Yazma Divanlar Katalogu**, İstanbul, 1967.

- Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, Birim yay., İstanbul, 1993.
- Kocakaplan, İsa, **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, MEB yay., İstanbul, 1992.
- Kurnaz, Cemal, **Hayali Bey Divanı'nın Tahlili**, MEB yay., İstanbul, 1996.
- Küçük, Sabahattin, **Bâkî Divanı, Tenkitli Basım**, TDK yay, Ankara, 1994.
- Levent, Agah Sırrı, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, 1984.
- Macit, Muhsin, **Divan Şiirinde Ahenk Unsurları**, Ankara, 1996.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmâni**, İstanbul, 1308.
- Mekkî, Muhammed, **Te vessül (Şerh-i Kasîde-i Bürde)**, İstanbul, 1330.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1994.
- Okçu, Naci, **Şeyh Galib, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Tenkitli Metni I-II**, Ankara, 1993.
- Okuyucu, Cihan, **Cinâni, Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, TDK yay, Ankara, 1994
- Onay, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara, 1992.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Kuşadalı İbrahim Halvetî**, İstanbul, 1982.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB yay, İstanbul, 1993.
- Pala, İskender, "Ah Mine'l-Aşk", **Cogito, (Aşk Özel Sayısı)**, S. IV, Bahar 1995, İstanbul, 1997.
- _____, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, 1995.
- Rıfat Efendi, **Devhatü'l Meşâyih**, Milli Kütüphane, No, B 35.
- Sefercioğlu, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, KTB yay., Ankara, 1990.

- Şemseddin Sami, **Kâmus-ı Türkî**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.
- _____, **Kâmusu'l-A'lâm**, Ankara, 1996.
- Şentürk, Ahmet Atilla, **Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sufî Yahut Zahit Hakkında**, İstanbul, 1996.
- Tahirü'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugatı**, Haz. Kemal Edip Kürkcüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı**, MEB yay., İstanbul, 1987.
- Timurtaş, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Tolasa, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Atatürk Üniversitesi yay., Ankara, 1973.
- Türkçe Sözlük**, TDK yay, Ankara, 1988.
- Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, Temmuz-Ağustos-Eylül, S. 415-416-417, Ankara, 1986.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1995.
- Unat, Faik Reşit, **Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu**, TTK yay., Ankara, 1984.
- Ünver, İsmail, "Çeviri Yazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" **Türkoloji Dergisi**, S. 1, C. XI, Ankara 1993.
- Yakıt, İsmail, **Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul, 1992.
- Yılmaz, Mehmet, **Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

اولوب بوزيلور امدى نفس ايله قليمجه سوو و پرمك
 نفس اولان رطوبته بناء در كه نفس ايله آب حصول
 امر محقق در بوضورتك شوكتك كال تاثير بجز محض
 رطوبت اولان اشك چشم بلبل ايله تبخ زبان سوو و پرمك
 ايله دعا كذاك صائبك قبول دلايه رطوبتدن خالى اوليا
 زهر چشم خرابان ايله تبخ زبان سوو و پرمك ايله دعا كذاك مكي
 فقيرك دلره حياث و پرمكده موجب طوبت اولان انقاس
 سبحا ابلد تبخ زبان سوو و پرمك ايله دعا تمام مقام انجام
 واختتام مناسب اولفظه ديوانچه بر قصور پير بحدائقه
 الملك العلام دعا ونضخ در كاه كبريا الهام تمام
 اولدى

34-A

اولد کجوشان در ده زهر بنجام فراق	جنگ کوکل بزم صفاد زنی کت و دامن
منزل وادی بجز اولد نوله مانند بزم	ای فک بر فاضلوی باون خجده لسنی
قطعه عربیه	
لا یخ برفه الفان و فی قلب	صاری میخی کدایت بر شمشیر
تأخذ الفسرة مذامتک	کما سالت عبرتک بدم
قطعه	
انچه کبری ایدک تدارک و صید	گفد حبس ایتد در بر از مگسی
خرج و صرفه وقت استر کیم	چقدر کن برین چقدر همدی
سؤال فاضل مشهور عارف اندی بر جوم	
زند و یستم او با فز از لیز بوی در کانی	استلر آشنالوز کر و بی کانه زنده
جواب فقیر مکی	
توبه سزاق کوی آفتاز لطف ایدیلر	بو مختلر بره در دلد بو انم و ندر
سلطانیه ده اسعد بکن یا بدیغی چشمه و صفند انشاد	
نظیر اول نشایدی	
جذاعل بچمن از او بر رفیق کیم	جذاعل بچمن از او بر رفیق کیم

* ۲

<p>تایب افکن ایلا او سندن بر نور رحمتی</p>	
<p>معراجی بحال کورنای ضال بد کهر</p>	<p>ما بین شرفی عمریله فکر ایلیک کور</p>
<p>آن طلوع مهرده ضیا غریبه دل کید</p>	<p>ایکانه سیر سندن بر سا که قبل نظر</p>
<p>اول نور حیدر چو کور که دین بی جانی</p>	
<p>دیش ضیبت کس قبل ایلم افتخار</p>	<p>شاه کمال کور سن نیت مدبر کار</p>
<p>نوع مصیبت لیل اولد کجا نزار</p>	<p>نوبت بر کس دلف ملاک ره می بخاؤ</p>
<p>کس آیت بر درده عافیت عمره دولتی</p>	
<p>سودای جباه و طول اسل ایلم سینه</p>	<p>دست خانی سندن روشن بر کور سینه</p>
<p>انسان عزیز جانک آج چشم بستین</p>	<p>بیل کیم عجاوین غفلت ایلم سینه</p>
<p>سوریه ایلم خال در کصاح شفاعتی</p>	
<p>دخوای ایزده کیمد اولان بینه کامیاب</p>	<p>ذوق مصفا عالم باق صانک بر سر</p>
<p>تا کی بر انهمال معاصیلار تکاب</p>	<p>ایام ارتحال کور اینه ارتباب</p>
<p>مکی تفکر ایله برانده نهاییتی</p>	
<p>بوی محبت کلامی علی الدوام</p>	<p>اول فصله و حد کانه یلد کلام</p>
<p>دار السلام عرض ضوان اولد مقام</p>	<p>اصحاب بالقره عین با احترام</p>

<p>تخصیص قضیتش نای مذیل بمدح نبی علیه الصلوٰه والسلام</p>	
<p>راه هوسد اینه تلافی بای همتی</p>	<p>نوش اینده هریا و کرامت ذالقی</p>
<p>ببروده چکمه خنک حجابتی</p>	<p>بر بندک بر ایشه خدا ناک عنایتی</p>
<p>حاضر اولور بلا نقیب سبای عترتی</p>	
<p>وارد در میان خضر و سترنگ اتحاد</p>	<p>اولسند کل خوشکی باغ آمل زیاد</p>
<p>ایتمر الحکیم غم و افکاری اوقتی</p>	<p>بر فکرات نشرو فاسن خدا مراد</p>
<p>جاری اولور ایاضه جوی سعادتی</p>	
<p>اولدند که صدق صدقت پروما</p>	<p>اوج کبیر کامه مکر کوچمی اعتلا</p>
<p>اولسون نیاز گاه دلك باب کبریا</p>	<p>توفیق ایزدی کیما اولور سرهما</p>
<p>بخش بلندی جذب آید احکام و حق</p>	
<p>سوق حصول اولشیر بستم کساد</p>	<p>کالای مرض خواستی بستم عیب مراد</p>
<p>تاراملد علف یا سنی ایدن کساد</p>	<p>بر نامادی ایملک استرسه بر مراد</p>
<p>اولور سیده خرد بخند اجزای دولت</p>	
<p>دوشیزه اسلدر پر عقده کاکلک</p>	<p>همس پیچ و ناب بندنی تار ناملک</p>
<p>الوکناده شایه سی کت و کتک</p>	<p>اسباب انجلا لانه بر امر مشکک</p>

آه پر سوزنی کاک ترمکن غیره	
تخم چیس غزل رشک	
گدگوری زلفک سنا عقلم پیشه ایلم	آتش زوی سیکل کدا غم فروز ایلم
کوشه جگر دردم کانه نه ایلم	کاه آغوش کسک فرزند آغوش ایلم
کاه جوی یاد ایله چال کوی ایلم	
سینک کم ناله بر برق سوز کاه	سدا ولفا زنگ جدار چرخ پرد تار
ماجر اضریح فاله رمی بویله اولدو	سند میرایشی کو کور ایشبار
باری بر کوشه ایلم کوی پیشه ایلم	
ضعف کاک کور ستره دور لو ابوالیک	اضطراب زخم درون جشک اشهاد ایلم
عرض ایتمه درون هنرک ضعف ایلم	چاره یوقد رای کو کل بلی کوه فید ایلم
عاقبت بر کوشه سنی سلیم جان ایلم	
پاره چاله کوی باصغیر نیتد ربکا	عروس کاه غم صدا علام رفقتد ربکا
شاه عشقم بادی اسباب ولسد ربکا	جان کوی سرایه تحصیل عزتد ربکا
انگیز عشق کسینده نه ایلم	
سکجا اولسم دخی پامال چرخ بر جفا	در کتف و ناله ایلم بر باجوری عطا

<p>نای خادمه بولو ایندی گت ناولان نرم عالمه فلک کنی بهمدی قودی</p>	
<p>صولدردی حیف باد فنا ورد الی یاددی کل ایندی جا به رود لوجه الی قیدی بنده دام قضا پرورد الی ایندی خیدتدی قیدی کسدی بجانی</p>	<p>ابتدی گت دست اجل نونهالی داغ جناهی مرتقی اول ناز نینک اول طوطی ملاحق آخر شکار ایست بار جنا و سنج آمدردی تمان</p>
<p>دور بین شهر ملک فنا الیم مکر مکی او یاری کور مکر غیری خیاالی</p>	
<p>آزاده کله زوقنی سور کلنک دخی ویر منور وجوده باری بر سوزنک دخی ای باره انشراک اودمد کسندک دخی پادرد کاب رحلت ایکن مسکنک دخی</p>	<p>در قید ایکن صفای نیند کسندک دخی عربانی تجرد الایش سوی کلسوخدنکی سینور بهمدی ملک الیسوی یوقدیری بومنزول ناگد قیامدن</p>
<p>مکی او ظالم ابتدی محرم در فتنه چالک اولدیجه سیندی پیراهنک دخی</p>	
<p>اولمدا را یللو جمع ایندیکن نبورکی</p>	<p>پاپمال اولمدا یوسفیت ایچون مورکی</p>

<p>محو اوله کجوش مور خط دانه چن ايله ايلون نام کيشف زرن کين ايله</p>	<p>محو خال خرم حسنك اوله زبور له اولماز عنق ذات اوله قمتنى</p>
<p>اصل قنور زمانه ده البستار اولور زنبوره مكي اينه نظر اكبين ايله</p>	
<p>ببستونك چشم مطا ايله باق فرهاد نه اوله يادى كشور ملك و لك بر باد نه باقيهم پروانه زار ك خاطر ناستاد نه چيتميز ارباب دك بالاي استعداده</p>	<p>ملك اير در اربابه ردك عاقبت امداد نه اغدار سيشاق زار ايم شيبه حرمت چوقك ايلوروم او شيمي زبور بزم وصال قنده كالاي كرم شمدي هماش آفرين</p>
<p>مكي اميد ايلان دست تداويدن سكون زخم مرهم نايذيرك رنج ماد زادن</p>	
<p>تخيل ايليه منقاب مروي جانان نكاهي شمشني سوزنان مشر كان يتر نيز جيفا عندليب نالان شيمدك اولسا آتش يازى پروانه</p>	<p>هزار پاره اولور سه مجبى پيمان الور مويست شكايتم چالك اولسم تخيل اى كل ترخان نازه مشكلا بود كلوسوز شردل سوزن اوردن</p>
<p>جوابن المش اكين مكي اول اقدن</p>	

28-A

خطه بر خار اول از خسار فی باو ایلمدم
بطلیل فریادی کلشنه از او ایلمدم

رسد فی پایا عمر تقصیل مد آرا ایلمدم
اش می سرور استر باله

بینه میسای سیده جمع اصدا را ایلمدم
بارده بعضی هوانی عشم اوله می

مشترک لحدیض میخانه ایی و ایلمدم
طکست نیه هوام فاله اول کرم راه

دفع سینه ندر ایچون اش ایقال
حشم بر محمد خیال بار کیندر ایلمدم

فوق بکده کیندر ایلمدم
جسمه

یوقا بر چرخه زده قدر متهم بنم

و طنز یار فی شمدن کر و مقرایم لم	حصاره دشمن غمناک قابض سفر ایلمدم
مقدرات خدا یله لجنه سر داده	خلافه و زلف کون نیکو حذر ایلمدم
پس آنکه می طولدر مده مد ساق	شموی خانه دندک بر از بند ایلمدم
معین و نیل و را و لجنه عنایت یاری	و نه امید و جاده ندک حذر ایلمدم
اقر شرفی بلند عظام سینه می	مسایل ما حبانه بر زکر ایلمدم

نوا می ناله مقام حصار در مکی
فی براهه ایله بویله نغمه ایلمدم

حرف النون

کلمه بزم سینه اهل نون	نکرتی بر کده در نون
مغز اهل نون	نقرو اهل نون
چشم آبروی نون	برده رخسار نون
ایلدک اشک ساقی حیف سینه ای می	انکار خاطر نون

بویلی بی پروا نون
جمله نون سکی زاری نون

<p>افلاك كبرى بروجات عينك بايند بر سنك كبري صلح عطينك كنجمنه بخشوي الماطف خفيك</p>	<p>قصر بلند و سنگد نار ستماسي آدم نده كلوا فقر ايسر كامران اولور سلطان سر ايرن و شاه انبيا</p>
<p>سرايله ذيل باك شفا علاج مني مكي گاه كار رد دي الطوبه نك</p>	
<p>حرف الـ</p>	
<p>سكيلاب سر نك چشم هجران ايلدم كهنه نيلزار زلف باره شايان ايلدم نقل جانم صرف ايلدم جمله پريشا ايلدم رشته سيمه اشكي زيبه امان ايلدم</p>	<p>خاله كويك تو نياي ديدن جان ايلدم شورده لك چالچال ايلدم كاه شاهوش كاله ريز اولمش لطافت كار كاه سننه سوزن مشركان ايلدم قباي فرجه</p>
<p>بهر كلكون نيك آخر نامة سندن هر جبارن ميكا تسبيح مر جان ايلدم</p>	
<p>باقويك خنجنه اميد زار چشم كرمانم بن اوله خسته چشم غصبي چاي جانانم كه بهر همدان لطيفه هاي مورانم</p>	<p>هزار ناله سنج بر سر ديوانه مرمانم تداوي دروغن با داه تلخ ايلور كرمانم هلازه اولسم نولار آرزو پاي خيالدم</p>

<p>چکری دور اولوب کی کان همجری برکز طوری رقیبنا این خویب کانی چکر چکر</p>	
<p>دایخ خون آلود ایله مهور در کنجینه من سک بدی ز نکیا با اولوزیم آینه من اگتساب قیمت ایله خرقه پشمینه من</p>	<p>جوهر اسرار عشق جانی اولدی کینه من ماسوی ایمن تقسیمه لایق فالز بر آرز کارگاه حاله دلوق تهره دن دخی</p>
<p>فلاک دل سایل نشین بمرغند کجا کندی ایام صفای خاطر دیرینه من</p>	
<p>مستوجب نواخت اولور اتقاد من معمار تجربه ویره من اعتماد من چشم نفاقه کحل غم ایله مرماه من تجربه صندلی خان اولور چون مداد من</p>	<p>برجا عجز دهره نیدن بجاد من بنیاد بی اساس خلوص زمانه به کرمیت اوزره محبت اینای روزگار اشغال قطع خامق موزن مطلبی</p>
<p>لا یفیی با غیره واروب کجا رجا درگاه خالق قدر یکن استناد من</p>	
<p>گذاره وادی غمگین شایه محتاج من نقود محنت عشقی حساب به محتاج من</p>	<p>گتیب ساغر سیمین رکا به محتاج من سزگنزد و کد ز پیشگاه جانان من</p>

<p>شركه خفینك آكله كد بك كافر یسید مده نقده انجم ایله آنك وشت یسید</p>	<p>تناهده بویلا اول بتمزاهد پرنتشك كورس نكده سنك كاكلك سنك</p>
<p>مكی بو صرف جوهر کی نور سایه سن عرض اب کله اولم فوگه جوهر یسید</p>	
<p>بو خسته سینه سینه رکا بدم نیدر دام زلفه لر باده اضطرر ابد نیدر چوی کلزار اصل آب سر اجد نیدر ینه خرمان تقریبا قنابدم نیدر</p>	<p>قطع شهره مشیت هب شتابدم نیدر قید بیدم غدر و کتیکه انور اولده بولدق نشرو نماد و کدک بود کلو آب برو بسترخور ایله رنگین ایله دم شبنم کبی</p>
<p>آب و تاجه رن رخساره او شاهک مکیا جوش سیلاست شکرک و سوزده نیدر</p>	
<p>تکلف در کماره نمدیر سن بوزک نابند لاله ناره نمدیر سن سوزک ندد بوجرخ بیقراره نمدیر سن سوزک ندد افسانه هزاره نمدیر سن سوزک ندد</p>	<p>زا بدسان یاره نمدیر سن بوزک ندد فیض بهار عشق کورج سینه می بر خطره بیقرار بیاب دولتی که وارده نهاله کورج طفل نچری</p>
<p>سرمد نظیره مدد سکا مکی زاردن بو شهر آیداره نمدیر سن سوزک ندد</p>	

24-A

<p>ددم صیاد بقیع جوهر شیر مشکدار اقام در درونم ایله کجی مشکدار</p>	<p>چیقمری پیشه های عشق که خون فتره بیاض صفحی یا ما چه در آن بر لسه</p>
<p>خساک یاد ایله کجی کجی کجی کجی سناوی و علی ایام تهنه شیر مشکدار</p>	
<p>نیاز ضرر در انعام کجی یادند شکایتیم کجی رشتنه صفارند کانی تیر قضا قامت رو تاوند کشتی به جوی صفاموج بور یادند</p>	<p>نه شاهک نه کدوه نه انشاءند دو کندی ناخر تبیر قالمندان فتاده فلکی ایتمبار ظلم ایلیختم ایلیخ بسط حصیر فیناعت عالم</p>
<p>اکنایش کل مقصوده میکار هرگز مدار نشو و نما کثرت بکادند</p>	
<p>مرکت قلب عاشقی کرد الم طو تر ناهنده کور سرخرمت ایدر محترم طو تر ماهی بهر عشق اولدی بو یله بیم طو تر عجان دله آنکر فکاک نددم طو تر</p>	<p>صانمک که حسن خلیله عدم طو تر اول کلخ لطافت ایله دختر دیا آشفنا بکده و عدله وصلتله عاشقی ظن ایله بو شذت بارهوا ایله</p>
<p>سعی ایتمه برک و باره معارفه کجی</p>	

23-A

	<p>وجود کاه نمود نزارم ای مکی نسیم عشقنا برقرار حسرتند</p>	
<p>این ساط ازل واسطه جانانند یوز ویش نشد درو نه عشق کوانند زیبود کشتند در دانه ده مر جانانند عاشقک هر سخن چاک کربانانند</p>	<p>بزم عالمه مستی بجا جانانانند کاشمیره می جیوق کسلی کوانند لهل فو کیره کاید میدر حجاب انکبانانند واع حسرتدن اولوب فرقتله برنایانند</p>	
	<p>مکی یار فاک لان خلقه تکاپو ایتمز اعتباری کشینک مایه عرفانند در</p>	
<p>اوست جام صحت المند باد کوز مناع عشقی آنچون اوجز بهاده کوز کو کل شعاع خیال لیله و شناوه کوز اوهندی آفتی ظل پر هاده کوز</p>	<p>دو چشم عاشقی کور لدر لریاده کوز ضار سیر و محبتده چیغدی هجر لری ندکلو ثاد ایشام فریق جانانانده رخنده کاکلی کیم فریق خالده و شمشد</p>	
	<p>بقیله نیجه مختلفه اشیا ان وجود دخی بو مرغ ولم مکی هواده کوز</p>	
<p>ایما عشق روح مجسمه ایست نور</p>	<p>طبع کد ایضا فی کافله ایست نور</p>	

22-A

مغذورا مرهيبك قلم كرخطاكند	
حرف الرا	
نكا وخشمله نازك وفاد كلاه ندر	بونا نموده جفا الهمفا و كلاه ندر
نور و نكا كرخشنگان عشا اولك	با قلم سناك در لاه كبر باد كلاه ندر
قويوب كيدك در غير جناب مولاي	ذالت جبرملايه سزاد كلاه ندر
عزيت اي اينك جادو نركلاه	دليل يار و ري لطيفه نركلاه
يا زرين شهر امكيا ولي زيور	
عروس معني به حسن زاد كلاه ندر	
سوزش حشره عاشق و انغم افكر دوكر	دست غم كره جفاون اكضا كتر دوكر
خاله ليل پيشگاه حسن خط شريفيا	قطعه فخران اينك علام ايلد محض دوكر
اولدق نخل نماد در يخاميه و چين	دستبرد روزگار البت اني سلكر دوكر
نخبه سيند دل قال وصال ابچون	نقطه غم سياه محنتي بر برد دوكر
نوقاش خواجده عفا نه نظير اينك	
كاله مضاي خادم مكيا اوچر دوكر	
پيام كاهني جان زاره و پر ضرر	شمع سبلي حيفاه زاره و پر ضرر

<p>بجام آسلم تیره درون ایلم یارب آهیم خیم چرخه ستون ایلم یارب زور قچمه آتیه کنون ایلم یارب</p>	<p>رینور خمسار نیم دوران زمانم آتشکده حسرت ایدو قلب خیزیم پر موج فلکسا خطا دریم کارم</p>
<p>داروی عنایت واریکون کونج زاری بالین فلاکت زبون ایلم یارب</p>	
<p>اغانا اندر کجا نیچیم آل اولوب میل ایتمز اولد که چه کس کس نهال اولوب محروقتد عیبی بوته عشقه قال اولوب دست دازد له سر بر عقال اولوب</p>	<p>چشم ترمه عکس رخ خیال اولوب بار نیب از ایله کهور احما الدن اول سیم ساق ایلمیم موی استناد جذب ایله تیک نافه لیلای آه قیس</p>
<p>انار شیره ها شتانه مکی پرفکار ایله کتاب شفی بیان بر مال اولوب</p>	
<p>حرف الحیم</p>	
<p>ایلمز بالین بیت غیره مهان امتزاج فواد کده کاندایم سدر اعوجاج ایتمه یارب کسسه پامال باب احتیاج</p>	<p>مرد آگاه خدا ایلمی میل ملک و نجاج کرسو کجلیه نقت قتله تبصیر اولود زهر اولور تسنیم قسیم اولور کسرت سنیم</p>

20-A

<p>مکے سربجاک بحجزه ینه سندک اولور کرم شهلمندک</p>	
<p>مناجات</p>	
<p>کلامک نغزین فیغزین دریا رسول الله کرم زنده خواجه کو بایه تو تیار دیارک الله کتاب انصهار ایتمک سواد دریا رسول الله هزاران ایند وقت نارسا دریا رسول الله</p>	<p>جمالک نور صهر کبریا دریا رسول الله نوله غرقا حیرت قلبه چرخ چشم کرایم نورک نغزین پایک کشمکش دریا رسول الله زمین قصه شاه شکر حرقات اهل لایه</p>
<p>نقود دعون جود کدن همیشه اهل محروم فیو کرم مکئی شیدا کاد دریا رسول الله</p>	
<p>غزلیات</p>	
<p>اشک دیدم نایخ سینم جوی کلشنده کجا دین کربش نزن دارم جام روزند کجا خجیر سیر نیر عجبا اول بلده روزند کجا ساحل بحر امل چوقه نشیند کجا</p>	<p>سایه غم دلکش بر طفره ساکنند کجا قصه لقا بختند مهرین ایله کستا رهگذار وصلت اولور میانی نیله کجا صوترا امید بر کوا اولتد حیفا بدید</p>
<p>کرون اشک از تکبر عقده نه بولمز خلاص</p>	

ولاد
نام

۷ و قاجار اموار عروس پشاور احمد خیل
 عطا و رکب است پرورد خلیل سبک اول کرم معاد
 و والاسی فخر ایلر زخام اهل حاجت
 به قدری که تخمیر ایلست در طینت پاکین
 شجاعت معرفت اکرام و بنیاد خود غمگین
 خدا بسرور و دولت و ایللی بر فرزند گرامین
 زهی خیر اکتلف کیم کلدی لطف رب عزیز
 که شناسسته در بهمنانی اشیر خدا الحق
 که جدا کیدر قهر ایلین اعدای نصرتم
 نه نصرت بر عذای اکبر احسان ایلدی کیم سولا
 و جوه مسلمنه واجب اولدی یاری رحمت
 او غازی صفدر کت بارب لوا کج اولوب عالی
 اوله اولاد اجمادی همه غم و سعادتله
 دو شوروم یکیا مولود بر فال و عا تاریخ
 معمر اوله و بنام علی سبک غرود اوله

بشش جهت همد کوبند بمزده تاریخ همایان سعادت بسدروم آمد	
عرب زاده عطا افندینک صدر رومه تشریفنه تادینچدر	
تضاه روح ایل بر محنت خیری ایلدک اضا کیم صحت پرورد مدبر جا قلد انا سکور شرد و لنت وقت اولدک انا اود اول خانانان بین دولت معدلت پیرا ضعیفک کمتکیری یکسانه بیجا و انا بودر کی سعادت جاه و قوت خود قالد همیشه عز و اقبال و سعادت تلد اوله بر جا	محمدتقدیران اولدک نسیم فضل ربانی کلن اولدک اولدک اولدک اولدک اولدک بین کمال صدق الشریع ایلدک اولدک محیطه عاصفه بصر عینیت فلریم شفقت در خیره ناسی التفاق اولدک اولدک دعا خیرزه کوش اولدک اولدک اولدک خدا اتم حق ایلدک محفوظ ایلدک ذان
کلوب اوچلردیدیلر فان خیر لره عا تاریخ عطا افندیه صدر روی معقول ایلدک مولا	
تاریخ جلوس سلطان عبدالحمید	
تاریخ جلوس سلطان عبدالحمید	
تاریخ جلوس سلطان عبدالحمید	

<p>آنده قفت چشم انصاف بقیه شام غم کنی آملدی چون شفق اهل استحقاق در سدر موق اوله حالی فضل جتلیک نسق نو عروس کامله آجدی تق</p>	<p>شعرو انشا علم و فضل و حسن خط کور صباح الخیر بولدی کائنات جودی بلجوج ضرورت دفعنه عون مولی باوری اولسون مدام داعی یار قدمی مکیا</p>
<p>باشرف فتوا سنه تار بخدر صده کلدی بمنله توفیق حق</p>	
<p>احیادن برینه ولادت تار بخدر</p>	
<p>ببشر اولدی احسان لطف لیللا وجوده کلدی بر کمال سعادت و آسلا نیچا خواننی تیشیر ایدر اول با اوللا نیچا آنی کورمک محقق بو اولدی بللا دیشلر در کلامک احسنیدر اول با اوللا</p>	<p>ینه حاجی محمد اول اندر صداقت کثیر زهی خیر خلف اعطا اولتدی تیر تیر نجات بیمنت حقا مشاهده رجبتک خلوص قلبله شوق زیارت حج میردک نظر اولدر چونک تیر نظیرک ای خامدم</p>
<p>چیتق تار بخدی انطراق خو خیرن مادر بو وحید اولدی علم و تقوی عمر اطوللا</p>	

<p>عذار و بیست و یک ایام روزگاری که عاقبت ما نسیم جان فرمایید اصلاح روز نوری که با روح الوفا بجایب درونی سفره نما در نور حرام روزه کورسار از فتنه او دل با فی صاب طبع بجزر شهبه منحقا که هر روزی بر آفتاب عالم مفا اولد پستونشین امیر حاجت غم دنیا</p>	<p>اید هر پنج سوسه خنده کل صد بر که بخایه طور نیز روزگار شدتندک فصل کباده آجر آغوش استقبالی خلقه مصرح باب قبا و بتری کما ایلی که شدت خورشید چو مرآت الصفا رزون در دست تصدق او دانا دلکما آلودان از قضای شما ای تو خدا محمود آباد آید هر روز عزتله</p>
<p>کورب تحسین آید: در شوق و لب شوق تاریخ زهی بیت بدیع و طاق دکش منک و آلا</p>	
<p>روم ایلی حصار یبالا سند مقام شهدا دیمکله معروف جبل الینک فرزند شیخ الاسلام در زی زاده افندی ایچون بنا اولنان قصره تار بیدر</p>	
<p>بر تو جهلده بوز هنکوی بنگل حیا نافر شیخ قویم و طبع جاه افنا در تی کوکب اقبال سپهری فتوی</p>	<p>جدا همت و آلی ولی النعمی شیخ الاسلام از ام عقل کل بلا دره التاج افاضل در رسد علوم</p>

<p>اولسك واسطندت صدرنیشا لوح خوردنید سراسطرزین آوزره</p>	<p>سخیج اینمزایدیم ای قلم دکش ادا حل ایدر سیم مہی صفی باز نغوضا</p>
<p>آبروی وزرا یعنی علی پاشا اکیم ہریناندہ نہان مہر سعادت فرما</p>	
<p>آصف جم عظمت خسرو دار احمت خال خضاد کرم مہر جہانتاب ہم سرو صلا نشینان سرہ عرفا چغف معمار خیال سلم افلاک آوزره قیمت اعلیٰ ویر کسنگینا مہری منعکس اولسک کل طبیی کوردیایہ دست عقوندہ کوروب بادہ لطف و کرمی صحت امن و امان بولدی مزاج عالم بہرہ و در اولدہ در ذرہ لوطافندہ خستنج ضرورتا او طبیب اللطفک اولسک سبزی نغول نخل گلستان آمل</p>	<p>خاتم منقبت آرایش صد و آلا مردم عین شرفی روح نظام دنیا کوہر بحر خرد زیور سلاک وزرا ایده منقصر جلالنی مساحت ایلا آب اولور اولسقرین قہرینکندک ظارا ہیف بجا رک اولور آبی کلاب بو یا سرخ حجت ایلہ یا نمہ در روی اعدا کوروب بو علی سینای زمانہ صدہ شفا مہر احسان فی اولوب شامل زین و بالا نوبینوا اولدہ حب الذہینک احیا ناودان قلمی آب حیاتہ مجرا</p>

<p>دیدم تاریخچه دکت در عالمی رفیع ایدو مکتی احقن بولک صدر روم بمنده حید اولسون</p>	
<p>شیخ الاسلام مصطفی افندی نیک زاویکینه تاریخچدر</p>	
<p>مسند الی شرافت خا زاد فیض حق قرة العین فضائل ذرة التاج محمول ساینده ولتمداری سیایان بیکیان در کفضل فتوحات علومک مقسمی</p>	<p>سعدت کیدانت امام المتقین زبور صدر الشریعین ذب سنده دین طاق باره دولتی محراب مستعین کبیر کولور با حیثیت او در دانه چین</p>
<p>شیخ الاسلام زمان آل کرم مصطفی فیلسوف عقل کل علامه روی زمین</p>	
<p>نیکه گاه دولتک بر شیخ صاحب همی فکری مضمر معاً و ذکر ی زاد آخرت دستمال دولت کون فداره نقش آلب انتظام طرحی و چو نقش مایند اثر زیب بخش اولش نایع هر کیم هر قبیله دور ایدرد این صاحب زین کله بر بولو</p>	<p>خانقاه مکر مند مشرق قلب حوزین خیر بره ابتدا یکچون دایماری زرین نقش بندن یاید برون جایگاه دلنشین هیات مجموعی مطبوعه نقش نکین خاتم فیروزه در هر کنجی بره دشمن زر علی کویا شاد روان دلنشین</p>

آنکه ایله قهر کامرینقا اهل رجا	سألی مجرمة احسان وجوده متصل
جام روزنده درون سیرید و صبح و ساء	مهره ماهک شوقا انوار نور چشمید
مصراع باب رفیعید رجح الجنا	بوز سوز در کاهنه پرواز اوج کام اید
اولد ششانی چوقا منتهیل ایشرها	ایشیخا که نزل خاکره رفیع ایلوب
نجیبید ویرانه در قلب اید هر کون بنا	دل نشین عالم اولوق چوقی کیم بانیسید
نسخه ایارات با کنه یادی خدا	لا یوصد الشریعید بر محلا محفوظه
بیت عام و خاندان فضل و انعام و سخا	صاحب عالی تبار شیخ الاسلام کزین

یعنی کیم عثمان افندک عزودت مفخری

صد فتوانک اود در زین آوی سرتابیا

نظار کان مکارم بیم هم بحس عطا	قره العین فضائل رة التاج فحول
سایه دولتمداری سایان التجا	طاق بابی ولتی محراب قلب مستعین
ایش پای خامی صوب سروده رهنا	نقطه کلکی غدار شاه مقصود خال
ناودان خامی سندن فیض الورد سرتابیا	بانغرا ز شرمینب اوراق فتوا سید
ذاتید اول نسخ حکمت کلام اهتدا	عقل کون با جبین فهم آینه کمال اید
لائناهی در کتک و اثباتن ایدن ادعا	عند الوضاک لایله استدلال ایدن

13-A

<p>مقصودم خیر بود در ایلیه بی وضع جبین خیر نوبتک قرین است یا ایله لطفک بن</p>	<p>یوخسه تعداد کمالی نه حد مدربیم بر دوام ایت یا الهی مسند اقبالک</p>
<p>کیردی فرط شوونک تاریخ خامم مکی اولدک اسمعیل اشک سدا یله مضمی دین</p>	
<p>فقیر سلانیک قاضیسی ایکن والی ولایت نصب اولنان حمزه</p>	
<p>باشایه تاریخدر</p>	
<p>ولود او صادات تاکی بیرو حد و اطاردن کمال و علم فضل اولمش مسلم اکر مولادن سزف ایزد دولت عز و رفعت بویلدان انا دن بودر کوش ایتدیکم هر مرده کی لایلا و اذنان که فیض ناودان خامنا امر لیا استقادن انچون قدر عالی ساثر اهل جاه و آلون بودر خلاصه هر دم در حاضر حق تعالیکن</p>	<p>زهی دستور اکرم حضرت باشایه فیثانکه مدبر عقل اول مالک کنج معارفدر ایدر کسب شرف ایلد الحق مسند اقبال عطا و رعایت کسره هنر و مزیان اکریدر و بر صبح رسمی رونق کابن اساکش شری نظیر اولمز آکا فضل و هنر و لطف و همت خدا اقباله داینده قلم و صدور لند</p>
<p>ایده تیشیر خلقی حاکم الشریع دینی تاریخ سلانیک بولدر زینا عز و دولت حمزه باشادن</p>	

<p>عالی نسب کریم حسب جملہ مخیری قطب دوائر فلك سعد و سرور و بر مشن کین مسند فتواید زیور باب رفیعی مرحمت لطف و صدق موصول هزار مطلبیك لفظ خوشتر هر کیم نگاه موزینت اول و سوره منظر صحن زمین دولت هر صریح در</p>	<p>حقا و لی نعمت کل ملجا قدیم صدر الشریعہ کشف معضلات عز و علا بی جوهر زاتیلہ مکتب دست گزینی قسم تسنیم هر واد هاوی طریق مقصد هر اثر خاص چون زالوج کامه ایر خاکسار اچکن اولش کناد خزان عنایانه الصلار</p>
<p>عزم ایله عرضها لکی و پر کند مکیا دو شمز بود کل و همت و لطف و کرم بر</p>	
<p>و بر سؤ و لیک نظیر بود و جلوه در نیور وی در شاہواریم عز و سرور وی مقتدای مسلك شرع پیامبر احیای نام آید ربو کلا لیک مگری از کفر اول لطفک مالک مظهر اشهاد و صدق و حکم و جویا اکثر</p>	<p>دیباچکند ما شطه کک در نثار ای نیک صد فضل و کمال و کرم بر ای تلج افتخار فحول کرام ناس مورث دولت و کرمک نفعی نامدر دل تابکرون اولو غریب مجبور وقف عای خیر و اوقات عمرک</p>

<p>بالشراحت و بشلوسه و بلیغنه جرخک ابطال ایلدک و لک کدر پیلنه لاوناهی در کتک و لکیم و و شرعونه یره هر کس و ولتند مقصد اقصانه اوله دولت امانت حضرت مولانا</p>	<p>خاکای دولت و خاطر ابر فرغبار اولدجه وان قلع اهل طبعه مقدر عدا و صفا کالایله اسنشه ایدر بردوام ایت یا الهی مستند اقباله نور چشمی یعنی مخدوم فضائل بروک</p>
<p>بازدی بر ناریج مکی بند دیرینه کلای عبد الله افندک کلمه فتوا سنه</p>	
<p>آل فیضد نقوی و عفت ایله مشهور مرحوم السید مرتضی افندی</p>	
<p>فتوا سنه تاریخدر</p>	
<p>ویردی کلزار شرعه نشوونما کتب شان ایلدی مستند فتوی اول جلی الشیم سرفضلا ایلدی بالضرور و مجذب عملا سعد صدر الشریعه فضلا قلی آب همتنه مجرا</p>	<p>جوش ایدوب خاندان فیض آله یعنی بر فاضل فلک جاردن مرتضی افندی اول علی الذاک شرف ذاتی عمز انساب قطب جریخ علوم سید قوم برک کلزار شرع فتوا سی</p>

تحت دولتہ سرکسلطنتہ دائما	برقرار ایستون خدا نصرتم تا یوم النشأ
<p>یازدی خامیم مکیا تحسین ایدق ناریج نام مخزن سلطان محمود اولدق بیل کفر لجههاد</p>	
بردخی کراسنه مخزنه تاریندر	
<p>شهر یار محو بر سلطان دین قطب عالم خان محسن الشیم مخزن چوپا اولفین چوپین بنا بایدیلر بو طوح و الا منظری انتظام رسمی مانند نکین عین احبابه آنجا لوق سیرکاه کند و حسنک کندونه سیرایتدر ساحل بحر بناشدی کوبیا شهر یار معدلت دریای جود دولتند جمله سمور اولدق بو یله سلطان عظیمک روز و شب</p>	<p>شاه اسکندر چشم و آلا نراد و شهرنشاہ کرامت اعیاد ایدی امر جلیل الانقیاد حکم و سنکین چون سبع الشدا طاقیدر رشک آور حصن بلاد تیرکشدر چشم اعدای جراد صافه نیم آینه طوقدی آکه باد امر شاهنشاہ ایله فلک مرد آبروی حسروان عالیتهاد خانده دلر کوی بریر بلاد نص ایله واجب عاسی برعباد</p>

<p>نجد با زنجیر یابدی شد سران آشیان لایق ملک سلیمان نور چشم انس و جان ما حصل فیض با لطف حق و روح روان شمع مهر و ما همداد اولش فنای بل اختران فاتح هر مشکلات عقده خلق جهان اولش بخیر بود مدد مکیا عقد النساء مقصد کار با طبع کج بود در هر زمان طول عمر ابدی سر بر سلطنت اولش مکان</p>	<p>دور حفظند دکل اضرا قادر بر احد خورشید آگه بر شرف لعل ابتدا یکیم منجی کلزار دولت نور نخل سلطنت یابدی شهر آیین ایچون مهر سلیمان و فلک مقدم سعد اقتران ابتدا فتح از ک حصه باب خوان او فای هر روز نطق دامن عشق و عنایت ستراید در نقصانکی ایلسو شهرزاد کافی ایلد مولای برد و آمر</p>
---	---

خاموشی بیجا تارخ کیم انطاق ربا
 من دولت صوفی حق سلیمان زمان

تاریخ جلوس سلطان عبدالحمید خان

<p>نور فیض و قلد سار عالمه رب مجید آیت کبری حمت اوله بالاولون بدید یعنی خاقا سلاطین جهان سلطان حمید جبهه پاکند انوار ظفر لامع بدید</p>	<p>حمد لله کون اولی لطف خدادان سفید آفتاب سلطنت نور خلافت در کلین پادشاه بحر و بر شاهنشدار اخدم جمله شاهان جهانک سرور سر و فتوی</p>
---	--

قدیمی آستانک بند سی مکی شیدان	در بیغ ایتمنکاه لطفکی بفرودن ایلده
قوجی اینخاندا اولان حفظ ایلد امداد	الهی مستدام ایلد سوره عز وود اولتد

ملانک طاق مرشید یازدیله تیشیر ایلد نارنج
 زهری سلطان محمد جود رحمت لطف مولانه

تاریخ صدارت حضرت پاشا

ظهور ایتدیکن آثار عنایت لطف صدارت	بجود ایتدی اوردن نسیم سون ربانی
موفق هم مؤید طرف حقیق رأی و اجزاده	خدا بایندم تلسون پادشاه و بیج مسکونی
شماره حسن فائزین قلم عاجز در املاده	معظم پادشاه سلطان مسطوف کاکر کیم
وجوه مؤمنین قیامتت ظاهره معناده	اول الله اعظم کیم دعا خیری فرض اولتد
کوردک بر تو جمله نزل صفت امدان	اول سوره بیلد اولسون خوششان و شوکتی اجرا
که هر امری صابت مرای ایللم جملد اشباه	نیک با اولدیغیند شهبیوق تو بقولانی
که اولتد صاحب صدرک موفق قدر و جفا	اولون مظهره توفیق حقیق صافی نیتله
اورد رانک اعلی عقل اول چشم داناده	زهری ذات مکر و صدراعظم اورد اضم
نظام الملک کنانی هر کید وجود داعطمان	محیط فضل عرفا کنز واقیدر کالانی
کیاه ایلد یونغینه آریق اصل اورد و عیارده	بولور ایتد احببتت غیر اولتد شیری

تاریخ ولادت شہزادہ کزین فترۃ العین مسلمان	
حضرت سلطان سلیم	
پادشاہ بحر و برشاہنشاہی نسب رونی فرزند سرپرسلطنت سلطانین	خسرو و الاحسب ظالم خداوند کریم روح عالم حاضی عیبت بدین قوم
یعنی سلطان مصطفیٰ خاں مستقیم کیم اودر ملکهای دین دولت مقصد خیر عظیم	
اولدی دنیا سیر ستر فرق نور سرد قلدی جسم کائنات هم آید فیض بیا مطلع معدن طلا قدر طوغوغ خور زید فیض زیب فرآیش و زینت کلوب عالمه احفظ و عدو سار جلیب بر زینت کیم خزان و فانی سترک اولوب هجرت دار هبت الله شاه سلطان در خدیو عالمه بود ام ایله سرور سلطنته یا آل ایکی سلطان مکره فرود بر آزل کلوب	صلبا کند کلوب دولت بر بجل کریم اهل اسلامی بنه احیا ایدرت رحیم کلدی آیام مستر اولد شام غم عدیم اولدی قندیل و قنار اع اعدایه نسیم پنجه باز اید مرغ آشیان به خوفه بیم خلق عالم اولدی ستر فرق لطف ایم شکری و اجابت خور هر سه نور جسم تا بحشر خاندان دولتی اولسون قویم مقدم شہزادہ کزین ایدرت بشیر عظیم

6-A

ایده لر خاك تیره می آباد	دستِ معمار فیض همت آیدله
حُب و اخلاص مزایید و مزاد	برزه همتلرین نصیب آیدلر حق
حق تجلی آیدله الی المیعاد	ایده مرقدلرین دَفینه نور

قَدَسَ اللهُ سِرِّهِمْ أَبَدًا
صَيَّفَ كَلِمَهُمْ بِخَيْرِ الزَّادِ

کتابه اخراش غمخیزده سلا نیک قاضیسی ایکن حجازده اولدیغیمده

جناب حقه عمر ضحاکدر

ایدر البتّه حکمی جاری	قلم سر نوشتِ روزانک
ایتدی آتشله مرکز ناری	قوندی صحرای جسمه جیشلر
قصدا ایدنجه بوجم ناجارک	یعنی خا اودرد پر آشوب
صویه وقف ایتدی بارود یورک	معدّه نفرت ایدوب عدالدک
یعنی احباب ویا و رویاری	روح بیچاره نکه او و آسای
دیدک یه دشمن اولدی هر یارک	نوم پر عافیت نگاه ایتمز
عرق طاهر دن اولدی سارک	دوندی دم لشکر قزلباشه
صاری بیک زاده نکه علمدارک	اولدی حدقله سر بسر صفرا

5-A

باطنیدرتصرف وامداد	بومقامه نظرنری وارد در
<p>صوله چشم کله خالك در کهنی مکیانا بتبجیه مخم مراد</p>	
<p>بکله قوللشد استمه آزاد سلطنتدر بودرده استعباد بزه همتناه ایدر لرامداد ایدرم محبتس پجه شمشک جبراد کاروکسی اولدی جمله فسق و فساد قیل هدایت بحق نورعباد اوله حاله سنکله حبت و وداد ویره مرأت قلبه نور کیشاد بنلک ایشون اراده رفیع پیواد یا نه محسود وجود ایدر اکباد علم ظاهر او فندع نقش سواد بحسب علم اولدی آنده لفظی مراد</p>	<p>نفسی تصحیح ایچونه بدینه اول ملک ملک لایزال اوله لمر اومار زکیم عنایت ایلده لمر کافر نفس اندر اولدم ایدر آچیلوب کارگاه سوق هوا قومه یارب بنی ضلالند مطلبیم یا محول الاحوال عکس نور نجلع ذاتک سیر وحدتله کامیاب ایلده آتش عشقک ایلیمبت ایشیر عشق ایش هر نیه وار کمالک مغز مغنی کمال حقیقتند</p>

<p>متألّم کلن کیدر پرشاد اند در کیمیا ی اصل مراد و پردی فیضی جماده استعداده سلسله یلدکر امتحان ایراد بولور البتئیل کام و سزاد مصراع با بیدرجنح کشاد ماسوی مصرف اولدی حق ایراد دل بولور انشراح فیض آباد نر کوزل جامع ایلدک بنیاد اولدی جلال بو تکیه ارشاد روضشپا کیدر بو خیر آباد مثمر اولور بو بیره نخل اولد اولدی برج شمس نور رشاد</p>	<p>فیض خاکنده وار بو خاصیت قلب ماهیت حقیقت ایلد چکدی زنجیره جذب عشقی ایاشد و بو خانذان عظام یوز سوز نور آستانه کو کلام او چور در آشیانه قربه بودر اول بندر حقیقت کیم نرمبارک مقام اولور یارب قوجه پاشایرک جنان اولسون ظاهرو باطن عباداتن شیخ سنبل عزیز محترمک آجیلور بوند هر کل مقصود جمع اضباب و اولیادربو</p>
<p>با خصوص اول عزیز نورالدین نریویک ذات ایدی او عالیزاد</p>	

<p>بنای طاق عالی قدر که خرج سعادت تد گریبان قریب عکس موج جبین تد نسیم خلقی جو شایند بخند خسته او در اسرار مقاصد بدو بیاض خلقت فلک را و نشانی شانک اولد نونه آهی شرفش در ان قیام زهری که بنانده بنان التفایک انات سینچالک ایتد مجببی که سهر سوز تو جبار اطراف خداست مهر برده طریقی ابری فرزند جمیع انبیانک سرور سرد فتوی سنن خدامدح ذاتک بو نجبات ایلد اولمشکن</p>	<p>و واق عزتیننا ساد رسلم احصا حصیر استانی فو بنو تبدیل اولو حالا حبا ایلیونو خرج اولد اذنک بالبع پیدا نکره نسک سنده علت غایتی تشیا اولنج قمر شوکتله دیار قره و نه پیمیا نکرین فخر دنیا انا قهر پیروزه در کویا قوماهیت عشق در روزنک ایلدی ایما او در روح مجتسم نور چشم عالم دنیا در کل چون سایه چسور اولمش اولمش پیدا نظیرک که بشد رای سول خالق بیگنا سنی نوع بشر و صفاتیکه قادر سید جاننا</p>
---	--

نکاه مرحمت قبل حاله عین عنایتله

فقیرک در دمنده بر خطار رسکی شیدا

صا رانچان ایچیل الدین لطفک امان
 شفاعت قبل کرم قیامت غیره ایلد اعطا

غریب مجرم انصاریه کرم ابع صیاند
 نکاه ایت چشم احسانک ایلد ایلک اطمان

<p>عبد منیب یاد استشفاعه مغفور اولور دامن مغفور کرم خاک استوار اولور</p>	<p>حق یاننده اعتبار قدر ذلک اولور کیم مرتبه پریم کیم فشر او کدر سنک</p>
<p>نص قاطعه جو کسن رحمة العالمین حاشا تده کجی مجرود کونده اولور</p>	
<p>نصف شریفه کیم</p>	
<p>آجاشدی نسیم شوقله روزناری حقا در خطایون اولورم کله کلک منبرین یما سعادت مر کب مرجان علم الاشیا سکا کوزا شیند عرفان دیم آجرا هر شهر سلوره صورت بر کوه مغنا سنگ اوله لور لورده بر تخمین اولور کویا دون اولوج عقربه تخلف ایاز اصلا ایندی انجیسانی دلو ماه و مهر ایله آروا بوز کاوروج و بار اولره باق ک قلم کویا فروزند در فسیل مهر و ماهی روز ش جالا</p>	<p>بوش ک شیری وسعت آبار خیلک کویا و فکر دور ایله بر عالم ایلور کن دیدم ای منشیتم هنر با هم یار سنو آشتم کله رسدیک ایله نیچو افلاک و انشا ک آس کینت یلانه ایله ایله کور کور کور باقن بو قبنا فلا ک بر معنی ویرده کسن دیکه عالم نما بر ایلی کونلی قبه ساعد یانور و لاج ک فیض قدر و فو ده طام سجا بید خط طوری و کشف افشا ندر مطلق خانه عالمک بر قندیل مینا در</p>

